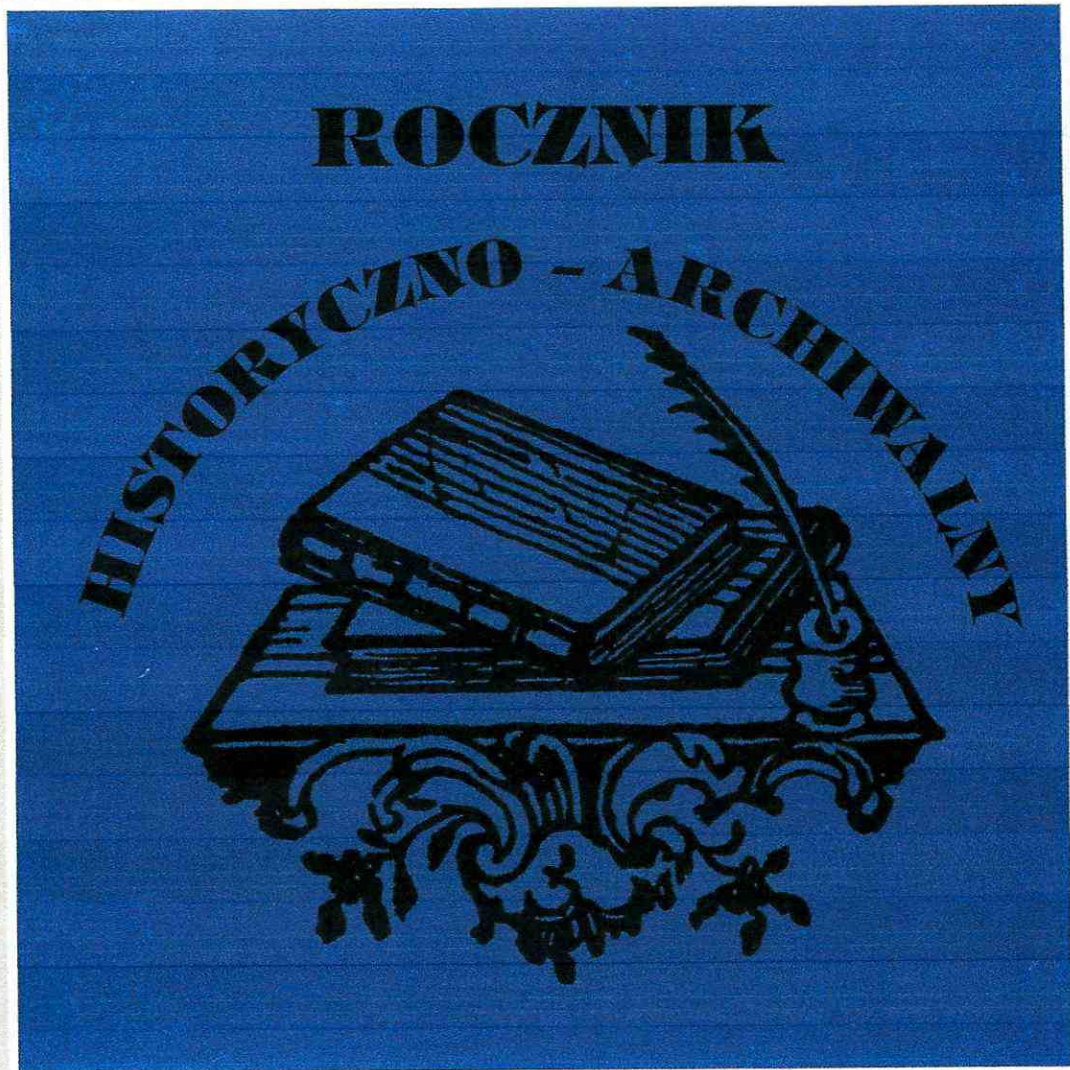

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W PRZEMYŚLU

ISSN 1232-7263

XVI

PRZEMYSŁ 2002

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PRZEMYŚLU

**ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
T. XVI**

PRZEMYŚL ■ 2002

Komitet Redakcyjny:

Bogusław Bobusia, Maciej Dalecki, Zdzisław Konieczny,
Józef Półciwiatek, Michał Proksa, Bohdan Ryszewski

Redaktor naczelny:

Bogusław Bobusia

Recenzenci tomu:

Józef Półciwiatek, Alojzy Zielecki

Tłumaczenia:

język angielski – Piotr Idzikowski, Andrzej Gardziel

język niemiecki – Monika Iwona Wawszkiewicz

Projekt okładki:

Tadeusz Nuckowski

© Copyright by Archiwum Państwowe

Adres: 37-700 Przemyśl, ul. Lelewela 4; tel. (0-16) 670-35-38

Redaktor techniczny:

Stanisława Dwernicka

ISSN 1232-7263

Wydanie I. Nakład 300 egz. For. 5B. Skład, druk i oprawa:

Archiwum Państwowe w Przemyślu, ul. Lelewela 4.

Tel. (016) 670-35-38, fax (016) 670-76-34, e-mail: archiwumprzemysl@c-net.pl

H I S T O R I A

ROCZNIK HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
PRZEMYŚL 2002: T. XVI

Jacek Żmudzki
Przemyśl

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTWA GIMNASTYCZNEGO „SOKÓŁ” W ŁAŃCUCIE (1890-1939)

Trudne początki

Łańcut pod koniec XIX w. był miastem powiatowym w zachodniej części Galicji, należącym do okręgu rzeszowskiego. Liczył 4 468 mieszkańców w tym 2 632 Polaków, 2 108 Żydów i 16 Ukraińców. W mieście znajdowały się siedziby starostwa, rady powiatowej, urzędu gminy i urzędu powiatowego. Działała jedna szkoła ludowa. Był kościół parafialny rzymskokatolicki i synagoga. Funkcjonowało kilka towarzystw: Towarzystwo Oświatowe „Mrówka”, Stowarzyszenie Mieszczańskie „Gwiazda”, Towarzystwo Szkoły Ludowej. Miasto posiadało ochotniczą straż pożarną i Kasyno Urzędnicze. Najważniejszymi zakładami przemysłowymi były cukrownia i destylarnia. Od 1838 roku miasto stanowiło centrum ordynacji łańcuckiej rodu Potockich do którego należał piękny barokowy zamek¹.

Ważną rolę odegrało w dziejach Łańcuta Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. W dniu 8 grudnia 1890 r. 60 obywateli miasta postanowiło podjąć działania w celu założenia gniazda. Wybrano komisję statutową na czele której stanął doktor Walenty Szpunar jako prezes. Druga komisja pod przewodnictwem Władysława Żaklińskiego miała zająć się sprawą wyszukania odpowiedniego lokalu dla towarzystwa. 21 grudnia uchwalono statut i postano-

---

¹ S. Cetnarski, *Miasto Łańcut. Z dziejów i własnych wspomnień*, (bm. wyd.) 1937, s. 51; S. Orgelbranda, *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, t. IX, Warszawa 1901, s. 460.

wiono zaadaptować stary budynek szkolny odstąpiony przez księdza proboszcza Emila Zandera. Zebrano na działalność towarzystwa 170 złotych reńskich. Jednocześnie wybrano siedmioosobowy komitet, który miał zająć się sprawą zatwierdzenia statutu towarzystwa przez odpowiednie władze. Przewodniczącym komitetu został uczestnik Powstania Styczniowego Filip Sanbra-Kahane. 8 marca 1891 zawiązano towarzystwo na podstawie potwierdzonego przez władze austro-węgierskie statutu. Zgodnie z nim Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Łańcucie było oddziałem „Sokoła” lwowskiego. Wybrano jedenastoosobowy zarząd, który miał kierować działalnością sokoła. Pierwszym prezesem towarzystwa łańcuckiego został dr Walenty Szpunar. Jego zastępcą był Filip Sanbra-Kahane. Na dyrektora wybrano Kazimierza Dworskiego. Jego zastępcą został Władysław Żakliński, sekretarzem Stanisław Łaski, jego zastępcą Michał Nazarewicz, skarbnikiem Wacław Jaworski, gospodarzem Władysław Krzyżanowski. Wydziałowymi zostali ksiądz Emil Zander, Alojzy Rużek i Karol Peszkowski. Po ustąpieniu Kazimierza Dworskiego i Stanisława Łaskiego, dyrektorem wybrano Władysława Żaklińskiego a sekretarzem Michała Nazarewicza. Zastępcą dyrektora został Karol Peszkowski. W 1891 r. towarzystwo liczyło 116 osób, w tym 16 członków założycieli i 100 członków zwyczajnych. Dwadzieścia osób posiadało mundury sokole.

Spotkania odbywały się w wynajmowanym lokalu „Sokoła” cztery razy w tygodniu: w poniedziałki, środy, piątki i soboty. Przeciętnie na godzinę ćwiczyło 12 członków. Istniało również koło śpiewacze. Sobota była dniem zarezerwowanym dla prób teatralnych towarzystwa amatorskiego. Urządzono jedną siedemnastokilometrową wycieczkę pieszą oraz pięć uroczystych obchodów rocznic narodowych. Wysłano również delegacje na pogrzeb prezesa „Sokoła” przemyskiego i do Pragi na zlot sokoli narodów słowiańskich.

W 1892 r. doszło do kolejnych zmian personalnych we władzach towarzystwa. Podczas walnego zgromadzenia w dniu 28 kwietnia wybrano nowy zarząd. Dyrektorem został Bolesław Dzieciołowski, zastępcą sekretarza Ludwik Kuchar, wydziałowym Gabriel Bałuciński. Wybrano po raz pierwszy naczelnika, którym został Karol Stary. Jego zastępcą był Marian Rząsa. Liczba osób zrzeszonych w towarzystwie po roku działalności wzrosła do 129, w tym 16 członków założycieli i 113 członków zwyczajnych. Kobiet było 11. Towarzystwo posiadało 4 uczniów i 6 uczennic. Majątek w przyrządach i nieruchomościach wyceniono na 295 złotych reńskich. Zbierano fundusze na sztandar. Bolączką był przede wszystkim brak własnej sali².

Jak oceniali działalność towarzystwa sami druhowie świadczy fragment z książki pamiątkowej wydanej we Lwowie w 1892 r. z okazji 25 rocznicy

---

² Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 25 rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie, Lwów 1892, s. 132 i 151.

powstania ruchu sokolego: „Duch jedności i solidarności ogrzewa wszystkich a zebrania towarzyskie i poważniejsze obchody narodowe cieszą się już uznanym rozgłosem. Brak nam wprowadzić nieco karność, brak funduszy do rozpoczęcia budowy własnego domu a szczupły mamy zasób funduszy na sztandar jednak nie tracimy nadziei, że wobec coraz żywszego prądu jakim płynie nam żywioł sokoli, usuniemy i te braki... Dzisiaj [tj. w 1892 r.] towarzystwo zwalczyło niechęć i uprzedzenia, ujęło w swe ręce przodownictwo we wszystkich sprawach bądź narodowego, bądź towarzyskiego znaczenia. Z naszym Sokołem liczą się obecnie nawet jego najwięksi przeciwnicy a czujny wydział baczy by niczego nie uronić i nici wszelkiej akcji narodowej ująć w swe ręce”³. Potwierdza to w swoich wspomnieniach Stanisław Cetnarowski: „Towarzystwo Gimnastyczne Sokół prosperuje najlepiej i ze wszystkich [towarzystw jest] najżywotniejsze. Przyświeca mu dewiza „ramię krzep, Ojczyźnie służ!”⁴

Myśl zbudowania własnej sokołni powzięta została z chwilą powstania towarzystwa. Fundusze gromadzono powoli z oszczędności, przedstawień amatorskich, festynów i dobrowolnych datków członków gniazda. Od ordynata hrabiego Romana Potockiego otrzymano plac budowlany. Wówczas postanowiono sprawę przyspieszyć i zwrócono się z prośbą o zasilenie funduszu do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Przemyślu. Być może wystosowano podobne pisma do innych gniazd galicyjskich. Odpowiadanie nie było jednak zbyt duże skoro wkrótce zdecydowano się na zaciągnięcie pożyczek finansowych zarówno bankowych jak i prywatnych. Między innymi do towarzystwa przemyskiego przesłano trzy skrypty dłużne na łączną sumę 300 złotych reńskich (nominowanych po 150, 100 i 50 zł reńskich) licząc na rozpropagowanie akcji wśród zamożniejszych członków „Sokoła” w grodzie nad Sanem. Mimo, iż skrypty zostały zwrócone to zabiegi o zebranie funduszy zostały uwieńczone sukcesem. 25 października 1896 r. odbyło się poświęcenie sokołni w Łąncucie. Uroczystości zapoczątkował pochód drużyny mundurowej ze sztandarem i muzyką z gmachu „Sokoła” do kościoła parafialnego, gdzie o godzinie 10³⁰ odprawiono mszę świętą. Po jej zakończeniu poświęcono budynek i wysłuchano przemówień księdza, prezesa, członka wydziału i zwykłego druha. Po popisach gimnastycznych uczniów własnych udano się na obiad kosztujący 2 złote reńskie. Uroczystości zakończyła wieczornica z tańcami, na którą bilet wstępu kosztował 50 centymów⁵.

W sokołni znajdowała się duża sala z obszerną sceną, szatniami i pomieszczeniami gospodarczymi. Działalność towarzystwa łańcuckiego została

³ Ibidem, s. 132-133.

⁴ S. Cetnarowski, op. cit., s. 52.

⁵ Archiwum Państwowe w Przemyślu, Zespół Teki Gębarowicza, sygnatura ZSO 7/91/5 (dalej: Teki Gębarowicza), s. 2-4.

zintensyfikowana. „Tutaj (w budynku „Sokoła”) odbywają się liczne demonstracje o charakterze narodowym, zebrania i zabawy, tutaj koła amatorskie wystawiają liczne sztuki, przy czym poziom wykonania jest naprawdę wysoki, świadczący o dużej inteligencji twórców” – pisał świadek ówczesnych wydarzeń⁶.

Impulsem do rozwoju działalności było przybycie do Łańcuta w 1907 r. Władysława Glińskiego. Urodził się on w Dubrowlanach w powiecie drohobyckim 12 grudnia 1880 r. W wieku 19 lat wstąpił do „Sokoła” w Rohatynie gdzie pracował jako nauczyciel szkoły ludowej po ukończeniu gimnazjum nauczycielskiego w Samborze. W gnieździe rohatyńskim piastował funkcję zastępcy naczelnika, prowadził ćwiczenia oraz zabawy z dziećmi ze szkoły męskiej i żeńskiej. Po odbyciu okręgowych kursów gimnastycznych w lwowskim „Sokole” Macierzy został naczelnikiem gniazda. W 1906 r. ukończył kurs związkowy pod kierunkiem samego naczelnika Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Austrii Antoniego Durskiego i zdał państwowy egzamin na nauczyciela gimnastyki w szkołach średnich. Jednocześnie działał w Towarzystwie Szkoły Ludowej będąc jej sekretarzem w Rohatynie. Zakładał czytelnie i przeprowadzał pogadanki w miejscowościach tamtejszego powiatu. 1 listopada 1907 r. objął posadę w dopiero co założonym miejskim gimnazjum realnym w Łańcucie. Zarząd „Sokoła” powierzył mu funkcję tymczasowego naczelnika gniazda. Jego działalność niewątpliwie zjednała mu uznanie działaczy skoro w kwietniu 1908 r. został mianowany stałym naczelnikiem. Stanowisko to piastował on do wybuchu I wojny światowej. Jako naczelnik prowadził zajęcia z gimnastyki nie tylko dla członków „Sokoła” ale także dla młodzieży rzemieślniczej i kupieckiej ze szkoły przemysłowej w Łańcucie oraz dziewcząt w wieku pozaszkolnym. Robił to całkowicie bezinteresownie rezygnując z wyznaczonej mu przez wydział miesięcznej pensji w wysokości 30 koron⁷.

Praca niepodległościowa przed I wojną światową

Echa wydarzeń na Bałkanach w 1912 roku wywołały żywy oddźwięk w Łańcucie i okolicy. Młodzież gimnazjalna, urzędnicza i rzemieślnicza grupująca się w „Sokole”, Towarzystwie Szkoły Ludowej oraz młodzież chłopska organizująca się w Drużynach Bartoszewych oraz czytelniach ludowych okazała wielki zapał do pracy niepodległościowej. Ludzie bardziej doświadczeni starali się nią pokierować. Towarzystwo Szkoły Ludowej rozsyłało prelegentów z odczytami i pogadankami. W kółkach samorządnie zakładanych

---

⁶ S. Cetnarski, op. cit., s. 52.

⁷ Teki Gębarowicza, op. cit., s. 118-119.

dyskutowano kwestię czynnego wystąpienia z bronią w rękę. Zarówno „Sokół” jak i Towarzystwo Szkoły Ludowej organizowały w mieście i okolicznych wsiach uroczyste obchody rocznic narodowych. Na scenie wystawiano sztuki patriotyczne i wygłaszano odczyty w których mówiono o potrzebie walki zbrojnej z zaborcami w celu odzyskania niepodległości⁸.

W tym czasie Władysław Gliński zainteresował się skautingiem. W lipcu i sierpniu 1912 roku razem z nauczycielem szkoły ludowej w Łańcucie Romanem Mazankiem udał się na kurs w Skolem prowadzony przez Związek Towarzystw Sokolich w Austrii. Pobyt w Skolem pozostał na zawsze w pamięci naczelnika gniazda łańcuckiego: „Na uroczej polanie leśnej obok Skolego rozbito namioty, które zapełnili naczelnicy gniazd sokolich z wszystkich trzech zaborów i instruktorzy harcerstwa, przeważnie młodzież akademicka i absolwenci gimnazjalni. Kierownikiem kursu był ówczesny naczelnik Związku Sokola dr Kazimierz Wyrzykowski, a instruktorami harcerskimi byli dr Ignacy Koziulewski i dr Strumiło. Oprócz ćwiczeń głównie polowych o charakterze wojskowym i wykładów z tej dziedziny, nigdy nie zatarte wrażenia pozostawiły w umysłach uczestników kursu gawędy obozowe organizowane przy wielkich ogniskach, wśród ciszy wieczornej. Padały wtedy z ust kierowników słowa mocne i płomienne zwiastujące zbliżający się czas walki o wyzwolenie Ojczyzny. Pod wpływem tych słów młode, płomienne dusze młodzieńcze, czyniły mocne i niezłomne postanowienia po powrocie do swych środowisk, prowadzić pracę przygotowującą młodzież na wielką nadchodzącą chwilę, nieść i szerzyć ideę niepodległości przez walkę orężną z zaborcą. Ze Skolego przywieźliśmy do Łańcuta marsza skautowego „Wszystko co nasze Polsce oddamy” i rotę Konopnickiej, a po wyuczeniu tych pieśni młodzież harcerska i sokoli śpiewali je z takim zapałem i w tak doniosłym nastroju, że starsi ludzie przypatrujący się z boku zbiórkom sokolim i harcerskim odkrywali mimo woli głowy a łzy wzruszenia pojawiały się w ich oczach”⁹.

Ośrodkiem pracy niepodległościowej w Łańcucie i okolicach staje się Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” i jego prezes, miejscowy adwokat Józef Borowiec¹⁰. Wokół siebie zgrupował energicznych, chętnych i ofiarnych działaczy: pracownika banku Mieczysława Krokowskiego, nauczyciela Stanisława Kuziarę, studenta prawa Bogumiła Brzezińskiego, absolwenta gimnazjum Tadeusza Górkę, profesora gimnazjum Józefa Salę, inspektora skarbowego Nycza oraz wspomnianych już Władysława Glińskiego i Romana Mazanka. Władysław Gliński założył przy miejscowym gnieździe dwie drużyny

---

⁸ Ibidem, s. 120; zob. także: J. Snopko, „Sokół” galicyjski w przededniu wybuchu I wojny światowej, (w:) *Wychowanie Fizyczne i Sport* 1993, nr 4.

⁹ Teki Gębarowicza, s. 121-122.

¹⁰ S. Cetnarski, op. cit., s. 55.

skautowe, do których należeli gimnazjaliści. Pierwsza im. Stefana Czarnieckiego była złożona z uczniów klas wyższych. Do drugiej im. Tadeusza Rejtana należeli uczniowie klas niższych. Komendantem obu drużyn, które łącznie liczyły około 100 osób został sam Glišński. Drużynowymi byli profesorowie Sala i Pukło. Zarówno dyrektor gimnazjum Stanisław Koprowicz – jak i całe grono profesorskie odnosiło się do ruchu harcerskiego z sympatią. Młodzi urzędnicy państwowi, nauczyciele ludowi i gimnazjalni, rzemieślnicy, kupcy i akademicy garnęli się do założonej wówczas stałej Drużyny Sokoła. Oddajmy ponownie głos Władysławowi Gliškiemu, który został zastępcą komendanta Józefa Borowca: „Niespożyta energia prezesa Borowca nie pozwalała ani na chwilę spocząć tym, których wciągał do ściślejszego grona swoich współpracowników. Oprócz ćwiczeń gimnastycznych ujęliśmy w programach naszych zajęć, które odbywały się trzy razy w tygodniu, ćwiczenia tak zwane stosowane, ćwiczenia z karabinem, naukę strzelania oraz wykłady a właściwie naukę o marszach, postojach i obozowaniu, służbie wewnętrznej, podchodzeniu, tyralierce itd. Wykładowcami oprócz samego prezesa byli oficerowie rezerwy prof. Sala, Bogumił Brzeziński, Mieczysław Krokowski. W tym czasie wysyłano nas jako instruktorów na kursy i ćwiczenia, które odbywały się we Lwowie pod kierunkiem druha Józefa Hallera oraz innych wykładowców i instruktorów z dziedziny czysto wojskowej. Na sali gimnastycznej stawało przeciętnie do ćwiczeń 80-ciu członków drużyn polowych „Sokoła”. Z wiosną 1913 roku prawie w każdą niedzielę odbywamy ćwiczenia w polu dzienne a czasem nocne. Ćwiczymy marsze zwykłe i zabezpieczone, postoje, tyralierkę, podchodzenie oraz natarcia. Robimy nawet próbę wyżywienia z kuchni polowej urządzonej według własnego pomysłu [...]. Ćwiczenia odbywamy nieraz o kilkanaście kilometrów od Łańcuta, a więc w Rakszawie, Żołyni, Białobrzegach, w Kosinie aż po Przeworsk zapędzamy się.”¹¹ Członkowie drużyn polowych sami kupowali sobie mundury, plecaki, chlebaki a kilku zamożniejszych sprawiło sobie nowoczesne jak na owe czasy karabiny Malinchera. Gniazdo nabyło natomiast do ćwiczeń 60 starych Werdli.

Po ogłoszeniu w sierpniu 1914 roku mobilizacji powszechnej przez władze austro-węgierskie w drużynie łańcuckiej pozostawało około 90 ludzi. Utworzono z nich kompanię, którą należało kompletnie umundurować, wyposażyć i uzbroić. W tym celu zawiązano komitet powiatowy na czele którego stanął poseł na Sejm Krajowy i wicemarszałek powiatu Bolesław Żardecki. W skład komitetu wchodził między innymi sekretarz rady powiatowej Franciszek Kulickowski, lustrator Marian Gruszczyński, profesor Michał Pelc, ksiądz katecheta Teofil Garbacki i burmistrz Łańcuta Jan Cetnarski.

---

¹¹ Teki Gębarowicza, s. 124-125.

Komitet przeprowadził zbiórkę kosztowności i pieniędzy w mieście oraz okolicy. Wpłynęły obfite dary i datki. Miejscowi obywatele, księża, urzędnicy, rzemieślnicy, kupcy i chłopcy dawali chętnie tyle ile mogli. W „Sokole” zawiązało się Koło Pań, które kupowało i szyło bieliznę. W krótkim czasie udało się wyekwipować i umundurować kompanię. Zabrakło jednak dostatecznego uzbrojenia.

Z inicjatywy i przy pomocy gniazda łańcuckiego powstała w Rakszawie i Żołyni liczna sokoła drużyna polowa będąca częścią sokoła łańcuckiego. Składała się ona głównie z nauczycieli i uczniów szkoły sukienniczej w Rakszawie. Liczyła kilkadziesiąt osób. Jej komendantem był dyrektor szkoły Jan Kunstman a jego zastępcą inżynier Wojciech Pfeifer. Drużyna rakszawsko-żołyńska była kompletnie umundurowana i wyekwipowana. Zawsze brała czynny udział w ćwiczeniach polowych z drużyną łańcucką.

Trzecią grupę paramilitarną stanowili wiejscy chłopcy należący do Drużyn Bartoszewych w Krzemienicy, Czarnej, Wysokiej i Białobrzegach. Było ich około dziewięćdziesięciu. Komendantem został Józef Golenia pochodzący z okolic Krzemienicy. Swoim zapalem potrafił porwać okoliczną młodzież. Zachęcał ich do czytania patriotycznej literatury a zwłaszcza książek historycznych. Prowadził pogadanki i ćwiczenia wojskowe. Wszyscy drużyniacy mieli sukmany lub płótnianki. Uzbrojeni byli w kosy postawione na sztorc. Na ćwiczenia wojskowe, gimnastyczne i wykłady drużyniacy mimo znacznej odległości uczęszczali do budynku „Sokoła” w Łańcucie. Zajęcia prowadził najczęściej Władysław Gliński, który był zresztą współorganizatorem Drużyn Bartoszewych w okolicy.

Na rozkaz komendanta Borowca kompania do której przyłączyli się niektórzy członkowie drużyny z Rakszawy i Żołyni wyjechała do Lwowa. Na dworcu kolejowym uroczyście zegnały ją władze miasta, ksiądz Walenty Mazanek i licznie zgromadzeni mieszkańcy. O pobycie we Lwowie i dalszych losach sokołów łańcuckich Władysław Gliński pisze „Przez kilkanaście dni ćwiczone nas i formowano w oddziały. Późem otrzymaliśmy rozkaz powrotu do domu, gdyż już wtedy zapadła decyzja rozwiązania Legionu Wschodniego. Kompania dostała rozkaz powrotu do Łańcuta. Ci, którzy należeli do wojska austriackiego musieli zgłosić się do jego szeregów. Kilkunastu zgłosiło się do Legionu Zachodniego, a inni pozostali w domu oczekując końca wojny. Wiemy jednak, że przedłużające się działania wojenne i ciągłe pobory wojskowe nie pozwoliły prawie nikomu pozostać beczynnym. Wszyscy niemal członkowie drużyny łańcuckiej brali udział w wojnie światowej. Bardzo wielu tak z pośród sokołów jak z pośród drużyn bartoszewych i harcerzy poległo na polu bitew lub z trudów wojennych. I chociaż nie złączeni w jednej armii, pod jednym dowództwem – rozdzieleni ciałem a jednak

bezpiecznie złączeni duchem walczyli o odzyskanie wolnej i niepodległej Polski”¹².

Sam Władysław Gliński, który uczył przecież swych podwładnych rzemiosła wojskowego, nie został wcielony do armii, choć miał wówczas tylko 34 lata. Niewątpliwie zakrawa to na ironię losu! Po wyparciu wojsk carskiej Rosji z Galicji w wyniku ofensywy państw centralnych, która ruszyła spod Gorlic 2 maja 1915 r. Gliński powrócił do Łańcuta. Ponownie został nauczycielem gramatyki w tamtejszym gimnazjum. O odzyskaniu niepodległości jesienią 1918 r. jedynie wzmiankuje, stwierdzając z nieukrywaną satysfakcją i dumą, że to jego wychowankowie gospodarz i sekretarz hufca harcerskiego Zygmunt Nosek oraz harcerz Antosz pierwsi zdejmowali czarne dwugłowe orły Habsburgów z gmachów rządowych i przejmowali władzę od urzędników cesarsko-królewskich w Łańcucie¹³.

W II Rzeczypospolitej 1918-1939

Łańcut w niepodległej Polsce był siedzibą powiatu w obrębie województwa lwowskiego. Obszar powiatu wynosił 865 km² i zamieszkanym był przez 89 142 osoby. Zaliczano go do najbiedniejszych i najgorzej zaludnionych powiatów w Polsce, bowiem zamieszkiwała go ludność o charakterze wybitnie małopolskim. Samo miasto liczyło 4 518 mieszkańców. Znajdowały się w nim fabryki wódek i likierów, eteru oraz sukna. Dużą część ludności – podobnie jak przed wojną – stanowili Żydzi trudniący się głównie handlem. Dopiero powstanie Centralnego Okręgu Przemysłowego stworzyło dla Łańcuta lepsze perspektywy rozwoju. Miastem i okolicą zainteresowali się liczni przemysłowcy, którzy poczęli inwestować w tym rejonie. Od tej chwili Łańcut zaczął zamieniać się w ośrodek przemysłowy. Powstała fabryka acetyleny i rozbudowano fabrykę alkoholu, która produkować zaczęła również spirytus wchodzący w skład mieszanki napędowej do silników spalinowych¹⁴.

Po odzyskaniu niepodległości przez Rzeczypospolitą przedwojenny „Sokół” kontynuował działalność jako Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. W jego skład wchodziło siedem dzielnic. Sześć krajowych (krakowska, małopolska, mazowiecka, pomorska, poznańska i śląska) i jedna zagraniczna (francuska z siedzibą w Lens). Dzielnice dzieliły się na okręgi, których było w Polsce ponad 70. Im z kolei podlegały poszczególne towarzystwa, których było ponad 1000. Liczyły one 80 tys. członków i 20 tys. mło-

¹² Ibidem, s. 126.

¹³ Ibidem, s. 123-124.

¹⁴ Wielka Ilustrowana Encyklopedia Gutenberga, t. IX, Kraków (b.d. wyd.); Teki Gębarowicza, s. 257.

dzieży. Uprawiano w nich różne dyscypliny sportowe i gry zespołowe oraz zajmowano się przysposobieniem wojskowym. Siedziba związku mieściła się w Warszawie w gmachu przy Wybrzeżu Saskiej Kępy 26. Siedzibą dzielnicy małopolskiej był budynek przy ulicy Sokoła 7 we Lwowie. Władze okręgu IV mieściły się w Przemyśle przy ulicy Dworskiego 29. Siedzibą gniazda łańcuckiego, które podlegało powyższym władzom, był gmach przy ulicy Sokoła 1¹⁵.

Zgodnie z paragrafem ósmym uchwalonego w 1920 r. statutu związkowego członkiem towarzystwa mógł być tylko Polak lub Polka „czci nieposzlakowanej” po ukończeniu 21 roku życia. W istocie „Sokół” daleki był od agresywnego nacjonalizmu czy szowinizmu. W większości gniazd do „Sokoła” należeli Żydzi i Ukraińcy. Niekiedy nawet gminy żydowskie wspierały budowę gmachów sokolich¹⁶.

Trudno określić liczbę sokolów w gnieździe łańcuckim w latach dwudziestych z powodu braku stosownych dokumentów. Nie mamy danych ani o działalności gniazda, ani o działaczach, którzy nim kierowali. Ze spisywanych później relacji wynika, że aktywnym członkiem towarzystwa był nadal Władysław Gliński. Należał do zarządu gniazda pełniąc kolejno funkcje sekretarza, gospodarza, wiceprezesa, zaś od 1926 roku aż po rok 1935 był prezesem¹⁷. Drugim wybijającym się działaczem był Józef Rzucidło, który stał się rywalem Glińskiego. Wstąpił on do „Sokoła” w roku 1912 i był członkiem Stałych Drużyn Sokoła. W latach 1921-1924 pełnił funkcję sekretarza towarzystwa. Zapewne dobrze sprawował swoje obowiązki i stanowił wzór godny do naśladowania, skoro zarząd gniazda łańcuckiego postanowił, że ufundowaną cegielkę wawelską nazwie właśnie jego imieniem. W 1933 został wiceprezesem. W niezbyt jasnych okolicznościach zrezygnował w roku następnym aby w dwa lata później zostać kuratorem a następnie prezesem towarzystwa. Stanowisko to sprawował mimo działań nieprzychylnych mu ludzi, aż do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku, kiedy to Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” przestał istnieć¹⁸.

¹⁵ Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego, pod red. dr Lama, t. V, s. 101; Teki Gębarowicza, s. 261; zob. także: I. Koziński, *Dziś i jutro sokolstwa*, Warszawa 1937; E. Kubalski, *Krótki zarys historii i organizacji sokolstwa polskiego*, Kraków 1931.

¹⁶ Teki Gębarowicza, s. 261; M. Mirkiewicz, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” mit a rzeczywistość*, (w:) *Galicja i jej dziedzictwo*, t. III. Nauka i oświata pod red. A. Meissnera i J. Wyrozumskiego, Rzeszów 1995, s. 275; Z. Leśniak, *Karty z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Strzyżowie 1896-1939*, Strzyżów 1990, s. 33.

¹⁷ Teki Gębarowicza, s. 120.

¹⁸ Ibidem, s. 208 i 209.

Najważniejszą kwestią w czasach prezesowania Glińskiego a potem Rzuciły były sprawy finansowe. Bez aktywności gospodarczej przynoszącej dochód niemożliwe było bowiem prowadzenie działalności statutowej: uprawianie ćwiczeń gimnastycznych i trenowanie różnych dyscyplin sportowych, obsyłanie zawodów, kursów i zlotów organizacyjnych różnych szczebli oraz prowadzenie działalności kulturalno-imprezowej (wieczornice, pokazów gimnastycznych, zabaw, itp.) oraz patriotycznej (udziału w uroczystościach z okazji rocznic narodowych i świąt państwowych). Dochody czerpano z różnych źródeł. Przykładowo w roku 1936 uzyskano następujące przychody w złotych:

- wpisowe: 4,
- składki członkowskie: 1 389,20,
- dary i subwencje: 10,
- wieczornice, festyny, zabawy: 1,70,
- najem sali: 1 560,67,
- pożyczki: 14 400,
- czynsze: 3 160,
- różne dochody: 56,94,
- inwentarz: 200,
- kino: 4 776,10,
- światło, opał: 6,
- tenis: 142,15,
- kręgielnia: 6,65,
- park – boisko: 265,
- pozostałość kasowa z roku 1935: 11,81.

Wydatki kształtowały się zaś następująco:

- płace nauczycieli: 180,
- służba: 893,
- inwentarz: 46,33,
- wydatki kancelaryjne: 72,31,
- wydatki na kursy i delegacje: 292,88,
- podatki i asekuracje: 251,39,
- opłaty do władz związku: 178,50,
- kino: 79,52,
- długi: 20 233,78,
- opał i światło: 679,08,
- czasopisma: 111,90,
- odsetki: 1 815,81,
- ubezpieczalnia społeczna: 101,09,
- ogród i tenis: 162,20,
- utrzymanie budynku: 588,40,

- różne: 295,09,
- pozostałości kasowe na rok 1937: 8,94.

Bilans dochodów i wydatków wyniósł 25 990 złotych i 22 grosze¹⁹ mimo, iż dokument powyższy pochodzi z późniejszego okresu daje pewien obraz jak kształtowały się finanse gniazda także nieco wcześniej.

Zarząd z prezesem Glińskim na czele dbał o regularne płacenie składek (na rzecz IV okręgu w Przemyślu, dzielnicy małopolskiej we Lwowie, centrali warszawskiej), podatku zlotowego i funduszu imieniem Durskiego²⁰. Pragnął jednocześnie zbudować większą sokołnię oraz stworzyć bazę sportową i kulturalną (kino). Inwestycje ukończono w roku 1931. Towarzystwo posiadało więc własny murowany budynek na własnym gruncie przy ul. Sokoła 1. Były w niej dwie sale gimnastyczne. Większa o wymiarach 15 x 10 m oraz druga, mniejsza o wym. 10 x 7 m. W budynku mieściły się ponadto m.in. szatnie, kancelaria, świetlica i operatornia kinowa. Gniazdo posiadało również dwa boiska (większe o wym. 160 x 80 m i mniejsze 70 x 45 m). Oprócz tego trzy korty tenisowe w tym jeden na gruncie własnym, kręgielnię, bieżnię i skocznie lekkoatletyczne.

Środki na inwestycje pochodziły przede wszystkim z pożyczek. Głównym kredytodawcą był Bank Spółdzielczy w Brzozowie, który udzielił towarzystwu kredytu dolarowego. Wkrótce okazało się, że dochody gniazda nie zapewniają terminowej spłaty rat kredytu. Podjęto więc pewne działania oszczędnościowe. Między innymi na wniosek wiceprezesa Józefa Rzucidły wprowadzono zasadę, że kino do czasu całkowitego oddłużenia ma być prowadzone przez członków towarzystwa bezinteresownie. Sam Rzucidło pełnił funkcję kierownika przez prawie dwa lata. Zarząd mimo starań nie był jednak w stanie wybrnąć z kłopotów finansowych. 22 lutego 1935 r. walne zgromadzenie członków zatwierdziło deficytowy budżet. Dług gniazda wynosił ponad 50 tys. zł²¹.

Sytuacja stała się dramatyczna z chwilą kiedy bank zwrócił się o zwrot długu i towarzystwo zostało zagrożone utratą posiadanego majątku. Szukając dróg wyjścia z kryzysu zwrócono się w marcu 1935 r. do przewodnictwa dzielnicy małopolskiej z prośbą o roczne zwolnienie z płacenia składek organizacyjnych i funduszu zlotowego (500 zł) oraz rozpoczęto starania o uzyskanie korzystnej, długoterminowej pożyczki w Banku Gospodarki Krajowej. Liczono nawet, że gdy uda się uzyskać i spłacić długi to zwolnienie z opłat organizacyjnych będzie niepotrzebne. Kierownictwo lwowskie nie przychyliło się do prośby, uznając ją za skierowaną z pominięciem drogi służbowej

---

¹⁹ Ibidem, s. 150.

²⁰ Ibidem, s. 19-20.

²¹ Ibidem, s. 20.

i przesłano ją ze stosowną sugestią do władz okręgu przemyskiego. Koło łańcuckie zawiadomiło z kolei władze okręgu w czerwcu 1935 r., iż z braku gotówki nie będzie wysyłać przedstawicieli zarówno na kursy instruktorskie, dzielnicowe zawody sportowe jak i zlot w Krakowie. Na własny koszt miało się udać do Krakowa jedynie 6 druhów w uroczystych strojach²².

Jedyny ratunek widział zarząd z prezesem Glińskim na czele w wyprzedży części majątku towarzystwa, który szacowano na ponad 180 tys. zł. Propozycję poparło nadzwyczajne Walne Zgromadzenie członków gniazda na posiedzeniu odbytym 29 października 1935 r. w obecności prezesa okręgu Brunona Gruszki. Postanowiono rozparcelować i sprzedać boisko licząc, że uda się osiągnąć cenę 40 tys. zł. Sytuację pogarszał jeszcze trwający od kilku miesięcy konflikt z władzami administracyjnymi. Otóż 15 czerwca 1935 r. starostwo wystosowało do prezesa Glińskiego pismo z propozycją zjednoczenia wszystkich towarzystw działających na terenie miasta. Istota propozycji tkwiła w chęci uzależnienia gniazda od władz. W ten sposób została też odczytana. Mając poparcie zarządu zarówno okręgu jak i dzielnicy Gliński propozycję odrzucił. Wówczas starosta Bogusławski wydał zakaz korzystania z sali „Sokoła” przez miejscowe gimnazjum, które organizowało tam ćwiczenia gimnastyczne oraz bale i zabawy. Podobne zalecenie otrzymały inne organizacje i stowarzyszenia działające w Łańcucie. Zamknięto również kino sokole. Pretekstem do tego był rzekomo katastrofalny stan techniczny budynku stwarzający zagrożenie dla zdrowia i życia przebywających w nim osób. Co więcej nie wyrażono zgody na sprzedaż boiska twierdząc, iż na jego parcelację potrzebna jest do tego zgoda gminy. Decyzje powyższe wydawane były ustnie. Nie informowano o nich oficjalnie i na piśmie zarządu gniazda, który o większości spraw dowiadywał się od osób trzecich. Utrudniało to interwencję i zmianę stanu rzeczy. Towarzystwu groziło rozwiązanie. Z inicjatywy prezesa Glińskiego w sprawie zmiany postawy władz interweniowali u wojewody lwowskiego jesienią 1935, a wiosną 1936 r. u ministra spraw wewnętrznych w Warszawie druhowie z okręgu, dzielnicy i centrali. Skutkiem było jedynie to, że starosta w drodze wyjątku wydał jednorazowe zezwolenia Kołu Rodzicielskiemu gimnazjum na zorganizowanie opłatka i jasełek oraz pozwolił Kołu Rezerwistów na zorganizowanie zabawy tanecznej. Wreszcie w lutym 1936 r. wyznaczono kuratora dla towarzystwa pozbawiając bezprawnie władzy urzędujący i legalnie wybrany zarząd z prezesem Glińskim na czele²³.

Kuratorem został Józef Rzucidło, który tak opisuje okoliczności w jakich został mianowany: „W tym dniu (21 lutego 1936 r.) zaproszony zostałem na konferencję na której pan wicestarosta Bauer (...) oznajmił mi, że w stosunku

²² Ibidem, s. 21-22, 25-27 i 29.

²³ Ibidem, s. 30-32, 36, 39, 57, 66-67, 72 i 256.

do towarzystwa „Sokół” zostaną wydane zarządzenia natury administracyjnej, a zarazem zwrócił się do mnie z propozycją abym objął obowiązki kuratora, powołując się przy tem na ogólną opinię, która wskazuje moją osobę, jako jedynie w tym celu odpowiednią. Rozglądając się w sytuacji, doszedłem do przekonania, że sytuacja ta jest bez wyjścia. Z jednej strony autorytet władzy administracyjnej z drugiej strony ambicja członków zarządu, nie pozwalały na wycofanie się z zajętego stanowiska. Tymczasem towarzystwo „Sokół” płaciło za ten targ bardzo poważnymi sumami, bo stratą pewnych dochodów, którą obliczałem na sumę co najmniej 5 000 zł. Uważałem, że ten stan rzeczy dłużej trwać nie może, bo podtrzymywanie go groziłoby niewątpliwie towarzystwu ruiną. Dlatego też, tego samego dnia, na konferencji odbytej z panem starostą Bogusławskim, po uzyskaniu od niego zapewnienia, że zatarg ma podkład [pisownia oryginalna] wyłącznie personalny, że przeciw towarzystwu, jako takiemu, żadnych zastrzeżeń nie ma oraz, że jego intencją jest aby Towarzystwo „Sokół” objęło jako jedyne w Łańcucie, przekazaną mu przez piękną tradycję, pracę społeczno-narodową i państwowo-twórczą, mając przy tem do wyboru mój osobisty interes, sprzeczny zresztą z obowiązkami kuratora, a interes towarzystwa poszedłem po linii interesu i potrzeb towarzystwa i obowiązki kuratora przyjąłem²⁴.

Być może wbrew swoim zapewnieniom Józef Rzucidło lub osoby z nim związane, oburzone nieudolnością dotychczasowego zarządu były inicjatorami działań starosty. Nie da się tego wykluczyć. Chociaż nie ma ani jednego śladu w istniejących dokumentach aby zarzut taki został postawiony przez zarząd gniazda łańcuckiego ani zarząd okręgu. Nawet jednak gdyby tak było trzeba stwierdzić, że działania podjęte przez Rzucidłę doprowadziły do poprawy sytuacji finansowej towarzystwa, które nie tylko nie mogło prowadzić działalności nie mając zezwolenia na użytkowanie budynku i posiadało ok. 45 tys. zł długu, ale w toku licytacji znajdowała się nieruchomość wdrożona przez jednego z wierzycieli, egzekucja skarbowa o zaległe od kilku lat podatki, oraz egzekucja ubezpieczalni o zaległe składki. Po objęciu obowiązków kuratora przez Józefa Rzucidłę wznowiło działalność kino, zaś dyrekcja gimnazjum odnowiła umowę o najem sali z dniem 1 marca 1936 r. Po niewielkich naprawach 9 maja wydano zgodę na użytkowanie budynku. Nie powiodły się natomiast starania kuratora zmierzające do uzyskania długoterminowej pożyczki budowlanej w Banku Gospodarstwa Krajowego, mimo osobistego wstawiennictwa wojewody lwowskiego Prażmowskiego i starosty łańcuckiego Bogusławskiego. Rzucidło był jednak zdecydowanie przekonany, o czym pisał do prezesa IV okręgu w Przemyśle Brunona Gruszki, że mimo to towarzystwo może wybrnąć z trudności finansowych pod warun-

---

²⁴ Ibidem, s. 93-94.

kiem zmiany dotychczasowego zarządu i zastąpienia go bardziej zdecydowanymi i energiczniejszymi działaczami²⁵.

W tym duchu pisał także Rzucidło do Warszawy. Korespondował z prezesem związku płk. Arciszewskim poza plecami okręgu i jego argumenty trafiały do przekonania władzom zwierzchnim „Sokoła”. Władysław Gliński na początku kwietnia wyraził gotowość ustąpienia dotychczasowego zarządu, pod warunkiem, że nie będzie to ujmą na czci i honorze ludzi w nim zasiadających”. Zaznaczał w oświadczeniu, które 9 kwietnia Bruno Gruszka przesłał do zarządu dzielnicy małopolskiej, iż wszyscy członkowie towarzystwa w pełni solidaryzują się z zawieszonym przez władze administracyjne zarządem i nie podejmują ćwiczeń²⁶.

Na strajk sokołów skarżył się Józef Rzucidło. W pismach z 19 kwietnia i 10 maja skierowanych do okręgu ganił taką postawę. Nikt z druhow ani druhen nie zamierzał również udać się na zlot okręgowy. Ograniczono się jedynie do przekazania składki na pokrycie kosztów zlotu. Łącznie zebrano około 40 złotych. Z kolei prezes Gliński odmówił obeszania Rady Okręgu wskazując, że wraz z całym zarządem w tym i wybranymi wcześniej delegatami został dalej zawieszony i nie może podejmować decyzji ani uczestniczyć w pracach organizacji²⁷. W czerwcowym sprawozdaniu dla zarządu IV okręgu w Przemyślu Rzucidło pisał: „W okresie mojego urzędowania ćwiczenia gimnastyczne, z powodu strajku, jaki zastosowała młodzież ćwicząca prowadzone nie były. Zajęte w tym kierunku przez młodzież ćwiczącą stanowisko uważam za sprzeczne z obowiązkami służby sokolej, za naruszenie karność sokolej i uchwał władz sokolich, a samą metodę strajku za niewłaściwą i niedopuszczalną. Pozostawiam [Walnemu] Zgromadzeniu [członków] do oceny, czy i jakie konsekwencje statutowe zechce wyciągnąć w odniesieniu do strajkujących”²⁸.

Jako kurator osiągnął Rzucidło sukces finansowy wygospodarowując, po pokryciu bieżących wydatków zysk netto w wysokości 2 567 złoty i 4 grosze. Pieniądze te zostały wydane na spłatę długów kapitałowych i skapitalizowanych zaległych procentów²⁹.

Centrala w Warszawie doceniając to, postanowiła nie popierać Władysława Glińskiego w sporze z władzami Łańcuta. Innego zdania był zarząd okręgu uważając, że „usunięcie druhow Glińskiego i Bielatowicza na życzenie miejscowego starosty, bez uzyskania dla nich należnej im i całemu Zarządowi satysfakcji, byłoby podeptaniem ich godności sokolej i osobistej. Wo-

²⁵ Ibidem, s. 94-95.

²⁶ Ibidem, s. 73-75.

²⁷ Ibidem, s. 76 i 78-79 i 83.

²⁸ Ibidem, s. 95.

²⁹ Ibidem, s. 96.

bec czego wszelkie targi o jakąkolwiek rekompensatę w formie uzyskania możliwości szybkiego uruchomienia gniazda w Łańcucie bezwzględnie wykluczamy”. W piśmie z 11 maja prosił prezes Gruszka władze dzielnicy małopolskiej o zwolnienie z obowiązku ingerowania w sprawę gniazda łańcuckiego³⁰.

Lustracja, którą 26 maja przeprowadził niechętny Rzucidle Gruszka, wypadła pozytywnie. Czując poparcie Warszawy Rzucidło zwołał Walne Zgromadzenie Członków Towarzystwa na dzień 2 czerwca. Uczestniczyło w nim 93 członków i prezes okręgu przemyskiego. Zebranie było bardzo burzliwe, toczyło się od 18⁵⁰ do 23³⁵. Doszło do spieć pomiędzy Władysławem Glińskim i jego zwolennikami a zwolennikami Józefa Rzucidły. Sam porządek obrad przedstawiony przez Rzucidłę przeszedł zaledwie siedmioma głosami (37-30). 2 czerwca nie zdołano wybrać nowego zarządu. Zebranie kontynuowano 10 czerwca. Również było bardzo długie. Rozpoczęte o 19²⁰ trwało do godziny 24⁰⁰. Obecnych było 90 osób oraz prezes Gruszka. Spory wywołała obecność 19 osób, które przyjął do towarzystwa kurator. Nie uiszczyły one wpisowego ani składek. Po ich uregulowaniu otrzymały prawo głosu.

Były też 4 osoby mające ukończone 18 lat ale nie mające 21 roku życia wymaganego statutem. Prezes Gruszka, powołując się na ustawę o stowarzyszeniach z 1931 roku, uznał że powinny one otrzymać prawo głosu. Ostatecznie zwycięstwo odniosła grupa Józefa Rzucidły, który stanął na czele nowo wybranego zarządu³¹. Na posiedzeniu 25 czerwca zarząd ukonstytuował się następująco: zastępcą prezesa został profesor gimnazjum Michał Pelc, sekretarzem adwokat dr Bogdan Tekielski, zastępcą sekretarza sekretarz miasta Łańcuta Jan Wojnarowicz, skarbnikiem właścicielka sklepu Antonina Bałucińska, zastępcą skarbnika emerytowany urzędnik skarbowy Stanisław Bigajski, księgowym urzędnik Adam Różański, przewodniczącym Komitetu Wykszolenia Sokolego Władysław Gliński, gospodarzem kupiec Konstanty Fangor, zastępcą gospodarza kupiec Franciszek Bieniasz, zaś kierownikiem kina urzędnik Kazimierz Kęskiewicz. Zarząd mianował ponadto naczelnikiem Leopolda Lasotę, jego zastępcą Mieczysława Szpakowskiego, naczelniczką Romę Hubertównę, zaś chorążym Zygmunta Huberta. Zarząd odebrał urzędowanie od dotychczasowego kuratora i w dniu następnym (26 czerwca) rozpoczął działalność.³²

Na Walnym Zgromadzeniu ustalono także wysokość składek na kwotę 1 złotego miesięcznie. Taką samą kwotę ustalono jako wpisowe. Składka ulgowa wynosić miała 30 groszy. Nowy zarząd otrzymał wolną rękę w spra-

---

³⁰ Ibidem, s. 80-81.

³¹ Ibidem, s. 97-105.

³² Ibidem, s. 113-114.

wie zaciągania pożyczek do 40 tys. złotych. W pismach z 13 i 15 czerwca skierowanych do przewodnictwa związku w Warszawie i do okręgu w Przemysłu nowo wybrany zarząd wskazywał, że nie podejmie normalnego urzędowania, dopóki nie otrzyma oświadczenia, iż władze okręgowe nie mają żadnych zastrzeżeń odnośnie legalności przeprowadzonych wyborów na walnym zebraniu, oraz podjętych na nim uchwał. „Ten sposób postawienia sprawy podyktowany jest względami ostrożności, że członkowie Zarządu udzielą za Towarzystwo poręki a niektórzy dadzą i gotówkę, a nie mając pewności, czy i o ile będą mieli wpływ na regulowanie stosunków finansowych towarzystwa z wszelkimi świadczeniami na rzecz tegoż, do czasu wyjaśnienia stanu rzeczy niewątpliwie się wstrzymają”³³.

W odpowiedzi prezes Gruszka polecił zawiadomienie starostwa w Łańcucie o wybraniu nowego zarządu gniazda i objęciu przezeń urzędowania³⁴.

Nie zakończyło to jednak konfliktu w łonie towarzystwa łańcuckiego. W styczniu 1937 roku Bruno Gruszka podczas pobytu w Łańcucie poinformował Józefa Rzucidłę, iż przeciwko wyborom przeprowadzonym na zgromadzeniu część członków wniosła protest („rekurs”). W związku z tym zwrócono się 21 stycznia 1937 r. do okręgu o „ostateczne i stanowcze załatwienie sprawy legalności wyborów”³⁵.

Należy przypuszczać z prawie stuprocentową pewnością, że inicjatywa należała w powyższej sprawie do Władysława Glińskiego. 25 stycznia poinformował on zarząd okręgu, że w związku ze śmiercią żony nie może brać udziału w życiu sokolim i zmuszony jest złożyć mandat członka okręgu.³⁶ W marcu odmówił przyjęcia odznaki sokołej. Motywował swoją decyzję następująco: „Jeśli chodzi o wniosek udzielenia, czy przyznania mi odznaczenia sokołego [...] to nie mógłbym takiego przyjąć dopóki sprawa zawieszenia mnie w czynnościach prezesa przez władze sokole nie zostaje zbadaną i sprawiedliwie rozstrzygniętą. Zwłaszcza odznaczenie przyznane przez najwyższą władzę organizacyjną [przewodnictwo związku w Warszawie], którego prezes płk Arciszewski wydał polecenie dzielnicy [małopolskiej] ażeby moją kandydaturę na prezesa ani członka zarządu (gniazda w Łańcucie) nie dopuściła [...] stanowczo jest [dla mnie] nie do przyjęcia. Polecenie takie wydane dzielnicy przez związek równa się pozbawieniu praw statutowych przyznanych wszystkim członkom organizacji, w jakiej więc jaskrawej kolizji z powyższym stałoby przyznanie mi odznaczenia. Jeśli więc szanowny Zarząd [gniazda łańcuckiego] uznaje, że takie odznaczenie za pracę sokoła nale-

---

³³ Ibidem, s. 105.

³⁴ Ibidem, s. 91.

³⁵ Ibidem, s. 109.

³⁶ Ibidem, s. 161.

ży mi się – niechaj więc łaskawie postara się u władz państwowych i sokolich o zdjęcie ze mnie obelgi tak bardzo mnie krzywdzącej”³⁷.

Rok później na Walnym Zgromadzeniu członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Łańcucie w dniu 10 marca 1938 roku Władysław Gliński wystąpił z oskarżeniem, że wybory w czerwcu 1936 r. zostały sfalszowane, zaś zarząd wówczas wybrany urzęduje nielegalnie i powinien oczyścić się z bliżej nieskonkretyzowanych przewinień. Zgłosił wniosek aby zgromadzenie poleciło zarządowi wystaranie się o załatwienie przez okręg odwołania wniesionego przez kilku członków towarzystwa przeciw uchwałom Walnego Zgromadzenia w dniach 2 i 10 czerwca 1936 r. Wniosek ten zresztą sam wycofał. Większość zgromadzonych pozostała bierna, nie zabierając głosu w obronie zarządu. Zniechęcony Józef Rzucidło odebrał to jako votum nieufności i 14 marca postanowił złożyć mandat do dyspozycji zgromadzenia. Cały zarząd solidaryzując się z prezesem również złożył swoje mandaty podczas posiedzenia w dniu następnym³⁸.

Sprawa konfliktu w gnieździe łańcuckim znalazła epilog dopiero po zdecydowanej interwencji władz okręgu i dzielnicy. Otóż 27 marca zarząd IV okręgu stwierdził jednomyślnie w obecności samego prezesa dzielnicy małopolskiej dr Wolańczyka, że w 1935 i 1936 roku na skutek działań czynników nieżyczliwych sokolstwu zostały wytworzone warunki, które niekorzystnie odbiły się na całości prac gniazda. Przy załatwianiu kwestii spornych przekroczone szereg przepisów tak, że były podstawy do kwestionowania prawności działań i uchwał podejmowanych przez „jeden z poprzednich zarządów” [tj. zarząd z prezesem Rzucidłą na czele]. Skoro jednak uchybienia te w niczym „Sokołowi” w Łańcucie nie zaszkodziły, a wręcz przeciwnie, zarząd z Józefem Rzucidłą jako prezesem ożywił pracę gniazda i uporządkował kwestie finansowe należy w imię dobra organizacji zapomnieć o konflikcie i więcej do niego nie wracać. Jednocześnie podkreślono, że Władysław Gliński na stanowisku prezesa dobrze zasłużył się sokolstwu, a w chwilach najcięższych wysoko i z godnością bronił honoru gniazda. Dlatego zwrócono się do niego z apelem aby swój czas wolny poświęcił pracy w towarzystwie. W chwili, kiedy Polska znajduje się w ciężkim położeniu, nie wolno marnować czasu i energii na waśnie osobiste, ale należy je zakończyć dla dobra państwa. Dlatego apelowano by na Walnym Zgromadzeniu członków podjęto decyzje, które położyłyby kres wszelkim waśniom i stworzyłyby podstawę do harmonijnej współpracy³⁹.

Uchwałę powyższą przedstawił 30 marca 1938 roku Walnemu Zebraniu sekretarz okręgu Mieczysław Męciński. W jego obecności doszło do głoso-

³⁷ Ibidem, s. 162.

³⁸ Ibidem, s. 166.

³⁹ Ibidem, s. 206-207.

wania. Wzięło w nim udział 53 osoby na sześćdziesiąt początkowo obecnych. Druhowie Gliński, Bielatowicz, Czechowicz i Pelc opuścili bowiem zgromadzenie. Wszyscy członkowie poprzedniego zarządu zostali ponownie wybrani, za wyjątkiem Józefa Czechowicza, którego zastąpił na stanowisku wiceprezesa Leopold Siwiec. Zgromadzenie przeprowadzając wybory uznało więc powody rezygnacji marcowej zarządu za uzasadnione i w ten sposób chciało raz na zawsze położyć kres atakom niektórych członków gniazda na legalność podstaw urzędowania zarządu. Z drugiej strony dało jednak wyraz przekonaniu, że wybór Józefa Rzucidły nie był przypadkowy i wyrażał troskę o los towarzystwa w Łańcucie. Tak zakończył się konflikt, który hamował działalność „Sokoła” łańcuckiego⁴⁰.

W latach 30-tych liczba sokołów w gnieździe łańcuckim wynosiła ok. 150 osób. Z tego tylko niespełna jedna trzecia czynnie ćwiczyła gimnastykę i uprawiała różne dyscypliny sportu. Nie wszyscy posiadali mundury. Pierwsze dane o ilości członków pochodzą z 1933 roku. W dniu 1 stycznia było 150 sokołów. W ciągu roku ich liczba spadła do 130. Przeciętnie trenowało 30-35 mężczyzn i 10-12 kobiet. Z początkiem 1935 roku stan towarzystwa wynosił 152 osoby, w tym 116 druhow i 36 druhen. W tym ćwiczących 64 osoby (38 druhow i 26 druhen). W ciągu roku przybyło 37 osób, zaś ubyło 55, tak że 31 grudnia 1935 roku towarzystwo liczyło 134 osoby w tym 102 druhow i 32 druheny. Liczba ćwiczących druhow zwiększyła się do 54 osób, zaś ubyła w ciągu roku 1 ćwicząca druhen. Sokolat czyli uczniów własnych miało gniazdo 25 w tym 10 chłopców i 15 dziewcząt. Przepisowy uroczysty mundur posiadało 38 osób (10 druhow i 18 druhen), zaś mundury polowe zakupiło 40 druhow. Przepisowe ubiory ćwiczebne miało 8 druhow i 20 druhen. W ciągu kolejnego roku wstąpiło do „Sokoła” 46 osób a wystąpiło z niego 35. W dniu 31 grudnia 1936 roku gniazdo liczyło 145 osób w tym 119 druhow i 26 druhen. Ćwiczyło 42 osoby: 28 druhow i 14 druhen. Mundury uroczyste posiadało 17 osób, 7 druhow i 10 druhen. W roku 1936 oddziałów sokolat nie prowadzono. W 1937 roku liczba sokołów spadła do 141 osób. W ciągu roku wstąpiło do gniazda 28 osób, zaś ubyło 32. Dnia 31 grudnia 1937 roku było w Łańcucie 113 druhow i 28 druhen. W sprawozdaniu za rok 1937 nie wyszczególniono liczby ćwiczących druhen ani liczby sokolat. Mundury uroczyste posiadało 7 druhow i 14 druhen, zaś mundury polowe 28 druhow. Przepisowy ubiór ćwiczebny miało 20 druhow i 15 druhen. Rok 1938 przyniósł wzrost liczby członków. Przybyło 37 osób, zaś wystąpiło 16. Liczba członków gniazda wzrosła do 162 osób, w tym 126 druhow i 36 druhen. Ćwiczyło 63 druhow i 24 druheny. Mundury uroczyste posiadało 22 dru-

⁴⁰ Ibidem, s. 209-210 i 214.

hów i 18 druhen, zaś mundury polowe 25 druhow. Przepisowy ubiór ćwiczebny miało 20 druhow i 18 druhen.

W gnieździe uprawiano gimnastykę przyrządową, lekkoatletykę, tenis ziemny i stołowy, kolarstwo, piłkę nożną i sporty zimowe (hokej, narciarstwo). W 1935 roku do sekcji gimnastycznej należało 13 osób, 7 druhow i 6 druhen. Sekcja lekkoatletyczna liczyła 40 osób – 25 druhow i 15 druhen, sekcja tenisowa 46 – 28 druhow i 18 druhen, sekcja kolarska 10 – 6 druhow i 4 druhen, sekcja piłki nożnej 12 druhow, tyle samo sekcja hokejowa. Do sekcji sportów zimowych należało 34 osoby – 20 druhow i 14 druhen. 65 zbiórek odbyła sekcja gimnastyczna, tylko 3 sekcja hokejowa. Przeciętnie na lekcjach gimnastyki ćwiczyło 12 druhow i 15 druhen. Jeżeli chodzi o sokolęta, które odbyły 30 treningów, to średnio ćwiczyło w nich 8 chłopców i 11 dziewcząt⁴¹.

W sprawozdaniu za rok 1936 wymienione są 4 sekcje: gimnastyki przyrządowej, lekkoatletyki, tenisa stołowego i hokeja. Do pierwszej z nich należało 6 osób – 4 druhow i 2 druhen, do drugiej 18-12 druhow i 6 druhen, do nowo utworzonej sekcji tenisa stołowego – 6 druhow, zaś do hokejowej – 8. Sekcja lekkoatletyki odbyła 26 zbiórek, gimnastyki 18, zaś hokejowa i tenisa stołowego po 4.

W roku 1937 wznowiły także działalność sekcje tenisowa i narciarska. W sekcji gimnastycznej ćwiczyło zaledwie 5 druhow i ani jedna druha. W lekkoatletycznej 43-29 druhow i 14 druhen, w hokejowej 8 druhow, w tenisowej 11-9 druhow i 2 druhen, a w narciarskiej 27-22 druhow i 5 druhen. Sekcja tenisowa i narciarska działały sezonowo. Sekcja tenisa stołowego odbyła 12 zbiórek, zaś hokejowa 5. Na lekcjach gimnastyki ćwiczyło przeciętnie 15 druhow i 12 druhen.

W sprawozdaniu za rok 1938 rubryka XI dotycząca istniejących sekcji, liczby ich członków oraz zbiórek jest wypełniona tylko w przypadku sekcji tenisowej do której należało 28 osób. Działała ona tylko latem. Prawdopodobnie istniała co najmniej jeszcze jedna sekcja, bowiem w rubryce XIV podano, że odbyły się 72 lekcje dla druhow i 83 dla druhen. Ćwiczyło w nich przeciętnie 15 i 12 osób.

W latach 1935-1938, a być może w roku 1939 naczelnikiem gniazda był Leopold Lasota. W roku 1935 naczelniczką była właścicielka sklepu Władysława Lasotówna. Rok później zastąpiła ją na tym stanowisku Roma Hubertówna. Instruktorem Stałych Drużyn „Sokoła” był kupiec Władysław Barański. Zastępcą naczelnika w latach 1936-1937 Mieczysław Szpakowski. W 1938 roku zastąpił go ślusarz Zygmunt Hubert.

⁴¹ Ibidem, s. 218.

Oprócz działalności sportowej towarzystwo łańcuckie prowadziło również działalność imprezowo-kulturalną. W bibliotece zgromadzono 17 podręczników o wychowaniu fizycznym i 9 do przysposobienia wojskowego oraz 50 utworów scenicznych, z których korzystało kółko dramatyczne. Znajdowała się tam także prasa sportowa i pisma organizacyjne. Prenumerowano „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” i „Sokół Małopolski”. W 1935 roku kupowano łącznie 15 egzemplarzy miesięcznie – 10 Przeglądu Gimnastycznego i 5 „Sokoła Małopolskiego”. Zaś później zwiększono prenumeratę do 26 egzemplarzy (odpowiednio 10 i 16 numerów powyżej wspomnianych pism).

Kółko dramatyczne liczyło 16 osób, ale zaprzestało działalności w roku 1935 i już jej nie wznowiło. W ciągu roku organizowano zabawy taneczne dla młodzieży ćwiczącej. W 1935 roku było ich 7, w 1936 – 6, w 1937 – 5 i w 1938 – 6. Inną imprezą, która odbywała się corocznie było spotkanie opłatkowe. W 1938 roku wzięło w nim udział 86 osób. Z okazji Świąt Wielkanocnych urządzono „święcone”. Niezbyt często odbywały się pokazy i wieczorki gimnastyczne. W latach 1935-1936 odbyły się dwie imprezy tego typu. W 1937 roku zorganizowano trzy, uczestniczyło w nich za każdym razem 8 druhów i 6 druhen. W 1937 odbyły się dwie wieczornice. Pierwsza z okazji imienin naczelnika gniazda, druga z okazji imienin prezesa. W latach 1937-1938 miały miejsce dwa festyny, uczestniczyło w nich za każdym razem 8 druhów i 12 druhen. Najmniej imprez odbyło się w roku 1936.

Ważną częścią działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” była działalność patriotyczna. Obchodzono imieniny marszałka Józefa Piłsudskiego, od 1936 roku w rocznicę jego śmierci (12 maja 1935 r.) odbywały się msze święte w jego intencji w miejscowym kościele parafialnym. Organizowano imprezy poświęcone rocznicom: Konstytucji 3-go Maja, Cudu nad Wisłą, odzyskania niepodległości, zaślubin z morzem, Powstania Kościuszkowskiego. Brano udział w defiladach organizowanych przez komitet obywatelski w Łańcucie. Uczestniczyło w nich od 20 do 40 druhów i druhen. Innym rodzajem imprez patriotycznych były apele i wieczory rocznicowe. Wraz z coraz większym zagrożeniem Polski w związku z zaostrażającą się sytuacją międzynarodową, wywołaną ekspansją Niemiec hitlerowskich, wzrasta ilość imprez, w których brali udział członkowie gniazda. W 1935 roku było ich cztery, w 1936 dwie, w 1937 pięć, zaś w 1938 osiem. W obchodach rocznicy uchwalenia Konstytucji 3-go Maja wzięło udział 28 osób, w apelu z okazji rocznicy zgonu marszałka Józefa Piłsudskiego 20 osób, z okazji Święta Morza 34 osoby, Cudu nad Wisłą – 13, w rewii wojskowej w Rzeszowie – 30, w Dniu Rezerwisty – 6, Święcie Niepodległości – 38 i rocznicy wyzwolenia Lwowa – 8, które wyjechały do tego miasta w strojach organizacyjnych⁴².

---

⁴² Ibidem, s. 219-220.

Choć może przytoczone powyżej dane odnośnie liczby członków biorących udział czynnie w życiu towarzystwa może nie są imponujące, to jednak Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” odgrywało bardzo ważną rolę w życiu miasta, krzewieniu kultury fizycznej i sportu oraz wzbudzaniu poczucia dumy narodowej na terenie Łańcuta. Niewątpliwie działalność ta była by znacznie bardziej owocna gdyby nie ambicje osobiste niektórych działaczy kierujących gniazdem i uważających się za jedynych, którzy mają monopol na nieomyłność i sprawowanie władzy. Gdy wydawało się, że „Sokół” łańcucki zintensyfikuje swoją działalność agresja niemiecka na Polskę położyła kres istnieniu towarzystwa.

The foundation and activity of the Gymnastics Association „Sokół” (Falcon) in Łańcut (1890-1939)

By the end of 1890 sixty citizens of Łańcut took the initiative to found the Gymnastics Association „Sokół”. On 8th March 1891 there was a nest set up as a branch of the „Sokół” Association from Lvov. The first President became doctor Walenty Szpunar, the successor was Filip Sanbra-Kahane, the participant of the January National Insurrection. 116 people joined the association. Since 1896 physical exercises, rehearsals of singing circle and drama troupe were taking place in their own base (so called falcon's nest). Several events were held in commemoration of national anniversaries as well as excursions were organized.

The arrival of Władysław Gliński resulted in the revival of the Assoc's activity. As a chief of the nest he led physical exercises. He set up two scouts' squads working alongside the Association. He was a co-organizer of the Field Squad of „Sokół” in Łańcut. Its chief, Mr Józef Borowiec, a lawyer, became the President of the nest. Round about the town some Bartosz's Squads and the Field Squad of „Sokół” in Rakszawa were founded. The paramilitary organizations took together part in military manoeuvres. In September 1914 the Łańcut Squad was transformed into a company fully-equipped by the local community. The company, however, did not take part in any battles as the plans of founding the Eastern Legion had proved abortive.

In the reborn Republic of Poland the Łańcut nest was a part of the 4th district of Little Poland's Union of „Sokół” Gymnastics Associations. The outstanding figures of that time were Władysław Gliński and Józef Rzućdziło. However, the arising personality clash between the two men stunted the assoc's activity which suffered from insufficient finances in the 1930s, having been developed as a result of the enlargement of their worldly base. The number of „falcons” was at that time about 150 people. Less than one-third of them practised gymnastics and other sports (athletics, tennis, table tennis, cycling, football, ice-hockey and skiing). The association also organized cultural activity (there was a library, dancing parties were held as well as meetings or shows at different occasions, like Christmas, gymnastics shows or fairs) and also patriotic events like celebrations of national anniversaries. The nest played a vital role in propagating physical education and sports and also in arousing the national pride amongst the inhabitants of Łańcut.

Just when the work of „Sokół” seemed to flourish, the German aggression in 1939 put an end to the existence of the association.

Die Entstehung und Tätigkeit des Sportvereins „Sokół (‘Falke’) in Łańcut (1890-1939)

Einen Beschluß den Sportverein „Sokół” zu gründen, fassten 60 Einwohner von Łańcut am Ende 1890. Am 8 März 1891 gründete man den Sitz, der die Abteilung von „Sokół” in Lwow war. Der erste Vorsteher war dr Walenty Szpunar und sein Vertreter – der Januar Aufstand Teilnehmer – Filip Sanbra-Kahane. Der Verein hatte 116 Teilnehmer. Seit 1896 fanden die Turnübungen, Gesang- und Tanzensembleproben im eigenen Sitz (Falkengebäude) statt. Jährliche Gedächtnisfeier und Ausflüge wurden organisiert. Rege Tätigkeit begann mit der Ankunft von Władysław Gliński nach Łańcut. Als Leiter des Vereins führte er auch Turnübungen und gründete zwei Pfadfindergruppen. Er war Mitorganisator des Feldvereins „Sokół” in Łańcut. Sein Kommandant wurde der Vorsteher und Rechtsanwalt Józef Borowiec. In der Gegend gründete man Bartosz-Vereine und „Sokół”-Verein in Rakszawa. Die paramilitärischen Organisationen hielten gemeinsam Militärübungen ab. Im August 1914 bildete man aus dem Łańcutter Verein eine Kompanie, die von Ortsgemeinschaft ausgestattet wurde. Sie nahm aber am Kampf nicht teil, weil die Pläne der Bildung der östlichen Legion scheiterten.

In der erneuerten Republik Polen bildete Łańcutter Verein einen Bestandteil des IV Bezirks von Klempolen und des Sportvereins „Sokół”. Führende Gewerkschafter waren damals Władysław Gliński und Józef Rzućcio. Der Konflikt zwischen den beiden hielt die Tätigkeit des Vereins zurück, der in den 30-er Jahren in finanzielle Schwierigkeiten geraten war. Diese waren mit der ökonomischen Ausbau der Struktur verbunden. Die Zahl der Mitglieder war damals etwa 150 Personen. Darunter nur ein Drittel übte Geräteturnen und verschiedene Teilgebiete einer Sportart (Leichtathletik, Tischtennis, Tennis, Fußball, Radsport, Hokey und Schisport). Der Verein führte sowohl Kulturell- und Veranstaltungstätigkeit (er hatte Bibliothek zur Verfügung, veranstaltete Tanzabende, gemeinsame Oblatenverteilung, Vorführungen, Festspiele, Schauturnen) als auch patriotische Tätigkeit, indem er jährliche Gedächtnisfeier organisierte. Der Verein hatte eine bedeutende Rolle in der Förderung der Körperkultur und entfachte auch die Vaterlandsliebe in den Łańcut – Einwohnern. Der deutsche Angriff im Jahre 1939 setzte dem Verein ein Ende gerade in dem Augenblick, in dem der Verein sich zu verstärken schien.

Ryszard Tłuczek
Przemyśl

PPS W PRZEMYŚLU W LATACH 1918-1926

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności Polskiej Partii Socjalistycznej w Przemyślu w latach 1918-1926. Dotychczas zagadnienie to nie było przedmiotem szerszych badań opracowań naukowych.

Trudna, skomplikowana – polityczna i społeczna – rzeczywistość II RP postawiła przed socjalistami nowe wyzwania. Do najważniejszych należy zaliczyć konflikt polsko-ukraiński, wojnę polsko-bolszewicką oraz przewrót majowy J. Piłsudskiego.

Praca ta ma odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu Polska Partia Socjalistyczna w Przemyślu sprostała tym historycznym wyzwaniom.

Główną podstawę do opracowania tematu stanowiła prasa lokalna („*Nowy Głos Przemyski*”, „*Ziemia Przemyska*”). W zasobach Archiwum Państwowego w Przemyślu znajdują się jedynie materiały źródłowe dotyczące Narodowego Związku Robotniczego (1918-1919)¹. Ponadto autor korzystał z opracowań naukowych, wśród których na szczególne podkreślenie zasługuje książka Artura Leinwanda „Poseł Herman Lieberman”.

I

Wkład Polskiej Partii Socjalistycznej w odbudowę Niepodległości i w tworzeniu zrębów państwowości polskiej jest powszechnie znany. Wiadomo, jaką rolę odegrał Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki w Lublinie, który istniał parę dni pod przewodnictwem Daszyńskiego. Fakt, iż PPS była najbardziej zwartą i ideologicznie rozwiniętą partią wśród ugrupowań tzw. lewicy niepodległościowej, zabarwiał cały rząd lubelski odcieniem socjalistycznym i każe przyznać PPS rolę dominującą w tym rządzie.

---

¹ Zespół nr 396: Zbiór szczątków zespołów z terenu miasta i powiatu przemyskiego.

Program tego rządu był ściśle związany z tradycją, programem i polityką PPS. To samo powiedzieć można o następcy rządu lubelskiego, tj. o rządzie ludowym Jędrzeja Moraczewskiego sprawującym władzę od listopada 1918 do stycznia 1919 roku.

Wkrótce po odejściu rządu ludowego, państwo polskie i jego machina państwowa przyjęły oblicze zdecydowanie prawicowe. Okazało się, że rewolucyjne nastroje mas były przejściowe. Znalazło to wyraz szczególnie w wynikach wyborów do sejmu w 1922 roku².

Zasady lewicowo-demokratyczne i socjalistyczne nie zostały urzeczywistnione w odrodzonym państwie polskim, którego pierwsza władza proklamowała te zasady jako wytyczną działania.

W latach przed przewrotem majowym wpływ PPS na ustawodawstwo był uzależniony w dużym stopniu od skromnego udziału posłów PPS w całym składzie izb ustawodawczych. Od chwili ustąpienia gabinetu Moraczewskiego w połowie stycznia 1919 roku aż do przewrotu majowego 1926 roku PPS właściwie nie miała wpływu na rządy. Tylko dwukrotnie przedstawiciele PPS zasiadali w rządach.

W 1920 roku Ignacy Daszyński jako wicepremier urzędował przez kilka miesięcy u boku Witosa w rządzie obrony narodowej. W tym czasie Norbert Barlicki wchodził w skład Rady Obrony Państwa. Na przełomie lat 1925-1926 przez parę miesięcy (listopad-kwiecień) przedstawiciele PPS (Moraczewski, Ziemięcki, potem Barlicki) wchodził w skład rządu koalicyjnego Aleksandra Skrzyńskiego. Poza tym rządy pozostawały w ręku partii centrowych i prawicowych, z tym że do końca 1922 roku, tj. dopóki Józef Piłsudski sprawował władzę jako Naczelnik Państwa, sprawy wojskowe i w praktyce sprawy zagraniczne pozostawały faktycznie w jego kompetencji i były kierowane przez jego ludzi. Nie byli nimi przedstawiciele PPS.

W 1920 roku PPS poparła bez zastrzeżeń obronę kraju; do polityki wschodniej Piłsudskiego miała jednak stosunek dwuznaczny. Partia wypowiadała się za samookreśleniem ludności terenów wschodnich, ale przez długi czas nie protestowała przeciwko wojskowej aktywności sił zbrojnych podległych Piłsudskiemu na wschodzie.

W drugiej połowie 1919 roku i w początkach 1920 roku PPS żądała przerwania ofensywy na wschodzie i zawarcia pokoju z Rosją Radziecką. Politykę wschodnią kwestionowali zwłaszcza lewicowo nastawieni działacze

---

² Wybory do Sejmu odbyły się 5 listopada 1922 r. Lista PPS (nr 2) otrzymała 90 6537 głosów (10,3%). Jeżeli chodzi o tzw. ścianę wschodnią to najwięcej głosów socjaliści zdobyli w następujących powiatach: Drohobycz – 37,8%, Lwów – 18,1% (miasto 17,9%). K. Więch, PPS w pierwszych latach parlamentaryzmu 1921-1923, Warszawa 1987, s. 139-153.

PPS, podczas gdy tkwiący w PPS piłsudczycy organizowali raczej poparcie dla działań wojskowych armii dowodzonej przez Piłsudskiego.

Na przeciwległej granicy podnieść należy zwłaszcza poparcie udzielone powstaniom śląskim i w ogóle sprawie Śląska. W powstaniach śląskich, a głównie w III powstaniu wzięła udział socjalistyczna młodzież z warszawskiego ZNMS (Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej).

Gdy chcemy zrekapitulować wkład PPS w budowę państwa polskiego w całym okresie przedmajowym, musimy stwierdzić, że dominującą, a w każdym razie szczególną rolę odegrała ona głównie w momencie odbudowy Niepodległości i w pierwszych jej miesiącach. W późniejszym okresie była tylko jednym z wielu ugrupowań, które wszakże wywarło wpływ w większej czy mniejszej mierze na podstawowe dziedziny pracy państwowej.

Podstawową sprzecznością w polityce PPS była sprzeczność między programowym parlamentarno-demokratycznym charakterem i ideologią partii a skromną jej rolą w parlamencie, odzwierciedlającą ograniczone poparcie społeczne dla PPS³.

Inaczej rzecz przedstawiała się w samorządach terytorialnych. W niektórych miastach PPS osiągnęła sukcesy wyborcze i sprawowała władzę, w innych odgrywała sporą rolę w organach samorządowych. Szkoła samorządu terytorialnego, a także ubezpieczeniowego, wychowywała wielu działaczy i była ważnym ogniwem w działalności partii⁴.

PPS odegrała wielką, może najważniejszą ze wszystkich ugrupowań politycznych rolę w czasie przewrotu majowego. Partia potraktowała ten przewrót jako ciąg dalszy konfliktu z jesieni 1923 roku, gdy próba sił między lewicą i piłsudczykami a rządem centroprawicowym doszła do szczytu⁵.

Dwa programy zostały uchwalone przez kongresy PPS w okresie międzywojennym: na XVII kongresie (1920) i na XXIV kongresie (1937). Program z 1920 roku cechowało przystosowanie się do rzeczywistości utworzonego dopiero co państwa polskiego pozostającego w ramach systemu kapitalistycznego, w którym PPS była jednym ze stronnictw, nie mającym żadnej nadziei na samodzielne zdobycie przewagi. Program przewidywał w przyszłości objęcie władzy drogą utworzenia sojuszu robotników, biednych chłopów i inteligencji.

---

³ Niewątpliwie PPS i PPSD stały na gruncie polskości ziem byłego zaboru pruskiego. J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917-1919*, Warszawa 1962, s. 376; J. Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna (w:) Życie polityczne w Polsce 1918-1939*, Wrocław-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985, s. 71.

⁴ W latach 1919-1920 piętnastu przedstawicieli PPS wchodziło do Rady Miejskiej w Przemyśle, a we wrześniu 1921 r. 20 do Kasy Chorych, obok 8 komunistów. B. Szodek, *Ruch robotniczy na ziemi rzeszowskiej 1918-1975*, Warszawa 1980, s. 33.

⁵ J. Żarnowski, *op. cit.*, s. 72.

Program ten został zastąpiony w 1937 r. przez tzw. program radomski⁶.

II

Początki ruchu socjalistycznego w Przemyśle sięgają końca XIX wieku. Z chwilą powstania Galicyjskiej Partii Socjaldemokratycznej założono w Przemyśle lokalną organizację partyjną. Jej przewodniczącym został działacz socjalistyczny – kolejarz – Władysław Czycz. Funkcję sekretarza powierzono Witoldowi Regerowi. Do czołowych działaczy należeli: Tadeusz Reger, Jan Żołnierz (później Iwan Żolnir), Stanisław Nowakowski, Piotr Nowakowski, Wyskiel, Nassenfeld, Tadeusz Bobrowski, Leon Probststein, Szymon (Semen) Wityk i Józef Schiffler.

W połowie czerwca 1898 roku ukazał się pierwszy numer PPSD „*Głos Przemyski*”. Współzałożycielami pisma byli: Witold Reger, Herman Lieberman, Kazimierz Kaczanowski i Józef Scheinbach⁷.

W maju 1918 roku organ socjalistów „*Nowy Głos Przemyski*” tak oto relacjonował przebieg uroczystości pierwszomajowych: „Tegoroczna uroczystość majowa urządzona przez polską partię socjalno-demokratyczną, nacechowana była imponującą powagą i godnością i upłynęła spokojnie, wzbudzając podziw dla siły i karność robotniczej w całym mieście”⁸.

W lipcu 1918 roku – na mocy reskryptu – została powołana Tymczasowa Rada Miejska (w liczbie 36 członków); zastąpiła ona Radę Przyboczną. W jej składzie – po raz pierwszy – znaleźli się reprezentanci partii socjalistycznej: dr Józef Mantel i Dominik Teluk⁹.

Już na pierwszym posiedzeniu Tymczasowej Rady Miejskiej Mantel złożył następujące oświadczenie: „Co do naszego stosunku do obecnego zarządu miasta oświadczam, że mamy do kierownika zarządu miasta pełne zaufanie i znamy jego nieskazitelność. Wchodząc do Rady Miejskiej jedyną wytyczną dla nas będzie: Praca nad ulżeniem doli robotniczej, urzędniczej i nauczycielstwa”¹⁰.

Na kolejnym posiedzeniu Rady – 25 lipca – inny socjalista Teluk protestował „przeciw obciążeniu obywateli 20% dodatku do podatków”¹¹.

Na początku listopada 1918 roku – podczas konfliktu polsko-ukraińskiego – powstała tzw. Republika Przemyska.

⁶ Tamże, s. 83-84.

⁷ A. Leinwand, Poseł Herman Lieberman, Warszawa 1986, s. 29.

⁸ „Nowy Głos Przemyski” nr 18 z 5 maja 1918 r.

⁹ „Nowy Głos Przemyski” nr 28 z 14 lipca 1918 r.

¹⁰ „Nowy Głos Przemyski” nr 29 z 21 lipca 1918 r.

¹¹ „Nowy Głos Przemyski” nr 30 z 28 lipca 1918 r.

Wcześniej, 10 października na przemyskim rynku – w związku z orędziem Rady Regencyjnej do narodu polskiego – odbyła się wielka manifestacja.

Po uroczystym posiedzeniu Rady Miejskiej z okna ratusza do zgromadzonej ludności przemawiał dr Leonard Tarnawski, a w imieniu socjalistów dr Józef Mantel.

20 października, na zgromadzeniu w Przemyśle Lieberman podkreślał: „Najdonioślejszym wypadkiem chwili obecnej jest zmartwychwstanie Zjednoczonej Niepodległej Polski. Cały świat przyjął powstanie państwa polskiego jako fakt dokonany”. Na szczególną uwagę zasługuje i ten fragment wystąpienia: „Największą postacią, ku której zwracają się oczy całej Polski, jest jeden człowiek o wielkiej duszy i niezłomnej woli, to Józef Piłsudski. Dziś jeszcze na wygnaniu, lecz niebawem wróci do Warszawy”.

Następnego dnia odbyło się w Przemyśle zebranie byłych legionistów, na którym powołano Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Legionistów Polskich jako oddział krakowskiego Towarzystwa. Przewodniczącym został H. Lieberman, zastępcą dr Charzewski, a komendantem ppor. R. Burda.

To legioniści zrzeszeni w Towarzystwie już 1 listopada wraz z członkami POW rozbili posterunki austriackie, obsadzili główne obiekty i składy w mieście¹².

Tego samego dnia podpisano umowę polsko-ukraińską oraz utworzono komisję, która objęła rządy w mieście. Jej głównym zadaniem było utrzymanie porządku i ładu¹³. Do owej komisji weszło czterech Ukraińców: poseł Włodzimierz Zahajkiewicz, dyrektor Kasy Chorych Iwan Żołnir, dyrektor gimnazjum Andrij Aliśkiewicz i profesor Michał Demczuk. Stronę polską reprezentowali: profesor Feliks Przyjemski, socjalista, poseł Herman Lieberman, adwokat Leonard Tarnawski i adwokat Włodzimierz Błazowski. Komisja miała działać aż do ostatecznego rozwiązania „kwestii narodowo-politycznej przez kompetentne czynniki”. Umowę podpisali wszyscy członkowie komisji, a za nieobecnego Liebermana dr Józef Mantel. W skład Komisji włączono jeszcze jednego Żyda – dra Leiba Landaua.

Pod koniec listopada 1918 roku ogłoszono dekret o wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Początkowo Lieberman uważał, że w związku z toczącą się wojną polsko-ukraińską i napiętą sytuacją narodowościową w Przemyśle i Małopolsce Wschodniej nie należy przeprowadzać wyborów, lecz powołać do Sejmu dawnych posłów austriackich. Szybko jednak wycofał się ze swo-

¹² A. Leinwand, op. cit., s. 124.

¹³ W spojrzeniu działaczy partii na kwestię ukraińską dominowała teza o prawie Ukraińców do własnego, niepodległego państwa. E. Koko, Wolni z wolnymi PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1925, Gdańsk 1991, s. 25.

ich zastrzeżeń i zgodził się, że Przemyśl należy oddzielić od spornych terenów Małopolski Wschodniej.

Organizacja PPSD w Przemyślu i okręgu występująca pod nazwą Zjednoczone Komitety Wyborcze PPSD wystawiła następujących kandydatów (lista nr 9): dr Herman Lieberman, Dominik Teluk, dr Franciszek Dorosz, Józef Szabaga i Marcin Pilch.

Socjaliści prowadzili kampanię wyborczą pod hasłami walki przeciw lichwie i nędzy. W jej ramach, na jednym ze zgromadzeń wyborczych, przemawiał I. Daszyński.

W wyborach 26 stycznia 1919 roku na ogólną liczbę 49 802 ważnych głosów w okręgu H. Lieberman uzyskał 17 154, tj. 30,04%; w samym zaś Przemyślu na 13 325 otrzymał 8 390 tj. (aż) 62,18%.

Otwarcie Sejmu Ustawodawczego odbyło się 10 lutego 1919 roku. Poprzedziło go uroczyste nabożeństwo w katedrze Świętego Jana. Lieberman chyba jako jedyny poseł socjalistyczny wziął udział w nabożeństwie. Ponadto, rzekomo był zachwycony kazaniem arcybiskupa Józefa Teodorowicza¹⁴.

26 listopada 1918 roku odbyło się inauguracyjne posiedzenie nowej – o rozszerzonym składzie – Rady Miejskiej¹⁵.

W kwietniu 1922 roku marszałek Drużbacki (właściciel dóbr w Prałkowcach) złożył w Urzędzie Wojewódzkim we Lwowie, memoriał postulujący rozwiązanie Rady Miejskiej w Przemyślu¹⁶. Kilka miesięcy później, doszło do kolejnego kryzysu w łonie Rady Miejskiej. Tym razem burmistrz Józef Kostrzewski oświadczając, że panujący w Radzie rozłam nie pozwala na prowadzenie racjonalnej polityki budżetowej, złożył rezygnację z zajmowanego stanowiska. Ale już na jednym z najbliższych posiedzeń radni – w przeprowadzonym głosowaniu – podtrzymali zaufanie do dotychczasowego zarządu miasta i tym samym burmistrz Kostrzewski powrócił na swoje stanowisko¹⁷.

W sierpniu 1919 roku PPS rozpoczęła kampanię za zawarciem pokoju z Rosją Radziecką a po wybuchu powstania na Górnym Śląsku socjaliści wystąpili w obronie praw polskich do Śląska. Apel w sprawie zakończenia wojny z bolszewicką Rosją został powtórzony na łamach „Głosu” we wrześniu 1920 roku. „Zawarcie natychmiastowego pokoju jest dla Polski konieczne, że mamy możliwość zawarcia pokoju „honorowego” bez żadnej szkody dla naszych narodowych i gospodarczych interesów”¹⁸.

¹⁴ A. Leinwand, op. cit., s. 124-125.

¹⁵ „Nowy Głos Przemyski” nr 50 z 1 grudnia 1918 r.

¹⁶ „Ziemia Przemyska” nr 16 z 16 kwietnia 1922 r.

¹⁷ „Ziemia Przemyska” nr 44 i 47 z 29 października i 19 listopada 1922 r.

¹⁸ „Nowy Głos Przemyski” nr 15 z 15 września 1920 r.

W pierwszych dniach stycznia 1920 roku na zebraniach w Przemysłu Lieberman przedstawił sytuację polityczną kraju. Krytycznie ocenił obalony już rząd Paderewskiego, ale w przeciwieństwie do swoich towarzyszy partyjnych nie atakował osoby byłego premiera.

W lutym odbył się pogrzeb dra Józefa Mantla, przywódcy przemyskiej PPS. Na cmentarzu w imieniu PPS przemawiał dr Dorosz. Powiedział on m.in.: „Schodzi z Nim jedna z najjaśniejszych postaci ruchu socjalistycznego, kierownik, polityk i mówca”. Na znak żałoby, na gmachu przemyskiego ratusza powieszono czarną chorągiew. Na posiedzeniu Rady Miejskiej, w dniu 10 lutego radni socjaliści, na jednym z krzeseł położyli wiązanek kwiatów z czarną szarfą¹⁹.

Według źródeł partyjnych w styczniu 1920 roku przemyska PPS liczyła około 1 000 członków. W marcu ich liczba wzrosła do 1 800. Komitet Miejsowy utrzymywał kontakty z ośrodkami robotniczymi w Jarosławiu, Radymnie, Ustrzykach Dolnych, Dobromiłu i Zagórze²⁰.

Cały propagandowy nacisk przemyskich socjalistów został położony na kwestie natury socjalno-ekonomicznej.

Zadanie było stosunkowo łatwe, biorąc pod uwagę panującą w mieście biedę i rosnące bezrobocie. Socjaliści pomimo, że „odcinali” się od komunistów, używali podobnego do nich języka.

„Socjaliści, jako partia demokratyczna – pisał w styczniu 1919 roku „Nowy Głos Przemyski” – bronili i bronią, całej ludności bez względu na wyznanie i narodowość – przed krzywdami społecznymi, nadużyciami i wyzyskiem”²¹.

Na łamach tejże gazety poseł Lieberman przedstawił taki oto pogląd „Rewolucja nie śmie się stać przekleństwem! Musi ona być źródłem dobra i sprawiedliwości, początkiem odrodzenia świata na podstawach rzeczywistej sprawiedliwości!”²².

O dużej aktywności socjalistów w pierwszych miesiącach po odzyskaniu w Przemysłu niepodległości świadczy powołanie już w październiku 1919 roku Uniwersytetu Ludowego PPS²³.

Rok 1922 był ważnym okresem w historii PPS. W dniach 25 i 26 lutego obradowała we Lwowie konferencja obwodowa PPS z udziałem przedstawicieli CKW i posłów z Galicji Wschodniej. Omawiano sprawę autonomii Galicji Wschodniej.

¹⁹ „Nowy Głos Przemyski” nr 7 z 15 lutego 1920 r.; A. Leinwand, op. cit., s. 140.

²⁰ B. Syzdek, op. cit., s. 23.

²¹ „Nowy Głos Przemyski” nr 5 z 16 stycznia 1919 r.

²² „Nowy Głos Przemyski” nr 53 z października 1919 r.

²³ „Nowy Głos Przemyski” nr 56 z 26 października 1919 r.

Jesienią 1922 roku rozpoczęła się kampania wyborcza do sejmu; trwała krótko, lecz walka była zacięta. W Przemyśle socjaliści musieli walczyć na dwa fronty: przeciwko Narodowej Demokracji i przeciwko syjonistom. Endecy zwalczali Liebermana jako socjalistę i Żyda; natomiast syjoniści zarzucali mu zaprzaństwo i zdradę interesów ludności żydowskiej.

W wyborach do Sejmu 5 listopada 1922 roku lista PPS (nr 2) uzyskała w całym okręgu na 130 646 głosów ważnych – 13 594 głosy. Posłem (po raz czwarty) wybrany został Herman Lieberman, który w samym Przemyśle zdobył 4 911 głosów²⁴.

Stosunek przemyskich socjalistów do Kościoła Katolickiego nacechowany był antyklerykalizmem²⁵. Nie oznacza to oczywiście, że wszyscy członkowie i działacze PPS byli wrogo nastawieni do Kościoła Katolickiego.

Na łamach „Głosu” nie rzadko krytykowano osoby duchowne. W Kościele Katolickim widziano przeciwnika politycznego, będącego sprzymierzeńcem Narodowej Demokracji²⁶.

1 października 1922 roku „Nowy Głos Przemyski” opublikował artykuł „Klerykalizm i jego sprężyny”. Czytamy w nim m.in.: „Ale klerykalizm jest tani, przeciska się przez wszystkie szpary życia – wydatnie posiłkowany przez wszystkie czynniki, trzymające się kurczowo władzy. Zadaniem jego w tym młodem państwie utrzymać lud w pokornej ciemności, w uległości i służalczości – i przyznać trzeba – że misję swoją spełnia rzetelnie”²⁷.

Dziwić się należy, że socjaliści nie dostrzegali wielkiej roli przemyskiego Kościoła choćby na płaszczyźnie opieki społecznej i edukacji.

Inna kwestia to stosunek PPS do komunistów. Przemawiając w połowie 1923 roku w Sejmie – debata dotyczyła projektu ustawy o amnestii – Lieberman powiedział: „My, socjaliści polscy znajdujemy się w zaciętej walce z obozem komunistycznym i w tej walce najlepiej czujemy jak niegodziwą rolę przeciwko nam odgrywają komuniści. Ale walka przeciwko komunizmowi i komunistom nie zwalnia nas od obowiązku etyki, kultury i cywilizacji. Walka z komunistami nie zwalnia nas od obowiązku stosowania się do zasad i walka ta nie daje nam prawa wyłamywania się spod prawideł cywilizacyjnych i moralnych obowiązujących każde państwo zachodu Europy”²⁸.

²⁴ A. Leinwand, op. cit., s. 144-145.

²⁵ W odezwie narodowego Związku Robotniczego (1919) do polskiego proletariatu czytamy: „W dziedzinie religijnej żąda Narodowa Partia Robotnicza zupełnej wolności sumienia dla każdej jednostki, równouprawnienia i wolności wszystkich wyznań a szczególnej opieki i poszanowania dla religii katolickiej jako religii olbrzymiej większości narodu”. AP Przemyśl, Zbiór szczątków zespołów z terenu miasta i powiatu przemyskiego, sygn. 84.

²⁶ „Nowy Głos Przemyski” nr 37 z 10 września 1922 r.

²⁷ „Nowy Głos Przemyski” nr 40 z 1 października 1922 r.

²⁸ A. Leinwand, op. cit., s. 148-149.

W tym samym czasie „*Ziemia Przemyska*” organ prasowy endecji pisał: „Poseł Lieberman zbliżył się do komunistów. Nie kryje się jednak ze swymi sympatiami i chętnie pokazuje się publicznie z posłem Łańcuckim”²⁹. „*Nowy Głos Przemyski*” natychmiast temu zaprzeczył³⁰. Polityczna gra, gra słów. Jest natomiast faktem, że w PPS trwała ewolucja na lewo. I na wielu obszarach działania socjalistów były w jakimś stopniu zbieżne z programem i działalnością komunistów³¹. Jest również faktem to, że w 1925 roku drogi Piłsudskiego i Liebermana się rozeszły³².

W październiku 1923 roku – na polecenie „władz wyższych” przeprowadzono w Przemyśle szereg rewizji w „mieszkaniach znanych powszechnie członków organizacji komunistycznej”. Aresztowano w sumie 12 osób; część wkrótce zwolniono, część znalazła się w areszcie policyjnym i miejskim. Wśród aresztowanych byli Polacy, Rusini i Żydzi³³.

Jesień 1923 roku była w Przemyśle wyjątkowo burzliwa. 4 listopada – pomimo zakazu starostwa – uformował się pochód, który ruszył z Zasania na Rynek. Na moście policja i wojsko zagroziły mu drogę. Lieberman uzgodnił z komisarzem policji, że wąskim szpalerem przejdą ci robotnicy, którzy mieszkają w mieście. Powoli jednak przeszli wszyscy i pod magistratem odbyła się demonstracja.

W 1924 roku Lieberman wygłosił szereg odczytów (m.in. w Krakowie i Przemyśle) o poglądach socjalistów na sprawę wojska³⁴.

W 1924 roku obchody święta pracy w Przemyśle miały wyjątkowo uroczystą oprawę. Na wiecu przemawiali socjaliści: Grunert, Akalerawa i powitany „burzą” oklasków Lieberman³⁵.

W lipcu 1925 roku Komitet PPS w Przemyśle zorganizował wielką manifestację ku czci straconych w 1849 roku przez rząd austriacki Józefa Kapuścińskiego i Teofila Wiśniowskiego „połączoną ze złożeniem wieńców u stóp nowo wystawionego krzyża”³⁶.

Przewrót majowy Józefa Piłsudskiego „ożywił” przemyskich socjalistów. Na nadzwyczajnym posiedzeniu zebrał się Zarząd PPS na czele z dr Grossfeldem, Mantlem i Teitelbaumem.

„Już w dniu 14 maja wydano potrzebne „rozkazy” – pisała „*Ziemia Przemyska*” – i wskazówki dla socjalistycznych kolejarzy, aby wstrzymywać wszystkie transporty wojskowe idące na Warszawę. I tak też było – czerwoni

²⁹ „*Ziemia Przemyska*” nr 5 z 2 czerwca 1923 r.

³⁰ „*Nowy Głos Przemyski*” nr 6 z 9 czerwca 1923 r.

³¹ A. Albert, *Najnowsza historia Polski 1914-1983*, Warszawa 1995, s. 288.

³² A. Leinwand, op. cit., s. 159.

³³ „*Ziemia Przemyska*” nr 25 z 20 października 1923 r.

³⁴ A. Leinwand, op. cit., s. 156.

³⁵ „*Nowy Głos Przemyski*” nr 19 z 11 maja 1924 r.

³⁶ „*Nowy Głos Przemyski*” nr 30 z 26 lipca 1925 r.

kolejarze usiłowali gdzie tylko mogli wstrzymać pociągi wojskowe idące na Warszawę³⁷.

Zdaniem gazety „W przemyskiej PPS od dawna ścierały się dwa kierunki jeden umiarkowany i uznający interes narodowy, drugi radykalniejszy o zabarwieniu międzynarodowym”³⁸.

Maj 1926 roku wstrząsnął polską sceną polityczną. Jego konsekwencją była m.in. Nowela Sierpniowa, na mocy której wzmocniona została pozycja prezydenta kosztem uprawnień parlamentu.

Rola PPS w tworzeniu niepodległego państwa polskiego była ogromna i niepodważalna. Wielki jest również wkład tej partii w dorobek przemyskiego samorządu.

PPS posiadała własny program polityczny, gospodarczy i społeczny. Była również partią w łonie, której było wiele wewnętrznych sprzeczności (znajdowały one swój wyraz m.in. w stosunku do Kościoła Katolickiego i komunistów).

Ewolucja założeń ideowo-programowych PPS podążała od euforii haseł rewolucyjnych – dominujących w okresie bezpośredniej walki o władzę – ku reformizmowi, czyli ku tym zasadom wyjściowym, które legły u podstaw partii w momencie jej narodzin w końcu XIX wieku³⁹. Na łamach socjalistycznego pisma „Nowy Głos Przemyski” często pojawiało się słowo „rewolucja”. Słowo to nie zawsze oznaczało rzeczywistą rewolucję (miało ono głównie wymiar propagandowy); dyktaturę proletariatu uznano za sprzeczną z socjalizmem i jako taką odrzucono. PPS uznawała za głównych politycznych przeciwników – co podkreślono w pracy – endecję oraz komunistów.

Na forum przemyskiej Rady Miejskiej radni socjaliści zgłaszali wiele postulatów o charakterze socjalno-ekonomicznym. Nie zawsze natomiast za owymi postulatami szły propozycje rozwiązań konkretnych problemów.

Działalność PPS w Przemysłu w latach 1918-1926 to bardzo ważny fragment historii grodu nad Sanem. Toteż zagadnienie to w pełni zasługuje na kontynuowanie badań naukowych w tym zakresie opartych na rzetelnej analizie historycznej.

---

³⁷ „Ziemia Przemyska” nr 22 z 29 maja 1926 r.

³⁸ „Ziemia Przemyska” nr 4 z 26 maja 1923 r.

³⁹ M. Leczyk, *Oblicze społeczno-polityczne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 405.

Polish Socialist Party in Przemyśl between 1918 and 1926

The article has been aimed at presenting the work of Polish Socialist Party (PSP) in Przemyśl from 1918 to 1926. It is a very important period in the history of Poland. The time's limits are determined by regaining the independence of Poland after nearly 123 years of annexion and so called the May coup d'état done by Józef Piłsudski. As it is underlined in the preface, presentation of the subject has been based on the local press and literature.

The PSP's contribution to the restoration of independence and creation of the framework of Polish statehood is commonly known. It has been recognized that a vital role played the Temporary Government of the People's Republic in Lublin which had prevailed for several days under the leadership of Daszyński. Polish Socialist Party predominated within that government. Also in May 1926 the socialists influenced to considerable degree the events in the streets of Warsaw.

In this article the programme of Polish Socialist Party has been depicted (general objectives).

As it has been underlined in the article, the beginnings of the socialist movement in Przemyśl go back to the end of the 19th century. As soon as the Galician Social Democratic Party was founded, the local party organization was set up in Przemyśl. During the Second Republic of Poland the socialists of Przemyśl played a very important part in the works of the local government. No sooner had the first session of the Temporary Town Council taken its place than the representative of the socialist party, doctor Józef Mantel claimed: „Up to our point of view concerning the contemporary corporation, we absolutely put our trust in the corporation's leader as we have known his unimpeachable character. Entering the Town Council our basic and only guideline shall be working out the ways to relieve the fate of working class, civil servants and teachers”. In the contemporary council besides doctor Józef Mantel, another representative of PSP was Mr Dominik Teluk.

In their election campaign – either to the local government or to the Parliament – PSP of Przemyśl emphasized social problems and issues. In spite of the fact that the socialists dissociated themselves from the communists, to a certain degree their election programmes coincided with each other.

The May coup d'état - as it is underlined in the article – revived the socialists' activity in Przemyśl. In order to discuss the situation the party committee gathered under the leadership of doctor Grossfeld, doctor Mantel and Mr Teitelbaum. The local papers brought the news that the socialist railway employees had been given „orders” to impede all military haulages heading towards Warsaw.

It is obvious that within the article the activity and work of one of the leading members of PSP – a superior politician, MP – Mr Herman Lieberman cannot be omitted. The activity of Polish Socialist Party in Przemyśl between 1918 and 1926 must be taken into account while presenting the history of the town on the River San. It wholeheartedly deserves to become a subject of scientific research.

Polnische Sozialistische Partei in Przemyśl in den Jahren 1918-1926

Das Ziel des Artikels ist es Tätigkeit der Polnischen Sozialistischen Partei in Przemyśl in den Jahren 1918 – 1926 darzustellen. Das war eine bedeutende Periode in der Geschichte Polens. Ihre Grenze legt die Wiedererlangung der Unabhängigkeit von Polen nach über 123 Jahren und die sogenannte Mairevolution fest, die von Józef Piłsudski vollgebracht wurde.

Wie ich schon in der Einleitung hervorgehoben habe, bildet Literatur und Ortspresse einen hauptsächlichlichen Anlaß zur Bearbeitung des Themas.

Der Beitrag der Polnischen Sozialistischen Partei in die Unabhängigkeitsaufbau und Bildung der polnischen Eigenstaatlichkeit ist allgemein bekannt. Bekanntermaßen ist der Beitrag der Vorläufigen Volksregierung der Republik in Lublin, die einige Tage unter der Führung von Daszyński existierte. Eine Vormachtstellung übte dort die Polnische Sozialistische Partei aus. Im Mai 1926 übten die Sozialisten einen großen Einfluß auf die Ereignisse auf den Warchauer Straßen aus. In dem Artikel stellte man (allgemein) das Programm der Polnischen Sozialistischen Partei vor.

Der Ursprung der sozialistischen Bewegung in Przemyśl, was im Artikel betont wurde, geht aufs Ende des 19. Jhs. zurück. Mit Aufstehung der Sozialdemokratischen Partei Galiziens errichtete man in Przemyśl die örtliche Parteiorganisation.

Zur Zeit der 2. Republik Polens übten die Przemyśler Sozialisten einen enormen Einfluß auf die Tätigkeit der Selbstverwaltung aus. Während der ersten Sitzung des Vorläufigen Stadtrats gab der Repräsentant der sozialistischen Partei dr Józef Mantel eine Erklärung ab: „Was unser Verhältnis zur jetzigen Staatverwaltung betrifft, muß ich erklären, daß wir volles Vertrauen zum Stadtverwaltungsleiter haben und seine Rechtschaffenheit kennen. In die Stadtverwaltung eintretend haben wir eine einzige Leitlinie: die Arbeit an der Entlastung des Arbeiter-, Beamten- und Lehrerschicksals“. In der damaligen Stadtverwaltung repräsentierte Polnische Sozialistische Partei außer dr Mantel auch Dominik Teluk.

In ihren Wahlprogrammen, was sowohl die Selbstverwaltungswahl als auch die Parlamentswahl betrifft, legte die Przemyśler Polnische Sozialistische Partei Wert auf die sozialen Probleme. Obwohl sich die Sozialisten von den Kommunisten abgesondert hatten, waren in vielen Standpunkten ihre Programme übereinstimmend.

Die Mairevolution, was im Artikel betont wurde, „ermunterte“ viele von den Przemyśler Sozialisten. Um die zum Vorschein gekommene Situation zu besprechen, wurde eine Versammlung der Polnischen Sozialistischen Partei mit dr Grossfeld, Mantel und Teitelbaum einberufen. Die Lokalpresse meldete, daß die sozialistischen Eisenbahner „Befehle“ bekommen haben, die nach Warschau geschickten Militärtransporte anzuhalten. Selbstverständlich wurde im Artikel auch die Tätigkeit der überdurchschnittlichen Politiker, des Abgeordneten und Aktivisten der Polnischen Sozialistischen Partei Herman Lieberman dargestellt.

Die Tätigkeit der Polnischen Sozialistischen Partei in Przemyśl in den Jahren 1918-1926 macht einen bedeutsamen Ausschnitt der Burrgeschichte am San aus. Es ist eine beachtenswerte und der wissenschaftlichen Forschung wertige Burg.

Marcin Janowski

Ropczyce

SZKOŁY POWSZECHNE W POWIECIE PRZEMYSKIM
POD OKUPACJĄ HITLEROWSKĄ I SOWIECKĄ
W LATACH 1939-1941 W ŚWIELE ZASOBU
ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYŚLU

Problematyka jawnego i tajnego nauczania w mieście i powiecie przemyskim w latach wojny i okupacji została już kilkakrotnie podjęta w historiografii. Na uwagę zasługuje przede wszystkim pionierskie opracowanie J. Rożańskiego pt.: „*Przemyśl w latach II wojny światowej*”, będące częścią obszernej monografii pod redakcją F. Persowskiego pt.: „*Tysiąc lat Przemyśla*”¹. Autor charakteryzując dzieje miasta i regionu w okresie 1939-1944 z konieczności podał wyłącznie najważniejsze fakty i nazwiska związane z jawną i tajną oświatą. Zagadnienie oświaty w radzieckiej części Przemyśla zostało zaledwie zasygnalizowane.

Temat ten został podjęty przez J. Rożańskiego w artykule pt.: „*Prawobrzeżny Przemyśl od 28 września do 28 czerwca 1941*”². Artykuł ten w znacznej części został napisany na podstawie doniesień „*Czerwonego Peremyszlia*”.

Kolejną ważną publikacją poruszającą tematykę szkół i nauczycieli w powiecie przemyskim w czasie okupacji jest praca J. Drausa i R. Terleckiego pt.: „*Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945*”³. W tym opracowaniu podjęto próbę całościowego przedstawienia problemu oświaty na terenie byłych województw lwowskiego i krakowskiego, wchodzących w czasie okupacji w skład dystryktu krakowskiego. Część poświęcona Prze-

---

¹ J. Rożański, *Przemyśl w latach II wojny światowej* (w:) *Tysiąc lat Przemyśla* pod red. F. Persowskiego, Warszawa-Kraków 1974.

² J. Rożański, *Prawobrzeżny Przemyśl od 28 września do 28 czerwca 1941*, „*Przemyskie Zapiski Historyczne*”, t. I, 1974.

³ J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1984.

myślowi zawiera wiele interesujących informacji statystycznych dotyczących nauczycieli, uczniów i szkół oraz tajnego nauczania. Szczególna wartość tej pracy dla tematu niniejszego artykułu polega na poruszeniu zagadnienia oświaty pod okupacją radziecką w sposób jednak nadal niewystarczający. Ze względów technicznych autorzy skupili się na informacjach najważniejszych, związanych ze strukturą władz oświatowych jawnych i tajnych omawianych terenów, istniejących tam szkół i nauczycieli pracujących w tajnym nauczaniu.

Ważną publikacją dotyczącą oświaty na interesującym nas terenie jest artykuł J. Drausa pt.: *„Tajne nauczanie na terenie Inspektoratu Rejonowego ZWZ-AK Przemyśl Jarosław (Komisja Oświecenia Publicznego – Związek Tajnego Nauczania)”*⁴ opublikowany w „Roczniku Komisji Nauk Pedagogicznych”. Artykuł dotyczy konspiracyjnej działalności oświatowej związanej z ZWZ-AK na terenie obwodów: Łańcut, Jarosław, Przeworsk, Przemyśl i Dobromil przed utworzeniem struktur Powiatowych Komisji Oświaty i Kultury. W swej treści merytorycznej artykuł zawiera więcej informacji na temat Przeworska i Łańcuta, o Przemyślu wspominając marginalnie z powodu braku źródeł.

Jedyną pracą poświęconą wyłącznie dziejom oświaty na interesującym nas terenie jest artykuł J. Świeboda pt.: *„Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim”*⁵ opublikowany w „Roczniku Komisji Nauk Pedagogicznych”. Autor opierał się głównie na dokumentach zebranych w Zespole Badawczym Dziejów Oświaty w Latach Okupacji Hitlerowskiej im. Ignacego Jakubca przechowywanym w Oddziale PAN i PAU w Krakowie oraz na aktach PKOiK nr 13 w Przemyślu. Dotyczy on jednak wyłącznie tajnego nauczania.

Zasób archiwalny AP w Przemyślu nie został jeszcze należycie wykorzystany przez badaczy a zawiera wiele ciekawych informacji związanych z losami nauczycieli i szkół w powiecie przemyskim okresie II wojny światowej pod obiema okupacjami. W bibliografii tematu brak opracowania szczegółowego dotyczącego szkolnictwa powszechnego.

Dlatego celem niniejszego artykułu będzie częściowe wypełnienie luki i zaprezentowanie nowych informacji mających przybliżyć czytelnikowi realia pracy na polu oświaty i wychowania w szkołach powszechnych. Podstawą źródłową tego artykułu jest zasób AP w Przemyślu a głównie grupa

---

⁴ J. Draus, *Tajne nauczanie na terenie Inspektoratu Rejonowego ZWZ-AK Przemyśl-Jarosław (Komisja Oświecenia Publicznego – Związek Tajnego Nauczania)* (w:) RKNP, t. 35, 1985.

⁵ J. Świeboda, *Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim*, (w:) RKNP, t. 19, 1976.

zespołów: „Szkoły Podstawowe miasta Przemyśla” oraz Powiatowa Komisja Oświaty i Kultury nr 13 w Przemyśle.

Po ciężkich walkach obronnych w dniach 14-15 IX 1939 roku wojska niemieckie zajęły Przemyśl i ruszyły dalej poprzez Radymno, Krakowiec na Jaworów i Lwów⁶. W dniu 17 IX 1939 r. na ziemie polskie niespodziewanie wkroczyły oddziały radzieckie Frontów: Białoruskiego i Ukraińskiego całkowicie zmieniając sytuację polityczną w tym regionie. Zgodnie z porozumieniem radziecko-niemieckim o linii demarkacyjnej podpisanym w dniu 28 IX 1939 r. wojska niemieckie wycofały się za San pozostawiając prawobrzeżną część Przemyśla po stronie radzieckiej. W ten sposób miasto i powiat przemyski znalazły się pod dwiema okupacjami: niemiecką i radziecką, mieszkańcy zostali podporządkowani zarządzeniom dwóch różnych aparatów władz okupacyjnych.

Lewobrzeżna część powiatu początkowo stała się częścią starostwa w Jarosławiu. Zarządzeniem generalnego gubernatora z 27 VI 1940 roku z dzielnicy Zasanie utworzono „Deutsch Przemyśl”, w którego skład weszły: Przemyśl-Zasanie i gromady: Ostrów, Kuńkowce, Buszkowice, Buszkowiczki, Żurawica, Waława, Przekopana Północna, część gromady Ujkowice i Boleszyszcze⁷. Dozór nad siecią szkół całego powiatu Niemcy powierzyli władzom oświatowym w Jarosławiu na czele z szulratem Józefem Lorenzem, któremu podlegali inspektorzy. Nadzór nad szkołami polskimi w obrębie przedwojennych powiatów jarosławskiego i przemyskiego powierzono inspektorowi Güntherowi. Funkcję podinspektora pełnił w części powiatu przemyskiego Jan Paradysz, aresztowany jednak w roku 1940 i wywieziony do Oświęcimia. W październiku 1939 roku władze niemieckie zezwoliły na otwarcie dwóch szkół podstawowych dla Polaków na Zasaniu: Siedmioklasowej Polskiej Publicznej Szkoły Powszechnej im. św. Jana Kantego przy ulicy Grunwaldzkiej z filią przy ulicy Borełowskiego i żeńskiej im. Hoffmannowej przy ulicy Krasińskiego⁸.

W większości polskich szkół w części powiatu przemyskiego pod okupacją niemiecką rok szkolny 1939/1940 nie rozpoczął się wcale. Wśród nielicznych szkół, które wznowiły naukę znalazła się szkoła powszechna im. św. Jana Kantego w Przemyśle. Kierownikiem tej szkoły był wówczas Bolesław Pelczarski. W skład grona pedagogicznego wchodził: Jan Frankowski, Stanisław Wojnarowicz, Józef Michalewicz, dr A. Gilewicz i Jan Keller. Religii

---

⁶ R. Dalecki, Obrona Przemyśla i jego rejonu w 1939 roku, „Rocznik Przemyski” t. 21, 1982, s. 113.

⁷ Tysiąc lat Przemyśla, pod red. F. Persowskiego, t. 2, Warszawa-Kraków 1974, s. 377.

⁸ Tamże, s. 403.

uczylili katecheci; Karol Danuka i Julian Miahkij⁹. Tabela nr 1 przedstawia ruch uczniów w roku szkolnym 1939/1940. Dane liczbowe zamieszczone w tabeli ilustrują sytuację w polskich szkołach jawnych w czasie okupacji. Liczba uczniów przypadająca na klasę uniemożliwiała jakąkolwiek pracę dydaktyczno-wychowawczą. Zwraca także uwagę znaczna ilość uczniów opuszczających szkołę na stałe a także zajęcia szkolne w czasie trwania nauki. Najczęstszym powodem nieklasyfikowania uczniów, wpisywanym przez nauczycieli wychowawców do arkuszy ocen, była „ciężka sytuacja materialna, brak butów i odzieży zimowej, rzadziej choroba rodziców lub wyjazd z miasta.

Dr A. Gilewicz uczył j. polskiego, arytmetyki i ćwiczeń cielesnych, Jan Keller uczył j. polskiego, przyrody i śpiewu, Michał Hałdys rachunków, śpiewu, arytmetyki i przyrody. Kierownik B. Pelczarski uczył arytmetyki. W roku szkolnym 1940/1941 pracę w tej szkole podjęli: dr Stanisław Jodłowski, Leokadia Janiszewska, Ślósarczyk Józefa, Kramarz Jadwiga i ksiądz Władysław Dec¹⁰.

Na Zasaniu obok szkoły im. J. Kantego niemieckie władze okupacyjne uruchomiły Szkołę Powszechną Żeńską im. Hoffmanowej. Kierownikiem tej szkoły była wówczas Stanisława Prochazka a w skład grona pedagogicznego w roku szkolnym 1939/40 wchodziła: Zofia Stojanowska, Matylda Gawlikowska, Jadwiga Mandykier, Aurelia Adamska, Elżbieta Grochowicz, Jadwiga Mamczur, Władysława Pałkańska, M. Janusz, Władysława Czerwińska, Cecylia Feltman¹¹. W roku szkolnym 1939/1940 do szkoły im Hoffmanowej uczęszczało 730 uczennic zgrupowanych w 15 oddziałach. (średnio 48 uczennic na klasę). W roku szkolnym 1940/41 w składzie grona pedagogicznego znajdowali się dodatkowo: Jadwiga Brandys, Maria Melnyk i J. Kowalczyk. Religii uczyli księża: Józef Trybus i Wojciech Kostek¹². Tabela nr 2 zawiera dane ilustrujące warunki pracy w Szkole im. Hoffmanowej w Przemyśle pod okupacją niemiecką.

---

⁹ APP, Szkoła Podstawowa nr 3 w Przemyśle ..., sygn. 27.

¹⁰ Tamże.

¹¹ APP, Szkoła Podstawowa nr 2 w Przemyśle, sygn. 27.

¹² Tamże, sygn. 28.

Tabela nr 1

Ruch uczniów w Siedmioklasowej Polskiej Publicznej Szkole Powszechnej
im. Jana Kantego nr 5 w Przemyśle

Klasa	Opiekun	Zapis 1 X 1939	Przybyło	Ubyło		Stan na 21 VI 1940	Klasyfikowano	Nie klasyfikowano	Promowano	Nie promowano
				Do innej szkoły (jakiej?)	Z innych względów					
Ia	b.d.	49	-	-	-	-	-	-	-	-
Ib	b.d.	46	-	-	-	46	37	9	30	16
IIa	b.d.	53	-	-	-	53	49	4	48	1
IIb	Frankowski Jan	60	5	-	-	65	48	17	18	30
IIIa	Wojnarowicz Stanisław	43	-	-	2	41	41	5	36	5
IIIb	Michalewicz Józef	41	1	-	-	42	32	10	30	12
IIIc	Michalewicz Józef	42	6	-	-	48	30	18	25	23
IVa	Dr Gilewicz A.	56	7	3	3	57	42	15	33	24
IVb	Kieller Jan	36	30	-	11	55	35	20	27	28
Va	Frankowski Jan	40	1	-	1	40	37	3	35	5
Vb	Wojnarowicz Stanisław	40	-	-	3	37	31	6	29	8
Vc	Wojnarowicz Stanisław	41	6	7	1	39	26	13	21	18
VIa	b.d.	38	12	4	5	41	35	6	22	19
VIb	Kieller Jan	39	11	-	3	47	30	17	25	22
VII	Dr Gilewicz A.	46	1	5	1	41	22	19	12	29
Razem:		670	80	19	30	652	495	158	391	243

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 3 w Przemyśle. Księga ocen sprawowania
i postępów w nauce uczniów w roku szkolnym 1939/40, sygn. 27.

Tabela nr 2

Ruch uczniów w Szkole Powszechnej Żeńskiej im. Hoffmanowej
w roku szkolnym 1939/40

Oddz.	Stan 15 IX	Ubyło	Stan 15 VI	Klasyf.	Nieklasyf.	Prom.	Nieprom.
I	100	2	98	83	15	79	4
II	102	7	95	77	18	77	-
III	132	6	126	101	25	100	1
IV	123	10	113	93	20	93	-
V	126	4	122	100	22	100	-
VI	106	21	85	82	3	81	1
VII	41	20	21	17	4	17	-
Razem:	730	70	660	553	107	547	6

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 2 w Przemyśle, sygn. 27.

Dwadzieścia uczennic klasy VII odeszło w czasie trwania roku szkolnego do Szkoły Handlowej. Uczennice nieklasyfikowane to w większości osoby, które nie zgłosiły się do szkoły lub zapisały się lecz nie uczęszczały na zajęcia. Zwraca uwagę wysoka liczba uczennic przypadająca na klasę. Podobna sytuacja panowała w tej szkole w roku szkolnym 1940/41. Do szkoły w tym roku zapisanych zostało 841 uczennic, które zgrupowano w 19 oddziałach. (średnio na klasę przypadało 44 uczennice).

Obok polskich szkół podstawowych władze niemieckie zezwoliły na otwarcie na Zasaniu ukraińskiej szkoły im. Mikołaja przy ulicy św. Jana. Prawobrzeżny Przemyśl wraz z powiatem uchwałą Rady Najwyższej ZSRR z dnia 4 XII 1939 roku został włączony do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i wszedł w skład obwodu drohobyckiego. Władze radzieckie po przejęciu Przemyśla i części powiatu przemyskiego uruchomiły w październiku wszystkie szkoły. Powołano do pracy nauczycieli szkół podstawowych i średnich bez względu na ich pochodzenie i narodowość. Ogółem zorganizowano w samym mieście 9 szkół podstawowych, w tym 5 z polskim językiem nauczania¹³. Były wśród nich przedwojenne szkoły powszechne: nr 4 im. Czackiego, nr 3 im. św. Jadwigi, nr 9 im. Mickiewicza męska (im Tarasa Szewczenki) i nr 10 im. Mickiewicza żeńska oraz nr 7 im. Piramowicza¹⁴ (im. Frunzego). Pozostałe szkoły także otrzymały nowych patronów m.in.: Czałowa i Dzierżyńskiego.

¹³ J. Rożański, Prawobrzeżny Przemyśl..., s. 32.

¹⁴ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 10.

Jedną z dziewięciu szkół podstawowych uruchomionych przez władze radzieckie była Szkoła Podstawowa nr 1 im. T. Czackiego. Tabela nr 3 przedstawia nam ruch uczniów w roku szkolnym 1939/1940. W skład grona pedagogicznego tej szkoły w roku szkolnym 1939/1940 wchodziła: Maria Lech, Aleksandra Osada, Cecylia Kutrier, Helena Wodiczkowa, Jurasz Kacper, Michał Hałdys, Adam Józefczyk, oraz panowie: Kupiec, Wierzbicki i Sawczyn¹⁵. Ze względu na większą liczbę szkół podstawowych uruchomionych w prawobrzeżnym Przemysłu znacznie mniejsza ilość uczniów przypadała na klasę i szkołę. W arkuszach ocen zwracają uwagę notatki o uczniach wysiedlonych w kwietniu 1940 roku a także pracujących w kołchozach.

Dane dotyczące działalności tej szkoły w roku szkolnym 1940/1941 są fragmentaryczne. Wśród nauczycieli pojawiają się nowe nazwiska: T. Sieriedocha, Kuniecka-Jakowicz i Birubacka. Do szkoły uczęszczało w roku szkolnym 1939/40 około 320 uczniów¹⁶.

---

¹⁵ APP, Szkoła Podstawowa nr 1 w Przemysłu im. T. Czackiego, sygn. 40.

¹⁶ APP, Tamże, sygn. 41.

Tabela nr 3

Ruch uczniów w Szkole Podstawowej nr 1 w Przemyśle
im. T. Czackiego w roku szkolnym 1939/40

Klasa	Opiekun	U b y ł o							
		Zapis I X 39	Przeszło na Zasanie	Wysiedlonych (kiedy?)	Do innej szkoły (jakiej?)	Nie klasyfikowano	Wyjechało z Przemyśla	Z innych względów (jakich?)	Klasyfikowano
I	Maria Lech	41	-	-	-	-	-	-	b.d.
IIa	Osada Aleksandra	37	6	2*	-	-	-	-	29
IIb	b.d.	36	6	2**	-	-	-	-	28
IIIa	Kutrier Cecylia	38	-	-	-	3	6	-	29
IIIb	Wodiczkowa Helena	35	12	-	I (im. Czałkowa	-	-	-	22
IVa	b.d.	34	-	-	3	2	8	-	21
IVb	Wierzbicki	34	-	-	1	5	11	1 pracuje w kołchozie	16
Va	Sawczyn	28	10	-	-	-	-	3 pracuje w kołchozie	15
Vb	Kacper Jurasz	31	-	-	-	-	14	2	15
VI	Hałdys Michał	27	-	-	-	-	-	-	b.d.
		341	34	4	5	10	39	6	b.d.

* (13-22 IV 1940)

** (13-22 IV 1940)

b.d.: brak danych.

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 1, Dziennik szkolny 1939/1940, sygn. 40.

Niezwykle cennym źródłem do poznania sytuacji szkół i nauczycieli pod okupacją sowiecką jest kronika Szkoły Podstawowej nr 9 im. A. Mickiewicza w Przemyśle z lat 1939-1944. Pisana częściowo po ukraińsku częściowo po polsku dostarcza wielu ciekawych informacji dotyczących życia nie tylko pojedynczej szkoły lecz i innych podlegających władzom radzieckim. W kronice czytamy:

„Ukraińska narodowa szkoła im. T. Szewczenki powstała wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej do Przemyśla z końcem września 1939 roku. Szkoła znajdowała się przy ulicy Wincentego Pola nr 49 w byłej polskiej szkole im. A. Mickiewicza. Budynek murowany, parterowy, przed wojną dostawiono I piętro lecz nie ukończono. Budowę ukończono dopiero końcem sierpnia 1940 roku kosztem 80 000 karbowanńców. Wiele starań i trudu w dokończenie szkoły włożył kierownik szkoły pan Pajdziak Jan. Nauka w szkole im. T. Szewczenki rozpoczęła się w X 1939 roku. Kierownikiem szkoły był pan Jan Pajdziak”¹⁷.

Grono pedagogiczne w składzie przedwojennym zostało powołane do pracy w szkole noszącej imię T. Szewczenki, w której językiem urzędowym miał być ukraiński. Prócz Jana Pajdziaka, którego mianował kierownikiem szkoły inspektor Taran, w skład grona pedagogicznego wchodził: pani Portniańska (zastępca kierownika), Olga Diduch (księgowa), nauczyciele: Tekla Nowak, Ołena Gibałowicz, Zofia Fedzińska, Józefa Proszakiewicz, Irina Jac-kiw, Maria Rubinkowska, Ołena Sliezak, Ołena Hanas, Apolonia Wonsik, Mirosław Wołoszyn, Teofila Czyżewicz, Aleksandra Prociw, Katarzyna Lawecka i pani Maria Hładysz-Pajonczyna. Poza tym w szkole pracował nocny stróż Iwancio. W roku szkolnym 1939/1940 uczęszczały do szkoły dzieci różnych narodowości. Na 743 uczniów w rejonie szkoły (376 chłopców i 367 dziewcząt), przypadało: Polaków: 422 (56,8%), Ukraińców: 192 (25,8%), Żydów: 117 (15,8%) Rosjan: 12 (1,6%). Ubyło z przyczyn przesiedlenia, odeszło z innych przyczyn lub nie zgłosiło się do szkoły z powodu przejścia granicy na Sanie: 318 uczniów. Naukę podjęło w październiku 1939 roku 425 uczniów. Tabela nr 4 przedstawia ruch uczniów w roku szkolnym 1939/1940.

---

¹⁷ APP, Szkoła Podstawowa nr 8 w Przemyśle, sygn. 56.

Tabela nr 4

Ruch uczniów w Ukraińskiej Narodowej Szkole im. T. Szewczenki
w Przemyślu. Stan z końcem roku szkolnego 1939/1940

Klasa	Imię i nazwisko nauczyciela	Zapisanych dzieci	Wyjechało	Zostało
Zero a	Nowak Tekla	33	21	12
Zero b	Gibałowicz Ołena	33	20	13
Zero c	Fedzińska Zofia	37	16	21
Ia	Jewierłowa	46	21	25
Ib	Jackiw Irina	36	13	23
IIa	Pajonczyna Maria	44	14	30
IIb	Hanas Ołena	27	7	20
IIIa	Czyżewicz Teofila	42	18	24
IIIb	Prociw Aleksandra	29	11	18
IVa	Czyżewicz Teofila	37	18	19
IVb	Lawecka Katarzyna	24	4	20
Va	Pajonczyna-Prymon	39	29	10
		425	192	235

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 8, Kronika szkolna 1939-1945, sygn. 56.

Zwraca uwagę znaczna liczba uczniów, którzy opuścili szkołę w trakcie trwania roku szkolnego sięgająca często połowy stanu liczebnego klas. Sytuacja ta mogła być spowodowana masowym przekraczaniem granicy na Sanie przez mieszkańców sowieckiej części Przemyśla. W kronice czytamy: „Z początku roku szkolnego trudno było ustalić liczbę uczniów, którzy do szkoły nie uczęszczali. Uczniowie uczęszczali do szkoły nieregularnie, a często nawet bez podania przyczyn porzucali szkołę. Każdy wychowawca a z osobna kierownik szkoły wzywał rodziców pisemnie w tej sprawie, posyłano uczniów na wywiad a gdy to nie skutkowało wychowawcy osobiście odwiedzali uczniów w ich domach zachęcając do nauki a rodzicom przypominając ich obowiązki. Taki stan był główną przyczyną do zwołania konferencji rodzicielskiej i do założenia Komitetu Rodzicielskiego – to odniosło dobry skutek i przyszło z pomocą nauczycielowi i szkole”¹⁸.

¹⁸ Tamże.

Początkowo nauka odbywała się na dwie zmiany. W styczniu 1940 r. władze radzieckie dokonały pełnej reorganizacji szkolnictwa powszechnego i średniego, dostosowując je do wzoru szkolnictwa radzieckiego. Siedmioklasowa Szkoła im. T. Szewczenki otrzymała status niepełnej średniej szkoły. Efektem reorganizacji było przeniesienie w lutym 1940 roku sześciu oddziałów (249 uczniów) do Szkoły Podstawowej im. Frunzego na Garbaczach, co poprawiło warunki pracy i umożliwiło wprowadzenie jednozmianowego systemu pracy. Razem z uczniami odeszli nauczyciele: Wonsik, Prosakiewicz, Rubinkowska, Wołoszyn i Hładysz¹⁹.

Równocześnie z reorganizacją szkolnictwa zaznajomiono uczniów ze współzawodnictwem socjalistycznym na polu nauki. Od przygotowawczych do kl. IV uczniowie współzawodniczyć mieli we dwóch a gdy liczba współzawodniczących była nieparzysta tworzone „trójki”. Uczniowie klasy V podpisywali deklaracje, w których zobowiązywali się osiągnąć oznaczone punkty. W klasach były ustawione tablice, na których nauczyciele zapisywali po lekcjach oceny co miało zachęcać dzieci do nauki. Poszczególne klasy rywalizowały z równorzędnymi a statystykę sporządzano każdego tygodnia a podawano do wiadomości uczniom na specjalnej na ten cel tablicy. Nauczyciel chcąc utrzymać się w pracy w szkole musiał osiągnąć wysoki poziom nauczania liczony w procentowym postępie uczniów w opanowaniu materiału programowego. Skutkiem tego było unikanie przez nauczycieli stawiania niskich stopni obniżających wyniki klasy a także własnych osobiście w oczach władz szkolnych. Dla podniesienia poziomu wiadomości uczniów nauczyciel pracował po lekcjach z całą klasą albo indywidualnie. Odwiedzano dzieci w domu, badano środowisko, warunki domowe i materialne zabezpieczenie. Nauczyciele współzawodniczyli także ze sobą, choć nie było określonych punktów zmagania.

Szkoła im. Szewczenki współzawodniczyła ze Szkołą im. Dzierżyńskiego. Szkoła im. Szewczenki otrzymała I miejsce. Przy końcu roku szkolnego odbyły się egzaminy uczniów. Do egzaminów przystąpiło 235 uczniów z czego promowano 227 nie promowano 5, nie klasyfikowano 3. W szkole było 34% postępów „bardzo dobrych” (to uczniowie, którzy materiał naukowy w zupełności opanowali). Uczniowie ci w kl. IV i V w czasie egzaminu napisali wypracowanie bez błędów a ustne odpowiedzi dawali samodzielnie bez naprowadzających pytań nauczyciela. Uczniowie z postępem „dobrym” (31,4%) to ci, którzy dzięki współzawodnictwu z postępów dostatecznych otrzymali dobry. Uczniów z postępem dostatecznym było 32,3%. Liczba niedostatecznych spadła do minimum (0,3%). Byli to uczniowie, którzy nie mieli podstaw naukowych z poprzednich lat i pomimo sumiennej dodatkowej pracy nauczy-

---

¹⁹ Tamże.

ciela nad nimi zrobili za małe postępy by mogli przejść do klasy wyższej – również wśród nich byli uczniowie, którzy uczęszczali do szkoły nieregularnie czy to z przyczyn choroby czy z braku obuwia czy odzieży. Po egzaminie jednogłośnie za najlepszych nauczycieli uznano: p. Prymon-Hanas, p. Prociw, p. Lawecką, p. Czyżewicz. Współzawodnictwo socjalistyczne na polu nauki rozbijało wewnętrznie grono pedagogiczne, godziło w solidarność nauczycieli, silniej podporządkowywało nauczyciela władzom szkolnym i prowadziło do nominalnego, statystycznego poprawienia skuteczności pracy szkoły.

W szkołach poza nauką organizowane były zawody sportowe, prace samokształceniowe w kółkach naukowych, zespoły teatralne, muzyczne i odczyty. W szkole im. T. Szewczenki popołudniowe zajęcia uczniów były zorganizowane w następujących zespołach: artystyczny (dramatyczny, rozrywkowy, śpiewaków), praktyczny (szycia) – nie znalazł zastosowania z powodu braku materiałów do szycia, literacki (oddał wielkie usługi nauczycielom języków), dramatyczny i rozrywkowy. Opiekunką literackiego zespołu była nauczycielka Prociw – 76 uczniów. Zespołu śpiewaków Jackiw, artystycznego Hanas i Pryman – 216 uczniów. Wiele dzieci należało jednocześnie do dwóch zespołów.

Pozaszkolna działalność szkoły była bardzo aktywna co również wymuszały władze radzieckie. Uczniowie pracowali w sekcjach (kl. VI raz w tygodniu, kl. IV raz na dwa tygodnie). Na posiedzeniach sekcji poruszano problemy wychowawczo-obywatelskie i polityczne. Uczniowie wygłaszali referaty, wiersze, czytali poetyckie utwory Franka i Szewczenki pod kierunkiem nauczycielki Prociw. Uczniowie, którzy mieli specjalne zdolności artystyczne zebrali się w sekcji techniczno rysunkowej (opiekunka Prymon i Fediuszka). W sekcji geograficzno-przyrodniczej (Czyżewicz) zajmowano się przyrodą regionu i pracami wielkich ludzi w zakresie sadownictwa, plantacji roślin przemysłowych, hodowli zwierząt i ptaków oraz poznawano tryb ich życia w różnych warunkach. Sekcja śpiewaków prowadzona przez panią Jackiw liczyła 48 członków. Dzieci nauczyły się w ciągu roku szkolnego 22 nieznanych im pieśni i zaznały się z biografiami kompozytorów i muzyków jak: Łysenko, Dunajewski, Hlinka, Szopen, Straus. Działwa występowała na koncertach w czasie państwowych świąt. Sekcja dramatyczna (Dutko) dała w roku cztery przedstawienia dla rodziców dzieci: „Wiłyn Jan”, „Traktorzysta”, „Jak Hryć został uczniem”. W szkole był zorganizowany „Czerwonyj kutok”, który redagował szkolną ścienną gazetkę, wiadomości o sportowym ruchu uczniów, montaże z różnych świąt. Ściany „Czerwonego kutka” były ozdobione obrazami i transparentami. Tu zbierała się młodzież i spędzała wolny czas na czytaniu gazet sportowych i towarzyskich grach (szachy, ping-pong), przygotowywała się do świąt i innych występów teatralnych.

W II półroczu roku szkolnego 1940/41 założono organizację Pionierów, koło liczyło 29 członków²⁰.

W dniu 1 IV 1940 roku przyjęto do pracy bibliotekarza i otwarta została biblioteka szkolna. Pomimo, że księgozbiór w większej części zawierał publikacje w języku ukraińskim z biblioteki korzystało 125 uczniów (60%) co przeciętnie dawało 15 książek na ucznia. Nauczyciele Szkoły Powszechnej nr 9 im. T. Szewczenki należeli do „Profspilku początkowych i średnich szkół” (związku zawodowego nauczycieli Zachodniej Ukrainy). Rok szkolny zakończono 18 V 1940.

W roku szkolnym 1940/1941 do szkoły zapisano 465 uczniów. W tym: Polaków 245 (52,7%), Ukraińców 172 (36,9%), Żydów 44 (9,5%) i Rosjan 4 (0,9%). Tabela nr 5 przedstawia zestawienie uczniów w klasach pod koniec 1941 roku.

Szkoła nadal borykała się z problemem niskiej frekwencji uczniów co wpływało na powiększanie się zaległości w nauce i obniżanie wyników poszczególnych uczniów a co za tym idzie także wyników całej szkoły, co było oceniane przez władze radzieckie jako oznaka nieskuteczności i złej pracy nauczycieli i kierownictwa. W walce o lepszą frekwencję szkoła podejmowała różne starania: stałe i okolicznościowe rozmówki wyjaśniające uczniom dodatkowe strony uczęszczania regularnego do szkoły, indywidualne wpływanie na rodziców (wzywanie do szkoły przez zwierzchnika lub odwiedziny nauczyciela w domu), pedagogiczne wskazówki na spotkaniach z rodzicami, zobowiązanie rodziców do zapewnienia dzieciom warunków do nauki (odciągnięcie ich od pracy zarobkowej). Jak twierdzi kronika dzięki tym staraniom zlikwidowano o 50% liczbę uczniów nie uczęszczających do szkoły.

Szkoła w polityce władz radzieckich miała być narzędziem socjalistycznej propagandy oddziaływującym na dzieci i rodziców. W trakcie roku szkolnego 1940/41 odbyło się w szkole im. Szewczenki siedem szkoleniowych posiedzeń Rady Pedagogicznej, których tematy mieli opracowywać nauczyciele w postaci referatów po czym następować miała dyskusja. Szkolenia poruszały następujące tematy: „*Socjalistyczne współzawodnictwo*”, „*Towarzysz Stalin o oświacie i wychowaniu*”, „*Uczeń radzieckiej szkoły*”, „*Kultura mowy – tematyka pisemnych prac*”. Na spotkaniach z rodzicami organizowanymi przez szkołę nauczyciele prowadzili szkolenie rodziców poruszając takie zagadnienia jak: „*Reżim ucznia w szkole i w domu*”, „*Szkoła i rodzina*”, „*Technika i program państwowych egzaminów*”, „*Oświata i wychowanie dzieci i młodzieży*”, pojawiały się także tematy ideologiczne: „*Świadoma dyscyplina jako składowa część komunistycznej moralności*” i „*O państwowych pracujących rezerwach USSR*”²¹.

---

²⁰ Tamże

²¹ Tamże.

Tabela nr 5

Zestawienie z końcem roku szkolnego 1940/1941

Klasa	Imię i nazwisko nauczyciela	Zapisanych dzieci	Nieklasifikowano	Klasifikowano
Ia	Roches Feiga	30	4	26
Ib	Fediuszka Zofia	44	4	40
Ic	Zajączkowski	30	7	23
IIa	Pajonczyna Maria	52	3	49
IIb	Jackiw Irena	39	1	38
IIIa	Gibałowicz Ołena	50	7	43
IIIb	Dudko Ołena	39	10	29
IVa	Bronisława	39	5	34
IVb	Lawecka Katarzyna	24	1	23
Va	Czyżewicz Teofila	45	5	40
Vb	Prociw Aleksandra	44	12	32
VI	Pryman Ołena	34	3	31
		465	57	408

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 8, Kronika szkolna 1939-1945, sygn. 56.

Wielką uciążliwością dla nauczycieli był udział w uroczystościach rocznicowych wykorzystywanych przez propagandę sowiecką jako demonstracja i sprawdzian lojalności obywateli Zachodniej Ukrainy wobec władz radzieckich. Do obowiązków nauczycieli należało przygotowanie uczniów w czasie lekcji wychowawczych do udziału w uroczystościach, opracowywanie programów artystycznych wystawianych następnie na akademiach i wieczorkach oraz osobiste uczestnictwo w obchodach. W dniu 21 października 1939 roku w szkole im. Szewczenki odbyło się posiedzenie rady pedagogicznej, którego głównym tematem była zbliżająca się 22 rocznica wybuchu rewolucji październikowej. Kierownik szkoły Jan Pajdziak przedstawił gronu pedagogicz-

nemu program obchodów i zobowiązał nauczycieli do uczestnictwa w uroczystościach. W protokole tego posiedzenia zapisano: „*Ponieważ Zachodnia Ukraina weszła w skład radzieckiej Ukrainy szkoła musi uczestniczyć w obchodach i opracować własny program. Nauczyciele mają brać udział w prelekcjach jakie odbędą się w dniach: 2-5 listopada w następującym porządku i na następujące tematy*”:

W dniu 2 listopada w fabryce „Minerwa” o godzinie 16⁰⁰ odczyt pt.: „*Partia Lenina-Stalina jako organizator wielkiej rewolucji październikowej*”, „*Rewolucja bolszewicka raz na zawsze zniszczyła władzę obszarników i kapitalistów byłej carskiej Rosji i stanie się początkiem światowej proletariackiej rewolucji*”.

W dniu 3 listopada o godzinie 16⁰⁰: „*Co dała październikowa Rewolucja?*”, „*Wytyczne socjalizmu ZSRR to wytyczne światowego proletariatu*”.

W dniu 4 listopada o godzinie 16⁰⁰ w fabryce „Polna” ten sam wykład co 2 listopada w „Minerwie”.

Kolejne prelekcje 5 listopada na stacji kolejowej oraz tegoż dnia liczne zebrania za biletami, w których uczestnictwo jest obowiązkowe. W dniu 7 listopada o godzinie 9⁰⁰ miała się odbyć parada Armii Czerwonej i manifestacje na rynku co jednak miało zależeć od pogody. W pochodzie uczestniczyć mogą uczniowie od klas VI. Wszyscy ustawiają się w kolumny a dzieci ozdabiają kwiatami czołgi. Po południu kino i teatr dla szkolnej dziatwy wszystkich klas pod okiem nauczycieli. Na zakończenie obchodów w dniu 8 listopada po południu gry sportowe na stadionie. Kierownik poprosił grono aby zastanowiło się nad udziałem szkoły w uroczystościach. Ustalono organizację uroczystego poranka ze słowem wstępnym, deklamacjami polskimi i ukraińskimi oraz śpiewem chóru. Wspomniano przy okazji, że nadchodzi Święto Konstytucji ZSRR 5 grudnia, należy przyozdobić klasy²².

W roku szkolnym 1940/41 uczniowie szkoły im. Szewczenki współzawodniczyli z uczniami „Czkałowa”. Co dwa tygodnie kontrolowano wyniki. Do tej kontroli była wybrana specjalna komisja (kierownik szkoły i po jednym przedstawicielu: nauczycieli, koła rodzicielskiego i uczniów.) Pod koniec roku wynik był następujący:

---

²² APP, Szkoła Podstawowa nr 8 w Przemyśle, sygn. 53.

Tabela nr 6

Wyniki rywalizacji „Szewczenki” i „Czkałowa”
w roku szkolnym 1940/41

	Szkoła im. Szewczenki	Szkoła im. Czkałowa
Uczniowie z postępem dodatnim	95,3 %	95,2 %
Frekwencja	83,1 %	83,9 %
Postęp w nauce	49,3 %	53,4 %

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 8, Kronika szkolna 1939-1945, sygn. 56.

Wyniki rywalizacji były jak widać zbliżone. Warto zauważyć, że uczniowie nie promowani stanowili 4,7% w jednym i 4,8% w drugim przypadku. W obu szkołach pomimo starań podejmowanych przez szkoły, frekwencja była niska.

W szkole pracował lekarz. Prowadził z uczniami pogadanki z higieny życia codziennego, szczepił dzieci przeciwko ospie i tyfusowi.

Rok dzielił się na cztery okresy. Pod koniec roku szkolnego odbywały się egzaminy począwszy od klasy V. Ustny egzamin poprzedzał pisemny. Egzamin decydował o przejściu do wyższej klasy. Nauczyciel przygotowywał pytania do egzaminu przez cały rok. Pytania należało złożyć do przeglądu w kancelarii. Uczeń ciągnął kartę z trzema pytaniami (jeśli nie potrafił odpowiedzieć mógł pociągnąć drugi raz ale wtedy otrzymywał ocenę o stopień niższą). Wakacje rozpoczynały się z początkiem czerwca i trwały do 1 IX. Powtórnie należało podejść do egzaminu po czterech tygodniach. *Kronika Szkoły Powszechnej Siedmioklasowej im. T. Szewczenki kończy okres okupacji sowieckiej następującymi słowami: „Rok szkolny 1941/42 rozpoczął się w dniu 7 października. W tym roku nastąpiły w szkolnictwie zmiany. Niemieckie wojsko zajęło Przemyśl. Władze szkolne mianowały kierownikiem tutejszej szkoły p. Piotra Surowieckiego. Władze nad szkołą przejęli: inspektor szkolny Stefan Bobelak i radca szkolny (Schulrat) Preus. Szkoła powszechna im. Szewczenki mieściła się nadal w budynku byłej polskiej szkoły im. Mickiewicza przy ulicy W. Pola 49. Do tej szkoły uczęszczały dzieci narodowości ukraińskiej”²³.*

²³ APP, Szkoła Podstawowa nr 8 w Przemyślu, sygn. 56.

W zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle w zespole Szkoła Podstawowa nr 9 w Przemyśle zachowały się szczątki akt Siedmioklasowej Szkoły nr 8 im. Frunzego w Przemyśle mieszczącej się przy ulicy Kopernika 14 (dawna Szkoła Podstawowa im. Piramowicza). Nazwiska nauczycieli zatrudnionych w październiku 1939 roku, które udało się odczytać są następujące: Stanisława Bożackowa, Olga Mochnacka (uczyła języka rosyjskiego), Maria Wasilina (uczyła fizyki, języka niemieckiego i rysunków), pani J. Firko, Pierla Glanibarg, Pira Pawło, pan Grisziszin, Draczevska, W.M. Wawrzecka (uczyła wf-u i rysunków), Womaćkowa, Glancberg (uczył matematyki). Na podstawie dzienników szkolnych możliwe było odtworzenie stanu liczebnego klas w latach 1939-1942. Tabela nr 7 daje pewne wyobrażenie o wielkości szkoły na podstawie liczby oddziałów i uczniów w poszczególnych latach.

Tabela nr 7

Zestawienie liczby uczniów w Szkole nr 8 im. Frunzego
w latach 1939-1942

Klasa	Liczba uczniów w roku szkolnym		
	1939/1940	1940/1941	1941/1942
Ia	28	24	41
Ib	25	24	41
IIa	19	16	46
IIb	24	15	b.d.
IIc	24	b.d.	b.d.
IIIa	31	24	41
IIIb	25	b.d.	b.d.
IVa	29	26	50
IVb	27	b.d.	b.d.
Va	18	33	36
Vb	17	b.d.	b.d.
VIa	18	33	28
VII	b.d.	33	34
Razem:	333	228	317

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 9 w Przemyśle, Dokumentacja wyników nauczania uczniów w szkole nr 8 im. Frunzego 1939-1942, sygn. 28.

Szczególne jednak znaczenie dla badacza ma „Księga pracy wychowawczej”, która zawiera tematykę poruszaną przez nauczycieli na lekcjach wy-

chowawczych²⁴. Według władz radzieckich dzieci i młodzież powinny zostać przygotowane przez szkołę do pełnienia roli świadomego obywatela ZSRR. Stąd tematyka zajęć wychowawczych była ukierunkowana na zapoznanie dzieci i młodzieży z życiem i działalnością wielkich Rosjan (poetów, naukowców, kompozytorów) w jednym szeregu z twórcami i budowniczymi komunizmu. Drugim kierunkiem działalności wychowawczej było zapoznanie uczniów z ważnymi dla propagandy radzieckiej wydarzeniami historycznymi, oczywiście prezentowanymi w jej perspektywie poprzez najróżniejsze obchody rocznicowe. Trzecim kierunkiem działań wychowawczych było zaszczepianie młodemu pokoleniu ateizmu. Szczególną estymą pośród wielkich ludzi cieszyli się: Puszkina, Taras Szewczenko, Władimir Majakowski, Michał Łomonosow, Iwan Franko, Maksym Gorki, Michał Lermontow, Karol Darwin. Rocznice ich urodzin i śmierci były okazją do pogadanek, wieczorków, akademii. Obok poetów uroczyste obchodzono rocznice związane z ideologią socjalistyczną. Urodziny i działalność: Marksa i Engelsa, Lenina, Natalii Krupskiej, Stalina, bohaterów Związku Radzieckiego: Czkałowa, Żdanowa, Woroszyłowa, rocznice: powstania Armii Czerwonej, wyzwolenia zachodnich województw Ukrainy spod polskiego ucisku, zwycięstwa nad Wranglem pod Kochówką, uchwalenia konstytucji ZSRR, przemianowania Piotrogradu na Leningrad, posiedzenia i konferencje WKP(b). Zwracają uwagę tematy społeczne pogadanek: „Pochodzenie świąt wielkanocnych”, „Znaczenie kolektywu, wspólna praca dobrodziejstwem dla ogółu”, „Mikołaj Kopernik i Galileusz, wielcy uczeni prześladowani przez Kościół za naukę”, „Życie w kołchozie. Jakie piękne i zamożne jest życie wieśniaków w kołchozie”, „Rozmowa antyreligijna przy okazji omawiania mody”, „Powstanie Pugaczowa. Nie było jeszcze wówczas jedności, silnej armii, Związku Radzieckiego ani klasy robotniczej, która mogłaby poprowadzić wieśniaków do walki”²⁵.

Kolejną siedmioklasową szkołą podstawową, która została otwarta przez władze radzieckie w październiku 1939 roku w prawobrzeżnym Przemyśle była Niepełna Średnia Szkoła nr 6 im. Czkałowa. Tabela nr 8 przedstawia skład grona pedagogicznego, wykształcenie poszczególnych nauczycieli i wysokość ich zarobków oraz wymiar godzin.

Wysokość stawki pensji zasadniczej nauczycieli w sowieckiej szkole uzależnione były od wykształcenia, stażu i ilości godzin. Jak wynika z tabeli nr 7 młody nauczyciel po ukończeniu seminarium nauczycielskiego stopnia I otrzymywał 270 rubli za 18 godzinny etat (18,33 rubla za godzinę). Nauczyciel z długim stażem po ukończeniu uniwersytetu stopnia II otrzymywał 454

²⁴ APP, Szkoła Podstawowa nr 9 w Przemyśle, sygn. 26.

²⁵ APP, Szkoła Podstawowa nr 9 w Przemyśle, sygn. 26.

ruble za 18 godzinny etat (25,22 ruble za godzinę)²⁶. W kwietniu 1940 r. kilogram masła kosztował oficjalnie 10 rubli – na czarnym rynku 40-50 rubli, kilogram słoniny odpowiednio 9 rubli i 50-60 rubli, mydło 70 kopiejek – 8 rubli. W szkole im. Czałowa uczyło się w roku szkolnym 1939/1940 i 1940/41 w 11 oddziałach 257 uczniów.

Tabela nr 8

Lista płac nauczycieli szkoły im. Czałowa za 1940 rok

Nazwisko i inicjały	Wykształc. uczelnia	Staż	Przedmiot	Ilość godz.	Stawka	Prace pis.	Pensja
Sawczyn M.W.	seminarium naucz. st. I.	18	j. ukraiń., historia	12	330	-	220
Bartkiewicz M. W.	seminarium naucz. st. I.	18	j. polski, historia	11	330	40	241,63
Kartniewicz M. T.	wyższy kurs naucz. st. II.	27	wszystko + wf VI i VI klasę	24	363	-	483,84
Gierlos N. T.	seminarium naucz. st. I.	32	wszystko w kl. I.	24	360	-	480
Wasninik I.I.	seminarium naucz. st. I.	b.d.	wszystko w kl. II.	24	270	-	360
Zajączkowski W.	seminarium naucz. st. I.	7	wszystko	24	300	-	399,84
Saramaga M. G.	b.d.	33	wszystko bez j.ros.	19	360	-	380
Wosz W.	semin. st. I.	2	wszystko	24	270	-	360
Matwisz M.	uniwersytet st. II.	5	geografia, j. pol.	19	370	-	389,5
Goldfarb A.	uniwersytet	b.d.	chemia	18	330	-	330
Żelechowska T.	gimnazjum	b.d.	j. rosyj.	28	270	-	420
Tawbiefeld G.	uniwersytet st. II.	b.d.	arytmetyka	21	454	40	569,62
Zajaczkowska J.	semin. st. I	6	kl. przygotow.	18	300	-	300
Koziońska K.	semin. st. I.	4	wszystko	21	270	-	315

Źródło: APP, Szkoła Podstawowa nr 11 w Przemyśle im. J. Słowackiego, Materiały szcztątkowe dotyczące działalności szkoły, sygn. 25.

²⁶ APP, Szkoła Podstawowa nr 11 im. J. Słowackiego w Przemyśle, sygn. 25.

Do tej pory zajmowaliśmy się głównie miastem, centrum powiatu. Przejdziemy teraz do omówienia sytuacji w oświacie w powiecie przemyskim. Tabela nr 9 zawiera zestawienie liczby szkół, nauczycieli, uczniów i pomieszczeń szkolnych w powiecie pod okupacjami²⁷.

Tabela nr 9

Wykaz szkół i nauczycieli powiatu przemyskiego
w 1939 roku (bez miasta)

Lp.	Gmina	Liczba szkół	Liczba nauczycieli	Liczba uczniów	Liczba sal szkolnych
1	Dubiecko	12	37	2 160	36
2	Krzywcza	11	25	1 511	26
3	Medyka	12	30	1 700	29
4	Miżyniec	8	14	859	14
5	Niżankowice	8	17	955	17
6	Olszany	10	19	1 097	19
7	Orzechowce	10	22	1 316	22
8	Popowice	8	13	824	13
9	Przemysł-wieś	17	32	2 120	33
10	Wyszatyce	6	21	1 286	18
Razem:		102	230	13 828	227

Źródło: APP, Akta PKOik nr 13 w Przemyśle, sygn. 8, 10.

W wyniku zmian terytorialnych, które nastąpiły w 1939 roku powiat przemyski został jak wiemy podzielony na dwie części wzdłuż Sanu. Po stronie sowieckiej znalazły się: gminy: Niżankowice, Medyka, Popowice, Miżyniec, Olszany i część gminy Przemysł-wieś. Niemcy opanowali gminy: Krzywca, Wyszatyce, Orzechowce, Dubiecko oraz część gminy Przemysł-wieś (Kuńkowce, Ostrów). Pod władzę ZSRR dostało się (bez miasta Przemyśla) 61 szkół, w których w 1939 roku zatrudnionych było 123 nauczycieli. Niemcy opanowali teren, na którym w 1939 znajdowało się 41 szkół powszechnych zatrudniających 107 nauczycieli. Jak wynika z tabeli nr 8 wszystkie szkoły powszechne na wsi powiatu przemyskiego w 1939 roku borykały się z brakiem kadry pedagogicznej, i pomieszczeń szkolnych, z których wiele wynajmowano na potrzeby szkoły w domach prywatnych: (średnio

²⁷ APP, Akta PKOik nr 13 w Przemyśle, sygn. 8 i 10.

na 1 nauczyciela przypadało 60 uczniów i jedna sala lekcyjna). Większość szkół była niżej zorganizowana, najczęściej czteroklasowa, w której jeden nauczyciel uczył wszystkich przedmiotów. Uczniowie z okolic Przemysła – z Ostrowa, Buszkowic, Lipowic, Zielonki, Kruhela Małego i Wielkiego uczęszczali do klas starszych do szkół w Przemysłu: dziewczynki do Szkoły Powszechnej im. Hoffmanowej nr 7, a chłopcy do Szkoły Powszechnej im. J. Kantego nr 5²⁸. Pozostali przeważnie nie kontynuowali nauki.

Po stronie niemieckiej budynki szkolne zajęte zostały przez wehrmacht. Szkoły w gminach nadgranicznych ze względów strategicznych zajmowało wojsko i straż graniczna aż do 1941 roku²⁹. Nie czekając na opuszczenie budynków szkolnych przez Niemców polscy nauczyciele podjęli pracę już w październiku 1939 roku w pomieszczeniach prywatnych i stodołach zaadoptowanych na potrzeby szkoły. W dniu 31 października 1939 roku ukazało się zarządzenie władz niemieckich o szkolnictwie nakazujące natychmiastowe uruchomienie wszystkich szkół powszechnych i zawodowych „wszędzie gdzie to jeszcze nie nastąpiło”³⁰. Powiatowy radca szkolny w Jarosławiu J. Lorentz, któremu podlegały także gminy lewobrzeżnej części powiatu przemyskiego, wydał w listopadzie 1939 roku zarządzenie nakazujące usunięcie ze szkół polskich godeł oraz zakazał przekazywania młodzieży „treści tendencyjnych”. W dniu 10 listopada Lorentz zorganizował konferencję nauczycielską w Jarosławiu, na której zakazał nauczania w szkołach historii i używania podręczników szkolnych. W szkołach powszechnych zabroniono uczenia historii, nauki o Polsce współczesnej, literatury polskiej. W grudniu 1939 roku zabroniono dodatkowo uczenia geografii i gimnastyki. W dniu 19 grudnia 1939 roku ukazało się zarządzenie o konfiskacie podręczników szkolnych³¹. Tego samego dnia władze niemieckie zaleciły szulratom zmniejszenie liczby klas i zwiększenie w nich liczby uczniów co w drodze zwolnienia niepotrzebnych nauczycieli miało doprowadzić do oszczędności. Dodatkowym argumentem do zwalniania nauczycieli była niska frekwencja uczniów w szkole. W dniu 15 sierpnia 1940 roku ukazało się zarządzenie o organizacji roku szkolnego w polskich i ukraińskich szkołach na terenie GG. Rok szkolny trwający od 1 września do 31 sierpnia dzielił się na trzy okresy: od września do grudnia, od stycznia do marca i od kwietnia do czerwca. Pozostałe 88 dni przeznaczono na ferie świąteczne i wakacje³². Kolejnym posunięciem władz niemieckich dotyczącym szkół i nauczycieli było obciążenie ich hodowlą jedwabników i akcją zbierania ziół zarządzeniem

---

²⁸ Tamże.

²⁹ J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie...*, s. 41.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 47.

³² Tamże, s. 54.

z dnia 24 sierpnia 1940 roku. W okresie 1939-1941 w szkołach brak ciągłości kształcenia. Notoryczne przerwy w nauce spowodowane zajmowaniem budynków szkolnych przez oddziały wojska i policji, brak opału w sezonie zimowym, epidemie, tworzenie w budynkach szkolnych szpitali, aresztów i magazynów kontyngentowych.

W aktach PKOiK nr 13 w Przemyśle zachowały się dane dotyczące nauczycieli i szkół w gminie Orzechowce pod okupacją niemiecką³³.

Tabela nr 10

Wykaz szkół i nauczycieli w gminie Orzechowce w 1939 roku

Lp.	Miejscowość	Typ szkoły	Nazwisko i imię	Wiek	Wykształcenie	Narodowość
1	2	3	4	5	6	7
1	Orzechowce	3kl. pol.	Wojnarowicz Bolesław	34	WKN	polska
			Wojnarowicz Genowefa	32	kwalfik.	polska
			Markiewiczówna	ok.40	kwalfik.	polska
2	Hnatkowice	1kl. ukr.	Gałązka Anna	ok.40	kwalfik.	ukr.
3	Orły	1kl. pol.	Czaplińska Władysława	ok.40	kwalfik.	polska
4	Drohojów	1kl. ukr.	Terlecka-Wasyłyna Maria	ok.40	kwalfik.	polska
5	Trójczyce-Waławice	3kl. pol	Wojtanowiczowa Izabela	ok.42	kwalfik.	polska
6	Kosienice	4kl. pol	Szczawiarski Marian	32	kwalfik.	polska
			Szczawiarska Klaudia	30	kwalfik.	polska
			Grygusiowa Maria	48	kwalfik.	polska
			Kawicka	45	kwalfik.	polska
7	Maćkowice	2kl. ukr.	Papierkowski	50	kwalfik.	polska
			Stanisławski	30	kwalfik.	polska
8	Wola Maćkowska	1kl. pol.	Klimaszewski	40	kwalfik.	polska

³³ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 10.

1	2	3	4	5	6	7
9	Batycze	1kl. ukr.	Ołemiak Piotr	42	kwalifik.	ukr.
10	Ujkowice	4kl. pol.	Kulikowski Józef Kulikowski Juliusz Sawczyn Maria	33 32 48	kwalifik. kwalifik. kwalifik.	polska polska ukraiń.

Źródło: PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 10.

Na przykładzie gminy Orzechowce przedstawić można sytuację w szkołach na wsi powiatu przemyskiego w okresie 1939-1941. Spośród 10 szkół w tej gminie polskich było: 6, a ukraińskich 4. Najwyżej zorganizowane były szkoły w Kasienicach, Ujkowicach i Orzechowcach: (2 czteroklasowe i 1 trzyklasowa, zatrudniające 3-4 nauczycieli.). Pozostałe szkoły 1-2 klasowe. Brak szkół o wyższym stopniu organizacyjnym). Podobna sytuacja panowała w całym powiecie przemyskim.

W powiecie przemyskim podzielonym na dwie części przez okupantów istniało w 1939 roku 109 szkół powszechnych (w tym 7 w mieście Przemyśle), w których pracowało 289 nauczycieli (59 w Przemyśle i 230 w powiecie). Ogrom strat pokazuje projekt organizacji szkolnictwa powszechnego opracowany po wyzwoleniu przez przemyskie władze szkolne. Zawiera on szacunkowe dane dotyczące uczniów szkół powszechnych. Przed wojną, w dniu 1 września 1939 roku uczęszczało w Przemyśle do publicznych szkół powszechnych z polskim językiem nauczania 5 841 uczniów. W czasie wojny ogólna liczba mieszkańców Przemyśla zmniejszyła się o 35% (2 044 osoby) z czego na Żydów przypadało 25% (1 458 osób), a Polaków i Ukraińców po 5% (586 osób). Zaraz po wyzwoleniu w sierpniu 1944 roku na spodziewaną liczbę 3 799 dzieci w wieku szkolnym do szkół powszechnych uczęszczało 2 553, pozostałe 1 246 dzieci pozostawało poza szkołą. W roku szkolnym 1944/45 spodziewano się w Przemyśle 4 000 uczniów szkół powszechnych³⁴.

Powszechne szkoły przemyskie poniosły znaczne straty materialne zarówno w budynkach jak i wyposażeniu szkół. Szkoły powszechne na Zasaniu: nr 8 im. Hoffmanowej żeńska i nr 9 im. J. Kantego męska utraciły 50% przedwojennego wyposażenia. Zupełnemu zniszczeniu uległy budynki szkół powszechnych: nr 1 im. S. Kostki, nr 2 i 3 im. Konarskiego męskiej i żeńskiej. We wszystkich szkołach wyposażenie naukowe uległo wywiezieniu lub zniszczeniu³⁵.

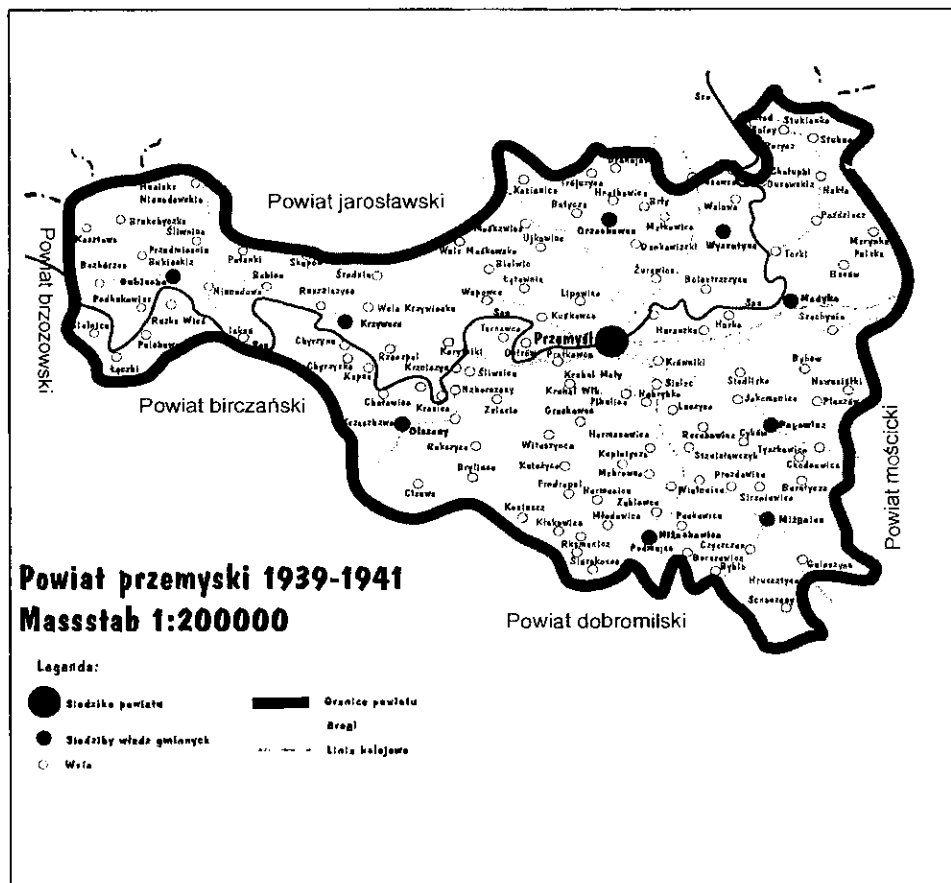
³⁴ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 5.

³⁵ Tamże.

W zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu zachowała się część akt dotyczących działalności szkół podstawowych w Przemyślu. Brak niestety dokumentów dotyczących szkół w poszczególnych gminach powiatu przemyskiego z wyjątkiem gminy Orzechowce. W trakcie opracowywania artykułu pojawiły się trudności związane z numeracją szkół. Niniejszy artykuł podaje numery szkół za zestawieniem zachowanym w aktach PKOiK nr 13 w Przemyślu. Nie zostały w artykule omówione ukraińskie i żydowskie szkoły podstawowe z braku źródeł. Zestawienia liczbowe szkół i nauczycieli pochodzą z okresu powojennego gdy sporządzano je dla potrzeb odbudowy systemu szkolnego w powiecie przemyskim. Gromadzono wówczas informacje o liczbie zatrudnionych w czasie okupacji nauczycieli i ewentualnej liczbie uczniów w rejonach szkół.

Sytuacja szkół podstawowych i zatrudnionych w nich nauczycieli była bardzo trudna pod obiema okupacjami. Pomimo różnic ideologicznych okupantów ich polityka wobec polskiej szkoły była w zasadzie podobna. W obu wypadkach władze okupacyjne stwarzały atmosferę zagrożenia dla nauczycieli, niepokojąc aresztowaniami i najróżniejszymi szykanami, utrudniały pracę codzienną obciążając szkoły nowymi zadaniami, wykorzystywały szkołę dla celów propagandy.

Mapa powiatu przemyskiego w latach 1939-1941

Public schools in the Przemyśl administrative district under German and Soviet occupation (1939-1941) in the light of the resources of the State Record Office in Przemyśl

In the introductory part of the article the case of research dealing with the problem of education within the Przemyśl administrative district from 1939 to 1941 has been shown. There is a brief description of the literature connected with the subject of the article. Mentioned are two works by J. Różański: *Przemyśl during the years of WWII* and *Right-bank Przemyśl from 28th September to 28th June 1941*, the work by J. Draus and R. Terlecki *Education in the Rzeszów Province in 1939-1945*, the article by J. Draus *Clandestine teaching in the area of the Regional Inspectorate of ZWZ-AK of Przemyśl and Jarosław (the Committee of Public Enlightenment – the Union of Clandestine Teaching)*.

Consecutively, the author has presented basic sources which had been helpful in writing the article and defined the objectives that he had planned to achieve. After describing briefly the political situation in the area after the September 39' defeat, the position of public schools under the German occupation has been described taking as an example St Jan Kanty 7-class Polish Public School No 5 in Przemyśl (Zasanie). The circulation of pupils during the two school years 1939/40 and 1940/41 and the teaching staff have been characterized. The picture of working conditions in public schools under the German occupation emerges from the above facts and figures.

Then the author comes to the description of the public schools' position on the Russian bank of the San. At first the pupils' circulation and teaching staff have been shown in T. Czacki Primary School No 1 during the school year 1939/1940. Lack of sources prevented the author from working out 1940/1941 school year. The most valuable source on the life of public schools inside the Russian zone had been brought by the chronicle of A. Mickiewicz (Taras Szewczenko – at that time) Primary School No 9. Besides the information on teaching staff, the number of pupils in classes in 1939-1941, the nationalities of pupils, bringing-up problems, the chronicle includes interesting details about indoctrination focused on pupils and teachers and done by the Russian educational authorities.

The picture of public education under the Russian occupation had been enriched by the details from Piramowicz (Frunze – at that time) Primary School No 9. On the ground of the preserved book of educational work the author has presented the topics of so called bringing-up classes taught by the class-tutors. They enable the reader to realize how important was the communist propaganda in schools under the Russian rule. Having taken into consideration some scrappy documentation from Czkałów Incomplete Secondary School (1940), the author has made the juxtaposition of teachers' salaries in relation to their term of service and level of education.

After having described schools' position in the town of Przemyśl, the author moves to characterizing the situation in 10 communes (formerly belonging to the pre-war Przemyśl administrative district) occupied by the Germans. On the ground of the Orzechowce Commune, the author has shown the picture of schools in the country under German occupation. Lack of sources has not allowed the author to describe the situation in the Soviet-zone communes.

Volksschulen auf dem Przemyśler Gebiet zur Zeit der deutschen und sowjetischen Besatzung in den Jahren 1939-1941 im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl

In der Einleitung des Artikels wurden Untersuchungen über Bildungswesen auf dem Przemyśler Gebiet in den Jahren 1939-1941 dargestellt. Die mit dem Thema des Artikels verbundenen Veröffentlichungen wurden kurz charakterisiert. Man erwähnte zwei Werke von J. Rożański: „Przemyśl in der Zeit des Zweiten Weltkriegs“ und „Rechtsseitiger Przemyśl seit 28 September bis 28 Juni 1941“, die Veröffentlichung von J. Praus und R. Terlecki: „Bildungswesen auf dem Gebiet von Rzeszów in den Jahren 1939-1945“, den Artikel von J. Draus: „Geheimschulen auf dem Gebiet des Bezirksinspektorats vom Verband Bewaffneter Kämpfer der Landesarmee Przemyśl – Jarosław (Kommission der Volksbildung – Geheimschulenverband). In weiterer Folge stellte der Autor die Quellenangabe dar, auf der der oben genannte Artikel beruht. Er bestimmte auch Ziele der Untersuchungen, die er sich setzte. Nach der kurzen Einführung in die politische Lage auf dem erwähnten Gebiet nach der Septemberniederlage wurde die Lage der Grundschulen während der Besatzung Polens durch die Deutschen am Beispiel der polnischen öffentlichen Grundschule Nr 5 in Przemyśl (Zasanie), die nach dem Namen des heiligen Jan Kante benannt war, besprochen. Die Schüler und damals werktätiger Lehrkörper dieser Schule wurden innerhalb zwei Lehrjahre 1939/1940 und 1940/1941 charakterisiert. Aus diesen Angaben entsteht Bild der Arbeitsbedingungen in der Grundschule während der deutschen Besatzung. Der Autor ging zur Besprechung der Situation in den Grundschulen auf der sowjetischen Seite von San über. In der ersten Reihenfolge wurde die Schülerverlegung und Lehrkörper in der Grundschule Nr 1 (nach T. Czacki benannt) im Schuljahr 1939/1940 dargestellt. Mangels geeigneter Quellen wurde das Schuljahr 1940/1941 nicht bearbeitet. Die meisten Informationen über Alltag der Grundschulen in der Zeit der sowjetischen Besatzung vermittelt die Schulchronik der Grundschule Nr 9 (nach A. Mickiewicz benannt) (n. Taras Szewczenko). Außer der Schülerzahl in einzelnen Klassen in den Jahren 1939-1941, der Lehrkörperaufstellung, Staatsangehörigkeit der Schüler, Erziehungsproblemen, die von den Arbeitsbedingungen der Lehrer zeugen, enthält sie die interessantesten Berichte von der Indoktrinierung der Schüler und der Lehrer durch die sowjetischen Schulaufsichtsbehörden.

Das Abbild des Schulwesens in der Zeit der sowjetischen Besatzung bereichern die die Vorkriegsschule Nr 9 (nach Piramowicz benannt) (n. Frunze) betreffende Angaben. Am Beispiel des aufbewahrten Materials das Erziehung zum Thema hatte, stellte der Autor die Bedeutung der kommunistischen Propaganda in den Schulen während der sowjetischen Besatzung dar. Am Beispiel der fragmentarischen Unterlagen, die die Unvollständige Oberschule n. Czkałow betreffen, stellte der Autor einen Tariflohn der Lehrer je nach Dauer der Berufstätigkeit und Ausbildung im Jahre 1940 auf. Nachdem der Autor die allgemeine Bildung in Przemyśl besprochen hatte, charakterisierte er diese Lage in 10 Gemeinden der Vorkriegszeit während der deutschen Besatzung. Am Beispiel der Gemeinde (Orzechowce) schilderte der Autor die Schulen in den Przemyśler Dörfern in der Zeit der Besatzung. Die gleiche Situation in den sowjetischen Gemeinden wurde mangels geeigneter Quellen nicht besprochen.

Marcin Janowski

Ropczyce

TAJNE NAUCZANIE W PRZEMYŚLU POD OKUPACJĄ HITLEROWSKĄ W ŚWIELE ZASOBU ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYŚLU

Problematyka tajnego nauczania w Przemyśle była kilkakrotnie poruszana przez badaczy zajmujących się historią miasta w latach II wojny światowej. Zagadnienie to zostało podjęte po raz pierwszy przez Jana Rożańskiego w monografii miasta Przemyśla pod red. F. Persowskiego pt.: „Tysiąc lat Przemyśla”¹. Autor przedstawił krótko sytuację stworzoną polskiemu szkolnictwu przez okupacyjne władze niemieckie, scharakteryzował strukturę organizacji tajnego nauczania oraz podał nazwiska nauczycieli zaangażowanych w tajnej pracy oświatowej. Ramy szeroko zakrojonej monografii nie pozwoliły na podawanie mniej istotnych szczegółów i pełniejsze wykorzystanie dostępnej bazy źródłowej.

Ważny wkład w badanie interesującego nas zagadnienia ma praca J. Drausa i R. Terleckiego pt.: „Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945”². Praca obejmuje swoim zasięgiem obszar dzisiejszego województwa podkarpackiego oraz część województwa małopolskiego. Autorzy dokładnie scharakteryzowali strukturę tajnych władz oświatowych oraz obsadę personalną stanowisk zarówno na poziomie centrali jak i na szczeblu powiatu na omawianym terenie. Wartość pracy dla interesującego nas tematu obniża brak informacji dotyczących tajnego nauczania w Przemyśle w okresie poprzedzającym utworzenie powiatowych komisji oświaty i kultury. Autorzy zebrali nazwiska nauczycieli pracujących w tajnym nauczaniu w Przemyśle i powiecie przemyskim na poziomie szkoły powszechnej i średniej

---

¹ J. Rożański, *Przemyśl w latach drugiej wojny światowej*, (w:) *Tysiąc lat Przemyśla* pod red. F. Persowskiego, Warszawa-Kraków 1974.

² J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.

i umieścili je w aneksie pracy nie podając jednak żadnych innych wiadomości o tych osobach.

Najwięcej szczegółów dotyczących interesującego nas zagadnienia podaje J. Świeboda w swym artykule pt.: „Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim”³. Podstawą źródłową wyżej wymienionych publikacji są akta Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury nr 13 w Przemyśle dostępne w AP w Przemyśle. Są to dokumenty o znaczeniu podstawowym dla omawiania interesującego nas zagadnienia. Niniejszy artykuł opierając się głównie na aktach PKOiK nr 13 w Przemyśle poszerza bazę źródłową tematu o Zespół Badawczy Dziejów Oświaty im. Ignacego Jakubca dostępny w zasobie archiwum PAN i PAU w Krakowie. Celem niniejszego artykułu jest pełniejsze wykorzystanie dostępnych źródeł dla przedstawienia tajnego nauczania w Przemyśle jako przejawu walki społeczeństwa miasta z wynaradawiającą polityką okupanta niemieckiego i jako elementu życia codziennego mieszkańców miasta w okresie okupacji hitlerowskiej.

Zgodnie z porozumieniem radziecko-niemieckim o linii demarkacyjnej podpisanym w dniu 28 IX 1939 r. wojska niemieckie zajęły lewobrzeźną część Przemyśla. San stał się rzeką graniczną między tzw. „okupowanymi terenami polskimi” a strefą wpływów ZSRR.

Lewobrzeźna część powiatu początkowo stała się częścią starostwa w Jarosławiu. Zarządzeniem generalnego gubernatora z 27 VI 1940 r. z dzielnicy Zasanie utworzono „Deutsch Przemyśl”, w którego skład weszły: Przemyśl-Zasanie i gromady: Ostrów, Kuńkowce, Buszkowice, Buszkowiczki, Żurawica, Walawa, Przekopana Północna, część gromady Ujkowice i Boleszysze. Dozór nad siecią szkół całego powiatu Niemcy powierzyli władzom oświatowym w Jarosławiu na czele z kreischulratem Józefem Lorenzem. Schulratowi podlegało czterech inspektorów. W obrębie przedwojennych powiatów jarosławskiego i przemyskiego nadzór nad szkołami polskimi objął inspektor Günther. W części powiatu przemyskiego funkcję podinspektora pełnił Jan Paradysz, aresztowany jednak w roku 1940 i wywieziony do Oświęcimia⁴. Struktura niemieckich władz oświatowych uległa zmianie po uderzeniu wojsk niemieckich na ZSRR w dniu 22 czerwca 1941 roku i przyłączeniu do Deutsch- Przemyśla powiatu dobromilskiego w dniu 1 listopada 1941 roku. W nowo utworzonym w ten sposób powiecie przemyskim funkcję kreischulrata objął Franciszek Preiss. Podlegali mu schulinspektorzy: nacjonalista ukraiński Stefan Bobelak i Aleksy Gilewicz.

---

³ J. Świeboda, Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim (w:) RKNP, t. XIX, 1976.

⁴ J. Świeboda, Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim (w:) RKNP, t. XIX, 1976.

Kolejne zarządzenia władz niemieckich nie pozostawiały żadnych wątpliwości co do celów polityki oświatowej okupanta wobec narodu polskiego. Rozporządzenie o szkolnictwie z 31 października 1939 roku nakazywało natychmiastowe uruchomienie wszystkich szkół powszechnych i zawodowych. Rozporządzenie nie wspominało o szkołach średnich, które miały pozostać zamknięte. Program szkół powszechnych na omawianym terenie został zmieniony przez Kreischulrata jarosławskiego Lorenza w dniu 10 listopada 1939 roku na konferencji nauczycielskiej w Jarosławiu. Zakazano nauczycielom szkół powszechnych i zawodowych używania podręczników przedwojennych oraz wykluczono z programu szkolnego historię, naukę o Polsce współczesnej, literaturę polską, geografę i gimnastykę oraz znacznie okrojono program przyrody. Kolejnym krokiem władz niemieckich było rozporządzenie o konfiskacie polskich przedwojennych podręczników szkolnych z 19 grudnia 1939 roku. Przy okazji konfiskacie uległy polskie biblioteki. Masowe aresztowania i zwolnienia z pracy nauczycieli miały zastraszyć i zmusić do współpracy z okupantem. W dniu 25 maja 1940 roku ukazało się zarządzenie o utrzymaniu w mocy polskiego przedwojennego dekretu o siedmio letnim przymusie szkolnym dla dzieci w wieku 7-14 lat. W praktyce uczniowie kończący 14 lat byli zwalniani ze szkoły powszechnej, nawet pomimo nie ukończenia siedmiu klas i kierowani do urzędu pracy⁵. Jedyną drogą uniknięcia przymusowego wcielenia do Budienstu lub zesłania na roboty była szkoła zawodowa. Szkoły zawodowe z reguły były trzyletnie z wyjątkiem szkół rolniczych, które były dwuletnie. Wybór zawodu narzucały uczniowi niemieckie władze oświatowe kierując się własnymi potrzebami gospodarczymi. Szkoły powszechne zarówno jak zawodowe zostały ograbione z pomocy dydaktycznych, pozbawione opału na zimę, wciąż zajmowane na długie miesiące przez wojsko lub policję nie mogły utrzymać ciągłości kształcenia. Ciężka sytuacja materialna rodziców powodowała niską frekwencję dzieci zwłaszcza w jesieni i zimie.

Taki system szkolny wprowadzany w życie groził degradacją umysłową narodu polskiego. Najlepiej wiedzieli o tym nauczyciele i światlejsi rodzice. Opór był koniecznością.

Brak źródeł nie pozwala przedstawić dziejów tajnego nauczania w Przemyśle i powiecie przemyskim w okresie 1939-1941. Okres ten poprzedzający utworzenie Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury charakteryzował się brakiem organizacji pracy oświatowej. Nauczyciele podejmowali nielegalne nauczanie prywatnie w różnych formach z poczucia obowiązku, świadomości misji, chęci oporu wobec okupanta, chcąc zapewnić ciągłość kształcenia absolwentom szkół powszechnych w zakresie zakazanego szkolnictwa średnie-

---

⁵ J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945*, Wrocław 1984.

go oraz ucząc w szkołach powszechnych nadal zakazanych przedmiotów i chroniąc podręczniki i biblioteki przed konfiskatą.

Najwcześniej w powiecie przemyskim na zorganizowaną formę tajnego nauczania przeszedł ks. Franciszek Winnicki tworząc na wiosnę 1941 roku Związek Tajnego Nauczania. Podlegał on wojskowemu władzom ZWZ w Przeworsku pod kierownictwem ks. Józefa Stefańskiego⁶. W środowisku nauczycieli przemyskich szczególnie aktywną postacią był Marian Dohnal były dyrektor Państwowego Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Pleszewie, członek kierownictwa ROCH-a, który powrócił do rodzinnego Przemysła po klęsce wrześniowej i od grudnia 1939 roku uczył w Szkole Handlowej i Szkole Rzemieślniczo-Handlowej Przysposobienia Zawodowego. Zawijał on kontakty z nauczycielami i proponował im podjęcie tajnego nauczania. Zygmunt Skorski wspominał: *„Było to w zimie roku 1941. Mieszkałem przy ulicy Sierakowskiego 10. Jednego popołudnia przychodzi do mnie kolega Dohnal. Zdaje się, że był to grudzień. Dopiero wtedy poznałem go. Pyta się czy podjąłbym się uczenia na kursach tajnych. Wyraziłem wątpliwości czy to będzie bezpieczne, bo nie chciałem się narażać. Zapewnił mnie, że inaczej nie proponowałby mi”*⁷. Faktycznie akcja tajnego nauczania rozpoczęła się w momencie utworzenia PKOiK nr 13 w Przemyśle w lecie 1942 roku z inicjatywy Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury w Krakowie. Przemyska PKOiK została podporządkowana Związkowi Tajnego Nauczania działającego przy ZWZ-AK⁸. Na czele PKOiK nr 13 w Przemyśle stanął Marian Dohnal. Głównym celem tej organizacji było odbudowanie w konspiracji polskiego szkolnictwa w powiecie przemyskim, nadzór nad spontanicznie działającymi kompletami, ujednolicenie programowe, organizacja egzaminów państwowych i wydawanie świadectw ukończenia szkół, organizacja siatki tajnego nauczania w gminach wiejskich oraz wsparcie ekonomiczne dla rodzin nauczycieli prześladowanych przez okupanta. Najbliższymi współpracownikami Dohnala w pracach Komisji byli: były inspektor kuratorium poleskiego, członek ZWZ i AK Franciszek Mudryk odpowiedzialny za rozbudowę szkolnictwa powszechnego oraz Michał Hałdys przewodniczący TON a po jego śmierci w 1943 roku Helena Stipal-Pękalska oraz nauczyciel szkoły powszechnej Bolesław Pelczarski⁹. Rozpoczęcie pracy w zorganizowanym tajnym nauczaniu było dla nauczycieli bardzo istotne. Nauczycielka tajnego nauczania Olga Skorska wspomina: *„Za pośrednictwem mego ojca dowiedziałam się, że oboje zaczniemy pracować w tajnym nauczaniu, w 1942 roku. Z tą propozycją przyszedł do mego ojca Zygmunt Skorski obecny dyrek-*

⁶ J. Świeboda, op. cit., s. 188.

⁷ APP, Akta PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 25.

⁸ J. Rożański, op. cit., s. 405.

⁹ APP, Akta PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 11.

tor Liceum Ogólnokształcącego im. Paderewskiego w Pleszewie, ul. Kościuszki 17a – ob. Dohnal Marian. Był to dla mnie wielki wstrząs, będę znowu nauczycielką, będę miała obowiązek, nie będę bezczynna i będę blisko działań wojennych”¹⁰.

Od stycznia 1942 działała w Przemyślu Helena Stipal-Pękalska dyrektorka Gimnazjum żeńskiego organizując siatkę szkolnictwa średniego żeńskiego z inicjatywy lwowskich władz tajnego nauczania. Po rozmowach, w których uczestniczył przedstawiciel okręgowego Biura Szkolnego Karol Ziarno komplety podporządkowały się PKOIK nr 13.

W pierwszym okresie funkcjonowania zorganizowanego tajnego nauczania nauczyciele kładli główny nacisk na kształcenie młodzieży w zakresie szkoły średniej, zabronionej zupełnie przez okupanta. W tym celu zaczęły powstawać niewielkie grupki uczniów zwane kompletami, które umawiały się w różnych miejscach i porach na spotkania z profesorami. Nauczyciele realizowali przedwojenny program gimnazjum i liceum aby przygotować uczniów do tajnych egzaminów maturalnych. Nauczyciel tajnego nauczania Zygmunt Skorski wspomina: „I tak w styczniu 1942 roku zacząłem naukę na tajnych kompletach i to tak męskich jak żeńskich, zdaje się jeden był krótki czas mieszany i prócz tego były także lekcje jednostkowe męskie lub żeńskie. Zespoły liczyły najwyżej pięć do sześciu osób. Lekcje odbywały się w różnych mieszkaniach tak uczących jak i uczniów i uczennic. Braliśmy trzy złote (przynajmniej z początku) za lekcje 45 minutową. Lekcje trwały przez cały dzień do godziny policyjnej nie wyłączając niedziel. Miałem taki okres, w którym pracowałem tygodniowo 40 godzin czego bym nie wytrzymał rzeczywiście w normalnych stosunkach szkolnych”¹¹. Kompletami męskimi opiekował się osobiście Marian Dohnal żeńskimi natomiast Helena Stipal-Pękalska. Uczniowie i uczennice po ukończeniu partii materiału przypadającej na daną klasę zdawali egzaminy. Atmosferę tajnego nauczania dobrze oddają wspomnienia Olgi Skorskiej: „Z całą przyjemnością spieszyłam z różnych stron miasta do różnych mieszkań o różnej porze, a nawet o godzinie 7-mej rano, by do 9-tej uczennice mogły pójść do biura i udawać lojalne urzędniczki. Nie pamiętam by kiedy tak się uczyła młodzież jak w okresie tajnego nauczania, z zapałem, z zawziętością, z ufnością jak podczas okupacji. Nastrój na lekcjach był poważny, serdeczna atmosfera otaczała zawsze nasze komplety. Nie pamiętam żadnej paniki. Przychodziło się w pojedynkę i tak rozchodziliśmy się. Nie istniało zagrożenie lenistwa, kombinacji, liczenia, że i tak zdam. A pracy było dużo bo przerabiano materiał w krótszym czasie, rok za pół roku”.

Udział w tajnym nauczaniu zmuszał nauczycieli do codziennego poruszania się po mieście, często wieczorem co zwiększało ryzyko przypadkowe-

---

¹⁰ APP, Akta PKOIK nr 13 w Przemyślu, sygn. 26.

¹¹ APP, Akta PKOIK nr 13 w Przemyślu, sygn. 25.

go aresztowania, indagacji lub innych niebezpieczeństw grożących od patroli i policji niemieckiej.

Zygmunt Skorski wspomina: „Miewałem lekcje przeważnie na Zasaniu. Nazywałem to tajne nauczanie wędrownym, bo chodziłem od Winnej Góry do cmentarza głównego. Kilka lekcji odbyłem w Klasztorze SS Felicjanek, którego część zajmowało wojsko niemieckie. Wchodząc i wychodząc pozdrowiałem po niemiecku u bramy wartownika niemieckiego. Ale sam uznałem to za ryzykowne i odradziłem kierownictwu dalszego odbywania tam lekcji”¹².

Ukoronowaniem tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej były egzaminy ukończenia gimnazjum (małe matury) oraz egzaminy ukończenia liceum (egzaminy dojrzałości). Dużą maturę zdało w powiecie przemyskim 43 osoby. Gimnazjum ukończyło 10 osób¹³. Lista uczniów, którzy złożyli egzamin maturalny w tajnym nauczaniu w Przemyśle została zamieszczona w aneksie nr 1 niniejszego artykułu. Egzaminy zdawano wg profili: humanistycznego, matematyczno-fizycznego, klasycznego, przyrodniczego i pedagogicznego.

Jeden z przykładowych kompletów tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej znamy dzięki relacji nauczycielki Zofii Leszczyńskiej. Rozpoczęła ona pracę w zimie 1942 roku z kompletem w składzie: Danuta Bułkówna, Józefa Frycówna, Janina Leszczyńska, Maria Olszaniecka i Wanda Pikulska od klasy I licealnej. W marcu 1944 roku wszystkie te uczestniczki kursu złożyły egzamin maturalny. W skład grona pedagogicznego pracującego z tym kompletem wchodził: Helena Pękalska (uczyła j. polskiego), Olga Skorska (historia i zagadnienia Polski współczesnej), Sylwia Petrino-Wojasowa (j. niemiecki), Zygmunt Skorski (łacina i propedeutyka filozofii), Izabela Kossowska i Schneiderowa (biologia), Schneider (fizyka i chemia), Maria Kiełarówna (matematyka), ks. Stanisław Dudziński (religia)¹⁴.

Olga Skorska wspomina: „Inny komplet z Frycówną i Leszczyńską zbierał się w domu naprzeciw domu dziecka u państwa Olszanieckich przy ulicy Śmigórskiego. Olszaniecka także uczęszczała na komplety. Na Zasanie chodziłam na lekcje przy ulicy Zawiszy Czarnego do domu, który leży na drodze prowadzącej na Zasanie. Matury odbywały się u nas w domu przy ulicy Kopernika 5, u obywatelki Petrino przy ulicy Kazimierzowskiej i w mieszkaniu Olszanieckich”¹⁵.

W trakcie pracy z uczniami w tak niewielkim gronie, w atmosferze ryzyka wytwarzała się niepowtarzalna atmosfera i bliski kontakt pomiędzy profesorem a uczniami. Szczególnie gdy odbył się egzamin maturalny i nadeszła

¹² Tamże.

¹³ APP, Akta PKOik nr 13 w Przemyśle, sygn. 27.

¹⁴ APP, Akta PKOik nr 13 w Przemyśle, sygn. 26.

¹⁵ Tamże.

chwila rozstania się ze szkołą. Pomimo warunków okupacyjnych w takich momentach odbywały się komersy na których wspólnie bawili się uczniowie ze swoimi profesorami. Olga Skorska jeden z takich komersów opisała w swoich wspomnieniach: „*Pamiętam nasze dwa komersy zorganizowane po maturze. Jeden urządziła grupa Marii Fal i Haliny L. u państwa Zarzyckich na Zasaniu. Do dziś pozostało to wspomnienie bardzo miłej i przyjemnej, pełnej spokoju atmosfery jak gdyby nie było wojny. Każda uczennica miała odpowiedni kwiat zależnie od usposobienia. W nagrodę za dobry egzamin każdej z kompletu ofiarowałam „Literaturę” [...]. Do dziś posiadam fotografie czterech uczennic z tajnego kompletu, który przed maturą zeszedł się na powtórkę z historii w domu państwa Wolepisów na Zasaniu i tam powtórzyliśmy całą historię. Dlatego na fotografii umieściliśmy napis: „Aby historia tysięcy dni i jednej nocy nie pozostała tylko wspomnieniem”¹⁶.*

Egzaminy maturalne odbywały się w mieszkaniach prywatnych nauczycieli lub rodziców uczniów m.in. u państwa Skorskich przy ulicy Kopernika 5, u Heleny Pękalskiej przy ulicy Racławickiej i u państwa Olszanieckich przy ulicy Śmigórskiego. Komisjom egzaminacyjnym przewodniczyli: kolejni opiekunowie męskich kompletów: Jan Smółka, Marian Dohnal i Ferdynand Schneider oraz opiekunka kompletów żeńskich H. Stipal-Pękalska. Na terenie powiatu przemyskiego w tajnym nauczaniu na poziomie średnim uczyło 48 nauczycieli¹⁷.

Jeśli chodzi o poziom wiedzy uczniów na kompletach Zygmunt Skorski wspomina:

„*W ogóle uczniowie i uczennice przedstawiali się tak jak w szkole – bo przecież wszyscy zdali ze szkoły normalnej. Byli różni dobrzy i słabi. Jedna charakterystyczna cecha zwróciła moją uwagę – bardzo wiele jednostek czytając nie widziało dokładnie liter! A wzrok rzekomo mieli dobry, nie używali szkieł. Ktoś mi wyjaśniał, że przyczyną było tu złe odżywianie się podczas wojny. Musiałby tę sprawę rozstrzygnąć jakiś fachowiec”¹⁸.*

Zgodnie z regulaminem PKOiK stawiała sobie bardzo szeroko zakrojone cele. Oprócz rozwijania szkolnictwa średniego w zakresie jej działalności znajdowało się szkolnictwo powszechne, oświata dla dorosłych i pomoc materialna dla rodzin nauczycieli uwięzionych, zaginionych lub ukrywających się.

Tajne nauczanie na poziomie szkoły powszechnej obejmowało następujące formy pracy: uczenie według programów przedwojennych, tworzenie zespołów uczniów z klas V-VII przerabiających program z przedmiotów zakazanych: języka polskiego, historii, geografii, tworzenie zespołów uczniów

---

¹⁶ Tamże.

¹⁷ J. Draus, R. Terlecki, op. cit., s. 170.

¹⁸ APP, Akta PKOiK nr 13 w Przemyślu, sygn. 25.

w nisko zorganizowanych szkołach wiejskich przerabiających program pełnej wysokozorganizowanej szkoły powszechnej, przerabianie w siódmych klasach programu klasy pierwszej gimnazjum, prowadzenie lekcji prywatnych, przemykanie treści zakazanych przez okupanta w czasie lekcji legalnych oraz dostarczanie lektur i podręczników uczniom¹⁹. W powiecie przemyskim zorganizowane tajne nauczanie w szkolnictwie powszechnym łączy się z akcją podjętą przez działaczy ruchu ludowego mającą miejsce w lecie 1942 roku nazywaną „akcją gminną”. W jej wyniku PKOiK nr 13 w Przemyśle nawiązała współpracę z terenem wyznaczając łączników dla określonych gmin. W terenie pracowali: Wiktor Miśniakiewicz i Antonina Stanisławska w Przedmieściu Dubieckim, Henryk Jurewicz w Niżankowicach, Władysława Czaplińska w Orłach, Wojciech Malec w Drohobyczce, Henryk Błoński w Słonnem, Ludmiła Myszkowska, Bronisława Swirzyńska, inż. Zygmunt Lewicki, sędzia Józef Szpunar w Dubiecku, Piotr Kasprzyk w Bolestraszytach, Zofia Pietrusiewicz w Nienadowej, Antonina Zenko w Medyce, Joanna Bury w Śliwnicy, Ludmiła Chołoniewska w Skopowie, Michalina Jędrzejko w Bachórzcu, Franciszek Borkowski w Drohobyczce, Kosztowej, Hucisku Nienadowskim i Dubiecku²⁰.

Niezwykle ważnym zagadnieniem w organizacji pracy wszystkich komisji oświaty i kultury była kwestia finansowa. Tak szeroko zakrojona działalność wymagała funduszy na pokrycie kosztów utrzymania nauczycieli, władz oświatowych, systemu łączności, wydatków kancelaryjnych. Dodatkowo komisje oświaty i kultury musiały pomóc nauczycielom wysiedlonym znajdującym się na ich terenie najczęściej bez źródła utrzymania. Głównym źródłem finansowania tajnej oświaty był Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu na Kraj. Od września 1942 roku wszystkie powiatowe komisje otrzymały kwotę 1000 zł na własne wydatki. Od 1943 roku regularnie co dwa miesiące komisje otrzymywały kolejne środki finansowe.

---

¹⁹ Archiwum PAN i PAU, Zespół Badawczy Dziejów Oświaty, Zbiór I. Jakubca, sygn. 23.

²⁰ J. Świeboda, op. cit., s. 190.

Tabela nr I

Nauczyciele czynni w zorganizowanym tajnym nauczaniu w Przemyślu i powiecie przemyskim

Lp.	Nazwisko i imię	Data i miejsce ur.	Przed wojną zatrudniony	Przedmiot	Okres pracy w t.n.	Pseudonim	U w a g i
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Dziedzic Mieczysław	16 VII 1904 Przemyśl	Państw. Gimnazjum i Lic. im. K. Morawskiego	fizyka, matematyka	1942/1943 1943/1944	Hrabia	Uczył na kompletach męskich, ukończył kurs na dyr. gimnazjum
2	Dr Jerschina Stanisław	13 III 1905 Miłówka	Państw. Gimn. i Lic. im. K. Morawskiego	j. polski, literatura pol.	od V 1942	J. Lantos	Uczył na kompletach męskich
3	Kisiel Wawrzyniec	8 VIII 1879 Nowosielce	Państw. Gimn. i Lic. im. K. Morawskiego	j. niemiecki, łacina	od IV 1942	W. Kowal	Członek Komisji Egzaminacyjnej dla chłopców
4	Smolka Jan	30 IX 1882 Świnarsko	Dyrektor Państw. Gimn. i Lic. im. K. Morawskiego		Od IX 1943 do poł. XII 1943	K. Zbylut	Przerwał współpracę z powodu choroby i wyjazdu z Przemyśla
5	Schneider Ferdynand	29 XI 1902 Stanisławów	Gimnazjum i Lic. w Ostrogu Wołyńskim	matematyka, fizyka	1 II 1942	A. Ślęczka	Uczył na lic. i gimn. komp. męskich i żeńskich, ukończył kurs na dyr. gimn. Członek Komisji Egzam. dla chłopców dla egzaminów lic. i gimn. Od 27 IV 1944 przew. PKOiK nr 13 w Przemyślu
6	Schneiderowa Józefa	22 IV 1904 Przemyśl	Gimn. i Lic. w Ostrogu Wołyńskim	biologia		M. Rawicz	Członek Komisji Egzaminacyjnej
7	Dobrzańska Janina		Państw. Gimn. i Lic. Żeńskiego w Przemyślu	j. francuski	od 1 XI 1942 do 1 VIII 1944		Członek Komisji Egzaminacyjnej dla egzaminów gimn
8	Kielarówna Maria	30 I 1913 Przemyśl	absolwentka uniwersytetu	matematyka, fizyka	od IV 1942	Maria Rudaś	Uczyła na lic. i gimn. kompletach żeńskich
9	Skorska Olga	11 VII 1905 Dębica	Prywatne Żeńskie Gimn. im. M. Konopnickiej w Przemyślu	Historia, geografia	od I 1942	Augustyna Dębicka	Członek Komisji Egzaminacyjnej dla egzaminów gimn. i licealnych dla dziewcząt

1	2	3	4	5	6	7	8
10	Wojasowa-Petrino Sylwia	6 III 1906	Państw. Gimn. i Lic. Żeńskiego w Przemyślu	j. niemiecki	od V 1942	Helena Dworaczek	Członek Komisji Egzam. dla egzam. gimn. i licealnych dla dziewcząt
11	Dr Jodłowski Stanisław	14 XII 1903 Tarnawka	Szkoła Powszechna w Przemyślu	j. polski	od V 1943	Jan Tarka	Uczestniczył w kursie na insp. szkolnych 1942/1943
12	Lasoń Tadeusz	18 X 1902 Przemyśl	Państw. Gimn. i Lic. Żeńskiego w Samborze	matematyka, fizyka	1943/1944	Nosal	Ukarany grzywną za t.n. zaprzestał działalności
13	Krysiński Stanisław		Państw. Gimn. i Lic. Kupieckiego w Przemyślu	biologia	1942/1943		Członek Komisji Egzam. gimn. dla chłopców
14	Inż. Garda Ludwik		Dyr. Szkoły Zawodowej Doksztalującej nr 2 dla chłopców w Przemyślu	Geometria wykresna	1943		Prowadził kurs licealny dla chłopców
15	Pelczarski Bolesław	21 VIII 1903 Gorlice	Kier. Szkoły Powsz. im. J. Kantego		1943/1944		Uczestniczył w kursie na insp. szk. 1942/1943. Mąż zaufania ds. szkoln. powszech. w Przemyślu
16	Jurewicz Tadeusz	29 V 1904 Czortków	Szkoła Powszechna w Nizankowicach			Jeleński	Mąż zaufania KOiK i łącznik d/s. szkolnych z terenu gminy Nizankowice 1942/1943
17	Dyr. Skorski Zygmunt	2 IV 1879	emeryt. Dyr. Państw. Gimn. w Przemyślu	Łacina, greka, propedeutyka filozofii	I 1942	F. Łac	Członek Komisji Egzam., wykładowca na kursie na kandydatów na dyr. Gimn
18	Kossowska Izabella		emeryt. naucz. semin. naucz.	biologia	od II 1942		Uczyła na żeńskich kompletach gimnazjalnych
19	Dyr. Bieniek Wawrzyniec		Dyr. Szkoły Kupieckiej Gimn. i Lic. Kupieck.		od I 1941 do III 1942		Zmarł w czasie okupacji
20	Haldys Michał		Kier. Szkoły Powszechnej		od I 1941 do VII 1944		Członek PKOiK. Zmarł w lipcu 1944 r.
21	Mudryk Franciszek		Szkoła Handlowa w Przemyślu		od I 1941 do 27 IV 1944		Inspektor szkolny O.S. poleskiego, wykładowca na kursie dla kand. na inspek. szkolnych, aresztowany po powstaniu warszawskim w 1944 i wywieziony do obozu

1	2	3	4	5	6	7	8
22	Stipal - Pekalska Helena		Państw. Gimn. i Lic. Żeńskie w Przemyślu		Od VI 1941	Janina Uhoreczak	Kierowniczka kompletów żeńskich z ramienia PKOiK
23	Dohnal Marian	6 IX 1895 Przemyśl	Dyr Państw. Gimn. i Lic. w Pleszewie	geografia	Od I 1940.	przemyski	Kierownik tajnego nauczania od stycznia 1940 do dnia aresztowania w dniu 27 IV 1944 kierownik PKOiK nr I3 w Przemyślu
24	Ks. Winnicki Franciszek		Prefekt Szkoły Handlowej w Przemyślu	religia	1941/1942	F. Witomir	Członek Komisji Egzamin. dla chłopców
25	Małec Wojciech		Kier. szkoły powszechnej w Drohobyczce		1943/1944	Wilk	Mąż zaufania KOiK i łącznik d/s. szkolnych z terenu gminy Dubiecko 1943/1944
26	Czaplińska Władysława		Szkoła powszechna w Orłach				Prowadziła tajną bibliotekę, pośredniczka KOiK ds. szkol. gminy Orzechowce 1943/1944
27	Błoński Henryk	27 V 1901 Babice	Szkoła powszechna w Słonem		1943/1944		Mąż zaufania KOiK i łącznik d/s. szkolnych z terenu gminy Dubiecko 1943/1944
28	Chruszczyk Stanisław	28 X 1903 Hadle pow. Przeworsk	Kandydat nauczycielski		1943/1944		Łącznik oświatowy i mąż zaufania dla gmin wiejskich Orzechowce i Popowice
29	Kasprzyk Piotr	Bolestraszy-ce	absolwent I roku pedagogiki		Pół roku 1943		Pracował w t.n. w charakterze naucz. Przerwał prace z powodu wyjazdu
30	Misniakiewicz Wiktor		Nauczyciel w Przedmieściu Dubickim		Pół roku 1943		Pracował w t.n. w charakterze nauczyciela
31	Dr Tymińska Zofia						
32	Ks. Nencek		Zakład wychowawczy ks. Salezjanów w Przemyślu	religia	1942/43		

1	2	3	4	5	6	7	8
33	Jędrzejko Michalina		Nauczycielka w Bachórzcu			Pracowała w t.n. jeden rok	Pełniła funkcję łącznika PKOIK na Bachórzec
34	Łucjan Nebeski						
35	Stanisławska Antonina		Nauczycielka Szkoły Powszechnej w Przedmieściu Dubieckim		1943		Pełniła funkcję łącznika PKOIK na Przedmieście Dubieckie
36	Myszkowska Ludmiła		Szkoła Powszechna w Dubiecku				
37	Swirzyńska Bronisława		Nauczycielka Szkoły Powszechnej w Dubiecku		1943/1944		
38	inż. Lewicki Zygmunt		Nauczyciel Szkoły Powszechnej w Dubiecku		1943/1944		
39	sędzia Szpunar Józef		Nauczyciel Szkoły Powszechnej w Dubiecku		1943/1944		
40	Pietrusiewicz Zofia		Nauczycielka Szkoły Powsz. w Nienadowej		1943/1944		
41	Zenko Antonina		Nauczycielka Szkoły Powszechnej w Medyce		1943/1944		
42	Bury Joanna		Nauczycielka Szkoły Powszechnej w Śliwnicy		1943/1944		
43	Chotoniowska Ludmiła		Nauczycielka Szkoły Powszechnej w Skopowie		1943/1944		
44	Borkowski Franciszek		Nauczyciel Szkoły Powsz. w Drohobycze, Kosztowej, Hucisku Nienadowskim i Dubiecku				

Finansami PKOiK nr 13 w Przemysłu zarządzała pięcioosobowa sekcja, do której obowiązków należało prowadzić ksiązkę kasową. Zgodnie z wymogami konspiracji dokument ten miał postać zeszytu bez nagłówka, w którym pozycje wpłat i wypłat zapisywane były pseudonimami i skrótami zrozumiałymi wyłącznie dla członków sekcji. Poszczególne działy budżetu oznaczone były skrótami: „Ka” (wydatki kancelaryjne), „Ad” (wydatki administracyjne), „Gm” (gminni kierownicy sekcji), „Sś” (szkolnictwo średnie), „Sp” (szkolnictwo podstawowe), „Od” (oświata dorosłych), „Pm” (pomoc dla nauczycieli względnie ich rodzin). Kwoty figurujące w tak zaszyfrowanych działach podawane były w pomniejszeniu 100 razy: np. Ka 2 oznaczało na wydatki kancelaryjne 200 złotych okupacyjnych²¹. W rubrykach nie podawano roku budżetowego tylko miesiąc. Kredyty dla PKOiK nr 13 co dwa miesiące przywoziła starsza pani, która używała pseudonimu Ciocia Zosia. Nazwiska tej pani nie udało się ustalić. Ferdynand Schneider następca Mariana Dohnała na stanowisku przewodniczącego PKOiK wspominał: *„słyszałem tylko, że była to dyrektorka szkoły w Wadowie starsza pani, która kazała się nazywać ciocią Zosią, słyszałem, że ta pani już nie żyje”*. Osoba chcąc się skontaktować z komórką a przybywając z zewnątrz musiała posłużyć się hasłem: *„Czy pan kupi mydło Schichta”* – odzew *„Naturalnie dwa kawałki”*. F. Schneider wspominał: *„Uczyliśmy się takiego hasła gdyż za czasów okupacji mydło było luksusem i sporo ludzi trudniło się pokątną produkcją mydła więc takie zapytanie nie budziło podejrzeń i uzasadniało wizytę obcego, zwłaszcza jeżeli pytający rzeczywiście miał kawałek mydła”*²².

Skrótami zapisywano także ze zrozumiałych względów przeznaczenie wydatków oraz nazwiska nauczycieli pracujących w tajnym nauczaniu lub ich rodzin otrzymujących pomoc finansową. Kwotę budżetową przeznaczoną na pomoc rozdzielano pomiędzy podopiecznych na posiedzeniu komórki, następnie każdy z pięciu członków sekcji otrzymywał do „załatwienia” (wręczenia) pewną ilość „rubryków” pomiędzy wyznaczone osoby, którym doręczał określone kwoty. Osoby przyjmujące zapomogę musiały ją pokwitować pisząc na kwicie sumę 100 razy pomniejszoną i tytułując np.: *„za wypranie bielizny”*, *„za porąbanie drzewa”*. Akcją pomocy objętych było 25 rodzin²³. Nauczyciele uczący w tajnym nauczaniu otrzymywali wynagrodzenie w zależności od ilości uczniów oraz za egzaminy. Stawki i ich wysokość podawał łącznik przy każdym budżecie.

Podanie pełnych budżetów PKOiK nr 13 jest niemożliwe ze względu na szczątkowość źródeł. Przed okresem walk o wyzwolenie Przemysłu kwity i wszystkie dowody kasowe zostały przedłożone zgodnie z zaleceniem władz

²¹ APP, PKOiK nr 13 w Przemysłu, sygn. 23.

²² Tamże.

²³ APP, PKOiK nr 13 w Przemysłu, sygn. 27.

tajnych do kontroli osobom zaufanym. Kontroli dokonali emerytowany dyrektor Zygmunt Skorski i ksiądz Franciszek Winnicki po czym kwity zniszczono. Tabela nr 2 zawiera dane budżetowe prawdopodobnie za okres marzec-sierpień 1944 roku, co sugeruje brak danych w rubryce wydatki w budżecie lipiec-sierpień. Dodatkowo świadczy o tym pierwsza zapisana kwota przekazana przez żonę aresztowanego M. Dohnala dla kolejnego przewodniczącego PKOiK.

Tabela nr 2

Budżety dwumiesięczne PKOiK nr 13 w Przemyślu w roku 1944

Dział budżetowy	marzec-kwiecień		maj-czerwiec		lipiec-sierpień	
	budżet	wydatki	budżet	wydatki	budżet	wydatki
kancelaria	2	0,20	2	2	2	•
administracja	16	16	21	21	21	•
gminni kier. sekcji	20	20	30	30	30	•
szkolnictwo średnie	37	30,80	71	52,05	71	•
szkolnictwo powszechne	30	24	18	24	18	•
oświata dorosłych	20	12	0	0	0	•
pomoc dla nauczycieli	68	57	108	108	108	•
Razem:	193	160	250	237	250	•

• brak danych

Liczby podane są w złotych okupacyjnych pomniejszone o 100.

Źródło: APP, PKOiK nr 13 w Przemyślu, Książka kasowa, sygn. 23.

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że największym działem budżetowym była pomoc dla nauczycieli: (35-43%) wydatków. Nauczyciele otrzymywali kwoty od 100 do 500 złotych zapomogi. Kolejną wielkością budżetową było szkolnictwo średnie. Wydatki na ten cel pochłaniały (19-28%) budżetu. W przypadku szkolnictwa powszechnego zwraca uwagę obniżenie się kwoty w budżecie: z 15% w marcu-kwietniu 1944 do

9% w pozostałych dwóch budżetach. Zwraca uwagę brak funduszy w budżetach na oświatę dorosłych.

W dniu 27 kwietnia 1944 roku aresztowany został przewodniczący PKOiK nr 13 i kierownik tajnego nauczania Marian Dohnal. Jego aresztowanie miało wielki wpływ na działalność nauczycieli i sparaliżowało aktywność PKOiK na cały miesiąc. Olga Skorska wspomina: *„Wstrząsem było aresztowanie Dohnala M. kierownika tajnego nauczania, człowieka o dużych walorach, opanowanego, ofiarnego i całą duszą związanego z pracą nad młodzieżą. Wiem tylko, że nakryto komplet chłopców, uczył ich inż. Garda, wtedy padło nazwisko Dohnala. Jak doszła do nas wiadomość o tym nie wiem, na razie przerwaliśmy pracę w kompletach. Helena Pękalska z mężem wyjechała, myśmy z ojcem nie mogli tego zrobić bo dokąd? Po tygodniu gdy mi się nudziło poszłam do kol. Schneidera Franciszka, proponowałam mu byśmy dalej podjęli pracę i przystąpiliśmy do tajnego nauczania.(...) Słuchy dochodziły, że biją Dohnala a on był chory na serce, wreszcie został wywieziony, nikogo nie zdradził”²⁴*. Marian Dohnal zaraz po aresztowaniu trafił do więzienia „Montelupich” w Krakowie a w końcu do obozów koncentracyjnych Gross-Rosen, Nordhausen, Dora, Banzug i Ebensee gdzie odzyskał wolność 6 maja 1945 roku²⁵.

W obawie przed dalszymi aresztowaniami Franciszek Mudryk i Helena Stipal Pękalska wyjechali z Przemyśla a działalność PKOiK została zawieszona. Po upływie miesiąca przybył z Krakowa Ignacy Jakubiec i ustalił nowy skład PKOiK. Przewodniczącym został Ferdynand Schneider były dyrektor szkoły średniej na Wołyniu, we Włodzimierzu Wołyńskim i Ostrogu. W latach 1939/1940 i 1940/1941 pracował w sowieckiej szkole średniej, na Zasanie przeniósł się w 1942 roku gdzie podjął pracę w Szkole Handlowej. Na członków PKOiK powołano: Stanisława Jodłowskiego, Olę Skorską i Bolesława Pelczarskiego. Wybrana została komisja rewizyjna, do której powołano Zygmunta Skorskiego i księdza Franciszka Winnickiego²⁶.

Bardzo interesujący aspekt tajnego nauczania wiąże się z kwestią niemieckiej polityki „odzyskiwania krwi dla narodu niemieckiego”. Z początkiem 1942 roku zaczęła działać w Przemyśle specjalna komisja dla reaktywowania Niemców spośród Polaków z niemieckobrzmiącymi nazwiskami. Polacy ci dostawali wezwania do stawienia się przed komisją z metrykami i fotografiami gdzie mieli wypełnić formularz będący prośbą o przyjęcie ich w poczet narodu niemieckiego. (Deutschstämmige). Przewodniczący komisji starał się wpłynąć na decyzje wezwanych zapowiedzią jakichś nieokreślonych konsekwencji, bez podawania jednak konkretnych form represji.

---

²⁴ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 26.

²⁵ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 30.

²⁶ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 11.

Wezwania takie otrzymywali także nauczyciele. Ludzie wezwani przed komisję zachowywali się różnie. Jedni podpisywali listy bez oporu, inni grali na zwłokę nie dostarczając wymaganych dokumentów i spóźniając się na terminowe spotkania, wielu wprost odmawiało podpisu twierdząc, że czują się Polakami a brzmienie ich nazwiska o niczym nie świadczy. Faktem jest, że wielu nauczycieli, którzy odmówili podpisania listy nie spotkało się z zapowiedzianymi represjami. I tak np. wezwani do podpisu Ferdynand i Józefa Schneiderowie, mimo gróźb, kilkakrotnych wezwań, nachodzenia przez członków umundurowanych organizacji niemieckich wniosków nie podpisali. Nie spotkały ich za to inne przykrości jak te, że musieli przez kilka tygodni wytrzymać silne napięcie nerwowe. W 1944 roku zaczęła działać komisja dla rozpatrywania złożonych wniosków. Petenci, którzy poprzednio podpisali wnioski, poddawani byli różnym badaniom i pomiarom antropometrycznym, lekarskim, genetycznym i genealogicznym. Na podstawie tych badań otrzymywali ocenę swej wartości dla narodu niemieckiego wyrażaną w procentach²⁷.

W rezultacie tej akcji wielu nauczycieli przemyskich podpisało listy przynależności do narodu niemieckiego pozwalając uznać się za Niemców. Według sprawozdania Mariana Dohnała z 7 kwietnia 1946 roku w powiecie przemyskim listę podpisało około 30 nauczycieli²⁸.

Nie należy jednak zapomnieć, że decyzja o podjęciu tajnego nauczania nie była łatwa. Ryzyko związane z nauczaniem w konspiracji było duże. Wielu nauczycieli przemyskich aresztowano, torturowano i mordowano za udział w tajnym nauczaniu. Tabela nr 3 zawiera zestawienie nauczycieli, którzy ponieśli śmierć na z „froncie oświaty i kultury”.

---

²⁷ APP, PKOIK nr 13 w Przemyśle, sygn. 31.

²⁸ Tamże.

Tabela nr 3

Lista nauczycieli przemyskich zamordowanych przez okupanta
w latach 1939-1944

Lp.	Nazwisko i imię	Miejsce pracy	Data i okoliczności śmierci
1	Aidel Karol	I Państw. Gim. i Lic. Ogólnokszt. w Przemyślu	Zamordowany w obozie zagłady w 1944
2	Brandler Maksymilian	I Państwowe Gim. i Lic. Ogólnokszt. w Przemyślu	Zamordowany w Przemyślu w 1943
3	Dr Chirowski Rudolf	I Państwowe Gim. i Lic. Ogólnokszt. w Przemyślu	Zamęczony w obozie zagłady w 1944
4	Cukierman Dawid	I Państwowe Gim. i Lic. Ogólnokszt. w Przemyślu	Zamordowany z racji przynależności do narodu żydowskiego w 1942
5	Dr Kramarz Waleria	Państw. Koed. Gim. i Lic. Handlowe w Przemyślu	Zamęczona w obozie pracy
6	Wojnarowska Ludmiła	Szkoła Powszechna w Przemyślu	Zginęła w czasie działań wojennych w 1942
7	Nebeski Lucjan	Szkoła Powszechna w Przemyślu	Rozstrzelani w publicznej egzekucji
8	Więckowski Władysław		
9	Siegman Józef		
10	Rauch Baruch	Szkoła Powszechna w Przemyślu	Zamordowani z racji przy- należności do narodu ży- dowskiego
11	Kupferowa Cecylia		
12	Janusz Marian	Szkoła Powszechna w Przemyślu	Zamęczeni w Oświęcimiu
13	Jan Paradysz		
14	Mudryk Franciszek	Szkoła Handlowa w Przemyślu	Rozstrzelany w czasie ewakuacji mieszkańców Warszawy
15	Hałdys Michał	Szkoła Powszechna w Przemyślu	Zginął w wypadku potrąco- ny przez pijanego Niemca

Źródło: PAN i PAU, sygn. KII-17, j.a. 34, Zbiór, I. Jakubca

Wielu nauczycieli aresztowanych w Przemyśle przeszło gehennę kolejnych więzień i obozów aby przetrwać i odzyskać szczęśliwie wolność. Do takich nauczycieli zaliczamy Mariana Dohnalę, którego losy zostały przedstawione powyżej i dr Zofię Zenegową nauczycielkę Państwowego Gimnazjum Krawieckiego, która przeszła obóz koncentracyjny²⁹. Wielu nauczycieli doznało różnych prześladowań. W szczególnie trudnej sytuacji znalazł się kierownik Szkoły Powszechnej w Walawie, były nauczyciel Szkoły Powszechnej w Gródku Jagiellońskim Kazimierz Strójwas. Chroniąc swe życie zagrożone przez Niemców i nacjonalistów ukraińskich zmuszony był opuścić miejsce pracy tracąc całe swoje mienie³⁰.

Wielu nauczycieli zostało zesłanych i wywiezionych przymusowo na roboty do Niemiec i innych krajów kontrolowanych przez III Rzeszę. Byli wśród nich: Gawel Maria, Kiełt Zdzisława, Pucęłyk Stefania, Dykas Stefania, Koropij Maria, Baranowska Zdzisława, Szkutnik Emilia, Szkutnik Zofia, Semczyk Irena, Golba Irena, Kamińska Irena, Raubic Roma, Handziak Aurelia, Körber Bronisław, Wojtczak Henryk, Pomykała August, Leżuch Maria, Mieszczankowska Maria, Skulski Zbigniew, Żołnierz Danuta, Slezak Romana, Kudła Krystyna, Waniuk Stefania, Tereskiewicz Maria, Niemiec Stanisław. Niemcy wywozili przemyskich nauczycieli do Ostmarku, Westfalii, Wiednia i w Sudety³¹.

Miasto Przemyśl wraz z powiatem stanowiło w czasie okupacji silne ogniwo podziemnego systemu oświaty w dystrykcie krakowskim. Główną rolę, jako centrum oświatowe grał oczywiście Przemyśl posiadający bazę kadrową szkolnictwa średniego. W terenie w poszczególnych gminach powiatu przemyskiego miało miejsce głównie tajne nauczanie na poziomie szkoły powszechnej. Od 1943 roku PKOiK nr 13 koordynowała pracę nauczycieli w terenie poprzez gminnych łączników. Nauczyciele przemyscy działali w wyjątkowo trudnym terenie mając przeciwko sobie dwóch wrogów: władze niemieckie i nacjonalistów ukraińskich. Owocem ich pracy była spora grupa młodzieży, która mogła po zakończeniu wojny kontynuować naukę w szkołach średnich lub rozpocząć wyższe studia bez większej straty czasu. Nauczyciele tajnego nauczania z satysfakcją wspominają sukcesy w zdobywaniu wiedzy i zawodu swoich wychowanków. Te właśnie wiadomości były dla nauczycieli prawdziwą nagrodą za ryzyko podejmowane w czasie okupacji.

---

²⁹ PAN i PAU, oddz. Kraków, ZBDO, sygn. KII, j.a. 34, Zbiór I. Jakubca.

³⁰ Tamże.

³¹ APP, PKOiK nr 13 w Przemyśle, sygn. 12.

A N E K S

Spis uczniów, którzy złożyli egzamin dojrzałości w tajnym
zorganizowanym nauczaniu

1. Biela Zofia ur. 5 III 1922 w Przemyślu
2. Blajda Franciszek ur. 2 X 1922 w Przemyślu
3. Burakowska Joanna ur. 20 V 1923 w Przemyślu
4. Bułka Eugenia ur. 6 I 1923 w Żurawicy
5. Chorązik Adela ur. 15 III 1923 w Mościskach
6. Dudryk Jan ur. 20 I 1925 we Lwowie
7. Fal Maria ur. 6 II 1922 w Przemyślu
8. Fryc Józefa ur. 11 II 1923 w Przemyślu
9. Grega Jadwiga ur. 17 VII 1922 w Przemyślu
10. Kiwała Bronisława ur. 25 VIII 1922 w Sieniawie
11. Kłodnicka Zofia ur. 2 X 1922 w Lutowiskach
12. Komperda Zofia ur. 12 I 1922 w Dębicy
13. Kościółek Maria ur. 12 II 1922 w Gorliczynie
14. Kowal Janina ur. 6 X 1921 w Przemyślu
15. Kurek Irena ur. 20 VIII 1922 w Nienadowej
16. Kamińska-Łaba Janina 10 I 1921 w Przemyślu
17. Leszczyńska Janina ur. 10 VIII 1923 w Przemyślu
18. Liput Anna ur. 18 X 1920 w Iskrzynie
19. Liput Franciszek ur. 27 X 1921 w Iskrzynie
20. Łaba Jan ur. 28 VI 1925 w Przemyślu
21. Łaba Roman ur. 24 II 1924 w Przemyślu
22. Łańcucka Anna ur. 28 III 1921 w Przemyślu
23. Łopuch Irena ur. 14 VII 1922 w Łukawcu
24. Łopuch Janina ur. 14 VII 1923 w Łukawcu
25. Magrysiewicz Danuta ur. 6 III 1922 w Ustrzykach Dolnych
26. Olear Bronisława ur. 17 I 1922 w Przemyślu
27. Olech Jerzy ur. 10 II 1923 w Przemyślu
28. Olewicz Elżbieta ur. 7 II 1923 w Żurawicy
29. Olszaniecka Maria ur. 3 VII 1922 w Przemyślu
30. Olada Janina ur. 27 I 1921 w Przemyślu
31. Pajak Maria ur. 29 X 1921 w Sanoku
32. Pielecka Lidia ur. 8 V 1925 w Przemyślu
33. Polityńska Emma ur. 3 IV 1922 w Berezie Kartuskiej
34. Szymanowski Tadeusz ur. 1 V 1923 w Przemyślu
35. Świątnicki Stefan Maciej ur. 6 VIII 1922 w Przemyślu

36. Tomanek Krystyna ur. 31 VIII 1923 w Mościskach
37. Waleryk Władysław ur. 27 I 1923 w Przemyślu
38. Więckowska Krystyna ur. 7 X 1923 w Przemyślu
39. Więckówna Janina 7 XI 1921 w Dęblinie
40. Wolamin Zofia ur. 12 II 1922 w Przemyślu
41. Woźniakowski Jan ur. 24 III 1923 w Toruniu-Mokrem
42. Zajączkowska Stefania ur. 11 V 1922 w Grudziądzu
43. Pikukla Wanda ur. 25 III 1922 w Przemyślu

Clandestine teaching under the Nazi occupation in the light of the resources of the State Record Office in Przemyśl

In the introductory section of the article the case of the research dealing with the problem of clandestine teaching has been shown. Consecutively the author has presented the basic sources used to the compilation of the article and defined the objectives he had planned to achieve. After having given a brief summary of the situation of the Polish educational system at all levels while under the Nazi occupation, the author moves to the fundamental subject of his work.

Clandestine teaching was a natural and necessary way of fighting against the denationalization that had been a part of German policy in the occupied territories.

Clandestine teaching was spontaneously taken up by the teachers of Przemyśl from the beginning of occupation. Due to lack of sources the period of clandestine teaching in Przemyśl from 1939 to 1941 has not been precisely researched. The well-organized clandestine teaching started in Przemyśl just after setting up in 1941 the Committee of Education and Culture No 13 (CEAC13) and lasted until the Russian troops entered the town in 1944. The beginning of clandestine teaching in Przemyśl is strictly connected with Mr Marian Dohnal, the latter leader of CAEC13, as it had been memorized by both Mr Zygmunt Skorski and his daughter Olga – the teachers. The mentioned memories brought to the author a rich literature thanks to which the reader is having the opportunity of learning a lot about the realities of teaching work in conspiracy. The following is the list of 44 names of the teachers working in organized forms of clandestine teaching, additionally provided with their pseudonyms, pre-war employment and teaching subjects. Owing to the preserved records of the final examinations, the names of 43 pupils who had passed the matura exam as a result of clandestine teaching have been presented. On the ground of memories the author made an attempt to portray the atmosphere of clandestine examinations and reunions.

The CEAC13 in Przemyśl was the centre of clandestine teaching for the whole administrative district. There were some contact people whose task was to be in touch with the teachers working in the communes. The list of them has been added along with each described commune.

In the next part of the article the author deals with the finances spent on clandestine teaching – having as a source the cash-book of the CEAC13 in Przemyśl. The work of CEAC13 was not limited only to clandestine teaching. Since September 1942 the covert educational authorities were supplying with funds the teachers and their families having been due to different reasons in difficult financial situation. The way of distributing funds coming from the Department of Education and Culture of the Polish Emigrant Government, the way of book-keeping spends and receives while working in conspiracy as well as disposing the funds into different budget sections give the reader the idea how all that worked in the state of conspiracy.

The next delicate subject deals with the problem of the teachers' attitude towards German authorities who forced them to enter their names in a register of so called deutschstämmige (useful for the German Nation). The presented information come from the report by Marian Dohnal in 1946, written in order to verify the teachers' usefulness for the job.

The final section of the article brings the list of names of those teachers from the Przemyśl area who were killed, tortured and imprisoned in concentration camps.

Geheimbildung in Przemyśl in der Zeit der Naziregime im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl

In der Einleitung des Artikels wurden Untersuchungen über Bildungswesen auf dem Przemyśler Gebiet in den Jahren 1939-1944 dargestellt. In weiterer Folge schilderte der Autor die Informationsquelle, auf der der oben genannte Artikel beruht und bestimmte auch die Ziele der Untersuchungen, die er sich setzte. Nachdem er kurz die allgemeine Bildung in der Zeit der deutschen Besatzung besprochen hatte, ging er zum richtigen Teil des Werkes über. Der Geheimunterricht war eine natürliche und notwendige Form des Kampfes mit der Politik der deutschen Behörden, die Entnationalisierung zum Ziel hatten. Er wurde spontan anfangs der Besatzung von Przemyśler Lehrern aufgenommen. Mangels geeigneter Informationsquellen wurde dieser Zeitraum (1939-1941) in den Geheimschulen in Przemyśl nicht gründlich untersucht. Der organisierte Geheimunterricht setzte in Przemyśl mit der Entstehung des Komitees für Bildung und Kultur Nr 13 im 1941 ein und funktionierte bis zum Einmarsch der sowjetischen Truppen 1944. Die Entstehung der Organisation der Geheimbildung in Przemyśl war eng mit der Person des späteren Leiters des Komitees Nr 13 Marian Dohnal verbunden. Daran erinnert sich der Lehrer Zygmunt Skorski und seine Tochter Olga. Diese Erinnerungen haben dem Autor ein vielfältiges illustriertes Material eingereicht. Dadurch wollte er Realien der geheimen Lehrarbeit darstellen. In weiterer Folge brachte man Zusammensetzung der 44 Namen der in der Geheimbildung in Przemyśl tätigen Lehrer fertig. Diese wurde auch mit den Decknamen, Ausbildung, den Arbeitsstellen der Lehrer während der Vorkriegszeit und erteilten Fächern bereichert. Dank den aufbewahrten Protokollen der Abschlußprüfungen des Gymnasiums und Lyzeums konnte der Autor die 43 Namen der Schüler einsetzen, die dank der Geheimbildung Abitur bestanden haben. Auf Grund der Erinnerungen wurde versuchsweise die Atmosphäre der geheimen Abschlußprüfungen und Kommers wiedergegeben. Das Komitee für Bildung und Kultur Nr 13 in Przemyśl war organisatorischer Mittelpunkt der Geheimbildung im ganzen Przemyśler Kreis. Die Verbindung mit Lehrern in einzelnen Gemeinden wurde dank den Meldegängern hergestellt. Ihre Namen sind gemeinsam mit der entsprechenden Gemeinde von dem Autor angegeben. Dann bringt der Autor die Finanzlage der Geheimbildung anhand des Kassenbuches des Komitees Nr 13 in Przemyśl zur Sprache. Seit September 1942 unterstützten finanziell die Geheimbehörden die Lehrer und ihre Familien, die aus verschiedenen Gründen in der schwierigen finanziellen Lage waren. Die Art und Weise, auf welche die finanziellen Mittel aus Departement für Bildung und Kultur der Delegatur der Landesregierung angewiesen wurden, die Buchung der Ausgaben und des Einkommens in der Konspiration, die Aufstellung und Verteilung eines Voranschlags geben eine Vorstellung von der Geheimtätigkeit. In weiterer Folge beschäftigt sich der Autor mit dem Verhalten der Lehrer gegenüber der Liste „deutschstämmige“ (für das deutsche Volk brauchbar). Von dem Autor dargestellten Angaben haben ihren Ursprung im Bericht von Marian Dohnal (1946), der Verifikation der Lehrer je nach Berufseignung zum Ziel hatte. Der Artikel endet mit der Zusammenstellung der Lehreramen aus dem Przemyśler Gebiet, die ums Leben gekommen sind, der Folter unterworfen und in den Konzentrationslagern gefangengehalten waren.

Zdzisław Konieczny

Przemysł

OKUPACYJNY SPIS LUDNOŚCI Z 1 MARCA 1943 ROKU
W 11 POWIATACH POŁUDNIOWO-WSCHODNICH
DYSTRYKTÓW LUBELSKIEGO I KRAKOWSKIEGO
GENERALNEGO GUBERNATORSTWA

Powiaty południowo-wschodniej Polski zamieszkane były w latach II Rzeczypospolitej, okupacji niemieckiej (1939-1944) i radzieckiej (1939-1941) przez mniejszości narodowe, w tym ukraińską. Na temat jej liczby wypowiadało się wielu polskich i ukraińskich historyków, podważających niejednokrotnie wyniki spisów powszechnych przeprowadzonych w Polsce w 1921 i 1931 roku¹ i spisów dokonywanych w latach okupacji niemieckiej w 1940² i 1943 roku³. Zmiany, jakie nastąpiły w czasie II wojny światowej na tym terenie, były olbrzymie. W wyniku polityki okupanta niemieckiego i radzieckiego nastąpiły zmiany w zasiedleniu Generalnego Gubernatorstwa, w tym powiatów omawianych, tak co do liczby ludności, jak też jej składu narodowościowego. Zmniejszenie się liczby mieszkańców wynikało z wysiedlenia ludności polskiej, ukraińskiej i żydowskiej w głąb ZSRR, aresztowań, osadzania w obozach koncentracyjnych, pacyfikacji wsi przez wojska nie-

---

¹ Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo lubelskie. Warszawa 1938; Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo krakowskie bez miasta Krakowa. Warszawa 1938; Drugi powszechny spis ludności z 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo lwowskie bez miasta Lwowa. Warszawa 1938.

² Die Ernährungs und Landwirtschaft in Generalgouvernement für die Besetzten Polnischen gebiete. Reihe B. Heft 6. Gemeindeverzeichnis und Einwohnerstand vom 1.6.1940. Krakau 1940.

³ Amtliches Gemeinde – und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Devöकरणbestandsaufnahme am 1 März 1943. Krakau 1943.

mieckie często przy współdziałaniu z ukraińskimi formacjami policyjnymi oraz miejscową ludnością ukraińską, wyjazdów ochotniczych i przymusowych na roboty w głąb Niemiec. Prawie całkowicie została wymordowana przez faszystów niemieckich ludność żydowska⁴.

Spis ludności Generalnego Gubernatorstwa został przeprowadzony w oparciu o rozporządzenie wydane 15 grudnia 1942 roku⁵, przy czym ustalono, że ma być on dokonany wg stanu na dzień 1 marca 1943 roku. Spisowi nie podlegali: a) członkowie niemieckich sił zbrojnych, Waffen SS, niemieckiej policji, straży pogranicza celnego, służby pracy i służby budowlane w Generalnym Gubernatorstwie, organizacja Todt oraz rodziny wymienionych i osoby zatrudnione w wymienionych formacjach i zamieszkałe we wspólnych pomieszczeniach, b) jeńcy wojenni, c) osoby przebywające w obozach przejściowych (Durchgangslagern)⁶. Przyjęto zasadę, że spis obejmuje osoby zamieszkujące i zamierzające zamieszkać (już mieszkające) w Generalnym Gubernatorstwie przynajmniej dwa miesiące. Zakres spisu obejmował m.in. ludność wg płci i narodowości w podziale na dwie grupy wiekowe, a to poniżej 10 lat i powyżej 10 lat⁷. W załączonych tabelach podano ludność ogółem bez podziału na grupy wiekowe i płeć.

Przeprowadzenie spisu należało z reguły do sołtysów poszczególnych wsi, którzy dla wykonania prac spisowych powoływali komisje spisowe składające się z mieszkańców danych gromad. Nieco odmienne zasady przyjęto przy spisach wykonywanych w miastach. Komisarze spisowi zostali zobowiązani do zachowania tajemnicy, co do danych uzyskanych od mieszkańców w czasie spisu. Podano też kary, jakie groziły za udzielenie nieprawdziwych informacji⁸. Mimo tych obwarowań dużo zależało od osób sporządzających spis ludności bezpośrednio w poszczególnych domach-mieszkaniach. Część mieszkańców wsi była analfabetami i nawet obowiązek podpisu arkusza spisowego, jako jego uwiarygodnienie, nie posiadał znaczenia (podpisywali się oni krzyżykami). Dużo zależało od solidności osób dokonujących spisu w poszczególnych domach. Sołtysi we wsiach o ludności mieszanej – polsko-ukraińskiej byli Ukraińcami, gdyż do nich władze niemieckie posiadały zaufanie. Wyznaczali oni na komisarzy spisowych przede wszystkim swych rodaków – Ukraińców. W świetle zamierzeń Organizacji Nacjonalistów

⁴ Wg spisu powszechnego z 1931 r. omawiany teren przedwojennych powiatów zamieszkiwało 215 187 wyznawców religii mojżeszowej. W roku 1945 było na omawianym terenie około 3 tys. Żydów.

⁵ Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie (A GUS). Wstęp do zespołu Spis ludności Generalnego Gubernatorstwa z 1 marca 1943 roku autorstwa Roberta Mozołowskiego, s. VI.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. XII.

⁸ Tamże, s. XIII.

Ukraińskich (OUN) aby wykazać przewagę ludności ukraińskiej nad polską, co miało być argumentem wspierającym tezę o ukraińskości terenów, do których nacjonałiści ukraińscy rościli pretensje⁹, wyniki spisu mogły być fałszowane przez tych komisarzy spisowych, którzy byli zwolennikami OUN. Jak były te wezwania realizowane w praktyce, trudno dziś określić. Być może porównanie materiałów spisowych – arkuszy Bv-2B i Bv A1-1 z księgami metrykalnymi (urodzin, ślubów, zgonów) pozwoliłoby udzielić odpowiedzi na to pytanie. Interesujące byłoby uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jaką narodowość podawały rodziny mieszane, gdy małżonkowie byli wyznawcami obrządku rzymskokatolickiego i grekokatolickiego, a także narodowość ich dzieci.

Spisy ludności dokonywane przez Niemców w Generalnym Gubernatorstwie w roku 1940 i 1943 zostały opublikowane. Wyniki spisu ludności Generalnego Gubernatorstwa z roku 1940 opublikowano z podaniem ogólnej liczby mieszkańców oraz ich narodowości według poszczególnych powiatów i znajdujących się w nich gmin. Natomiast spis ludności z 1943 roku został opublikowany z podaniem ludności w poszczególnych powiatach i należących do nich gmin, a w ich ramach wsi bez podania narodowości mieszkańców. W tym ostatnim spisie nie zostali ujęci ci Polacy i Żydzi, którzy ukrywali się w obawie przed aresztowaniem, osadzeniem w obozach koncentracyjnych, wywiezieniem na roboty przymusowe do III Rzeszy, itp. Ludność ukraińska nie była narażona w takim stopniu jak polska, czy żydowska na represje niemieckie, a wręcz odwrotnie, cieszyła się pewnymi przywilejami z uwagi na jej współpracę z okupantem. Nie potrzebowała też ukrywania swej narodowości w czasie przeprowadzonego spisu. Zachodzi nawet duże prawdopodobieństwo, że liczba ludności ukraińskiej została zawyżona z uwagi na wezwania OUN, o czym wspomniano powyżej.

Pierwszy spis ludności Generalnego Gubernatorstwa obejmował cztery dystrykty (warszawski, radomski, krakowski i lubelski), a drugi z 1943 roku również piąty – galicyjski, utworzony po zajęciu Małopolski Wschodniej przez Niemców w wyniku wojny niemiecko-radzieckiej. Granice dystryktów krakowskiego i lubelskiego zostały częściowo powiększone kosztem terenów pozostających do czerwca 1941 roku pod okupacją radziecką¹⁰. Nastąpiło też

---

⁹ G. Hryciuk, J. Stećkyj, *Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy*, Lublin 2000, s. 36-37.

¹⁰ *Verordnungsblatt des Generalgouverneus für die besetzten polnische Gebiete*. Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa dla okupowanych polskich obszarów. Nr 111 z 30 listopada 1941 r., s. 657-658. 34 gminy znajdujące się dotychczas pod okupacją radziecką włączono do dystryktu krakowskiego, a gminy Tarnawka Niżna i Sianki z dotychczasowego powiatu sanockiego do powiatu samborskiego w dystrykcie galicyjskim.

powiększenie liczby powiatów w dystrykcie krakowskim¹¹ i zmiana granic w powiatach dystryktu krakowskiego i lubelskiego¹².

Porównanie liczby ludności i jej narodowości w poszczególnych gminach i powiatach okupacyjnych na podstawie wyników obu spisów jest, wobec braku opracowań podziałów administracyjnych w Generalnym Gubernatorstwie, niemożliwe. W okresie okupacji niemieckiej następowały zmiany przynależności niektórych gromad do gmin okupacyjnych, a także do poszczególnych powiatów. Niektóre gminy były likwidowane, a wchodzące w ich skład wioski zmieniały swą przynależność wchodząc w skład pozostałych gmin.

W przechowywanych w Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego arkuszach spisowych poszczególnych gmin okupacyjnych (1943) brak arkuszy spisowych gmin: Górnio (okupacyjny pow. jarosławski) – wg spisu z 1943 roku 17 751 mieszkańców¹³, przy czym mieszkała w niej znikoma liczba ludności ukraińskiej, Dubienka (okupacyjny pow. hrubieszowski) – wg spisu z 1943 roku 5 774 mieszkańców (wg spisu z 1940 roku zamieszkiwało ją 103 Ukraińców), Stary Sącz – miasto (pow. okupacyjny nowosądecki) – wg spisu z 1943 roku 8 358 mieszkańców (wg spisu z 1940 roku zamieszkiwało go 7 Ukraińców). W załączonych tabelach ujęto tylko ogólną liczbę mieszkańców tych gmin bez podania ich narodowości.

Arkusze spisowe, ujmowały następujące narodowości: Polacy (Polen), Ukraińcy (Ukrainer), Niemcy (Deutsch), z pochodzenia Niemcy (Deutschstämmige)¹⁴, Żydzi (Juden), Górale (Góralen), Rosjanie (Russen), Białorusini (Weissruthen), Cyganie (Zigeuner), cudzoziemcy (Ausländer), dawniejsi (Sonstige)¹⁵.

W arkuszach spisowych nie zostali ujęci Łemkowie jako oddzielny naród, mimo że wielu z nich posiadało taką świadomość przynależności narodowej. Łemkowie zamieszkiwali powiaty okupacyjne: nowosądecki, jasielski,

¹¹ W dystrykcie krakowskim utworzono dwa nowe powiaty: krośnieński i przemyski kosztem powiatów pozostałych i gmin włączonych do dystryktu krakowskiego z terenów okupowanych przez ZSRR do czerwca 1941 roku.

¹² Dystrykt lubelski utracił nabytki na południowym wschodzie, wzdłuż granicy na wschód od Krzeszowa, na rzecz utworzonego dystryktu galicyjskiego, powracając na tym odcinku, mniej więcej do granicy województwa lubelskiego z przed 1938 roku.

¹³ Amtliches Gemeinde..., s. 20. Dane dotyczące mieszkańców gminy Dubienka i Stary Sącz zamieszczone są na ss. 29 i 39.

¹⁴ Deutschstämmige – względnie Volksdeutscher byli to mieszkańcy, którzy posiadali odpowiednią kartę rozpoznawczą, bądź Deutschstämmigenausweis. Do grupy tej zaliczano mieszkańców posiadających niemieckich przodków – na ich własne życzenie lub wnioszek władz niemieckich.

¹⁵ A GUS. Spis ludności Generalnego Gubernatorstwa z 1 marca 1943 roku. Druk „Summarische Bestandsaufnahme der Bevölkerung am 1 März 1943”

krośnieński, sanocki. Brak w arkuszach spisowych narodowości „Łemków” powodował zaliczanie ich do narodowości ukraińskiej. Wskazują na to wyniki spisu niektórych gmin wyżej wymienionych powiatów. Natomiast w arkuszach spisowych w powiecie nowosądeckim ujęto dodatkowo „Górali”, jako oddzielną narodowość, a w powiecie jasielskim narodowość „Ruthenen”. W tabelach w rubryce „uwagi” zaznaczono, że narodowość „Górale” i „Ruthenen” zaliczono do „innych”.

Zastosowany podział na narodowości odpowiadał polityce narodowościowej w Generalnym Gubernatorstwie, która dążyła do skłócenia wewnętrznego ludności przez różne traktowanie poszczególnych grup zamieszkujących go narodowości.

*   *

*

W załączonych tabelach ujęto narodowości: Polacy, Ukraińcy, Niemcy, z pochodzenia Niemcy, Żydzi, Rosjanie, inni. Ci ostatni obejmują Białorusinów, Cyganów, Górali, cudzoziemców, dawniejszych oraz „Ruthenen”. Włączenie tych narodowości do „innych” spowodowane zostało tym, że liczba ich jest niewielka, a w wielu gminach w ogóle nie występują.

Załączone tabele ujmują powiaty okupacyjne zamieszkane w latach okupacji przez Polaków i Ukraińców stanowiących w nich znaczny odsetek mieszkańców. Inne mniejszości narodowe stanowiły w czasie przeprowadzania spisu nikły procent ogółu mieszkańców.

W tabelach ujęto z dystryktu krakowskiego powiaty okupacyjne: jarosławski¹⁶, jasielski¹⁷, krośnieński¹⁸, nowosądecki¹⁹, przemyski²⁰, sanocki²¹,

---

¹⁶ Okupacyjny powiat jarosławski obejmował 1 marca 1943 roku w zasadzie przedwojenne powiaty: jarosławski, łańcucki, nizański, przeworski.

¹⁷ Okupacyjny powiat jasielski obejmował w roku 1943 w zasadzie przedwojenne powiaty: jasielski, gorlicki.

¹⁸ Okupacyjny powiat krośnieński obejmował w zasadzie ziemie przedwojennego powiatu krośnieńskiego. Został utworzony w 1941 roku.

¹⁹ Okupacyjny powiat nowosądecki obejmował w zasadzie przedwojenne powiaty nowosądecki i limanowski.

²⁰ Okupacyjny powiat przemyski powstał w 1941 roku z okupacyjnego powiatu miejskiego Przemyśl, wydzielonych gmin z okupacyjnego powiatu jarosławskiego (Dubiecko, Krzywca, Kuńkowce, Orzechowce, Deutsch-Przemyśl-Zasanie) oraz gmin pozostających do czerwca 1941 roku pod okupacją radziecką. Były to głównie miejscowości wchodzące do roku 1938 w skład powiatu przemyskiego i dobromińskiego.

²¹ Okupacyjny powiat sanocki obejmował w marcu 1943 roku część ziem przedwojennych powiatów sanockiego i brzozoskiego.

a z dystryktu lubelskiego powiaty: bialskopodlaski²², biłgorajski²³, chełmski²⁴, hrubieszowski²⁵, zamojski²⁶. Tabele pozwalają na udostępnienie badaczom wyników spisu, z pewnością niepełnego na tym mieszanym narodowościowo terenie. Jest to fragment wyników spisu w Generalnym Gubernatorstwie przedstawiający nie tylko ogólną liczbę mieszkańców, ale również ich narodowość.

Po zakończeniu II wojny światowej omawiane powiaty wróciły w zasadzie do swych przedwojennych granic z wyjątkiem sześciu²⁷. Kolejne zmiany nastąpiły w rezultacie delimitacji granicy wschodniej państwa w 1948 roku²⁸, a następnie w wyniku wymiany odcinków terytoriów między Polską a ZSRR w 1951 roku²⁹.

Zmianie uległ też skład narodowościowy omawianych powiatów z powodu przesiedlenia ludności ukraińskiej do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, wysiedlenia na ziemie północne i zachodnie Polski w 1947 roku (Akcja „Wisła”), akcji osiedlania „repatriantów” na gospodarstwach poukraińskich, a także ludności polskiej z innych powiatów tzw. osadnictwo wewnętrzne i międzywojewódzkie, akcji zasiedlania ziem zacho-

²² Okupacyjny powiat bialskopodlaski obejmował w zasadzie ziemie przedwojennego powiatu bialskopodlaskiego.

²³ Okupacyjny powiat biłgorajski obejmował częściowo ziemie przedwojennych powiatów biłgorajskiego oraz część przedwojennych powiatów lubaczowskiego i jarosławskiego.

²⁴ Okupacyjny powiat chełmski obejmował w zasadzie przedwojenny teren powiatów chełmskiego i włodawskiego.

²⁵ Okupacyjny powiat hrubieszowski obejmował w zasadzie ziemie przedwojenne powiatu hrubieszowskiego oraz niewielkie skrawki przedwojennych powiatów sokalskiego i rawskoruskiego.

²⁶ Okupacyjny powiat zamojski obejmował ziemie przedwojennego powiatu zamojskiego, tomaszowskiego i części powiatu lubaczowskiego.

²⁷ Wyjątek stanowiły powiaty graniczne, które z uwagi na wytyczenie nowej granicy między Polską a ZSRR, uległy zmianie. Dotyczyło to powiatów: hrubieszowskiego, jarosławskiego, lubaczowskiego, leskiego, przemyskiego i tomaszowskiego w woj. lubelskim.

²⁸ W wyniku delimitacji granicy polsko-radzieckiej Polska uzyskała 20 wsi (Solina, Łobzew, Ustianowa, Wola Maćkowa, Liskowate, Kwaszenina, Paportno, Hujsko, Sierakoście, Małhowice, Rożubowice, Jaksmanice, Siedliska, Medyka, Kowaliki, Starzawa, Sopot Wielki, Łucjany, Dziewięcierz, Trościanka), które weszły w skład powiatów województwa rzeszowskiego.

²⁹ W wyniku wymiany odcinków terytoriów między Polską a ZSRR liczących 480 km² po każdej ze stron. Polska przekazała ZSRR tzw. „kolano Bugu” z bogatymi złożami węgla kamiennego i doskonałymi glebami. ZSRR przekazano w całości gminy: Bełż, Chorobród, Uchanie, a w części gminy: Dołhobyczów, Tarnoszyn i Waręż. ZSRR przekazał Polsce teren podgórski o wyczerpanych złożach ropy naftowej. Przejęto miejscowości: Bandrów, Bandrówka-Kolonia, Bystre, Czarna, Krościenko, Liskowate, Lutowska, Michniowiec, Ustrzyki Dolne.

dnich ludnością polską z omawianych powojennych już powiatów oraz tworzenia gospodarstw rolnych, dotychczas rozdrobnionych³⁰, w gospodarstwa o powierzchni pozwalającej na opłacalne gospodarowanie³¹.

---

³⁰ W 1931 r. w województwie lubelskim gospodarstwa do 2 ha stanowiły 18%, od 2-5 ha – 44,9% gospodarstw chłopskich. W województwie rzeszowskim (część woj. lwowskiego do 1939 roku), gospodarstwa do 2 ha stanowiły 41,3%, a od 2-5 ha – 42,4% gospodarstw chłopskich.

³¹ Zakładano scalanie małych gospodarstw tak, aby na terenach nizinnych posiadały one 5 ha, a w górskich do 15 ha.

Wyniki spisu z 1 marca 1943 roku w Generalnym Gubernatorstwie.
Okupacyjny powiat jarosławski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodzenia Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Chłopice	10 267	9 189	1 072	6	-	-	-	-
Czarna	7 549	7 541	5	-	-	-	-	3
Giedlarowa	9 128	9 110	14	4	-	-	-	-
Grodzisko Dolne	10 274	8 479	1 791	-	4	-	-	-
Górno	17 751	brak danych dot. narodowości						
Jarosław m.	21 147	14 877	3 706	2 374	162	1	5	22
Jarosław	15 908	14 962	911	29	2	-	4	-
Jeżowe	3 137	3 115	-	22	-	-	-	-
Kamień	5 580	5 524	3	48	-	-	-	5
Kańczuga m.	1 771	1 748	20	3	-	-	-	-
Kańczuga	10 579	9 971	599	9	-	-	-	-
Kosina	9 772	9 770	2	-	-	-	-	-
Łańcut m.	6 312	6 212	45	48	2	-	-	5
Łańcut	16 401	16 396	1	4	-	-	-	-
Laszki	22 046	3 541	18 462	8	8	-	20	7
Leżajsk m.	4 498	4 030	398	64	2	-	3	1
Leżajsk	2 439	1 723	716	-	-	-	-	-
Manasterz	8 536	7 561	975	-	-	-	-	-
Markowa	8 958	8 956	2	-	-	-	-	-
Nisko m.	5 774	5 585	19	169	-	-	1	-
Nisko	10 876	10 293	149	430	4	-	-	-
Pruchnik	16 768	14 001	2 757	-	1	-	1	8
Przeworsk m.	6 856	6 626	134	82	4	-	-	10
Przeworsk	14 934	14 638	291	-	3	-	-	2
Radymno m.	2 827	1 597	1 207	19	4	-	-	-
Radymno	8 381	2 320	6 052	4	4	-	-	1
Rożwienica	7 964	6 010	1 942	-	12	-	-	-
Rudnik m.	4 004	3 946	8	32	18	-	-	-
Rudnik	5 575	5 551	-	8	16	-	-	-
Sieniawa m.	881	662	195	13	-	-	7	4
Sieniawa	17 907	7 643	10 241	6	-	-	17	-
Tryńcza	7 687	7 413	146	-	-	-	1	127
Wola Zarczycka	12 416	12 209	150	57	-	-	-	-
Żołynia	11 336	11 333	2	1	-	-	-	-
Razem:	326 239	252 532	52 015	3 440	246	1	59	195

Uwaga: miasto dalej – m.

Źródło: Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie (dalej A GUS)
sygn. 604-636

Okupacyjny powiat jasielski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Biecz m.	3 571	3 552	4	7	8	-	-	-
Biecz	11 095	11 089	1	5	-	-	-	-
Bobowa	10 239	10 212	10	16	-	-	-	1
Brzostek I	1 051	1 051	-	-	-	-	-	-
Brzostek II	11 964	11 944	5	-	-	-	2	13
Dębowiec	8 174	7 124	993	-	3	-	-	54
Frysztak	11 146	11 119	24	3	-	-	-	-
Glinnik								
Mariampolski	11 337	11 209	24	86	8	-	-	10
Gładyszów	6 298	85	6 134	35	2	-	-	42
Gorlice m.	5 774	5 293	290	155	9	-	-	27
Jasło m.	9 915	8 847	110	738	9	33	2	176
Jasło	17 564	17 514	11	29	7	-	1	2
Jodłowa	10 621	10 617	-	-	4	-	-	-
Kołaczyce	11 627	11 621	-	1	1	-	4	-
Kępna	4 263	122	4 057	44	1	-	-	39
Lipniki	7 535	5 387	1 625	21	-	-	1	501*
Łużna	11 730	11 729	-	1	-	-	-	-
Osiek Jasielski	6 070	4 962	1 088	2	6	-	-	12
Polany	3 546	381	3 086	22	-	-	-	57
Ropa	8 197	6 273	1 922	-	2	-	-	-
Rzepiennik								
Strzyżewski	9 831	9 828	1	-	2	-	-	-
Sękowa	9 180	4 348	4 816	1	14	-	-	1
Skołoszyn	6 706	6 701	2	1	-	-	-	2
Szerzyny	12 222	12 218	2	2	-	-	-	-
Śnietnica	4 609	71	4 518	15	3	-	-	2
Tarnowiec	8 440	8 424	8	8	-	-	-	-
Uście Ruskie	6 184	514	5 636	33	-	-	1	-
Wiśniowa	8 809	8 393	416	-	-	-	-	-
Zmigród Nowy	9 709	8 382	1 286	9	-	-	-	32
Razem:	247 407	209 010	36 069	1 234	79	33	11	971

* W „Innych” 501 to Rusini - „Ruthenen”

Źródło: A GUS, sygn. 637-665

Okupacyjny powiat krośnieński

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Brzozów m.	3 248	3 195	16	36	-	-	-	1
Chorkówka	9 719	9 668	-	1	6	-	-	44
Domaradz	13 072	13 072	-	-	-	-	-	-
Dukla m.	1 031	878	139	12	-	-	-	2
Dydnia	10 459	7 084	3 375	-	-	-	-	-
Dynów	13 543	10 858	2 679	4	1	-	-	1
Grabownica Starzeńska	8 803	8 269	517	1	-	-	1	15
Haczów	8 266	7 742	523	1	-	-	-	-
Iwonicz	6 574	6 504	18	43	6	-	-	3
Jaśliska	8 318	1 540	6 690	42	3	-	-	43
Jedlicze	12 923	12 811	28	79	2	-	2	1
Korczyna	13 836	10 518	3 314	2	-	-	1	1
Krosno m.	17 273	13 122	174	3 676	22	141	122	16
Miejsce Piastowe	11 175	10 290	879	6	-	-	-	-
Nadole	10 103	8 812	1 252	-	-	-	-	39
Nozdrzec	11 780	8 590	3 166	2	-	-	-	22
Odrzykoń	7 907	6 757	1 150	-	-	-	-	-
Przysietnica	7 805	7 032	770	3	-	-	-	-
Rymanów m.	2 857	2 619	238	-	-	-	-	-
Rymanów	12 846	7 295	5 550	-	-	-	-	1
Tylawa	3 698	94	3 498	35	-	1	-	70
Razem:	195 236	156 750	33 976	3 943	40	142	126	259

Źródło: A GUS, sygn. 706-726

Okupacyjny powiat nowosądecki

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Stary Sącz m.	5 105	5 006	9	84	-	-	-	6
Stary Sącz	8 358	brak danych dot. narodowości						
Chełmiec	8 718	8 451	3	257	-	-	-	7
Dobra	6 587	6 566	-	5	-	-	-	16
Grybów m.	2 626	2 561	13	27	15	-	-	10
Grybów	16 816	13 535	3 251	13	-	-	-	17
Jodłownik	8 374	8 371	-	3	-	-	-	-
Kamienica	4 766	4 761	2	2	-	-	-	-
Kobyle-Gródek	10 376	10 264	39	53	-	-	2	18
Korzenna	13 606	13 605	-	-	-	-	-	1 ^a
Krynica Wieś	3 245	377	2 794	6	16	-	-	52
Krynica Zdrój m	6 058	3 324	1 298	1 387	7	-	2	40
Limanowa m.	1 898	1 862	14	20	1	-	-	1
Limanowa	17 971	17 906	4	39	1	-	-	21
Łabowa	4 527	247	4 244	7	8	-	-	21
Łącko	12 953	12 924	11	5	1	-	-	12
Łososina Dobra	8 961	8 951	-	8	-	-	2	-
Łukowica	8 168	8 168	-	-	-	-	-	-
Mszana Dolna	4 488	4 462	1	11	1	-	-	13 ^b
Mszana Górna	10 424	10 416	-	2	-	-	-	6
Muszyna m.	3 306	3 022	246	23	5	-	-	10
Muszyna	6 644	337	6 166	52	2	-	-	87
Nawojowa	7 963	6 935	993	30	-	-	-	5
Nowy Sącz m.	27 047	24 454	187	2 256	34	55	5	56
Nowy Sącz	13 634	13 591	4	29	6	-	-	4
Niedźwiedz	7 386	7 370	4	12	-	-	-	-
Piwniczna m.	4 720	4 659	3	55	-	-	1	2
Piwniczna	7 626	5 108	2 261	201	6	-	1	49
Skrzydlna	2 470	2 470	-	-	-	-	-	-
Stadło	8 734	8 410	6	257	37	-	-	24 ^c
Tylicz	6 463	540	5 829	22	-	-	-	72
Tymbark	10 942	10 938	2	-	2	-	-	-
Ujanowiec	7 029	7 024	-	-	-	-	5	-
Razem:	277 989	236 615	27 384	4 867	142	55	18	550

^a – Górali, ^b – w tym 10 Górali, ^c – w tym 16 Górali

Źródło: A GUS, sygn. 780-812

Okupacyjny powiat przemyski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Bircza	15 254	4 830	10 398	2	24	-	-	-
Chyrów m. *	3 071	1 489	1 562	18	-	-	2	-
Chyrów *	7 182	649	6 448	8	45	-	-	32
Dobromil m. *	3 590	1 515	1 730	286	58	-	1	-
Dobromil *	9 596	704	8 697	23	172	-	-	-
Dubiecko	13 423	10 507	2 907	4	5	-	-	-
Hujsko **	3 846	976	2 841	7	21	-	1	-
Krościenko	7 509	293	7 128	31	43	-	-	14
Krzywcza	9 433	3 567	5 806	17	6	-	-	37
Kuźmina	4 918	1 104	3 814	-	-	-	-	-
Medyka **	10 249	2 136	8 041	14	14	-	-	44
Miżyniec*	6 053	1 184	4 773	-	4	91	-	1
Nizankowice *	8 857	1 252	7 563	18	23	-	1	-
Nowe Miasto Przemyskie *	8 412	2 208	6 153	20	9	-	-	22
Olszany	6 484	787	5 692	-	3	-	1	1
Orzechowce	8 374	2 502	5 827	4	10	-	3	28
Popowice *	8 005	361	7 617	13	5	-	-	9
Przemysł m.	48 056	25 479	12 530	4 946	615	4 261	53	172
Przemysł	10 818	2 858	7 882	48	-	-	1	29
Rybotycze	6 110	260	5 823	4	8	-	-	15
Wojtkowa	5 498	1 003	4 491	-	3	-	-	1
Żohatyn	6 431	1 624	4 802	-	5	-	-	-
Wyszatyce	5 835	1 545	4 282	8	-	-	-	-
Razem:	217 004	68 833	136 807	5 471	1 073	4 352	63	405

* Od VII 1944 r. w ZSRR

** Od VII 1944 r. część gminy w ZSRR

Źródło: A GUS, sygn. 839-860

Okupacyjny powiat sanocki

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Baligród	4 856	849	3 956	6	23	-	-	22
Bukowsko	9 131	5 774	3 301	1	-	-	-	55
Cisna	6 624	333	6 166	91	11	-	-	23
Czarna *	4 972	178	4 778	-	16	-	-	-
Hoczew	7 190	1 209	5 959	1	15	-	1	5
Komańcza	8 567	215	8 172	75	-	-	1	104
Lesko m.	6 199	1 943	4 200	53	1	-	2	-
Lutowiska *	4 194	166	3 991	22	15	-	-	-
Łobozew	7 150	832	6 306	6	-	-	6	-
Łukowe	7 754	2 657	5 089	-	-	-	-	8
Mrzyglód	9 033	2 335	6 688	-	-	-	9	1
Olszanica	5 584	1 442	4 142	-	-	-	-	-
Polana	3 856	945	2 911	-	-	-	-	-
Ropienka	7 974	1 004	6 950	1	19	-	-	-
Sanok m.	11 736	9 550	1 642	322	3	3	12	204
Sanok	18 482	5 965	12 423	37	6	-	2	49
Stuposiany	4 947	101	4 787	43	16	-	-	-
Szczawne	6 547	173	6 331	3	-	-	-	40
Ustrzyki Dolne*	9 998	1 215	8 703	41	29	-	-	10
Wola Miechowa	4 173	122	3 926	65	1	-	-	59
Wołkowyja	8 909	1 427	7 474	2	5	-	1	-
Zarszyn	16 772	11 080	5 662	26	-	-	-	4
Zatwarnica	4 089	93	3 980	15	-	-	1	-
Razem:	178 737	49 608	127 537	810	160	3	35	584

* Do 1951 r. w ZSRR

Źródło: A GUS, sygn. 881-903

Okupacyjny powiat bialskopodlaski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Biała Podlaska m.	19 520	14 178	338	4 820	8	96	13	67
Bohukały	5 289	5 067	120	86	1	-	4	11
Dobryń	5 672	4 613	1 054	5	-	-	-	-
Dubów	3 134	3 087	45	-	-	-	1	1
Hołowczyce	4 754	4 425	305	-	-	-	-	24
Janów Podlaski	6 835	5 769	845	117	1	10	3	90
Kodeń	6 612	4 591	1 893	71	6	-	3	48
Kościeniewiczze	3 518	3 167	350	-	-	-	1	-
Łomazy	8 838	8 835	3	-	-	-	-	-
Opole	3 707	2 885	813	3	-	-	-	6
Piszczac	6 566	4 993	1 546	16	-	-	6	5
Rokitno	4 622	3 849	756	1	4	-	7	5
Sidorki	5 658	5 392	225	31	-	-	-	10
Sitnik	5 009	4 746	263	-	-	-	-	-
Słowatycze	6 810	4 148	2 552	98	2	-	7	3
Swory	4 235	4 126	107	2	-	-	-	-
Terespol	11 134	8 535	1 100	1 239	12	248	-	-
Tuczna	5 486	3 999	1 457	2	26	-	1	1
Wisznice	11 691	11 247	417	16	5	-	5	1
Witulín	5 326	4 934	382	4	-	-	3	3
Zabłocie	5 252	2 320	2 591	56	25	-	-	260
Zakanale	6 445	5 684	717	9	-	-	-	35
Razem:	146 113	120 590	17 879	6 576	90	354	54	570

Źródło: A GUS, sygn. 942-963.

Okupacyjny powiat biłgorajski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Aleksandrów	8 272	8 200	40	-	28	-	3	1
Babice	7 181	2 498	4 428	217	37	-	-	1
Biłgoraj m.	4 746	3 861	823	10	-	-	8	44
Biszcza	5 627	3 027	2 595	-	3	-	-	2
Cieplice	9 059	2 109	6 928	-	22	-	-	-
Dzików Stary	8 821	2 800	6 015	5	-	-	-	1
Frampol	6 512	6 507	4	-	-	-	1	-
Goraj	6 637	6 629	2	5	-	-	-	1
Huta Krzeszowska	6 761	6 600	161	-	-	-	-	-
Kocudza	6 977	6 973	-	2	-	-	2	-
Krzeszów	6 831	5 846	823	10	-	-	8	144
Księżpol	6 561	2 534	4 022	5	-	-	-	-
Kuryłówka	5 300	3 536	1 743	4	7	-	-	10
Łukowa	7 068	5 855	1 179	-	30	-	-	4
Potok Górny	8 146	5 927	2 207	-	-	-	-	12
Puszcza Solska	5 394	5 346	48	-	-	-	-	-
Radecznica	10 220	10 165	40	8	-	-	6	1
Sól	6 918	6 588	305	5	-	20	-	-
Szczebrzeszyn m.	5 091	4 961	65	25	32	-	8	-
Tarnogród	3 034	2 137	859	38	-	-	-	-
Terespol	6 396	6 383	11	-	-	-	-	2
Wola Różaniecka	6 963	5902	1 037	5	-	-	-	19
Zwierzyniec	11 779	11 225	107	74	358	-	7	8
Razem:	160 294	125 609	33 442	413	517	20	43	250

Źródło: A GUS, sygn. 964-986.

Okupacyjny powiat chełmski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Bukowa	9 751	7 328	2 142	8	10	257	-	6
Chełm m.	25 837	18 878	2 368	4 022	-	145	60	364
Hańsk	6 781	3 951	2 705	7	-	111	1	6
Krzywiczki	10 555	6 497	4 025	19	14	-	-	-
Krzywówierzba	4 204	968	3 234	-	-	-	2	-
Olchowiec	9 400	4 030	5 317	6	-	47	-	-
Pawłów	9 895	9 118	768	8	-	1	-	-
Rakołupy	8 385	4 916	3 469	-	-	-	-	-
Rejowiec	10 022	7 413	2 249	16	5	335	4	-
Siedliszcze	10 154	9 102	1 038	11	-	-	2	1
Sobibór	10 235	3 427	6 658	148	-	-	2	-
Staw	10 205	6 214	3 959	16	9	-	7	-
Świerże	11 460	7 859	3 529	53	4	-	1	14
Turka	10 707	4 759	5 874	69	-	-	-	5
Wiszniewice	11 586	9 136	2 434	13	-	-	-	3
Włodawa m.	4 319	2 942	996	347	28	-	2	4
Włodawa	5 940	2 115	3 720	103	1	-	-	1
Wojśławice	10 883	8 458	2 424	1	-	-	-	-
Wola Wereszczyńska	9 353	6 102	3 244	3	-	-	-	4
Wołoskowola	7 126	3 882	3 207	37	-	-	-	-
Wyryki	6 646	2 698	3 946	2	-	-	-	-
Żmudź	8 429	3 971	4 451	6	-	-	1	-
Razem:	211 873	133 764	71 757	4 895	71	896	82	408

Źródło: A GUS, sygn. 987-1008.

Okupacyjny powiat hrubieszowski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Bełż *	12 857	2 289	10 515	51	-	-	-	2
Białopole	5 293	1 105	4 188	-	-	-	-	-
Chorobrów *	12 226	2 135	10 002	42	47	-	-	-
Dołhobyczów**	9 152	3 489	5 634	28	-	-	-	1
Dubienka	5 774	Brak danych dot. narodowości						
Grabowiec	5 123	2 057	2 987	30	49	-	-	-
Horodło	11 436	5 871	5 386	106	68	-	-	5
Hrubieszów m.	10 280	8 038	1 180	730	96	190	30	16
Kryłów	7 270	3 707	3 472	67	23	-	-	1
Krystynopol *	11 603	4 329	7 224	13	13	-	6	18
Miączyn	7 790	4 145	3 386	6	245	-	3	5
Mieniany	7 195	1 823	5 341	31	-	-	-	-
Miętkie	10 104	4 245	5 839	4	6	-	-	10
Mołodiatycze	7 433	4 154	3 158	-	118	-	-	3
Moniatycze	11 298	5 931	5 304	20	31	-	4	8
Poturzyn	8 594	2 706	5 883	1	1	-	-	3
Tarnoszyn **	12 435	3 107	9 293	3	22	-	-	10
Telatyn	7 780	3 253	4 505	7	15	-	-	-
Uchanie *	5 980	1 361	4 502	44	61	-	6	6
Waręż **	10 954	3 055	7 757	32	110	-	-	-
Werbkowice	9 386	4 055	5 238	2	74	-	12	5
Razem:	189 963	70 855	110 794	1 217	979	190	61	93

* - od 1951 w ZSRR

** - od 1951 częściowo w ZSRR

Źródło: A GUS, sygn. 1009-1029

Okupacyjny powiat zamojski

Gmina	Ogółem	Polacy	Ukraińcy	Niemcy	z pochodz. Niemcy	Żydzi	Rosjanie	Inni
Bełzec	4 622	1 909	447	121	1	2 111	33	-
Cieszanów m.	1 468	780	620	-	62	-	-	6
Cieszanów	5 172	549	4 598	16	6	-	-	3
Jarczów	6 102	3 513	2 562	22	5	-	-	-
Komarów	8 099	6 451	622	1 022	4	-	-	-
Kotlice	7 053	5 179	1 274	504	96	-	-	-
Krasnobród	9 746	9 656	-	63	10	-	15	2
Krynice	6 981	6 968	13	-	-	-	-	-
Lipsko	3 619	3 234	369	16	-	-	-	-
Łabunie	6 236	5 426	52	648	110	-	-	-
Łaszczów	9 777	4 686	5 059	4	28	-	-	-
Majdan Górny	7 798	6 063	1 613	23	78	-	1	20
Majdan Sopocki	7 177	6 522	645	10	-	-	-	-
Mokre	9 622	8 447	89	1 079	7	-	-	-
Narol miasto	1 233	1 136	85	-	12	-	-	-
Nielisz	9 041	8 673	-	286	79	-	3	-
Nowa Osada	6 992	5 665	69	810	378	70	-	-
Pasieki	8 542	5 982	2 340	1	219	-	-	-
Płazów	6 035	2 943	2 918	76	98	-	-	-
Rachanie	7 639	6 049	1 533	41	15	-	1	-
Skierbieszów	5 823	4 570	226	707	319	-	-	1
Stary Zamość	9 826	8 761	75	840	124	-	2	24
Suchowola	9 370	8 826	513	-	10	21	-	-
Sułów	11 206	11 156	50	-	-	-	-	-
Tarnawatka	8 399	6 455	1 772	21	91	60	-	-
Tomaszów Lubelski m.	6 208	5 146	753	85	185	-	21	18
Tyszowce	9 607	6 354	2 989	247	13	-	1	3
Wysokie	3 984	2 425	21	1 275	259	-	-	4
Zamość m.	22 456	17 596	580	3 249	488	187	84	272
Razem:	219 833	171 120	31 887	11 166	2 697	2 449	161	353

Źródło: A GUS, sygn. 1160-1188.

The 1st March 1943 census during the Nazi occupation within 11 administrative districts of the South-East Lublin Province and Governors General of the Cracow Province

The censuses in the territory of the Governors General of the Cracow Province were conducted in 1940 and 1943. Despite the reservation shared by a number of researchers concerning their credibility, the censuses account for a valuable source defining the quantity of inhabitants and their nationalities.

The censuses were published. The first one comprised the number of inhabitants and their national origin in accordance with the communes and administrative districts whilst the 1943 census – only the population without nationalities.

For the first time the included tables have brought the information on the population of 11 German-occupied administrative districts disclosing the number of inhabitants and their national origin.

Six out of eleven tables deal with the south-eastern districts of the Cracow Province and five of them have as a subject the Lublin Province. The administrative districts shown in the tables had the Ukrainian people concentrations. The Ukrainian nationalists had staked their claim in those territories, so they became the scene of ethnic purge made by the Ukrainians and the battleground during the civil war between Ukrainian Rebel Army and Polish military forces from 1943 to 1947.

Die Völkzählung in der Zeit der Besatzung am 1 März 1943 aus elf Verwaltungsbezirken des süd-östlichen Gebiets vom Generalgouvernement in Lebbin und Krakau

Die Völkzählungen auf dem Gebiet von Generalgouvernement wurden 1940 und 1943 durchgeführt. Trotz des Vorbehalts vieler Forscher, die ihre Glaubwürdigkeit bezweifelten, bilden sie ein wertvolles Quellenmaterial der Völkerzahl und ihrer Nationalität.

Die Völkzählungen waren publiziert. Die erste umfasste die Völkerzahl nach Gemeinden und Kreissädten und die zweite nur die Völkerzahl ohne Staatsangehörigkeit.

Die beigelegten Tabellen umfassen zum ersten Mal die Bevölkerung aus elf Besatzungskreisen und geben ihre Zahl und Nationalität an. Aus 11 Tabellen der Besatzungskreisen betrifft 6 von ihnen die süd-östlichen Verwaltungsbezirke von Krakau und 5 von Lebbin. Diese Tabellen zeigen die ukrainischen Menschenansammlungen. Diese Bezirke waren sowohl ein Gebietsanspruch der ukrainischen Nationalisten, die dort die Säuberungsaktionen durchgeführt hatten, als auch bildeten Kampfgebiete zwischen Ukrainischer Aufstandsarmee und polnischen Truppenteilen in den Jahren 1943-1947.

ARCHIWISTYKA

ROCZNIK HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
PRZEMYŚL 2002: T. XVI

Maciej Dalecki
Przemyśl

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZASOBU ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYŚLU W LATACH 1951-2001

Powstanie i pierwszy okres działalności Archiwum Państwowego (1951-1952)

Podwalinę pod zasób Archiwum Państwowego w Przemyślu stworzyły archiwalia przemyskich samorządowych władz miejskich pochodzące z okresu od początku XV w. do połowy XIX w. Przechowywało je poprzednio Archiwum Miejskie, które powstało jako odrębna jednostka organizacyjna w roku 1874. Opiekę nad jego zbiorami władze miejskie powierzyły w 1917 roku Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Przemyślu. Z budżetu miasta przeznaczano skromne środki finansowe na konserwację archiwaliów oraz na wynagrodzenie archiwariusza. Archiwum Miejskie, noszące nazwę Archiwum Aktów Dawnych Miasta Przemyśla, zajmowało od 1935 r. lokal w gmachu przy ulicy Władycze 7. W pozostałej części budynku mieściły się szkoła powszechna, Muzeum Ziemi Przemyskiej oraz biblioteka i biuro Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu¹.

---

¹ Działalność i zasób Archiwum Miejskiego w Przemyślu omawiają publikacje: K. Arłamowski, Archiwum Akt Dawnych Miasta Przemyśla, jego dzieje, zasób i pracownicy, „Archeion”, t. 39: 1963, s. 17-44; W. Kaput, Archiwum miasta Przemyśla w latach 1874-1950, „Archeion”, t. 65: 1977, s. 135-153; Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego i jego zasobu (1874-1987), Przemyśl 1988, s. 15-90. Archiwum Miejskie nie posiadało własnej kancelarii. Jego obsługę kancelaryjną prowadziły, najpierw kancelaria miejska a później biuro Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu. Archiwum posługiwało się natomiast własną pieczęcią.

Konsekwencją likwidacji w 1950 r. instytucji samorządu miejskiego w Polsce było upaństwowienie w roku następnym dotychczasowych archiwów miejskich. Nastąpiło ono na podstawie Zarządzenia Nr 91 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 VI 1951 r. Wśród placówek wyznaczonych do przejęcia przez państwo znalazło się również przemyskie Archiwum Miejskie. Formalne przekazanie zbiorów i lokalu nastąpiło w dniu 27 VII 1951 r. Państwowe władze archiwalne reprezentowali, podczas aktu przekazania, dr Zygmunt Kolankowski – przedstawiciel Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i Czesław Jaśkiewicz – archiwista Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Rzeszowie, którzy dokonali protokolarnego odbioru od osób reprezentujących Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Przemyśle. Obecny był również archiwariusz miejski dr Kazimierz Arłamowski².

Rzeszowskie Archiwum Państwowe zostało utworzone na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 10 XI 1950 r. Faktyczną działalność rozpoczęło jednak dopiero na wiosnę 1951 r. Posiadało zaledwie jednoosobową obsadę etatową i ciasne, zupełnie nieodpowiednie pomieszczenia w gmachu rzeszowskiego ratusza³. Lokal przejęty w Przemyśle był znacznie lepszy i to zadecydowało o utworzeniu tutaj państwowej placówki archiwalnej. Z dniem 1 IX 1951 r. rozpoczęło działalność Archiwum Miejskie w Przemyśle, podporządkowane Wojewódzkiemu Archiwum Państwowemu w Rzeszowie. Obowiązki kierownika, będącego do końca roku 1951 jedynym pracownikiem, objął dotychczasowy archiwariusz miejski dr Kazimierz Arłamowski. Archiwum sprawowało nadzór archiwalny w mieście Przemyśle oraz w powiatach przemyskim, brzozowskim, leskim, lubaczowskim i sanockim. Faktyczne wykonywanie nadzoru było początkowo utrudnione ze względu na niedostatek funduszy na delegacje służbowe⁴.

Z dniem 1 II 1952 r. Archiwum Miejskie zostało przemianowane na Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Przemyśle. Jednak już pod koniec miesiąca lutego 1952 r., z uwagi na niezwykle trudne

---

² Archiwum Państwowe w Przemyśle (dalej: APP), zespół Akta miasta Przemyśla, sygn. 2355, zespół Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyśle (dalej: WAP), sygn. 1, npag.; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 92; J. Krochmal, *Akta miasta Przemyśla (1402-1944)*, t. 1, Przewodnik po zespole archiwalnym, Przemyśl 1995, s. 94-95.

³ Archiwalny Biuletyn Informacyjny. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle oraz jego archiwa powiatowe, oprac. K. Arłamowski, W. Kaput, M. Mendys, Cz. Pieluszcak, Warszawa 1955, s.1; K. Arłamowski, *Archiwa województwa rzeszowskiego w latach 1945-1959*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, R. 2: 1959, z. 2 (4), s. 111; Z. Irzyk, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Rzeszowie w latach 1951-1998*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 9: 2000, s. 6.

⁴ APP, zespół WAP, sygn. 2, npag.; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 111-112; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 93.

warunki lokalowe, działalność Archiwum rzeszowskiego uległa zawieszeniu. Do końca września 1952 r. utrzymywała się specyficzna sytuacja, w której funkcjonował Oddział w Przemyśle, nie istniejącego w rzeczywistości Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Rzeszowie. W okresie tym kierownik Oddziału podlegał pod względem służbowym dyrektorowi Archiwum Państwowego w Krakowie, w sprawach merytorycznych kontaktował się jednak bezpośrednio z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych w Warszawie. Z początkiem 1952 r. liczba pracowników Archiwum zwiększyła się o 2 osoby, a od połowy tegoż roku jeszcze o jedną osobę. Pracowano więc odtąd w czteroosobowym składzie⁵.

Przemyska placówka archiwalna już w pierwszym roku swojego istnienia podjęła się realizacji niezwykle trudnego zadania zabezpieczenia i gromadzenia archiwaliów zlikwidowanych władz i instytucji państwowych, samorządowych, wyznaniowych i prywatnych; stowarzyszeń i archiwów podworskich. Wśród nich znajdowały się niejednokrotnie akta z okresu staropolskiego. Ogromne szkody wyrządziła II wojna światowa. Bardzo dużo akt i dokumentacji uległo bezpowrotnie zniszczeniu w czasie działań wojennych lub zostało wywiezionych w nieznanym kierunku przez okupantów niemieckiego i sowieckiego. Wiele archiwów podworskich zniszczono lub rozkradziono podczas realizacji reformy rolnej w 1944 r. Do roku 1950 na terenie województwa rzeszowskiego brak było dostatecznego i prawidłowego nadzoru archiwalnego. Formalne uprawnienia w tym zakresie posiadało Archiwum Państwowe w Krakowie, które nie było jednak w stanie w sposób właściwy wywiązywać się z tego zadania, przede wszystkim z uwagi na swoje zbyt duże oddalenie. Rezultatem tego był m.in. zupełny nieład i nieporządek panujący w registraturach urzędów i instytucji państwowych. W pierwszych latach powojennych wiele cennych archiwaliów trafiło ponadto do zbiorów placówek muzealnych⁶.

Kierownik przemyskiego Archiwum, Kazimierz Arłamowski, nie dysponując w pierwszych miesiącach dostatecznymi środkami finansowymi na delegacje służbowe, oraz pracując jednoosobowo, zajął się w pierwszej kolejności zabezpieczeniem archiwaliów znajdujących się na miejscu w Przemyśle. Przewiózł z budynku Prezydium Miejskiej Rady Narodowej do Archiwum akta przemyskiego magistratu. Była to w większości dokumentacja kasy miejskiej pochodząca z okresu od lat dwudziestych XIX w. do pierwszej de-

---

⁵ K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 111-112; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 93-94.

⁶ K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 107 i 127; T. Bieda, *Kształtowanie się zasobu archiwalnego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Rzeszowie*, „Prace Humanistyczne”, R. 7, seria 1, nr 7, Rzeszów 1975, s. 8-9; *Archiwalny Biuletyn Informacyjny...*, s. 7-8.

kady XX w., posiadająca formę rozsyłu aktowego. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przekazało również zabezpieczone przez siebie materiały archiwalne Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu z XIX w. i pierwszej połowy XX w. Z Muzeum Ziemi Przemyskiej Arłamowski przejął natomiast m.in. Akta Szkoły Głównej Obwodowej w Przemyślu (1785-1876) oraz szczerbki archiwalia austro-węgierskich i polskich instytucji i jednostek wojskowych z lat 1914-1920. Był to element szerszej akcji przejmowania przez archiwa państwowe materiałów archiwalnych znajdujących się dotychczas w posiadaniu muzeów. W województwie rzeszowskim większość prac w tym zakresie wykonał archiwista Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Rzeszowie Czesław Jaśkiewicz, który w listopadzie i w grudniu 1951 r. protokolarnie przejął archiwalia z muzeów w Jarosławiu i Sanoku. Początkowo pozostały one jednak na miejscu. Pod koniec grudnia 1951 r. do Archiwum Miejskiego w Przemyślu przewieziono akta z Muzeum w Sanoku. Ich zewidencjonowanie i włączenie do zasobu archiwalnego nastąpiło dopiero w lipcu roku następnego. Materiały te zawierały dokumentację starostw powiatowych w Sanoku z okresu autonomii galicyjskiej i z okresu II Rzeczypospolitej oraz archiwalia Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny i Greckokatolickiego Dekanatu Olchowieckiego, przechowywane dawniej w Muzeum Towarzystwa „Łemkiwszczyzna” w Sanoku. Natomiast akta z Muzeum w Jarosławiu, z uwagi na początkowy brak funduszy, przewieziono do Przemyśla dopiero w 1952 r. Były to akta miejskie Jarosławia z okresu staropolskiego, schyłku XVIII w. i z pierwszej połowy XIX w.⁷

W grudniu 1951 r., na mocy uchwały walnego zgromadzenia członków, zostało rozwiązane Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu. W związku z tym zasób Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk trafił w roku 1952 w całości do Archiwum Państwowego. Obejmował on szereg cennych archiwaliów, w tym wiele z okresu staropolskiego, wśród nich dokumenty pergaminowe, a ponadto mapy, afisze i druki ulotne. Do najważniejszych zespołów archiwalnych i kolekcji należały: Akta miasta Rudnika 1563-1836, Akta miasta Nowe Miasto 1780-1860, Akta wsi Albigowej 1631-1892, archiwalia Cechu Sietniczo-Kupieckiego w Radymnie 1748-1866, Akta dóbr biskupów przemyskich obrządku łacińskiego 1652-1883, Akta rodziny Borowskich 1597-1891, papiery Konstantego Bobczyńskiego z XIX w., akta Przemyskiego Towarzystwa Dramatycznego 1877-1894, Teki Leopolda Hausera 1864-1882, Materiały rodziny Osińskich 1862-1939, zbiór afiszy i druków ulotnych oraz zbiór map⁸.

---

⁷ APP, zespół WAP, sygn. 1 i 7, npag.

⁸ APP, zespół WAP, sygn. 1, npag.; A. Fenczak, Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu (1911-1951), „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, [t. 2:] 1985, s. 95, 112-121, 127-128; Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego..., s. 128-129.

W roku 1952 do przemyskiego Archiwum, dzięki staraniom Arłamowskiego, trafiły także akta miasta Sanoka z lat 1867-1939, przekazane przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Sanoku. Początkowo nie dały natomiast rezultatu starania o przejęcie protokołów posiedzeń organów władz miejskich Sanoka z drugiej połowy XIX w. i z początku XX w., które na podstawie uchwały Zarządu Miejskiego zdeponowano w 1948 r. w Muzeum w Sanoku⁹.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle (1952-1970)

W dniu 30 IX 1952 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał Zarządzenie nr 11 przekształcające Oddział przemyski w Wojewódzkie Archiwum Państwowe (WAP) w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle. Na stanowisko pełniące obowiązki dyrektora powołano dotychczasowego kierownika - Kazimierza Arłamowskiego¹⁰. Nowa ranga przemyskiego Archiwum stawiała przed nim nowe, znacznie szersze zadania, w tym zwłaszcza nadzór nad działalnością jednostek podległych – oddziałów terenowych i powiatowych archiwów państwowych oraz kształtowanie i gromadzenie państwowego zasobu archiwalnego na terenie województwa rzeszowskiego. Pierwszym archiwum państwowym w województwie, utworzonym poza Przemyślem, było Powiatowe Archiwum Państwowe (PAP) w Jasle. Zorganizowało je w lipcu 1952 r., na podstawie Zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, Archiwum Państwowe w Krakowie, któremu podlegało ono do końca roku 1952. Z dniem 1 I 1953 r. PAP w Jasle zostało podporządkowane WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle. W osiem lat później, w sierpniu 1961 r., rangę placówki jasielskiej podniesiono do Oddziału Terenowego (OT) WAP. W roku 1952, w miesiącu wrześniu, została również utworzona Delegatura WAP w Rzeszowie, przemianowana niebawem na Powiatowe Archiwum Państwowe, a z dniem 1 I 1953 r. przekształcona w Oddział Terenowy WAP. We wrześniu 1953 r. zorganizowano PAP w Tar-

---

⁹ APP, zespół WAP, sygn. 1, 4 i 6, npag. Muzeum w Sanoku przekazało przemyskiemu Archiwum przechowywane u siebie akta miasta Sanoka dopiero w listopadzie 1953 r.

¹⁰ K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 112. Na stanowisku p.o. dyrektora Arłamowski pozostał do końca października 1956 r. Mianowanie na dyrektora otrzymał 1 XI 1956 r. Biografię Arłamowskiego prezentują: Z. Konieczny, Kazimierz Karol Arłamowski, *Przemyśl* 1982 oraz W. Kaput, Kazimierz Arłamowski (20 IX 1900 – 9 VII 1982), „*Archeion*”, t. 79: 1985, s. 367-374.

nobrzeżu, a w grudniu 1954 r. – PAP w Sanoku¹¹. Najpóźniej, bo w październiku 1963 r., powstało PAP w Przeworsku, którego terytorialny zakres działania objął powiaty podporządkowane poprzednio nadzorowi archiwalnemu PAP w Tarnobrzegu i WAP w Przemyśle¹².

W roku 1953 uległa znacznej poprawie sytuacja lokalowa przemyskiego Archiwum, które otrzymało, na podstawie uchwały Miejskiej Rady Narodowej z 22 XII 1952 r., obiekt po dawnej cerkwi OO Bazylianów przy ulicy Salezjańskiej 4 oraz kilka pomieszczeń w przylegającym do niego budynku poklasztornym. Zasób archiwalny i wyposażenie biurowe zostały przeniesione do nowego obiektu na przełomie lipca i sierpnia 1953 r.¹³ Początkowo nie udało się zagospodarować na magazyn archiwalny pomieszczenia po sali teatralnej w suterenie, które wykorzystywała nadal na swoje magazyny Wojewódzka Centrala Odzieżowa. Opróżniła to pomieszczenie dopiero w grudniu 1954 r. Nowy lokal Archiwum umożliwiał zmagazynowanie setek metrów bieżących archiwaliów¹⁴.

Dodatkową powierzchnię magazynową uzyskano w 1968 r., po zakończeniu remontu, w czasie którego główne pomieszczenie byłej cerkwi zostało przedzielone na całej swojej długości dodatkowym stropem, tworząc nową kondygnację. Wykorzystano ją na jeden magazyn archiwalny i pomieszczenie dla biblioteki¹⁵.

---

¹¹ APP, Archiwum Zakładowe (dalej: AZ), Sprawozdanie z pracy WAP za rok 1961; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 112-113; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 96. W 1955 r. WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle sprawowało nadzór archiwalny nad powiatami: przemyskim miejskim, przemyskim, jarosławskim, lubaczowskim i przeworskim, OT w Rzeszowie – nad powiatami: rzeszowskim miejskim, rzeszowskim, dębickim, kolbuszowskim i łańcuckim, PAP w Jasle – nad powiatami: jasielskim i krośnieńskim, PAP w Sanoku – nad powiatami: sanockim, brzozowskim, leskim i ustrzyckim, zaś PAP w Tarnobrzegu – nad powiatami: tarnobrzeskim, mieleckim i nizańskim. Zorganizowanie powiatowych archiwów państwowych w poszczególnych miejscowościach było osobistą zasługą Arłamowskiego, który pozyskał dla nich lokale, zawierając dobrowolne umowy najmu z właścicielami budynków. Starania o przydział lokali dla archiwów, podejmowane w państwowych biurach kwaterunkowych, okazały się zupełnie bezskuteczne.

¹² Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 97. Nadzorowi PAP w Przeworsku podporządkowano powiaty: przeworski, leżajski i nizański.

¹³ APP, zespół WAP, sygn. 11, npag.; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 112; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 106 podaje błędną datę przeniesienia Archiwum do nowego obiektu – rok 1954.

¹⁴ APP, zespół WAP, sygn. 7 i 28, npag.; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 112; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 106.

¹⁵ APP, AZ, Sprawozdanie z pracy WAP za rok 1968; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 106.

Rozszerzenie zakresu zadań Archiwum i przyrost jego zasobu wymagały również powiększenia kadry pracowników. W 1953 r. uzyskano kolejny etat¹⁶ i w grudniu tegoż roku stan zatrudnienia wyniósł 5 osób. Natomiast w 1954 r. uległ on niemal podwojeniu. W następnych latach liczba pracowników systematycznie rosła, ale już w dużo mniejszym tempie¹⁷.

Począwszy od roku 1953 Archiwum znacznie rozszerzyło i zdynamizowało swoją działalność w zakresie gromadzenia archiwaliów. Początkowo była ona jednak nadal ukierunkowana przede wszystkim na zabezpieczenie zagrożonych zniszczeniem materiałów archiwalnych wytworzonych przez urzędy, instytucje, spółdzielnie i przedsiębiorstwa, które uległy likwidacji. Mniejszą wagę przywiązywano natomiast w tym okresie do właściwego stanu uporządkowania przyjmowanych akt¹⁸. Dokładne ustalenie informacji o archiwaliach jakie trafiły do przemyskiego Archiwum w latach 1953-1958 oraz określenie nazw instytucji i przedsiębiorstw, które je przekazywały napotyka na poważne trudności. Wynikają one z faktu, że księga nabytków Archiwum, rejestrująca w sposób bieżący narastanie zasobu archiwalnego, była prowadzona w sposób systematyczny i dokładny dopiero od stycznia 1959 r. Pomimo to, zachowane fragmentaryczne dane sprzed roku 1959 pozwalają na przedstawienie w stosunkowo dokładny sposób procesu gromadzenia archiwaliów.

Na początku 1953 r. WAP we Wrocławiu przekazało do przemyskiego Archiwum dużą partię akt instytucji wyznaniowych. Obejmowała ona akta Archidiecezji rzymskokatolickiej we Lwowie, Archidiecezji greckokatolickiej we Lwowie oraz akta przeszło 460 parafii greckokatolickich, parafii rzymskokatolickich i izraelickich gmin wyznaniowych, przeważnie z terenów II Rzeczypospolitej, które po roku 1945 znalazły się w granicach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Wśród tych archiwaliów, pochodzących z okresu od XVII do XX w., większość stanowiły księgi metrykalne. Akta z Wrocławia przywieziono w stanie przemieszanym. Część z nich posiadała formę rozsypu aktowego, niektóre były poważnie uszkodzone przez pleśń, grzyby i owady. Zasób akt wyznaniowych wzbogaciły również w 1953 r. materiały otrzymane od Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie. Była to duża część dawnego Archiwum Konsystorza Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, zawierająca akta z lat 1786-1946 oraz fragment byłego Archiwum Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu z XVII-XVIII w. Natomiast WAP w Krakowie przekazało w tym samym roku

---

¹⁶ APP, zespół WAP, sygn. 11. Na etacie tym zatrudniono z dniem 1 II 1953 r. mgr Wandę Kaput, wykazującą się od początku znakomitą wiedzą i wysokim zaangażowaniem w wykonywaną pracę.

¹⁷ Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 113.

¹⁸ K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 114; T. Bieda, op. cit., s. 9.

zespoły archiwalne: Starosta Powiatowy w Sanoku (1939-1944) i Izba Przemysłowo-Handlowa w Rzeszowie (1944-1951). Ponadto w 1953 r. WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle przyjęło znaczną ilość akt instytucji kredytowych, zlikwidowanych w następstwie wprowadzenia w życie dekretu o reformie bankowej z 25 X 1948 r. Były to akta komunalnych kas oszczędności, banków spółdzielczych i Kas Stefczyka¹⁹.

Rok 1954 zapoczątkował planowe kształtowanie zasobu archiwalnego w województwie rzeszowskim, polegające m.in. na ustaleniu listy instytucji i przedsiębiorstw tworzących materiały o trwałej wartości historycznej i poddanych w związku z tym szczególnemu nadzorowi ze strony archiwów państwowych. Z uwagi na duże trudności, związane z wdrożeniem właściwego stosowania przepisów kancelaryjnych i organizacją odpowiadających wymogom archiwów zakładowych w urzędach administracji państwowej, Archiwum przyjmowało jednak nadal głównie archiwalia gospodarcze. Wśród materiałów archiwalnych z tej grupy, przekazanych w latach 1954-1956, przeważały akta zlikwidowanych spółdzielni rolniczo-handlowych i spożywczych, jednostek organizacyjnych Związku Gospodarczego Spółdzielni RP „Społem”, Kas Stefczyka i banków spółdzielczych. W 1956 i 1957 r. przyjęto cenne materiały kartograficzne i operaty geodezyjne tzw. katastru galicyjskiego z połowy XIX w., a także akta metrykalne z XVIII i XIX w., odnoszące się do kilkudziesięciu parafii greckokatolickich i rzymskokatolickich oraz kilku gmin ewangelickich z terenu Polski południowo-wschodniej. Do cennych nabytków należały zespoły archiwalne Małopolskie Towarzystwo Cukrownicze „Przeworsk” Spółka Akcyjna w Przeworsku 1894-1944 (przekazany w 1954 r.), Państwowy Urząd Repatriacyjny Wojewódzki Oddział w Rzeszowie 1945-1950, Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym Delegatura na województwo rzeszowskie w Rzeszowie 1946-1954 oraz Akta rodziny Urbańskich z Haczowa 1602-1860 (przekazane w 1955 r.)²⁰.

Niestety tylko połowicznym sukcesem zakończyły się starania o przejęcie archiwaliów staropolskich kilku miast. W roku 1955 otrzymano akta miast Brzozowa i Krosna, zaś w roku 1956 – akta miasta Przeworska²¹. Z archiwaliów krośnieńskich udało się przejąć tylko księgi miejskie, gdyż dokumenty pergaminowe i papierowe Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przekazało w 1954 r. do Muzeum Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krośnie i usilne zabiegi o ich zwrot, podejmowane przez WAP, okazały się

¹⁹ APP, zespół WAP, sygn. 7 i 11, npag.; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 114.

²⁰ APP, zespół WAP, sygn. 29, 58, 64, 114, 120, 159 i 165 npag. oraz Księga nabytków 1954-1956.

²¹ APP, zespół WAP, sygn. 58, npag. oraz Księga nabytków 1954-1956.

zupełnie bezskuteczne²². Natomiast z akt miasta Przeworska przejęto w 1956 roku zaledwie kilka jednostek. Całość pozostałych staropolskich archiwaliów miejskich ukrył pracownik Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Przeworsku Józef Benbenek i ofiarował je w późniejszych latach Muzeum w Przeworsku²³.

W 1956 r. Archiwum przyjęło akta magistratów i zarządów miejskich w Jarosławiu (1897-1950) i w Przeworsku (XVIII w.-1950 r.). W tym samym roku prezydya powiatowych rad narodowych w Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyślu i Przeworsku rozpoczęły przekazywanie akt organów samorządu gminnego z drugiej połowy XIX w. i z pierwszej połowy XX w. Prace te kontynuowano w 1957 r., a dalsze dopływy aktowe dokumentacji gmin, zwłaszcza z okresu od 1944 do 1954 r., miały miejsce w latach sześćdziesiątych, a sporadycznie nawet jeszcze w latach siedemdziesiątych. Również w roku 1956 do Archiwum napłynęła pierwsza duża partia zespołów akt sądowych. Obejmowała ona akta Sądu Okręgowego w Przemyślu z lat 1930-1939, Sądu Okręgowego w Rzeszowie z lat [1846-1918] 1919-1935 oraz akta sądów powiatowych i grodzkich w Głogowie, Rzeszowie, Strzyżowie i Tyczynie, głównie z okresu autonomii galicyjskiej i II Rzeczypospolitej. Przekazane zostały także akta kancelarii notarialnych funkcjonujących w XIX w. w Mielcu i Radomyślu Wielkim oraz akta jednej kancelarii notarialnej z Pilzna. Zasób archiwalny wzbogaciła również dokumentacja Państwowego Zarządu Wodnego w Przemyślu z lat 1892-1951. Ponadto Archiwum otrzymało cenny zespół archiwalny Komenda Wojewódzka Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Rzeszowie z lat 1948-1955²⁴.

Większość nabytków z 1957 r. stanowiły archiwalia gospodarcze. Znajdowały się wśród nich przeważnie akta zlikwidowanych komunalnych kas oszczędności, banków spółdzielczych, Kas Stefczyka, spółdzielni rolniczo-handlowych i spółdzielni spożywców. Przyjęto jednak także pierwsze dopływy akt od funkcjonujących w warunkach gospodarki socjalistycznej na wsi przedsiębiorstw, tj. państwowych gospodarstw rolnych i gminnych ośrodków maszynowych. Przyjmowanie ich dokumentacji kontynuowano w następnych latach²⁵.

---

²² WAP kilkakrotnie zwracało się pisemnie w sprawie odzyskania dokumentów, przechowywanych w Muzeum w Krośnie, do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie, Zarządu Głównego PTTK w Warszawie i Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Zob. APP, zespół WAP, sygn. 58 i 114, npag.

²³ Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 131. Józef Benbenek pełnił w okresie II Rzeczypospolitej i w pierwszych latach po II wojnie światowej funkcję sekretarza Zarządu Miejskiego w Przeworsku.

²⁴ APP, zespół WAP, sygn. 114 i 120, npag. oraz Księga nabytków 1954-1956.

²⁵ APP, zespół WAP, sygn. 159, 162 i 165, npag.

W 1958 r. prezydia powiatowych rad narodowych w Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyślu i Przeworsku przekazały do Archiwum znaczne partie akt byłych starostw powiatowych z lat 1944-1950. Ich przyjęcie nastąpiło w rezultacie czteroletnich nacisków i zaleceń pokontrolnych, kierowanych do każdego z prezydiów Powiatowej Rady Narodowej, w sprawie zorganizowania przez nie archiwów zakładowych i uporządkowania materiałów archiwalnych własnych i odziedziczonych. Następne dopływy archiwaliów wytworzonych przez powojenne starostwa powiatowe przyjmowano przez szereg kolejnych lat. W roku 1958 rozpoczęły ponadto przekazywanie pierwszych fragmentów własnej dokumentacji prezydium miejskich rad narodowych. Archiwum otrzymało również pierwszą część zespołu aktowego Dyrekcja Lasów Państwowych Okręgu Rzeszowskiego w Tarnowie (1944-1949)²⁶.

Po 1959 r. zwiększała się stopniowo ilość przyjmowanych do Archiwum akt, wytwarzanych przez aktualnie działające urzędy, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe. Sukcesywnie przekazywały dokumentację prezydium powiatowych, miejskich i gromadzkich rad narodowych, komisje przeprowadzające wybory do Sejmu i rad narodowych, oddziały Narodowego Banku Polskiego i państwowe gospodarstwa rolne. Kolejne odcinki dokumentacji napływały z urzędów administracji specjalnej specyficznych dla regionu: Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Przemyślu, Nadleśnictwa Krasicy i Urzędu Celnego w Przemyślu z siedzibą w Żurawicy. Przyjmowano również akta wybranych zakładów przemysłowych: Przemyskiej Wytwórni Win „Pomona” w Przemyślu, Fabryki Maszyn i Odlewni Żeliwa „Polna” w Przemyślu, Lubaczowskich Zakładów Roszarniczych w Lubaczowie, Fabryki Pieczywa Cukierniczego „San” w Jarosławiu i Elektrowni Stalowa Wola. Ponadto własną dokumentację przekazywały powiatowe komitety Frontu Jedności Narodu²⁷.

Archiwum otrzymywało w dalszym ciągu akta urzędów, instytucji, przedsiębiorstw i stowarzyszeń, które uległy likwidacji lub reorganizacji. Począwszy od roku 1959 przyjmowano znaczne ilości dokumentacji po zlikwidowanych rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. W latach 1959-1961 przejęto od prezydiów miejskich rad narodowych w Cieszanowie, Kańczudze i Radymnie archiwalia zarządów miejskich funkcjonujących w tych miejscowościach od 1944 do 1950 r. Natomiast prezydium powiatowych rad narodowych w Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyślu i Przeworsku przekazywały do WAP w okresie od 1960 do 1966 r. akta urzędów administracji specjalnej z lat 1944-1950: powiatowych zarządów drogowych, urzędów skarbowych, powiatowych urzędów ziemskich, rejonowych urzędów likwidacyjnych, powiatowych pełnomocników akcji siewnej i inspektoratów szkolnych.

²⁶ APP, zespół WAP, sygn. 201, npag.

²⁷ APP, Księgi nabytków i ubytków z lat 1959-1966 i 1966-1999.

W latach 1962-1964 wśród nabytków archiwalnych przeważała dokumentacja szkół podstawowych, szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych i zakładów kształcenia nauczycieli. Natomiast od 1966 do 1968 r. dominowały akta kancelarii notarialnych i archiwalia sądowe z drugiej połowy XIX w. i z pierwszej połowy XX w.²⁸

Wśród wielu wartościowych materiałów archiwalnych przyjętych do Archiwum w latach 1959-1967 znajdowały się m.in. zespoły akt wyznaniowych (przekazane przez Muzeum w Jarosławiu): Środkowo-Galicyjski Seniorat w Brygidau (1901-1911), Środkowo-Galicyjski Seniorat w Hartfeld (1912-1936) i Środkowo-Galicyjski Seniorat w Jarosławiu (1893-1900) oraz zespoły organizacji społecznych i kulturalnych: Zrzeszenie Katolików „Caritas” Oddział Rzeszowski z siedzibą w Przemyślu (1950-1962), Społeczny Fundusz Odbudowy Kraju i Stolicy Komitet Wojewódzki w Rzeszowie (1945-1966) i Towarzystwo Dramatyczne im. A. Fredry w Przemyślu (1944-1958). Cenną dokumentację stanowiły ponadto druki ulotne wykonane w drukarniach w Jarosławiu i Przemyślu, których egzemplarze przekazywał Urząd Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk. Stworzono z nich odrębny zbiór archiwalny²⁹.

Z uwagi na posiadanie skromnych środków finansowych Archiwum bardzo rzadko decydowało się na kupowanie archiwaliów. W 1964 r. zakupiono księgę sądową klucza lipnickiego z lat 1620-1761, zaś w roku 1968 – akta Zarządu Dóbr Ruszelezyckich (1906-1944)³⁰.

W środkach ewidencyjnych i korespondencji brak jest niestety udokumentowania większości darów ofiarowanych Archiwum w omawianym okresie przez osoby prywatne. Jednym z nielicznych potwierdzonych przypadków jest przekazanie w 1963 r. materiałów dotyczących tajnego nauczania w Przemyślu w okresie okupacji niemieckiej przez Mariana Dohnalę z Poznania³¹.

Poważny wpływ na kształtowanie się zasobu WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu miało przekazywanie archiwaliów przez inne archiwa państwowe. Pierwsze duże partie akt, jak wyżej wspomniano, przekazały w 1953 r. AGAD w Warszawie, WAP w Krakowie i WAP we Wrocławiu. Kolejne archiwalia Archiwum przemyskie otrzymało w rezultacie scalania akt, zaleconego przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, dobrowolnej inicjatywy poszczególnych archiwów, jak również zabiegów podejmowanych przez dyrektora Arłamowskiego. Przedmiotem szczególnych starań z jego strony było doprowadzenie do przekazania szeregu materiałów

²⁸ APP, AZ, Sprawozdania roczne z pracy WAP za lata 1960-1969; Księgi nabytków i ubytków z lat 1959-1966 i 1966-1999.

²⁹ APP, Księgi nabytków i ubytków z lat 1959-1966 i 1966-1999.

³⁰ APP, Księga nabytków i ubytków 1959-1966, poz. 1/64; Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 52/68.

³¹ APP, Księga nabytków i ubytków 1959-1966, poz. 115/63.

archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Krakowie. Znajdowały się wśród nich, pochodzące z okresu staropolskiego, akta licznych miast i wsi z terenu Polski południowo-wschodniej. Zostały one przekazane w drugiej połowie XIX w., w formie depozytów do ówczesnego Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie. Stanowiło to element akcji zabezpieczającej galicyjskiego Wydziału Krajowego, którą realizowały archiwa krakowskie i lwowskie. Archiwum Państwowe w Krakowie przyjęło również niektóre archiwa podworskie oraz zespoły urzędów cyrkularnych i starostw powiatowych z XIX i XX w. Wynikało to z jego kompetencji terytorialnych, obejmujących w okresie II Rzeczypospolitej część, a w pierwszych latach powojennych – całość terytorium Polski południowo-wschodniej. Zabiegi Arłamowskiego zakończyły się niestety prawie całkowitym niepowodzeniem, w odniesieniu do archiwaliów staropolskich. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych uwzględniła stanowisko Archiwum krakowskiego, które broniąc swojego zasobu powoływało się na zasadę proveniencji i stwierdzało, że posiada on charakter historyczny³². Ostatecznie w 1956 r. WAP otrzymało z Krakowa cenne zespoły: Archiwum Zamku Leskiego Krasickich (1477-1925) i Ewangelicki Urząd Parafialny w Raniżowie (1789-1913)³³. Natomiast w roku 1968 WAP w Krakowie przekazało akta c.k. starostw powiatowych z okresu autonomii galicyjskiej w Gorlicach i Jasle oraz starostw powiatowych z okresu II Rzeczypospolitej w Dębicy, Gorlicach, Jasle, Ropczycach i Tarnobrzegu³⁴.

Znaczną ilość cennych archiwaliów otrzymano również od AGAD w Warszawie. Były to przede wszystkim kolejne partie akt Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu przyjęte w latach 1957, 1961 i 1963. Obejmowały one m.in. dokumenty pergaminowe³⁵. W roku 1968 napłynęły ponadto akta okręgowych komisji wyborczych w Krzemieńcu Wołyńskim, Równem Wołyńskim i Sarnach z wyborów do Sejmu i Senatu przeprowadzonych w latach 1930, 1935 i 1938³⁶.

---

³² Archiwalny Biuletyn Informacyjny..., s. 7; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 134. Nadzorowi Archiwum w Krakowie podlegały w latach 1921-1939 powiaty: gorlicki, jasielski, mielecki i ropczycki (od 1937 r. pow. dębicki).

³³ APP, WAP, sygn. 117.

³⁴ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 37-39/68 i 41-42/71.

³⁵ APP, Teczka zespołu Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu; Księga nabytków i ubytków 1959-1966, poz. 167/61. W latach 1960-1966 akta Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu przekazywały do WAP także Muzeum Ziemi Przemyskiej i Biblioteka Narodowa w Warszawie. Brak jest jednak stosownych zapisów w Księdze nabytków i ubytków Archiwum. Zob. W. Kaput, *Wstęp do inwentarza zespołu Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu*.

³⁶ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 26-31/68.

Spośród innych archiwów państwowych, kompletne zespoły archiwalne lub ich fragmenty przekazały w charakteryzowanym okresie: w 1961 r. WAP w Poznaniu – Zachodni Seniorat Kościoła Ewangelickiego Wyznania Augsbursko-Helweckiego w Polsce (1919-1938), w 1968 r. Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie – Bank Emisyjny w Polsce Oddział w Przemyślu (1942-1945) i w 1969 r. WAP w Katowicach – Posterunek Policji Państwowej w Niżankowicach (1921-1939)³⁷.

Archiwum przemyskie było bardzo zainteresowane wzajemną wymianą archiwaliów między Polską Rzeczypospolitą Ludową a ZSRR. Liczono na otrzymanie w tym trybie cennych materiałów archiwalnych przechowywanych we Lwowie. W okresie zaboru austriackiego w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie zgromadzono bowiem akta dawnych sądów grodzkich i ziemskich przemyskiego i sanockiego, a także archiwalia niektórych miast i wsi położonych na terenie ziem przemyskiej i sanockiej oraz późniejszych cyrkulów przemyskiego, rzeszowskiego i sanockiego. Akta poszczególnych miast i wsi, podobnie jak w przypadku archiwum krakowskiego, stanowiły depozyty, przekazane przez władze samorządowe w drugiej połowie XIX w., na polecenie ówczesnego Wydziału Krajowego³⁸.

WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu pośredniczyło od 1953 r. w przekazywaniu archiwaliów z AGAD w Warszawie do ZSRR. W trzech partiach, w grudniu 1953 r., w grudniu 1954 r. i w lutym 1955 r. z Warszawy do Przemyśla przewieziono tzw. akta wołyńskie. Obejmowały one materiały archiwalne z guberni wołyńskiej i mińskiej, w tym m.in.: akta Wołyńskiej Izby Sądowej Cywilnej i Karnej, sądów powiatowych, księgi z informacjami o cerkwiach z powiatów Wołynia, Wołyńskiej Dyrekcji Szkolnej i Wołyńskiego Gimnazjum Gubernialnego, Wołyńskiego Urzędu Opieki Społecznej, Wołyńskiej Izby Skarbowej oraz różne akta z guberni mińskiej. W przemyskim Archiwum powyższe archiwalia posortowano, sporządzono ich nowe wykazy, a następnie zapakowano je do skrzyń. W grudniu 1955 r. całość dokumentacji została przekazana do ZSRR transportem kolejowym przez przejście graniczne w Medyce³⁹.

Przedmiotem dalszej wymiany archiwalnej ze Związkiem Radzieckim stały się akta przechowywane w Archiwum w Przemyślu. W kwietniu 1956 r. dyrektor Arłamowski, w korespondencji z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych, wystąpił z propozycją podjęcia starań o zwrot akt grodzkich

---

³⁷ Księga nabytków i ubytków 1959-1966, poz. 121/61; Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 2/68 i 8/69.

³⁸ A. Fenćzak, Realny i idealny zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Przemyślu, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, [t. 1:] 1979, s. 60; Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego..., s. 136.

³⁹ APP, zespół WAP, sygn. 1, 28, 60 i 61, npag.

przemyskich i sanockich, akt ziemskich przemyskich, przeworskich i sanockich oraz części dokumentacji metryk gruntowych józeffińskiej i franciszkańskiej znajdujących się w Archiwum lwowskim. W zamian zaproponował przekazanie z zasobu WAP akt metrykalnych dotyczących miejscowości, które znalazły się po 1945 r. w granicach ZSRR oraz akt Oddziału Państwowego Banku Rolnego we Lwowie⁴⁰. Na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, w lipcu 1957 r. przemyskie Archiwum faktycznie przekazało wytypowane archiwalia do ZSRR. Ostatecznie przekazaniu uległy akta Archidiecezji Lwowskiej obrządku greckokatolickiego z lat 1821-1870, akta Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego z lat 1816-1870, 141 parafii greckokatolickich, 57 izraelickich gmin wyznaniowych oraz Państwowego Banku Rolnego Oddział we Lwowie z lat 1927-1944 o łącznym rozmiarze przeszło 100 mb. Większość przekazanej dokumentacji stanowiły akta metrykalne. W Przemyśle pozostały jedynie kopie ksiąg metrykalnych i wyciągi metrykalne. Z transportu wyłączone zostały ponadto akta znajdujące się w złym stanie fizycznym⁴¹.

ZSRR rozpoczął przekazywanie akt do Polski w 1961 r. WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle otrzymywało archiwalia, pochodzące z rewindykacji, za pośrednictwem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Napłynęły one do Przemyśla w dwóch partiach w 1963 i 1966 r. Pierwsza z nich zawierała kompletne zespoły aktowe seminariów nauczycielskich w Krośnie, Przemyśle i Rudniku nad Sanem, Izby Notarialnej w Przemyśle, kancelarii notarialnych z Cieszanowa; fragmenty zespołów archiwalnych Akta miasta Przemyśla, Sąd Okręgowy w Przemyśle i Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Przemyśle oraz cały szereg zespołów szczełkowych starostw powiatowych, sądów powiatowych, sądów grodzkich i kancelarii notarialnych. Zespoły szczełkowe pochodziły przeważnie z okresu II Rzeczypospolitej. Druga partia archiwaliów, otrzymana w 1966 r., obejmowała wyłącznie akta szkolne. Poza jednym przypadkiem, wszystkie przysłane wówczas zespoły akt szkół posiadały charakter szczełkowy. Ogólny rozmiar dokumentacji otrzymanej przez Archiwum w drodze rewindykacji z ZSRR nie przekraczał nawet wielkości 7 mb. akt⁴².

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle określało sposób rozmieszczenia zasobu archiwalnego w poszczególnych

⁴⁰ APP, zespół WAP, sygn. 115, npag.; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 137-138.

⁴¹ APP, zespół WAP, sygn. 160, npag.

⁴² APP, *Księga nabytków i ubytków 1959-1966*, poz. 92-94, 96-109, 112, 124-127 i 135/63; *Księga nabytków i ubytków 1966-1999*, poz. 87-94/66; W. Maciejewska, *Transport akt przekazanych Polsce przez Związek Radziecki*, „Archeion”, t. 38: 1962, s. 306; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 137.

archiwach na terenie województwa. Decydowało ono o zmianie miejsca przechowywania poszczególnych archiwaliów. Były one przemieszczane z archiwów podległych do Archiwum Wojewódzkiego, w kierunku odwrotnym, a także pomiędzy poszczególnymi archiwami podległymi. Archiwa powiatowe w myśl pierwotnych założeń miały być jedynie przejściowymi magazynami akt, które powinny przekazywać przejęte przez siebie z instytucji i przedsiębiorstw materiały archiwalne do archiwów wojewódzkich. Zasób historyczny mogły natomiast gromadzić oddziały terenowe WAP. Dopiero wytyczne Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 1958 r. przyznały archiwom powiatowym prawo do gromadzenia zasobu historycznego. W związku z tym WAP w Przemyślu przekazało Powiatowemu Archiwum Państwowemu w Sanoku posiadany od 1952 r. zespół archiwalny Akta miasta Sanoka. Sanockie PAP otrzymało także kilka zespołów przechowywanych pierwotnie w PAP w Jaśle⁴³.

Rzeczywiste możliwości gromadzenia zasobu przez powiatowe archiwa państwowe i oddziały terenowe archiwów w województwie rzeszowskim, były uzależnione od ich sytuacji lokalowej. Początkowo dużą rezerwę magazynową posiadało jedynie WAP w Przemyślu. W 1961 r. znacznie poprawiła się sytuacja lokalowa OT w Rzeszowie, który przeniósł się do zaadaptowanego dla potrzeb archiwalnych budynku po dawnej „Małej Synagodze” przy ulicy Bożniczej. Umożliwiło to przekazanie z Przemyśla do Rzeszowa kilkunastu zespołów archiwalnych. Były to m.in. zespoły: Kuratorium Okręgu Szkolnego w Rzeszowie (1944-1950), Więzienie w Rzeszowie (1935-1944), Fabryka Porcelany w Boguchwale (1937-1948) i Zakłady Tworzyw Sztucznych „Pustków” w Pustkowie (1937-1952)⁴⁴. Natomiast nowo utworzone w październiku 1963 r. PAP w Przeworsku otrzymało w 1964 r. z WAP w Przemyślu akta 44 zespołów archiwalnych odnoszących się do miejscowości położonych w powiatach leżańskim, niżańskim i przeworskim⁴⁵. W archiwach powiatowych w Sanoku i Tarnobrzegu oraz w OT w Jaśle brak było wolnej powierzchni magazynowej. Musiały one zatem przekazywać kolejne zespoły archiwalne do Archiwum w Przemyślu. PAP w Sanoku przekazało m.in. akta Banku Spółdzielczego w Brzozowie z lat 1888-1949, Towarzystwa Zaliczkowego w Lesku z lat 1873-1949 (w 1962 r.) i Starostwa Powiatowego Brzozowskiego z lat 1944-1950 (w 1968 r.); PAP w Tarnobrzegu – m.in. akta

---

⁴³ Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 95. Działalność PAP w Sanoku omawia A.K. Mielnik, *Powiatowe Archiwum Państwowe w Sanoku w latach 1954-1976*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 7-8: 1994, s. 247-269.

⁴⁴ APP, AZ, Sprawozdanie roczne z pracy WAP za rok 1961; Księga nabytków i ubytków 1959-1966; Z. Irzyk, op. cit., s. 8.

⁴⁵ APP, AZ, Księga nabytków i ubytków 1959-1966 oraz Księga nabytków i ubytków PAP w Przeworsku 1963-1975.

Sądu Powiatowego w Tarnobrzegu z lat 1863-1943 (w 1968 r.), a OT w Jaśle przekazał m.in. akta Sądu Powiatowego w Strzyżowie z lat 1872-1939 i Sądu Grodzkiego w Żmigrodzie z lat 1884-1943, 1947 (w 1970 r.)⁴⁶.

Poszczególne archiwa powiatowe i oddziały terenowe przekazywały archiwalia do Archiwum w Przemyśle, również w ramach scalania akt zespołów rozbitych fizycznie oraz łączenia zespołów jednostkowych w zbiory zespołów szcztąkowych i grupy zespołów. Ponadto dyrektor Arłamowski realizował własną koncepcję zróżnicowania profilu tematycznego zasobu każdego z archiwów. Według niej Archiwum przemyskie miało przechowywać głównie staropolskie archiwalia miejskie, akta wyznaniowe, akta szkolne oraz akta instytucji kredytowych. Natomiast OT w Rzeszowie miał gromadzić akta urzędów, instytucji i przedsiębiorstw szczebla wojewódzkiego z okresu po 1944 r., zaś OT w Jaśle – dokumentację przedsiębiorstw kopalnictwa naftowego⁴⁷.

WAP w Przemyśle przekazało w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. do innych archiwów krajowych szczebla centralnego i wojewódzkiego archiwalia o stosunkowo nieznacznym rozmiarze. Posiadały one jednak niejednokrotnie bardzo dużą wartość. W roku 1953 do AGAD zostały przekazane papiery Konstantego Bobczyńskiego i materiały do herbarza hr. Czarneckiego. Natomiast w 1957 r. wysłano, na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, do Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie zespoły szcztąkowe akt wojskowych o objętości ok. 3 mb. W obu podanych wyżej przypadkach archiwalia pochodziły ze zbiorów dawnego Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyśle⁴⁸. Z własnej inicjatywy zostały przekazane w 1959 r. do WAP w Krakowie akta osobowe więźniów z więzień w Ciężkowicach, Nowym Sączu, Tarnowie i Wiśniczu o rozmiarze 5 wiązek, otrzymane od Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie. W roku 1958, po zasięgnięciu opinii Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, przekazano do Archiwum Diecezjalnego w Przemyśle 2 wiązki odnalezionych w Radymnie akt byłego Komitetu Kultu Religijnego w Przemyśle z 1949 r.⁴⁹

---

⁴⁶ APP, Księgi nabytków i ubytków z lat 1959-1966 i 1966-1999; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 116; T. Bieda, op. cit., s. 12. Działalność PAP w Tarnobrzegu omawia J. Krochmal, *Dzieje Powiatowego Archiwum Państwowego w Tarnobrzegu (1953-1976)*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 6: 1989, s. 103-117.

⁴⁷ APP, Księgi nabytków i ubytków z lat 1959-1966 i 1966-1999; T. Bieda, op. cit., s. 10-11.

⁴⁸ APP, zespół WAP, sygn. 11 i 155, npag. Archiwalia wojskowe, wysłane przez WAP w 1957 r. do Centralnego Archiwum Wojskowego, trafiły ostatecznie do AGAD, zob. Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 136.

⁴⁹ APP, zespół WAP, sygn. 197, 201 i 236, npag.

Do zasobu innych archiwów państwowych w Polsce trafiły niektóre zespoły akt podworskich przynależne pod względem pertynencji terytorialnej do WAP w Przemyśle i jego jednostek podległych. W 1953 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych poleciła przekazać do WAP w Krakowie akta zakładów przemysłowych podległych Zarządowi Dóbr hr. Tarnowskich w Dzikowie o rozmiarze ok. 12 mb., które pierwotnie przejęło PAP w Tarnobrzegu. Natomiast w 1961 r. przewieziono do AGAD zabezpieczone przez WAP w Przemyśle akta Ordynacji Potockich z lat 1906-1944⁵⁰.

Zasób WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle znacznie zwiększył się pod względem wielkości na przestrzeni lat 1952-1970. Przyrost ten ilustrują dane zawarte w tabeli zamieszczonej w załączniku nr 2. Spadek rozmiaru zasobu, wyrażonego w metrach bieżących, w 1961 i 1964 r. wynikał z przekazania w tych latach na stałe części archiwaliów do jednostek podległych: OT w Rzeszowie i PAP w Przeworsku. W odniesieniu do kilku innych lat stanowił on natomiast rezultat przekazywania na makulaturę dokumentacji niearchiwanej. Znaczne zmniejszenie się liczby zespołów archiwalnych w 1961 r. było spowodowane utworzeniem zbiorów zespołów szczątkowych parafii greckokatolickich, parafii rzymskokatolickich, izraelickich gmin wyznaniowych i Kas Stefczyka, w skład których weszły dotychczasowe odrębne zespoły aktowe. W podobne zbiory połączono w latach 1968-1969 akta spółdzielni spożywców i rolniczych spółdzielni produkcyjnych⁵¹.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział Terenowy w Przemyśle (1971-1976)

Z dniem 1 I 1971 r. siedziba Wojewódzkiego Archiwum Państwowego została przeniesiona z Przemyśla do Rzeszowa. W Przemyśle utworzono Oddział Terenowy, który podlegał WAP w Rzeszowie. Reorganizacja przemyskiego Archiwum zbiegła się w czasie z przejściem na emeryturę dyrektora Kazimierza Arłamowskiego. Funkcję kierownika OT objęła mgr Wanda Kaput, która pozostała na tym stanowisku do czerwca 1972 r. Po przeniesieniu się mgr Kaput do Krakowa kierownikiem mianowano Aurelię Dziedziuk. W związku z utratą statusu archiwum wojewódzkiego zatrudnienie w przemyskiej placówce zmniejszyło się z 19 pracowników w 1970 r. do 11 pracowników w roku 1972. OT WAP w Przemyśle sprawował nadzór archiwal-

---

⁵⁰ APP, zespół WAP, sygn. 29, npag.; K. Arłamowski, *Archiwa województwa...*, s. 105; T. Bieda, op. cit., s. 9; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 136.

⁵¹ APP, AZ, Sprawozdania roczne z pracy WAP za lata 1961-1969.

ny na terenie miasta Przemyśla oraz powiatów jarosławskiego, lubaczowskiego i przemyskiego⁵².

Na gromadzeniu archiwaliów zaciążyła w poważnym stopniu przeprowadzona w 1973 r. reforma administracji państwowej. W jej wyniku uległy likwidacji prezydia gromadzkich rad narodowych; prezydia powiatowych rad narodowych przekształcono w urzędy powiatowe, a prezydia miejskich rad narodowych – w urzędy miejskie lub we wspólne urzędy miasta i gminy. Skutkiem reformy był ogromny napływ akt zlikwidowanych urzędów do Archiwum w Przemyśle. Przyjmowanie tych materiałów aktowych trwało aż do połowy lat osiemdziesiątych⁵³. Wskutek braku wolnej powierzchni magazynowej PAP w Sanoku i PAP w Tarnobrzegu nie były w stanie gromadzić akt likwidowanych prezydiów gromadzkich rad narodowych z powiatów objętych ich zasięgiem działania. W tej sytuacji WAP w Rzeszowie poleciło magazynować archiwalia w OT w Przemyśle, jednakże przy zachowaniu ich przynależności ewidencyjnej do właściwych powiatowych archiwów państwowych Akta te stanowiły tzw. depozyty⁵⁴.

W 1975 r. przemyski OT przyjął dokumentację zlikwidowanego Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Przemyśle z lat 1956-1973. Wśród pozostałych materiałów archiwalnych, które napłynęły w latach 1971-1975 z archiwów zakładowych, przeważały archiwalia sądowe z pierwszej połowy XX w. oraz akta przedsiębiorstw branży drzewnej z lat 1950-1972.

W grupie akt przekazanych do Archiwum w Przemyśle przez inne archiwa państwowe, należy wymienić otrzymane z Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie fragmenty zespołów archiwalnych: Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym Delegatura na województwo rzeszowskie w Rzeszowie z lat 1946-1954 (w 1971 r.), Bank Emisyjny w Polsce Oddział w Przemyśle z lat 1941-1945 (w 1972 r.) i Państwowy Urząd Repatriacyjny Wojewódzki Oddział w Rzeszowie z lat 1944-1950 (w 1974 r.). AGAD w Warszawie przekazało natomiast 142 jednostki inwentarzowe akt Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyśle z lat 1850-1927⁵⁵.

W okresie funkcjonowania OT WAP w Przemyśle, należy także odnotować ubytek niektórych archiwaliów. W ramach scalania międzyarchiwalnego, w 1972 i 1973 r. przekazano do WAP w Rzeszowie akta C.K. Sądu Obwodowego w Rzeszowie z lat 1847-1914 (7 j.i. – 0,40 mb.) oraz doku-

⁵² Z. Konieczny, Zarys dziejów Archiwum w Przemyśle (1874-1976), „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, [t. I:] 1979, s. 18-19; Tenże, Dzieje Archiwum Przemyskiego..., s. 100-101.

⁵³ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

⁵⁴ T. Bieda, op. cit., s. 12; Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego..., s. 144.

⁵⁵ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

mentację techniczną z lat 1939-1955, pochodzącą z byłego Wojewódzkiego Zarządu Architektoniczno-Budowlanego przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie (194 j.i. – 0,50 mb.). W całości do Archiwum rzeszowskiego oddano w roku 1973 cenny zespół archiwalny Archiwum Lubomirskich z Rzeszowa, Rozwadowa, Przemyśla i Międzybózia 1519-1939 (1246 j.i. – 11,00 mb.)⁵⁶. Natomiast zgodnie z poleceniem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, wydanym w 1972 r., w latach 1973-1975 przekazano do właściwych terytorialnie urzędów stanu cywilnego i AGAD w Warszawie księgi metrykalne rzymskokatolickie, greckokatolickie i izraelickie, nie mające jeszcze 100 lat od momentu powstania, o łącznym rozmiarze 857 j.i.⁵⁷ Wspomniane wyżej ubytki akt oraz obniżenie rangi Archiwum wpłynęły na zmniejszenie się tempa przyrostu zasobu, w porównaniu do okresu sprzed 1971 r., widoczne na podstawie porównania liczb zaprezentowanych w tabeli znajdującej się w załączniku nr 2.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyśle (1976-1983), Archiwum Państwowe w Przemyśle (1984-2001)

Zarządzeniem nr 4 Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 21 I 1976 r., na bazie dotychczasowego Oddziału Terenowego WAP, zostało utworzone z dniem 1 II 1976 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyśle. Teren jego działania obejmował utworzone w czerwcu 1975 r. województwo przemyskie, w skład którego weszły w całości dawne powiaty jarosławski, lubaczowski, przemyski i przeworski oraz gmina Dynów z dawnego powiatu brzozowskiego. Pełnienie obowiązków dyrektora powierzono Aurelii Dziedziuk, która zajmowała to stanowisko do końca lipca 1976 r.

Z dniem 1 VIII 1976 r. dyrektorem przemyskiego Archiwum został mianowany mgr Zdzisław Konieczny⁵⁸. Równocześnie z utworzeniem WAP

---

⁵⁶ Tamże, poz. 1/72 i 1-2/73; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 142.

⁵⁷ Przekazane księgi metrykalne pochodziły z następujących zespołów archiwalnych: Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyśle, Parafie rzymskokatolickie byłej Małopolski Wschodniej – zbiór szczątków zespołów, Parafie greckokatolickie byłej Małopolski Wschodniej – zbiór szczątków zespołów, Parafie rzymskokatolickie województwa rzeszowskiego – zbiór szczątków zespołów, Apostolska Administracja Łemkowszczyzny i Izraelickie gminy wyznaniowe – zbiór szczątków zespołów. Zob. Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 1-7/75 oraz A. Krochmal, M. Proksa, *Akta metrykalne w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle*, Przemyśl 1998, s. 8.

⁵⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyśle. Informator o zasobie archiwalnym, oprac. Z. Konieczny przy współpracy A. Fenczaka i M. Osiadacz, Przemyśl 1979, s. 10; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 101-102.

w Przemyśle uległo likwidacji PAP w Przeworsku, a teren dotychczas objęty jego zakresem działania uległ podziałowi i znalazł się w trzech nowych województwach: przemyskim, rzeszowskim i tarnobrzeskim. Nadzór archiwalny nad terytorium byłego powiatu leżajskiego przejęło WAP w Rzeszowie, zaś – nad terytorium byłego powiatu stalowowolskiego (do 1973 r. pow. nizański) – WAP w Tarnobrzegu z siedzibą w Sandomierzu. W Przeworsku pozostawiono jedynie Ekspozyturę podporządkowaną WAP w Przemyśle. Ekspozytura stanowiła magazyn archiwalny, przechowujący zasób aktowy dawnego PAP i nie posiadała żadnej obsady etatowej. Dopiero 14 VII 1980 r., Zarządzeniem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, w miejsce Ekspozytury w Przeworsku został utworzony Oddział WAP w Przemyśle. Nastąpiło to w wyniku starań przemyskiego Archiwum⁵⁹.

W okresie od 1976 do 1980 r. z archiwów zakładowych urzędów i instytucji przyjmowano, oprócz dominującej pod względem ilościowym dokumentacji byłych prezydiów gromadzkich, miejskich i powiatowych rad narodowych, także akta urzędów powiatowych z lat 1974-1975, akta sądowe i notarialne z pierwszej połowy XX w. oraz księgi metrykalne parafii rzymskokatolickich, parafii greckokatolickich i izraelickich gmin wyznaniowych. Archiwum otrzymało cenne archiwalia przemyskich zakładów kształcenia nauczycieli: w 1979 r. – Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego (1865-1937), zaś w 1980 r. – Liceum Pedagogicznego (1945-1960) i Studium Nauczycielskiego (1959-1975). Cech Rzemiosł Różnych w Przemyśle przekazał oprócz własnej dokumentacji z okresu od 1951 do 1970 r. również akta przemyskich cechów branżowych z lat 1884-1951. Rezultatem powstania w sierpniu 1980 r. niezależnych od państwa związków zawodowych była likwidacja Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych w Przemyśle oraz przekazanie w grudniu tegoż roku jej archiwaliów z lat 1975-1980⁶⁰.

Jedynym większym nabytkiem archiwalnym, otrzymanym w charakteryzowanym okresie od innego archiwum państwowego, były akta izraelickich gmin wyznaniowych z XIX-XX w. Zostały one przywiezione do Przemyśla w 1980 r. z WAP we Wrocławiu i posiadały niemal w całości formę rozsypu aktowego⁶¹. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie przekazała natomiast w roku 1978 sprawozdania sytuacyjne starostw powiatowych w Brzozowie, Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyśle i Przeworsku z 1938 r. (po jednej jednostce inwentarzowej) oraz drobne fragmenty zespo-

⁵⁹ Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 103-104; M. Osiadacz, *Kronika Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Przemyśle z lat 1976-1983*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 3: 1986, s. 154.

⁶⁰ APP, *Księga nabytków i ubytków 1966-1999*.

⁶¹ Tamże, poz. 51/80.

łów akt starostw powiatowych w Jaśle (1921-1939) i Gorlicach (1923-1933)⁶².

Poważny ubytek w zasobie przemyskiego Archiwum spowodowało natomiast przekazanie w 1978 r. z Ekspozytury w Przeworsku do WAP w Rzeszowie 31 zespołów archiwalnych liczących 3095 jednostek aktowych. Dotyczyły one miejscowości byłego powiatu leżajskiego. Jeden z przekazanych zespołów Rejon Lasów Państwowych w Leżajsku (1950-1960) PAP w Przeworsku otrzymało w 1964 z Archiwum w Przemyślu. Pozostałe zespoły zawierały akta, które przeworskie PAP przejęło bezpośrednio z archiwów zakładowych⁶³. Pomimo wyżej wspomnianego ubytku, w okresie od 1976 do 1980 roku zasób WAP w Przemyślu wyrażony w metrach bieżących znacznie się powiększył (zob. tabela w załączniku nr 2).

W związku z wejściem w życie Ustawy z 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, wraz z wydanymi do niej przepisami wykonawczymi, z dniem 1 I 1984 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe zostało przemianowane na Archiwum Państwowe w Przemyślu⁶⁴. W późniejszych latach, najistotniejszą zmianę organizacyjną stanowiło zlikwidowanie na podstawie Zarządzenia nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 22 VII 1997 r. Oddziału w Przeworsku. Jego zasób został w całości przewieziony do Przemyśla. Według aktualnie obowiązującego statutu, terytorialny zakres działalności Archiwum Państwowego w Przemyślu obejmuje gminę miejską Przemyśl, powiaty jarosławski, lubaczowski, przemyski i przeworski oraz gminę Dynów z powiatu rzeszowskiego, wchodzące w skład województwa podkarpackiego⁶⁵.

Na początku lat osiemdziesiątych Archiwum zajmowało nadal obiekt pocerkiewny oraz kilka pomieszczeń w przylegającym do niego budynku przy ulicy Salezjańskiej (noszącej wówczas nazwę ulicy Polskiego Czerwonego Krzyża). Z uwagi na przyrost zasobu archiwalnego zaczynał już wówczas występować niedobór wolnej powierzchni magazynowej. Znaczne utrudnienie w bieżącej pracy stwarzała także niewielka powierzchnia użyt-

---

⁶² Tamże, poz. 13-19/78.

⁶³ APP, AZ, Korespondencja i protokoły dotyczące przekazywania archiwaliów do innych archiwów państwowych z lat 1978-1983 (akta nieuporządkowane); Księga nabytków i ubytków PAP w Przeworsku 1963-1975; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 144. W latach 1978-1980 przekazano również do WAP w Rzeszowie i WAP w Tarnobrzegu z siedzibą w Sandomierzu tzw. depozyty. Były to archiwalia stanowiące własność tych archiwów, tymczasowo zmagazynowane w Archiwum w Przemyślu.

⁶⁴ Z. Konieczny, *Informator dla korzystających z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu*, Przemyśl 1984, s. 5.

⁶⁵ APP, Kancelaria, Zbiór normatywów; B. Bobusia, *Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyślu za 1997 rok*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 12: 1997, s. 191 i 214.

kowanych pomieszczeń biurowych. Brak było ponadto odpowiedniej sali na organizację wystaw archiwalnych. Dzięki kilkuletnim staraniom, w 1983 r. udało się ostatecznie wykwaterować lokatorów z budynku poklasztornego, przekazanego w całości w roku 1977 przez Prezydenta Miasta Przemyśla na potrzeby Archiwum. Umożliwiło to rozpoczęcie prac remontowych, które trwały do 1988 r. W ich ramach w obiekcie pocerkiewnym wykonano dwa dodatkowe stropy, zamykające wewnątrz dawnej kopuły, oraz klatkę schodową i windę towarową. W rezultacie uzyskano nowy magazyn archiwalny i salę wystawową. Remont przyległego budynku poklasztornego pozwolił na powiększenie powierzchni biurowej i uzyskanie szeregu dodatkowych pomieszczeń. Zostały one wykorzystane na pracownię naukową, salę konferencyjną, pracownię fotograficzno-mikrofilmową, pracownię konserwacji archiwaliów i pokoje gościnne⁶⁶.

Normalizacja stosunków między państwem a Kościołem Katolickim w 1989 r. umożliwiła podjęcie OO Bazylianom, dawnym właścicielom obiektu, starań o jego zwrot. Zakończyły się one pomyślnym wynikiem. W dniu 1 X 1991 r. Komisja Majątkowa Rządu i Episkopatu podjęła decyzję o restytucji prawa własności OO Bazylianów, zarówno do obiektu pocerkiewnego jak i poklasztornego. Archiwum wyznaczono pięcioletni okres na opuszczenie zajmowanych dotychczas pomieszczeń. Decyzja Komisji Majątkowej stwarzała niebezpieczeństwo całkowitej likwidacji przemyskiego Archiwum. Jednak dzięki usilnym zabiegom dyrektora Zdzisława Koniecznego, któremu udało się uzyskać poparcie ze strony Prezydenta Miasta Przemyśla Mieczysława Napolskiego i Wojewody Przemyskiego Jana Musiała, Archiwum Państwowe otrzymało decyzją Urzędu Rejonowego w Przemyśle z dnia 26 II 1992 r. nowy obiekt na potrzeby archiwalne. Był nim gmach łaźni i pralni przy ulicy Lelewela 4. Budynek ten, wzniesiony w 1927 r., odpowiadał wymaganiom przechowywania archiwaliów, pod warunkiem przeprowadzenia szeregu prac adaptacyjnych i wykonania jego kapitalnego remontu⁶⁷. Remont został wykonany w latach 1993-1996. Przenoszenie zbiorów do nowego gmachu przeprowadzono w większości siłami pracowników Archiwum w okresie od maja do września 1996 r. Pozwoliło to na zwrot dotychczasowego obiektu OO Bazylianom w wyznaczonym terminie, w październiku 1996 r.

Nowy gmach Archiwum Państwowego zapewnił znacznie większą powierzchnię na magazynowanie zbiorów wraz ze sporą rezerwą na ich powięk-

---

⁶⁶ Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 108; Tenże, *Lokale i budynki Archiwum Przemyskiego*, Przemyśl 1996, s. 11-12.

⁶⁷ APP, AZ, Dokumentacja prawna i techniczna budynków własnych, inwestycji i kapitalnych remontów 1990-1992; Z. Konieczny, *Lokale i budynki...*, s. 12.

szenie. Stworzył także dużo lepsze warunki zarówno pracownikom jak i użytkownikom Archiwum.

Materiały powiększające zasób archiwalny w latach osiemdziesiątych stanowiły w dużej części dokumentację zlikwidowanych lub aktualnie działających urzędów administracji państwowej. Akta przekazywały nie tylko urzędy administracji ogólnej, ale także urzędy administracji specjalnej, m.in. Nadleśnictwo Krasiczyn, Nadleśnictwo Hołubla, Stacja Kwarantanny i Ochrony Roślin. Napływała również dokumentacja oddziałów Narodowego Banku Polskiego, kombinatów państwowych gospodarstw rolnych oraz objętych nadzorem archiwalnym wybranych zakładów przemysłowych⁶⁸.

W 1982 r. otrzymano akta powiatowych związków kółek rolniczych w Brzozowie, Jarosławiu, Lubaczowie i Przeworsku z lat 1962-1975⁶⁹. Od roku 1985 Archiwum wznowiło po kilku latach przerwy przyjmowanie większych partii archiwaliów z archiwów zakładowych instytucji wymiaru sprawiedliwości. Wśród nich znajdował się duży zbiór ksiąg hipotecznych z przemyskiego okręgu sądowego z drugiej połowy XIX w. i pierwszej połowy XX w., przekazany w 1987 r. przez Państwowe Biuro Notarialne w Przemyśle⁷⁰.

W wyniku wprowadzenia stanu wojennego w dniu 13 XII 1981 r. uległy likwidacji wszystkie działające w Polsce związki zawodowe. Archiwum przyjęło w 1983 r. zarówno akta dawnych rad zakładowych, podlegających Centralnej Radzie Związków Zawodowych, jak i komisji zakładowych NSZZ „Solidarność”. Otrzymano również archiwalia NSZZ „Solidarność” Regionu Południowo-Wschodniego w Przemyśle z lat 1980-1981. W roku 1983 i 1984 przyjęto ponadto akta Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Przemyśle z lat 1975-1981⁷¹.

Dokumentację, nieprzydatną już w bieżącej działalności organizacyjnej, przekazały do Archiwum Państwowego, na początku lat osiemdziesiątych, dwa stowarzyszenia: Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Przemyśle i Stowarzyszenie Archiwistów Polskich Oddział Wojewódzki w Przemyśle. Corocznie powiększał się zbiór druków ulotnych, których egzemplarze systematycznie przekazywała Drukarnia Spółdzielni Inwalidów „Praca” w Przemyśle. Do powiększania zbioru fotografii, w coraz poważniejszym stopniu, zaczęła się przyczyniać działalność własnej pracowni fotograficznej, dokumentującej bieżące wydarzenia i uroczystości w Archiwum, mieście i regionie; budowę osiedli mieszkaniowych, gmachów użyteczności publicz-

---

⁶⁸ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

⁶⁹ Tamże, poz. 40-44/82.

⁷⁰ Tamże, poz. 203/87.

⁷¹ Tamże, poz. 108-109/83 i 132/84; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 145.

nej i obiektów komunikacyjnych, a także wykonującej reprodukcje fotografii udostępnionych przez osoby prywatne z zastrzeżeniem ich zwrotu⁷².

W drodze zakupu pozyskano w 1985 r. spuściznę archiwalną Edwarda Horwatha doktora filozofii z Przemyśla z lat [1877] 1895-1962⁷³. Szereg archiwaliów Archiwum otrzymało w formie darowizn od osób prywatnych. W ten właśnie sposób w 1984 r. powiększyły zasób archiwalny zespoły aktowe Teki Stanisława Kojdra – Konspiracja „Rocha” w pow. Przeworsk (1939-1945) i Akta rodziny Konarskich z Dubiecka (1808-1944)⁷⁴.

W okresie od 1981 do 1988 r. Archiwum Państwowe w Przemyśle nie otrzymało żadnej większej partii akt z innego archiwum państwowego. Jedyne wyjątek stanowił drobny fragment zespołu archiwalnego Komenda Wojewódzka Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Rzeszowie, przekazany w 1983 r. przez AAN w Warszawie, za pośrednictwem WAP w Rzeszowie⁷⁵.

Zasób Archiwum pomniejszył się natomiast w 1982 r. o 16 zespołów archiwalnych, które zostały przekazane z Oddziału w Przeworsku do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Tarnobrzegu z siedzibą w Sandomierzu. Terytorialnie zespoły te dotyczyły miejscowości byłego powiatu niżańskiego. Trzy z powyższych zespołów PAP w Przeworsku otrzymało w 1964 r. od WAP w Przemyśle⁷⁶.

Reformy polityczne, prawno-ustrojowe, administracyjne i gospodarcze, które zapoczątkowało odzyskanie w 1989 r. pełnej suwerenności przez państwo polskie, spowodowały masowy napływ akt do Archiwum Państwowego w Przemyśle. Były to akta likwidowanych urzędów administracji ogólnej i specjalnej, partii i organizacji politycznych, spółdzielni i związków spółdzielczych, państwowych zakładów przemysłowych, gospodarstw rolnych, przedsiębiorstw budowlanych, handlowych i usługowych. W wyniku przeprowadzenia reformy samorządowej w 1990 r., w latach 1990-1991 przyjęto duże ilości dokumentacji wytworzonej w okresie od 1973 do 1990 r. przez urzędy miejskie i urzędy gmin oraz miejskie i gminne rady narodowe.

---

⁷² APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 145.

⁷³ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 169/85.

⁷⁴ Tamże, poz. 128 i 135/84; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 144.

⁷⁵ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 122/83.

⁷⁶ APP, AZ, Korespondencja i protokoły dotyczące przekazywania archiwaliów do innych archiwów państwowych z lat 1978-1983 (akta nieuporządkowane); Księga nabytków i ubytków PAP w Przeworsku 1963-1975; Z. Konieczny, *Dzieje Archiwum Przemyskiego...*, s. 144. W 1981 i 1983 r. przekazano ponadto do WAP w Rzeszowie pozostałą część tzw. depozytów oraz niewielkie ilości akt w ramach scalania zespołów rozbitych fizycznie.

Otrzymano również akta Wojewódzkiej Rady Narodowej w Przemyśle z lat 1975-1990⁷⁷. Reforma administracyjna w 1998 r. doprowadziła z kolei do likwidacji z końcem tegoż roku województwa przemyskiego. W związku z tym począwszy od roku 1999 rozpoczęło się przekazywanie do przemyskiego Archiwum dokumentacji byłego Urzędu Wojewódzkiego w Przemyśle z lat 1975-1998, urzędów rejonowych w Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyśle i Przeworsku z lat 1990-1998, a także – różnych urzędów administracji specjalnej i instytucji szczebla wojewódzkiego. Proces ten nie został jeszcze zakończony. W całości przekazano natomiast akta Wojewódzkiego Sejmiku Samorządowego w Przemyśle z lat 1990-1998⁷⁸.

W 1990 r. do zasobu Archiwum trafiły archiwalia instancji i organizacji partyjnych rozwiązanej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W większości przyjęto je z archiwum zakładowego byłego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Przemyśle, który funkcjonował od 1975 do 1990 r. Niewielką ilość akt komitetów gminnych PZPR zabezpieczono w terenie. Dokumentacja wytworzona przez instancje i organizacje partyjne PZPR została podzielona na poszczególne zespoły archiwalne. Ponadto Archiwum Państwowe przyjęło w latach 1989-1991 akta Rady Wojewódzkiej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego w Przemyśle (1982-1989), Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Przemyśle (1975-1990) i kilku organizacji młodzieżowych: Związku Młodzieży Socjalistycznej, Związku Młodzieży Wiejskiej, Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej i Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (1964-1987)⁷⁹.

W wyniku reorganizacji struktur spółdzielczości, przeprowadzonej zgodnie z uregulowaniami ustawy z dnia 20 I 1990 r., do Archiwum przekazano akta wojewódzkich związków spółdzielni mieszkaniowych, rolniczych spółdzielni produkcyjnych i spółdzielni „Samopomoc Chłopska”⁸⁰.

Z archiwów zakładowych sądów rejonowych przyjmowano od 1992 r. głównie akta sądowe z pierwszej połowy XX w. Z późniejszego okresu otrzymano akta funkcjonujących po 1950 r. państwowych biur notarialnych w Jarosławiu, Radymnie i Przeworsku. Natomiast Sąd Rejonowy w Przemyśle przekazał, oprócz archiwaliów z lat 1929-1950 wytworzonych przez Sąd

---

⁷⁷ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999. Część dokumentacji urzędów gmin i urzędów miejskich z lat 1973-1990 pozostała jednak w archiwach zakładowych jednostek organizacyjnych samorządu terytorialnego. Przejęcie tych materiałów utrudniał fakt, że w okresie od 1990 do 1998 r. urzędy i instytucje samorządowe nie były objęte państwowym nadzorem archiwalnym. Problem ten rozwiązało ostatecznie ponowne podporządkowanie ich od roku 1999 nadzorowi archiwalnemu.

⁷⁸ APP, Kancelaria, Sprawozdania z działalności AP za lata 2000-2001; Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

⁷⁹ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

⁸⁰ Tamże.

Okręgowy w Przemyśle, także zbiór ksiąg gruntowych i hipotecznych z terenu miasta Przemyśla z drugiej połowy XIX w. i początku XX w. oraz część akt Sądu Powiatowego w Przemyśle z lat 1951-1966. Zasób Archiwum wzbogaciły również zespoły archiwalne instytucji kulturalnych: Powiatowa Biblioteka Publiczna w Przemyśle (1948-1974), Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Przemyśle (1975-1987), Przemyski Dom Kultury (1964-1975) i Wojewódzki Dom Kultury w Przemyśle (1975-1991). Dokumentację zbędną już do bieżącej działalności organizacyjnej przekazało ponadto Towarzystwo Muzyczne w Przemyśle⁸¹.

Archiwum Państwowe znacznie powiększyło swoje zbiory specjalne. We własnym zakresie kompletowano zbiór afiszy, plakatów i druków ulotnych. Oprócz dalszego wykonywania fotografii dokumentalnych i reportażowych, rozpoczęto także sporządzanie nagrań audiowizualnych, dokumentujących ważne wydarzenia z życia Archiwum, miasta i regionu. Wykorzystując posiadane skromne środki finansowe, kupowano niewielkie ilości archiwaliów. Większość z nich stanowiły pocztówki i fotografie. Zakupiono również pojedyncze dokumenty pergaminowe i papierowe, mapy oraz plany⁸².

Archiwum otrzymywało nadal liczne materiały archiwalne jako darowizny od osób prywatnych. Wśród nich znajdowały się m.in. pochodzące z XX w. spuścizny Władysława Grabowskiego (przekaz. w 1991 r.) i Aleksego Gilewicza (przekaz. w 1992 r.)⁸³. Uwzględniając życzenie kilku przemyskich naukowców, publicystów i działaczy społecznych stworzono specjalne teki, stanowiące odrębne ewidencyjne zbiory archiwalne, do których osoby te systematycznie przekazują kolejne materiały⁸⁴.

Tylko nieznaczną część nabytków stanowiły akta przekazane przez inne archiwa państwowe. Dwukrotnie archiwalia przekazywało Archiwum Państwowe w Szczecinie Oddział w Płotach. W roku 1989 otrzymano sprawozdania sytuacyjne starostw powiatowych w Brzozowie, Jarosławiu, Lubaczowie i Przemyśle z 1938 r., Starostwa Powiatowego w Przeworsku z 1935 i 1938 r., a także szczątkowe akta Starostwa Powiatowego Tamobrzeskiego z lat 1932-1938 oraz komend powiatowych Policji Państwowej w Jarosławiu, Przemyśle, Przeworsku i Tamobrzegu z lat 1931-1938. Natomiast w 1992 r. uzyskano niewielki fragment zespołu archiwalnego Starostwo Powiatowe Tarnobrzeskie, zawierający dokumentację z okresu od 1923 do 1939 r.⁸⁵ Ar-

⁸¹ APP, Kancelaria, Sprawozdania z działalności AP za lata 2000-2001; Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

⁸² Tamże.

⁸³ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 326/91 i 350/92.

⁸⁴ Są to Teki: Bogusława Gębarowicza, Zdzisława Koniecznego, Stanisława Krakowskiego i Bronisława Majgiera.

⁸⁵ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 215-217 i 226-229/89 oraz poz. 351/92.

chiwum Państwowe w Rzeszowie przysyłało archiwalia również dwa razy. W roku 1997 przekazało fragmentaryczne akta powiatowych komitetów Frontu Jedności Narodu w Jarosławiu, Lubaczowie, Przemyślu i Przeworsku z lat 1952-1974, zaś w 2000 r. – zespół archiwalny Socjaldemokracja RP Rada Wojewódzka w Przemyślu (1991-1999)⁸⁶.

Jedyny ubytek materiałów archiwalnych z przemyskiego Archiwum, w scharakteryzowanym wyżej okresie, nastąpił wskutek przekazania w 1993 r., na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, do AGAD w Warszawie akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich, parafii greckokatolickich i izraelskich gmin wyznaniowych z terenów, które po 1945 r. znalazły się w granicach ZSRR. Akta te posiadały łączny rozmiar 1192 j.i. (26 mb.)⁸⁷.

W okresie od 1981 do 2001 r. nastąpił znaczny napływ archiwaliów do Archiwum Państwowego w Przemyślu, który doprowadził do dalszego powiększenia jego zasobu. Z końcem 2001 r. osiągnął on rozmiar przeszło 3300 mb. Ogólną wielkość zasobu w poszczególnych latach prezentują dane zamieszczone w załączniku nr 3. Tabela ta przedstawia również stan ilościowy materiałów archiwalnych, które zostały całkowicie opracowane. Nie prezentowano podobnych danych dotyczących okresu sprzed 1981 r., z uwagi na posługiwanie się w sprawozdawczości różnymi kryteriami określającymi stan opracowania archiwaliów. Natomiast w latach 1981-2001 stosowano jednolite kryterium, zaliczające do zespołów całkowicie opracowanych tylko zespoły zinwentaryzowane, posiadające inwentarz archiwalny wraz ze sporządzonym do niego wstępem (notatką), zatwierdzony na posiedzeniu Komisji Metodycznej Archiwum. Opracowywanie archiwaliów wpływało również w istotny sposób na kształtowanie się wskaźników charakteryzujących wielkość zasobu w omawianym okresie. Podczas prac porządkowych usuwano z akt części metalowe, wymieniano zniszczone tekturowe okładki, brakowano dokumentację niearchiwalną. W rezultacie objętość archiwaliów ulegała zmniejszeniu. W związku z tym podczas skontrum zasobu, przeprowadzonego w 1997 r., skorygowano ogólny rozmiar zasobu, który okazał się mniejszy od podawanego w sprawozdaniach statystycznych z kilku poprzednich lat⁸⁸.

---

⁸⁶ APP, AZ, pismo z 11 III 1997 r. znak: 54-1/97; Teczka zespołu Socjaldemokracja RP Rada Wojewódzka w Przemyślu.

⁸⁷ Przekazano w całości zespoły archiwalne Parafie rzymskokatolickie byłej Małopolski Wschodniej – zbiór szczątków zespołów (1604-1940) i Parafie greckokatolickie byłej Małopolski Wschodniej – zbiór szczątków zespołów (1687-1946) oraz 4 j.i. z zespołu Izraelskie gminy wyznaniowe – zbiór szczątków zespołów. Zob. Księga nabytków i ubytków 1966-1999, poz. 78-80/93 i A. Krochmal, M. Proksa, Akta metrykalne w zasobie..., s. 9.

⁸⁸ B. Bobusia, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyślu za 1997 rok, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 12: 1997, s. 191.

Wcześniejsze skontrum z lat 1979-1981 ujawniło natomiast 49 zespołów archiwalnych nie uwzględnionych w spisie zespołów⁸⁹. Archiwalia te były poprzednio klasyfikowane jako materiały nie rozpoznane i nie ewidencjonowane. Bardzo liczne zespoły zostały wyodrębnione podczas prac porządkowych. Podzielono m.in. szereg zespołów grupujących dotychczas akta wszystkich kancelarii notarialnych lub wszystkich sądów danego szczebla organizacyjnego, istniejących w danej miejscowości w różnych okresach chronologicznych. Stałym elementem porządkowania i ewidencjonowania akt było również dzielenie dotychczasowych wiązek aktowych na poszczególne jednostki archiwalne. Przyrost liczby zespołów i jednostek archiwalnych w okresie od 1981 do 2001 r. wynikał zatem nie tylko z przyjmowania archiwaliów, ale również z prowadzenia prac magazynowych i inwentaryzacyjnych w Archiwum.

Na kształtowanie się zasobu Archiwum Państwowego w Przemysłu w latach 1951-2001 wpłynęły w poważnym stopniu kilkakrotne zmiany jego terytorialnego zakresu działalności, liczne przekształcenia ustrojowe i społeczno-gospodarcze państwa polskiego, a także posiadana baza lokalowa. Należy mieć nadzieję, że w przyszłości gromadzenie zbiorów przemyskiego Archiwum będzie się mogło odbywać w sposób bardziej planowy, systematyczny i stabilny, niż miało to miejsce w okresie omówionym w niniejszym artykule.

---

⁸⁹ APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

Załącznik nr 1

Wykaz ważniejszych zespołów lub fragmentów zespołów przyjętych
do zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu
w latach 1952-1958⁹⁰

1952 r.

Akta miasta Jarosławia XVI-XIX w.
C.K. Starostwo Powiatowe w Sanoku 1870-1918
Starostwo Powiatowe Sanockie 1918-1939
Powiatowy Urząd Rozjemczy do Spraw Majątkowych Posiadaczy Gospodarstw
Wiejskich w Jarosławiu 1932-1939
Sąd Ludowy II Dzielnicy miasta Przemyśla 1940-1941
Greckokatolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki 1775-1921
Apostolska Administracja Łemkowszczyzny 1934-1945
Komunalna Kasa Oszczędności powiatu niżańskiego w Nisku 1 poł. XX w.

1953 r.

Starosta Powiatowy w Sanoku 1939-1944
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu 1786-1946
Izba Przemysłowo-Handlowa w Rzeszowie 1944-1951
Komunalna Kasa Oszczędności powiatu brzozowskiego w Brzozowie
1927-1950
Komunalna Kasa Oszczędności miasta Jarosławia w Jarosławiu XIX/XX w.
Spółka Oszczędności i Pożyczek w Strzyżowie 1 poł. XX w.
Bank Spółdzielczy im. Dra Stefczyka w Strzyżowie 1 poł. XX w.
Centralna Kasa Spółek Rolniczych Oddział w Krakowie Ekspozytura
w Rzeszowie 1934-1937
„Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP Delegatura Zarządu
w Rzeszowie 1945-1948⁹¹
Spółdzielcze Przedsiębiorstwo Budowlane powiatu jasielskiego w Jaśle
1946-1952
Powiatowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa w Rzeszowie 1937-1944

---

⁹⁰ Wykaz nie uwzględnia zespołów przekazanych w późniejszych latach do ZSRR oraz do innych archiwów państwowych w Polsce.

⁹¹ Obecna nazwa zespołu: Centrala Spółdzielni Spożywców Społem w Warszawie Oddział Okręgowy w Rzeszowie

1954 r.

IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyśle
1892-1938
„Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP Oddział w Przeworsku
1941-1948
Małopolskie Towarzystwo Cukrownicze „Przeworsk” Spółka Akcyjna
w Przeworsku 1894-1944

1955 r.

Akta miasta Brzozowa 1657-1850
Akta miasta Krosna 1512-1755
Państwowy Urząd Repatriacyjny Wojewódzki Oddział w Rzeszowie 1945-1950
Archiwum Geodezyjne 1847-1853
Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym
Delegatura na województwo rzeszowskie w Rzeszowie 1946-1954
Bank Spółdzielczy w Jarosławiu [1910-1944] 1944-1950
„Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP Oddział w Łańcucie [1937]
1940-1948 [1949]
„Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP Oddział w Leżajsku
1941-1948
Akta rodziny Urbańskich z Haczowa 1602-1860

1956 r.

Akta miasta Jarosławia 1559-1579, 1897-1950
Akta miasta Przeworska XVII w.-1950 r.
Państwowy Zarząd Wodny w Przemyśle 1892-1951
Sąd Okręgowy w Przemyśle 1930-1939
Sąd Okręgowy w Rzeszowie 1846-1935
Sąd Grodzki w Rzeszowie 1902-1939
Sąd Powiatowy w Głogowie 1907-1940
Sąd Powiatowy w Strzyżowie 1921-1922, 1929
Sąd Powiatowy w Tyczynie 1884-1949
Komenda Wojewódzka Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w Rzeszowie
1948-1955
Polski Komitet Opiekuńczy w Jarosławiu 1940-1944
Zarząd Okręgowy Związku Inwalidów Wojennych RP w Rzeszowie 1945-1950
Ewangelicki Urząd Parafialny w Raniżowie 1789-1913
Archiwum Zamku Leskiego Krasickich 1477-1925

1957 r.

Powiatowa Rada Narodowa w Jarosławiu 1944-1950
Starostwo Powiatowe w Lubaczowie 1946-1947
Powiatowa Rada Narodowa w Przemyślu 1944-1950
Powiatowy Zarząd Drogowy w Przemyślu 1944-1950
Fabryka Wstążek w Jarosławiu 1910-1952
Zjednoczenie Państwowych Gospodarstw Rolnych w Przemyślu 1954-1956
Polska Powiatowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa w Przemyślu 1942-1947
Bank Spółdzielczy im. Dra Stefczyka w Krośnie 1913-1946
Komunalna Kasa Oszczędności miasta Krosna 1897-1949
Bank Rolny Oddział Powiatowy w Nisku 1945-1953

1958 r.

Akta miasta Przemyśla 1940-1950
Starostwo Powiatowe w Jarosławiu 1944-1950
Starostwo Powiatowe w Lubaczowie 1945-1950
Starostwo Powiatowe Przemyskie 1944-1950
Starostwo Powiatowe Przeworskie 1944-1950
Powiatowa Rada Narodowa w Lubaczowie 1944-1950
Powiatowa Rada Narodowa w Przeworsku 1944-1950
Akta komisji wyborczych do rad narodowych z terenu województwa
rzeszowskiego z wyborów przeprowadzonych w dniu 5 XII 1954 r.
Dyrekcja Lasów Państwowych Okręgu Rzeszowskiego w Tarnowie 1944-1949
Okręgowy Zakład Elektryczny Rzeszów Rejon Przemyśl 1918-1950
Rzeszowskie Gorzelnie Rolnicze w Rzeszowie 1951-1952
Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Źródło” w Przemyślu 1944-1955

Źródło: APP, zespół WAP, sygn. 1, 11, 18, 29, 58, 64, 114, 117, 120, 159,
162, 165, 201; Księga nabytków 1954-1956.

Załącznik nr 2

Zasób Archiwum Państwowego w Przemyślu w latach 1951-1980

Rok	Liczba		
	zespołów	metrów bieżących	jednostek inwentarzowych
1951	3	72	.
1952	16	169	.
1953	531	725	.
1954	587	1074	.
1955	655	1059	.
1956	692	1602	.
1957	618	1696	.
1958	696	1809	.
1959	733	2064	.
1960	810	2084	.
1961	427	1560	49 707
1962	581	2115	77 726
1963	643	1828	91 634
1964	645	1668	85 167
1965	716	2145	86 379
1966	755	2080	90 825
1967	772	2142	94 088
1968	717	2081	94 316
1969	715	2007	90 903
1970	734	2123	93 201
1971	746	1975	96 286
1972	771	2013	101 353
1973	772	2023	101 143
1974	772	2035	102 908
1975	775	2068	112 152
1976	930	2321	131 669
1977	929	2335	132 808
1978	932	2360	133 937
1979	936	2405	138 076
1980	907	2605	151 556

Uwaga: dane z lat 1976-1980 dotyczą WAP w Przemyślu łącznie z Ekspozyturą (Oddziałem) w Przeworsku.

Źródło: Archiwum Zakładowe, Sprawozdania statystyczne WAP w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu i OT WAP w Przemyślu; Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego i jego zasobu, Przemyśl 1988, tab. nr 3 na s. 143.

Załącznik nr 3

Zasób Archiwum Państwowego w Przemysłu i stan jego opracowania
w latach 1981-2001

Rok	Zasób ogółem			Zasób całkowicie opracowany		
	zespołów	mb.	jednostek	zespołów	mb.	jednostek
1981	908	2624	153 458	138	418	19 387
1982	973	2717	162 451	187	470	23 111
1983	994	2742	165 470	290	528	28 579
1984	1002	2745	166 877	389	597	36 044
1985	1007	2734	166 491	488	638	40 007
1986	1023	2750	168 485	562	670	42 697
1987	1032	2784	170 109	651	770	50 358
1988	1036	2786	170 654	703	819	53 893
1989	1043	2801	172 392	752	864	57 537
1990	1366	3078	211 112	1054	1107	69 811
1991	1372	3170	226 889	1074	1136	72 395
1992	1412	3174	232 206	1142	1181	76 434
1993	1442	3186	238 871	1188	1219	80 896
1994	1464	3223	249 511	1221	1235	86 234
1995	1495	3292	260 369	1256	1347	117 311
1996	1497	3313	263 969	1259	1352	118 225
1997	1508	2985	303 104	1266	1472	122 747
1998	1525	3058	310 195	1280	1492	131 051
1999	1543	3167	321 008	1292	1506	132 374
2000	1579	3267	331 624	1305	1528	138 259
2001	1594	3314	348 876	1309	1538	139 584

Uwaga: dane z lat 1981-1996 dotyczą AP w Przemysłu łącznie z Oddziałem w Przeworsku.

Źródło: Archiwum Zakładowe, Sprawozdania statystyczne i opisowe AP;
Z. Konieczny, Dzieje Archiwum Przemyskiego i jego zasobu,
Przemysłu 1988, tab. nr 3 na s. 143.

Załącznik nr 4

Wykaz ważniejszych zespołów lub fragmentów zespołów
przekazanych do Archiwum Państwowego w Przemyślu
przez inne polskie archiwa państwowe

Nazwa zespołu	Daty skrajne	Przekazujące Archiwum	Forma nabytku
1953 r.			
Starostwo Powiatowe Sanockie	1918-1939	WAP Kraków	dopływ
Starosta Powiatowy w Sanoku	1939-1944	WAP Kraków	nowy zespół
Izba Przemysłowo-Handlowa w Rzeszowie	1944-1951	WAP Kraków	nowy zespół
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu	1786-1946	AGAD	nowy zespół
1956 r.			
Komunalna Kasa Oszczędności miasta Rzeszowa w Rzeszowie	brak danych	WAP Kraków	dopływ
Ewangelicki Urząd Parafialny w Raniżowie	1789-1913	WAP Kraków	nowy zespół
Archiwum Zamku Leskiego Krasickich	1477-1925	WAP Kraków	nowy zespół
1957 r.			
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu	1291, 1378-1870	AGAD	dopływ
1961 r.			
Zachodni Seniorat Ewangelickiego Kościoła Wyznania Augsbursko-Helweckiego w Polsce	1919-1938	WAP Poznań	nowy zespół
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu	1600-1792	AGAD	dopływ
1963 r.			
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu	XV-XX w.	AGAD	dopływ
1965 r.			
Akta miasta Przemyśla	1829-1841	WAP Kraków	dopływ

Kształtowanie się zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu 1951-2001

1968 r.			
Bank Emisyjny w Polsce Oddział w Przemyślu	1942-1944	AAN	nowy zespół
Starostwo Powiatowe Dębickie	1937-1939	WAP Kraków	nowy zespół
C.K. Starostwo Powiatowe w Gorlicach	[1821] 1896-1918	WAP Kraków	nowy zespół
Starostwo Powiatowe Gorlickie	1918-1939	WAP Kraków	nowy zespół
C.K. Starostwo Powiatowe w Jasle	[1787] 1868-1918	WAP Kraków	nowy zespół
Starostwo Powiatowe Jasielskie	1918-1927	WAP Kraków	nowy zespół
Starostwo Powiatowe w Ropczycach	1918-1937	WAP Kraków	nowy zespół
Starostwo Powiatowe Tarnobrzskie	[1889-1918] 1919-1939	WAP Kraków	nowy zespół
1969 r.			
Posterunek Policji Państwowej w Niżankowicach	1921-1939	WAP Katowice	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza nr 58 w Krzemieńcu Wołyńskim	1930	AGAD	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza Okręgu nr 60 w Krzemieńcu Wołyńskim	1935	AGAD	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza Okręgu nr 59 w Równem Wołyńskim	1935	AGAD	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza Okręgu nr 60 w Krzemieńcu Wołyńskim	1938	AGAD	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza Okręgu nr 59 w Równem Wołyńskim	1938	AGAD	nowy zespół
Okręgowa Komisja Wyborcza Okręgu nr 58 w Sarnach	1938	AGAD	nowy zespół
1972 r.			
Bank Emisyjny w Polsce Oddział w Przemyślu	1941-1945	AAN	dopływ
1973 r.			
Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu	1850-1927	AGAD	dopływ
1974 r.			
Państwowy Urząd Repatriacyjny Wojewódzki Oddział w Rzeszowie	1944-1950	AAN	dopływ

1983 r.			
Komenda Wojewódzka PO „Służba Polsce” w Rzeszowie	1948-1956	AAN	dopływ
1989 r.			
Starostwo Powiatowe Przeworskie	1935, 1938	AP Szczecin O/Płoty	dopływ
1992 r.			
Starostwo Powiatowe Tarnobrzeskie	1923-1939	AP Szczecin O/Płoty	dopływ
1997 r.			
Sąd Powiatowy w Przeworsku	1949	AP Rzeszów	dopływ
Powiatowy Komitet FJN w Jarosławiu	1952-1974	AP Rzeszów	dopływ
Powiatowy Komitet FJN w Lubaczowie	1952-1974	AP Rzeszów	dopływ
Powiatowy Komitet FJN w Przemyślu	1952-1974	AP Rzeszów	dopływ
Powiatowy Komitet FJN w Przeworsku	1952-1974	AP Rzeszów	dopływ
2000 r.			
Socjaldemokracja RP Rada Wojewódzka w Przemyślu	1991-1999	AP Rzeszów	nowy zespół

Źródło: APP, zespół WAP, sygn. 11 i 117; Teczki zespołów Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu i Socjaldemokracja RP Rada Wojewódzka w Przemyślu; Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

Załącznik nr 5

Wykaz ważniejszych zespołów lub fragmentów zespołów
otrzymanych przez Archiwum Państwowe w Przemyślu w drodze
rewindykacji z ZSRR w 1963 i 1966 r.

Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba jednostek
1963 r.		
Akta miasta Przemyśla	1785-1935	48
Starostwo Powiatowe w Jarosławiu	1927-1939	5
Starostwo Powiatowe w Przemyślu	1928-1939	4
Powiatowa Komenda Policji Państwowej w Przemyślu	1919-1921	15
Akta notariuszy miasta Cieszanowa	1884-1897	30
Akta notariuszy miasta Lubaczowa	1892, 1914	6
Izba Notarialna w Przemyślu	1883-1933	75
C.K. Sąd Obwodowy w Przemyślu	1907-1908	3
Sąd Powiatowy w Cieszanowie	1912-1929	16
Sąd Powiatowy w Dukli	1918-1937	145
Sąd Okręgowy w Przemyślu	1930-1939	170
Prywatne Seminarium Nauczycielskie Męskie w Przemyślu	1921-1932	31
Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Rudniku nad Sanem	1912-1932	20
Prywatne Seminarium Nauczycielskie w Krośnie	1907-1935	100
1966 r.		
Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie PP Benedyktynek w Przemyślu	1925-1936	10
Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Emili Plater w Jarosławiu	1922-1936	3
Prywatne Miejskie Gimnazjum Koedukacyjne im. Pawła z Krosna w Krośnie	1935-1939	4

Źródło: APP, Księga nabytków i ubytków 1966-1999.

The formation of the resources of the State Record Office in Przemyśl in the years 1951-2001

The Record Office in Przemyśl as a state institution began its work on 1st September 1951. At that time the original resources consisted of the collection of the Municipal Record Office in Przemyśl, established in 1874 and put under the state control by the end of July 1951. In the discussed period of time, the resources of the Record Office have enlarged mainly due to taking into possession the archives from different offices, institutions, establishments and associations being under archival surveillance in authority of the State Record Office. Some sections or their fractions had the Record Office received from other Polish record offices. Some few archival materials were obtained from the USSR in 1963 and 1966 as a result of revindication. Some materials were presented by individuals having made additions to the collection as well as recordings and photographs produced by the office's own studio.

Purchasing archives were of little importance because of insufficient finances.

The great influence over the formation of the resources had the changes in the territorial range of activity, political, social and economic transformations in Poland and the size of the usable storage area of the office.

The objective repartition that had been formed in the discussed period of time contains:

- The files of the self-government institutions, towns, guilds, administrative districts' councils, villages, dominions and communes.
- The files of the state administration offices, starosties, presidiums of commune councils as well as the special administration units, like state repatriation offices, abolishing offices, land offices.
- The files of administration of justice, law courts, public notary bureaus, arbitration offices.
- The files of educational administration and primary and secondary schools'.
- The files of establishments and organs of economic administration, manufacturers and services, state farms, business firms, road and forestry administration.
- The files of cooperatives and cooperative federations.
- The files of banks and creditors.
- The files of the welfare institutions, trade unions and associations.
- The files of religious institutions containing among other things the public registers (births, marriages, deaths).
- Collections, assemblages and bequests.

By the end of 2001 the resources of the Record Office in Przemyśl comprised 1594 archival units at over 3300 linear metres. In their considerable part the materials are compiled which facilitates scientific researches, genealogical quests, official and practical use. They are also extremely useful for the popularization of the knowledge about the history of the region as well as for broadening the public awareness of the value of archival records.

Bildung des Archivbestandes des Staatsarchivs in Przemyśl in den Jahren 1951-2001

Przemyśler Archiv als staatliche Einrichtung begann seine Tätigkeit am 1 September 1951. Sein Urbestand bildeten damals Sammlungen des Ende Julis verstaatlichten Stadarchivs in Przemyśl, das seit 1874 existierte.

In dem oben erwähnten Zeitraum vergrößerte sich der Archivbestand vor allem infolge Übernahme der Archivsammlungen von Behörden, Institutionen, Unternehmen und Vereinen im Auftrag des Archivaufsichts.

Einige Archivbestände oder ihre Teile bekam das Archiv von den anderen in Polen tätigen Staatsarchiven. Einige Archivalien sind als Rückgabe aus Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken in den Jahren 1963 und 1966 erworben.

Der Bestand des Staatsarchivs bereicherten sowohl die Gaben von den Privatpersonen als auch die Fotos und Tonaufnahmen, die von dem eigenen fotografischen Atelier angefertigt wurden.

Neuerwerb der Archivalien war wegen der knappen Geldmittel niedrig.

Einen wesentlichen Einfluß auf die Bildung der Archivsammlung übten die Veränderungen des Tätigkeitsgebiets, Staatsformumwandlungen und sozial-wirtschaftliche Umbildungen Polens und die Nutzfläche der Archivmagazine aus.

In der oben genannten Form gebildeter Bestand enthält:

- Akten der Selbstverwaltungen, Städte, Zünfte, Kreisnationalräte, Dörfer, Dominien und Gemeinden;
- Akten der Staatsverwaltungsbehörden, Landratsämter, Präsidien des Gemeinderats und z.B. Akten der Repatriierungsämter, Liquidationsämter und Landkreisämter;
- Akten der Rechtssprechungsinstitutionen, Gerichte, Notare, Schiedsämter;
- Akten des Schulwesens: der Grund- und Oberschulen
- Akten der Unternehmen und wirtschaftlichen Verwaltungsbehörden, Produktions-, Dienstleistungs- und Handelsunternehmen, landwirtschaftlicher Staatsbetriebe, Straßenbau- und Forstwirtschaftsverwaltung;
- Akten der Genossenschaften und Genossenschaftsverbände;
- Akten der Banken und Kreditunternehmen;
- Akten der Sozialverbände, Gewerkschaftsorganisationen und Genossenschaften;
- Akten der Bekenntnisbehörden, die ua. Heirats- Sterbe- und Geburtsregister enthalten;
- Sammlungen, Kollektionen und Erben.

Ende 2001 beträgt der Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl 1594 Erfassungseinheiten also über 3300 laufende Meter. Im großen Teil sind das die schon bearbeiteten Materialien, was den Gebrauch zu wissenschaftlichen, amtlichen und Nutzungszwecken erleichtert. Sie sind auch äußerst nützlich zur Verbreitung des Wissens über Geschichte der Region und Erweiterung des gesellschaftlichen Bewußtseins über Werke in der Archivsammlung.

Elżbieta Laska

Przemyśl

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE DO MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYŚLU

W zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu przechowywane są zespoły i zbiory, których akta zostały wytworzone w okresie staropolskim, zaboru austriackiego, II Rzeczypospolitej, okresu okupacji hitlerowskiej, Polski Ludowej oraz III Rzeczypospolitej.

Z roku na rok wzrasta liczba badaczy zarówno z Polski jak i z zagranicy (Ukraina, Kanada, Stany Zjednoczone, Szwecja) poszukujących w Archiwum przemyskim materiałów do prac naukowych na temat mniejszości ukraińskiej np. działalności duchowieństwa unickiego, budownictwa i sztuki cerkiewnej, stosunków z ludnością polską, czy szkolnictwa ukraińskiego.

Archiwalia dotyczące kwestii ukraińskiej można znaleźć w wielu zespołach i zbiorach, które obejmują tereny należące obecnie do Polski i Ukrainy.

Akta wytworzone przez cerkiew greckokatolicką i jej urzędy (m.in. *Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu*, *Kapitułę Greckokatolicką w Przemyślu*, *Apostolską Administrację Łemkowszczyzny*, *Greckokatolickie Urzędy Dekanalne*, *Parafie greckokatolickie z Przemyślu i byłego województwa rzeszowskiego*, *Bractwo św. Mikołaja w Przemyślu*, *Towarzystwo „Diecezjalna Pomoc” w Przemyślu*) oraz przez instytucje i organizacje ukraińskie (m.in. *Towarzystwo „Dom Ludowy” w Przemyślu*, *[Ukraińską] Wielobranżową Spółdzielnię Pracy w Przemyślu*, *Ukraińską Kasę Oszczędności w Przemyślu*) przechowywane są w 22 zespołach i zbiorach archiwalnych. Zawierają materiały do badań stosunków wyznaniowych na terenie greckokatolickiej diecezji przemyskiej, dotyczące karności i dyscypliny księży, majątku kościoła greckokatolickiego, akta metrykalne, sprawy dot. działalności towarzystw i bractw cerkiewnych, czy sprawy funkcji nauczycielskiej cerkwi.

Materiały dotyczące Ukraińców oraz stosunków polsko-ukraińskich występują także w aktach instytucji samorządowych, administracji państwowej i specjalnej, aktach sądów i notariuszy, aktach szkół i administracji szkolnej (w tym akta szkół ukraińskich).

W aktach starostw powiatowych można znaleźć wiele informacji na temat życia mniejszości ukraińskiej, która zamieszkiwała tereny obecnej Polski południowo-wschodniej. Znajdują się tu materiały dotyczące działalności towarzystw kulturalnych, dobroczynnych, politycznych; dane o cerkwi greckokatolickiej, informacje na temat wpływów mniejszości ukraińskiej w partiach i stronnictwach politycznych. Ponadto z akt starostw możemy się dowiedzieć o emigracji zarobkowej ludności ukraińskiej do krajów Europy i obu Ameryk, a także o stosunkach między Polakami, a Ukraińcami.

Materiały dotyczące sytuacji mniejszości narodowych i religijnych występują także w aktach notariuszy działających na terenie byłego województwa lwowskiego. W aktach tych jako strony występują także osoby narodowości ukraińskiej. Figurują w różnych rodzajach akt typowych dla kancelarii notarialnych – kontraktach darowizn, umowach przedślubnych, testamentach, skryptach dłużnych, kontraktach kupna-sprzedaży, kontraktach dzierżawy. Niektóre dokumenty notarialne związane są z duchowieństwem przemyskim¹, cerkwią greckokatolicką², instytucjami i towarzystwami kredytowymi³.

Informacje na temat stanu majątkowego kościoła greckokatolickiego, towarzystw i organizacji ukraińskich, czy osób fizycznych można odnaleźć ponadto: w księgach hipotecznych, w spisach mieszkańców, wykazach nieruchomości, rejestrach gospodarstw rolnych, księgach meldunkowych. Materiały te występują w aktach miast, starostw, gmin i sądów.

Archiwum Państwowe w Przemyśle wydało drukiem kilka przewodników omawiających przechowywany zasób⁴. Podają one jednak ogólne informacje o zawartości poszczególnych grup zespołów.

¹ Ks. Josafat Kocyłowski – biskup ordynariusz biskupstwa obrządku greckokatolickiego w Przemyśle odstępuje tytułem darczynnym część parceli gromadom Poździacz, Torki i Nakło – na własność w celach melioracyjnych (Akta notariuszy Przemyśla – notariusz A. Krupa, sygn. 1).

² Darowizna na rzecz cerkwi w Rzepedzi oraz cerkwi pod wezwaniem „Świętej Pokrowy” w Komańczy (Akta notariuszy Bukowska, notariusz P. Smal, sygn. 6), kontrakt kupna-sprzedaży przez Eustachego Zenona Ścibor-Rylskiego majątności Karlików i parcel gruntowych w Pielni Górnej greckokatolickiemu Probstwu w Pielni Górnej (Akta notariuszy Bukowska, notariusz P. Smal, sygn. 5).

³ Ukraiński Kooperatywny Bank w Pruchniku-Mieście, Powiatowe Towarzystwo Kredytowe „Nadija” (Akta notariuszy Pruchnika, notariusz A. Nitarski, sygn. 28).

⁴ A. Krochmal, Akta wyznaniowe w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle, Przemyśl 1993; A. Krochmal, M. Proksa, Akta metrykalne w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle, Przemyśl 1998; A. Dziedziuk, Przewodnik po zespołach starostw powiatowych, Przemyśl 1993. A. Dziedziuk, Akta notariuszy w zasobie Archi-

W celu ułatwienia szybszego dotarcia przez badaczy korzystających z zasobu Archiwum przemyskiego, a poszukujących materiałów archiwalnych dot. życia mniejszości ukraińskiej, przygotowano zamieszczony poniżej wykaz⁵. Uwzględniono w nim następujące elementy opisu: nazwę zespołu, sygnaturę archiwalną, tytuł jednostki, daty skrajne materiałów archiwalnych znajdujących się w danej jednostce. W przypadku zespołów wytworzonych przez instytucje lub organizacje ukraińskie podano ogólną charakterystykę występujących w nich akt.

Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu 1291–1946 – Zespół 142

Dyplomy pergaminowe i papierowe, akta Kurii Biskupiej i Konsystorza, akta Konsystorza i Ordynariatu (m.in. protokoły z sesji konsystorskich, sprawy dyscyplinarne księży, wykazy urodzin, ślubów i śmierci osób wojskowych oraz korespondencja, akta ternionu I–XX, świadectwa zgonów internowanych w obozie Thalerhof, wykazy dzwonów, dochodzenia karne przeciw księżom, wizytacje dekanalne, regulacje parafii, sprawy majątków cerkiewnych i parafialnych, legaty, inwentarze cerkiewne, fasje podatkowe, kurendy obcych eparchii, materiały do schematyzmu), kopie ksiąg metrykalnych, pomoce kancelaryjne Konsystorza, akta szkolne, akta małżeńskie, administracja dóbr biskupich, pałac biskupi, Klucz Wawłowski, Wieluński i Straszewicki; Dom Prezbiterialny, Generalny Wikariat w Jarosławiu, Seminarium Duchowne, Instytut Wdów i Sierot, Opracowania różne, zapiski, kroniki; korespondencja, kazania różnych księży, wydawnictwa własne, rozporządzenia władz państwowych i duchownych (diecezji przemyskiej i lwowskiej), akta i druki obce.

---

wum Państwowego w Przemyślu. Przewodnik, Przemyśl 1994; M. Dalecki, Akta szkół i administracji szkolnej w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu, Przemyśl 1993, Ewidencje ludności w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu i Oddziale Przeworsk, oprac. B. Bobusia, A. Nowak, M. Proksa, Przemyśl 1994.

⁵ Na temat materiałów źródłowych dot. ludności ukraińskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu pisali: B. Bobusia, Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła” w świetle akt zespołu Głównego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych akt PUR O/W Rzeszów, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” (dalej RH-A) t. VII/VIII, Przemyśl 1994, ss. 207–246; B. Bobusia, Materiały do przesiedleń Ukraińców w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu (w:) Polska i Ukraina po II wojnie światowej pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998, ss. 337–344; M. Dalecki, Ukraińskie instytucje kredytowe w Przemyślu, RH-A t. X, Przemyśl 1995, ss. 149–160; Z. Konieczny, Akta dotyczące stosunków polsko-ukraińskich, instytucji i organizacji ukraińskich w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu, RH-A t. X, Przemyśl 1995, ss. 191–196.

Kapituła Greckokatolicka w Przemyślu 1772–1946 – Zespół 143

Statuty, akta odnowienia Kapituły Przemyskiej, akta personalne biskupów i członków Kapituły, materiały dot. kryłozan i innych osób pełniących ważne funkcje w Kapitułe przemyskiej, akta rodzin (materiały dot. spraw majątkowych, zapisy testamentowe, wyciągi z akt sądowych), protokoły z konferencji i posiedzeń, sprawy finansowe i majątkowe biskupów i Kapituły – księgi dochodów i wydatków księgi kasowe, inwentarze majątku Katedry i majątku Kapituły, realności w Przemyślu, dobra tabularne, wykazy powinności poddańczych i daniny pieniężne, akta fundacji biskupa J. Śnińskiego, Mogilnickiego i Dobrzańskiego, drukarnia biskupia, biblioteka i archiwum Kapituły, akta dot. całokształtu działalności Kapituły zarejestrowane w dzienniku podawczym.

Grekokatolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki 1775–1921 [1934] – Zespół 156

Listy pasterskie papieży, episkopatu Austrii, grekokatolickich metropolitów lwowskich i biskupów przemyskich; stosunki kościoła grekokatolickiego w Galicji ze Stolicą Apostolską; sprawy ogólne kościoła grekokatolickiego w Galicji; kurendy konsystorza do duchowieństwa diecezji; kurendy dziekana do podległego duchowieństwa; sieć parafialna, tworzenie i znoszenie nowych placówek; materiały statystyczne o stanie parafii; ewidencja naturalnego ruchu ludności grekokatolickiej; inwentarze cerkwi; grunty i budynki cerkwi i parochów; wyposażenie cerkwi; konkursy na obsadę beneficjów; kształcenie duchowieństwa; korespondencja; sprawy małżeńskie; duszpasterstwo wojskowe; stosunki z obrządkiem łacińskim, wyznaniem niekatolickimi i religiami niechrześcijańskimi; organizacja Powiatowego Urzędu Szkolnego oraz szkół w Dekanacie.

Grekokatolicki Urząd Dekanalny Biecki 1790...1848 – Zespół 155

Protokoły sesji dekanalnych; akta dot. całokształtu działalności Urzędu Dekanalnego; kurendy dziekanów do duchowieństwa dekanat; upoważnienia dla dziekana do poświęcenia cmentarzy; listy pasterskie.

Grekokatolickie Urzędy Dekanalne – zbiór szczątków zespołów w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu 1784–1945 – Zespół 857

Grekokatolicki Urząd Dekanalny Baligrodzki 1813...1854 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu kierowane do urzędu dekanalnego, wykazy parafii i księży opłacających subskrypcje); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Bełzski 1791...1845 (Pisma kierowane do podległych parafii, pisma w sprawie informacji o podległych parafiach dla potrzeb grekokatolickiego szematyzmu); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Birczański 1807...1844 (Pismo Konsystorza w Przemyślu kierowane do dziekana birczańskiego w sprawie nowej taryfy opłat składanych do kasy kancelarii, okólnik urzędu dekanalnego do podległego duchowieństwa, pismo w sprawie przekazania przez ustępującego parocha następcy sprzętu kościelnego i

obowiązków, pismo w sprawie potwierdzenia ubóstwa parocha, podanie w sprawie wyjednania dekretu kwalifikacyjnego na nauczyciela szkoły parafialnej); Grecko-katolicki Urząd Dekanalny Dobromilski 1830...1858 (Pisma podległych parochów kierowane do urzędu dekanalnego); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Drohobycki 1822...1866 (Protokół oraz nota sporządzona przez urząd dekanalny dla potrzeb Konsystorza dot. sprawy dyscyplinarnej, pisma podległych parochów kierowane do urzędu dekanalnego, certyfikaty i świadectwa wystawione podległym księżom, pismo parafian wsi Orowe w sprawie poświęcenia nowej kaplicy, pisma władz świeckich kierowane do urzędu dekanalnego); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Dukieński 1822...1861 (Pisma kierowane do parocha w Mszanej w sprawie wizytacji cerkwi, pisma podległych parochów kierowane do urzędu dekanalnego, pisma kierowane do władz świeckich, pytania na egzaminy kleru z nauki Pisma Świętego i Prawa Kościelnego); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Grodecki 1785 (Wykaz podległych parafii, księży i wiernych w dekanacie grodeckim); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Horożański 1837...1878 (pisma Konsystorza w Przemyślu kierowane do urzędu, pisma podległych parochów, dane statystyczne dot. podległych parafii dla greckokatolickich szematyzmów, pismo Instytutu Wdów i Sierot w Przemyślu kierowane do urzędu dekanalnego); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Jarosławski 1807...1851 (Okólniki greckokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, wykaz dot. duchownych w poszczególnych parafiach, zaświadczenia wystawiane podległym kapłanom, pisma w sprawie nieruchomości, nota władz austriackich szkolnych w Jarosławiu skierowana w sprawie odprawiania rekolekcji); Grecko-katolicki Urząd Dekanalny Jaworowski 1790...1867 (Pisma greckokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, tabele informacyjne dla kleru, różne zaświadczenia wydawane przez instytucje świeckie i urząd dekanalny podległym księżom, pisma w sprawie rekolekcji, list parocha cerkwi w Porudnej do dziekana jaworowskiego); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Kańczudzki 1818...1945 (Pisma greckokatolickiego Konsystorza w Przemyślu w sprawie szkolnictwa parafialnego, informacje statystyczne dla greckokatolickiego szematyzmu, dziennik podawczy, fragment protokołu w sprawie dyscyplinarnej); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Komarniański 1815, 1863, 1865, 1939 (Pismo w sprawie prezenty cerkwi, pisma parochów do urzędu dekanalnego, referat wygłoszony na zborach dekanalnych przez parocha z Michałowic); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Krośnieński 1886...1910 (Pisma greckokatolickiego Konsystorza, okólniki urzędu dekanalnego kierowane do podległych parafii, pisma podległych parochów kierowane do urzędu dekanalnego, pisma austriackich władz świeckich, zaświadczenia Konsystorza w sprawach o przeniesienie księży, pisma otrzymywane od Instytutu Wdów i Sierot w sprawach zapomóg dla rodzin po zmarłych księżach); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Kulikowski 1784...1873 (Pisma podległych parochów kierowane do urzędu dekanalnego, tabela roczna o stanie przychodów dekanatu); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Leski 1820...1867 (Pisma greckokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, okólniki urzędu do podległych parafii, pisma kierowane do władz świeckich, relacje parochów, wyciąg z metryki urodzenia i chrztu, urzędowy spis gospodarzy i ich rodzin we wsiach, zaświadczenie Uniwersytetu Lwowskiego o zaliczeniu I roku studiów teologicznych); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Leżajski 1925–1945 (Dziennik podawczy); Greckokatolicki Urząd Dekanalny Lubaczowski 1798...1863 (Protokół zarządzeń greckokatolickiego Konsystorza oraz

władz świeckich, korespondencja, okólniki urzędu kierowane do podległych parafii, pisma podległych parafii kierowane do urzędu, pisma austriackich władz świeckich); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Mokrzański 1796...1887 (Korespondencja, pisma urzędu kierowane do podległych parafii, pisma podległych parochów, informacja statystyczne dot. podległych parafii i duchowieństwa sporządzona dla potrzeb grekokatolickiego szematyzmu, tabela sumaryczna o stanie parochów, akta spraw dyscyplinarnych przeciwko księżom, protokół przekazania nowowypudowanej cerkwi urzędowi, dekanalna księga urzędowa mokrzańskiego duchowieństwa); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Mościski 1821...1884 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, pisma podległych parochów kierowane do urzędu); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Muszyński 1785...1859 (Pisma kierowane do podległego duchowieństwa, pisma podległych księży, pisma austriackich władz świeckich kierowane do urzędu, pismo w sprawie otoczenia opieką wdowy i dzieci zmarłego księdza); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Niżankowicki 1835...1903 (Korespondencja, materiały statystyczne dla grekokatolickiego szematyzmu, fragment protokołu w sprawie spornej); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Oleszycki 1832...1850 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, pisma podległych parochów, sprawozdania dot. podległych parafii i duchowieństwa, zaświadczenia); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Oleszycki 1832...1850 (Korespondencja, pisma podległych parochów, cesja na rzecz szkółki parafialnej); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Przemycki 1788...1894 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, korespondencja, okólniki kierowane do podległych parochów w sprawie ustalenia terminu wypłat katedratyku i dekanatyku, pisma podległych parochów, księga zarządzeń, pisma austriackich władz świeckich, zaświadczenia wystawione podległym kapłanom); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Przemycki Miejski 1883...1930 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, korespondencja w sprawach kościelnych, odpustów, dyspens, wyjaśnień metrykalnych; okólniki kierowane do podległych parafii, akta dot. soborczyków dekanalnych organizowanych przez urząd, zawiadomienia w sprawach przeniesienia księży na nowe parafie i stanowiska, akta dot. powoływania bractw przy cerkwiach, wizytacje cerkwi, świadectwa moralności, akta dot. zapomóg dla wdów i sierot po zmarłych księżach); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Przemycki Zamiejski 1920 (Porządek obrad zebrania duchownych z grekokatolickiego dekanatu przemyskiego); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Pruchnicki 1795...1853 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu, pisma podległych parochów, wykaz dot. liczby wiernych, zaświadczenia wystawiane księżom); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Samborski 1830...1853 (Korespondencja, pisma podległych parochów, zestawienie pieniędzy otrzymanych i wydawkowanych na zakup nowych książek do biblioteki dekanalnej, kopie różnych zaświadczeń, sprostowanie dokładne dawnych Reguł co do utrzymania Porządku cerkwi grekokatolickiej); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Sanocki 1792...1918 (Zarządzenia grekokatolickiego Konsystorza i władz państwowych, pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyślu kierowane do urzędu dekanalnego, pisma podległych parafii, wizytacje parafii, rachunki); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Sadowiszeński 1817...1868 (Pisma kierowane do podległych parafii, pisma podległych parochów, akta sprawy dyscyplinarnej); Grekokatolicki Urząd

Dekanalny Satarosamborski 1793...1863 (Consignacja Katechizmu co Niedziela y Święta miewana w cerkwiach, sprawozdania statystyczne dot. podległych parafii i księży, pisma podległych parochów, różne zaświadczenia wystawiane podległym kapłanom, pisma parafian do urzędu); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Sokalski 1862, 1868 (Pismo w sprawie wyboru na soborczyku dekanalnym parocha cerkwi w Bobiatynie jako delegata do komisji wdów i sierot Diecezji Przemyskiej, pismo gromady Łuczyc kierowane do c.k. Namiestnictwa we Lwowie w sprawie skargi złożonej w grekokatolickim Konsystorzu); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Starosolski 1835...1854 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyśle, relacje podległych parochów w sprawie funduszu na reparacje aparatury cerkwi, zaświadczenia ubóstwa); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Tartakowski 1841 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyśle do urzędu dekanalnego w sprawie odbudowy spalonej cerkwi w Łuczycach); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Uhnowiecki 1814, 1820, 1870 (Okólnik do podległego duchowieństwa, pisma podległych parochów); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Ustrzycki 1817...1919 (Protokół zarządzeń grekokatolickiego Konsystorza i władz świeckich, pisma Konsystorza w Przemyśle do urzędu dekanalnego, okólniki kierowane do podległego duchowieństwa, pisma podległych parochów, protokół dekanalnego soborczyka, zestawienie stanu funduszu wdów i sierot po kapłanach diecezji przemyskiej obrządku grekokatolickiego, pisma obcych parafii, cyrkularze i pisma władz austriackich, zarządzenia władz świeckich i konsystorskich w sprawie szkółek parafialnych, sprawy dot. biblioteki dekanalnej, różne zaświadczenia, kwity i rewersy wystawiane przez urząd dekanalny); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Wareński 1821, 1868 (Zestawienie parochów, którzy zapłacili podatek w kasie urzędu cyrkularnego, informacja statystyczna dot. parafii i kleru sporządzona dla potrzeb grekokatolickiego szematyzmu); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Wysoczański 1799...1872 (Currendy grekokatolickiego Konsystorza w Przemyśle do podległego duchowieństwa, pisma podległych parochów, tabele i wykazy sprawozdawcze w sprawach finansowych i bibliotek parafialnych); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Zatwarnicki 1794...1865 (Pisma grekokatolickiego Konsystorza w Przemyśle, zestawienia otrzymanych pieniędzy, pisma z podległych parafii w różnych sprawach); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Żółkiewski 1813, 1834 (pisma dziekana do podległych parafii i parochów do urzędu dekanalnego); Grekokatolicki Urząd Dekanalny Żukotyński 1805–1806, 1836, 1846 (szematyzm, akta dot. postępowania dyscyplinarnego).

**Parafie grekokatolickie w Przemyśle – zbiór szczątków zespołów
w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle 1586–1947
– Zespół nr 148**

Grekokatolicki urząd parafialny w Przemyśle 1586–1947 (metryka ochrzczonych przemyskiej parafii katedralnej, metryki chrztów, protokoły ochrzczonych i bierzmowanych, księgi metrykalne urodzonych, ochrzczonych i zaślubionych z parafii katedralnej i przedmieść: Lwowskiego, Pogórza, Traktu Samborskiego, Błonie, Garbarzy, Mniszego; księgi zapowiedzi przedślubnych, księgi zmarłych, spisy parafian obrządku grekokatolickiego, inwentarze cerkiewne, zarządzenia władz państwowych i kościelnych, sprawy majątkowe i finansowe parafii katedralnej –

wykazy dochodów i wydatków parafii, realności należące do parafii, fundacje mszalne; akta dot. spraw duszpasterskich – ogłoszenia parafialne, pisma Konsystorza do proboszcza katedralnego, wystąpienia ze związku kościoła greckokatolickiego, akta dot. powiększenia liczby katechetów katedralnych; protokoły czynności, akta dot. cerkwi filialnych, sprawy dot. rannych wojskowych – pisma w sprawie kapelanów, dyżury na kolei przy pociągach z rannymi, wykaz szpitali wojskowych); Parafia greckokatolicka św. Trójcy 1647–1766 (rejestr przychodów i wydatków cerkwi, metryka ochrzczonych przy ulicy Basztowej i Dobromilskiej); Cerkiew św. Mikołaja na Podgórzu 1749–1782 (metryki ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, materiały dot. remontu i wyposażenia cerkwi); Parafia greckokatolicka na Zasaniu 1774–1784 (metryka ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, protokół przedślubny); Parafia greckokatolicka Przekopane 1773–1843 (metryka urodzonych, zaślubionych i zmarłych, księga ochrzczonych, spis parafian obrządku greckokatolickiego, księga zapowiedzi przedślubnych).

Parafia greckokatolicka w Baryczu 1784–1891 – Zespół 1640

Księgi metrykalne urodzonych, zmarłych.

Parafia greckokatolicka w Bruśnie Nowym filia Huta Stara 1785–1893 – Zespół nr 1641

Księgi metrykalne urodzonych, zmarłych.

Parafia greckokatolicka w Wysowej 1805–1896 – Zespół 852

Akta kancelaryjne (protokoły żywych parafii, korespondencja parochów, zarządzenia i okólniki władz świeckich, zezwolenia władz świeckich na małżeństwo); akta metrykalne (wyciągi ksiąg urodzeń, świadectwa chrztu, śmierci i zapowiedzi); akta dot. księży (fragmenty rękopisów, kazań, reptularze, testamenty, listy osobiste parafian i księży wysyłane do parochów); akta dot. szkoły cerkiewnej (wykazy uczniów, ekstrakty egzaminów, wykazy zdolnych na repetycję religii); akta dot. spraw majątkowych parafii (rejestr cerkiewny, karty zapłaty podatku, rejestr wydatków, zapomogi finansowe c.k. rządu dla parochów, kontrakt kupna-sprzedaży domu cerkiewnego, kwity, rachunki); akta dot. filialnej cerkwi w Blechnarce (rejestr ofiarodawców i potrzeb cerkwi, akta metrykalne, wykaz opłaconych podatków z gruntów).

Parafie greckokatolickie byłego województwa rzeszowskiego – zbiór szczątków zespołów 1735–1946 – Zespół 147

Parafia Bartne 1784–1849 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Bednarka 1776–1838 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych, zmarłych); Parafia Brzegi Dolne 1784–1837 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Besko 1784–1853 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych, zmarłych); Parafia Bonarówka 1837–1898 (korespondencja); Parafia Bóbrka 1785–1946 (księga zarządzeń); Parafia Cewków 1785–1946 (księga metrykalna urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Cisna 1784–1845 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia

Cieplice 1784–1864 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych, zmarłych); Parafia Czarnorzeki 1784–1833 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Chyrzynka 1784–1944 (księgi metrykalne zmarłych); Parafia Dachnów 1744–1764 (księga metrykalna urodzonych i zaślubionych); Parafia Dębno 1765–1945 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych, kontrakty przedślubne, inwentarze parafii i cerkwi, kronika parafii); Parafia Dobra Szlachecka 1777–1919 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, protokół przedślubny); Parafia Dzików Stary 1785–1861 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Gładyszów 1776–1854 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Grab 1914–1931 (kronika parafii w Grabiu spisana przez parocha tejże parafii); Parafia Grochowce 1784–1856 (księga metrykalna zmarłych); Parafia Hańczowa 1776–1849 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Hłudno 1784–1882 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Hrebenne 1785–1867 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Hujsko [Nowe Sady] 1764–1785 (protokoły zarządzeń władz państwowych i kościelnych, księga metrykalna urodzonych, zaślubionych i zgonów); Parafia Jaksmanice 1939 (plan budowy cerkwi w Siedliskach); Parafia Jarosław 1760–1876 (księgi urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Jawornik 1842–1866, 1898–1942 (księga metrykalna urodzonych, protokół czynności urzędu parafialnego); Parafia Kalników 1784–1855 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Karlików 1784–1850 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Klimkówka 1784–1853 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Komańcza 1764–1938 (księgi metrykalne urodzonych, ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, protokoły przedślubne); Parafia Korytniki 1784–1945 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych, protokoły przedślubne, inwentarze cerkwi w Korytnikach i filii Krasice, korespondencja, dzienniki podawcze); Parafia Kramarzówka 1784–1839 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Kreców 1823–1896 (księga metrykalna urodzonych, spisy parafian, spisy gospodarcze, spisy mieszkańców zdolnych i biernych do spowiedzi, należności od parafian wg inwentarza); Parafia Krościenko 1784–1896 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Królik Wołoski 1928 (plan gospodarczy lasów probostwa); Parafia Krywa 1776–1844 (księgi metrykalne urodzonych, ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Krzywczu 1776–1889 (księga metrykalna urodzonych i zmarłych); Parafia Lesko 1832–1913 (korespondencja, fundacje im. J. i M. Bielaków, sprawy podatkowe, plan przebudowy cerkwi, plan i kosztorys budowy probostwa); Parafia Leszczawa Górna 1837–1895 (korespondencja); Parafia Leszczyny 1785–1836 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Leżajsk 1828–1843 (księga metrykalna urodzonych, protokół zapowiedzi przedślubnych); Parafia Lipowiec 1770–1859 (księgi metrykalne urodzeń, małżeństw i zgonów, księga zapowiedzi przedślubnych); Parafia Lubaczów 1785–1863 (księga metrykalna urodzonych (Misztale)); Parafia Liskowate 1777–1852 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Lubliniec Nowy filia Lubliniec Stary 1844–1875 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Łazy 1784–1857 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Łobozew 1784–1863 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Łopienka 1784–1898 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych, księga zapowiedzi przedślubnych); Parafia Łubno 1835–1874 (księga metrykalna zmarłych); Parafia Łukowe

1784–1861 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Łupków 1784–1872 (księgi metrykalne urodzonych i zaślubionych); Parafia Majdan Sieniawski 1784–1878 (księgi metrykalne urodzonych i zaślubionych); Parafia Małastów 1784–1853 (księgi metrykalne urodzonych, zmarłych); Parafia Maniów 1888–1902 (księga ogłoszeń, zarządzeń, okólników itp. władz cerkiewnych i świeckich; księga metrykalna); Parafia Męcina 1784–1859 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Miłków 1777–1783 (księga metrykalna chrztów); Parafia Międzybrodzie 1849–1945 (protokół czynności urzędu parafialnego, spis dusz parafii, protokół przedślubny); Parafia Monasterzec 1815–1905 (korespondencja, protokół zarządzeń krajowych i diecezjalnych, dziennik podawczy); Parafia Msza-na 1835–1860 (protokół ekspedycji parochialnych); Parafia Nienowice 1835–1865 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Nehrybka 1851–1946 (księga metrykalna zmarłych); Parafia Nowica 1784–1849 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Nowe Sioło 1857–1900 (protokół rozporządzeń krajowych i diecezjalnych, korespondencja, księga metrykalna urodzonych); Parafia Nowosielce Gniewosz 1777–1945 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, protokół zapowiedzi przedślubnych, spis dusz, zmiana obrządku i zezwolenia na ślub); Parafia Odrzechowa 1784–1943 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, specyfikacja realności, praw i obowiązków cerkwi, kopia przywileju Augusta II z roku 1748, kopia przywileju Starosty Sanockiego Mniszcha z roku 1749 dla popostwa, korespondencja, protokół zapowiedzi, spis ludności grekokatolickiej w parafii); Parafia Olchowce 1785–1791, 1850–1856 (księga ochrzczonych, dziennik podawczy); Parafia Oleszyce 1810–1890 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, akta urzędu dekanalnego); Parafia Oparówka 1784–1840 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Pielnia 1784–1935 (księga metrykalna zaślubionych, dziennik podawczy); Parafia Płonna 1784–1888, 1907–1921, 1930–1935 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, protokoły przedślubne); Parafia Polany Surowicze 1784–1864 (księga metrykalna zmarłych); Parafia Radruż 1784–1840 (księga metrykalna zmarłych); Parafia Radoszyce 1784–1880 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Radymno 1782–1814 (protokoły zarządzeń konsystorskich); Parafia Rzepnik 1766–1785 (księga metrykalna urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Regetów 1784–1853 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Rozbuż Okragły 1785–1944 (księgi metrykalne urodzonych i zaślubionych, księga zapowiedzi przedślubnych, dzierżawa gruntów parafialnych, protokół podawczy, korespondencja, materiały dot. Towarzystwa Wstrzemięźliwości, specyfikacja wszelkich realności i praw należących do parafii); Parafia Rychwałd 1784–1847 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Sanok 1784–1912 (księgi metrykalne urodzonych, protokół zarządzeń, korespondencja, materiały dot. budowy cerkwi); Duszpasterstwo Wojskowe w Sanoku 1870–1918 (wojskowa księga urodzonych i ochrzczonych, ślubów i zmarłych); Parafia Szczawne 1913–1944 (księga dochodów i wydatków); Parafia Siedliska 1782–1890 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Sieniawka 1784–1856 (księga metrykalna urodzonych, protokół zarządzeń szkolnych); Parafia Skopów filia Ruszelczyce 1785–1879 (księga metrykalna zgonów); Parafia Smerekowiec 1784–1828 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Smolnik 1776–1844, 1937–1938 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych

i zmarłych, kronika parafialna); Parafia Stare Sioło 1776–1857 (księgi metrykalne urodzonych, i zmarłych); Parafia Sucha Wola 1794–1796, 1811–1870, 1911 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Surochów 1784–1863 (księga metrykalna urodzonych t. 1, księga metrykalna zaślubionych); Parafia Szklary 1942 (korespondencja); Parafia Sliwnica 1859–1944 (protokół zapowiedzi, spis dusz); Parafia Tarnawa Górna 1784–1876 (protokół głoszonych zapowiedzi w cerkwi parafialnej, dziennik podawczy, księga metrykalna urodzonych); Parafia Tarnawka 1786–1941 (księga zapowiedzi przedślubnych, spis dusz, księga metrykalna urodzonych, księga metrykalna ochrzczonych); Parafia Torki 1799–1847 (księgi cerkiewne do zapisywania percepty i expensy pieniężnej, protokół rozporządzeń szkoły parafialnej); Parafia Torki 1799–1847 (księgi cerkiewne do zapisywania percepty i expensy pieniężnej, protokół rozporządzeń szkoły parafialnej); Parafia Trójca 1784–1875 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Trzcianiec 1785–1895 (księgi urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Turzańsk 1784–1896 (księga metrykalna urodzonych, zaślubionych i zmarłych, księga zapowiedzi przedślubnych); Parafia Tyława 1831–1855 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Tyrawa Wołoska 1843–1945 (protokół działania, spis parafian, księga zapowiedzi przedślubnych); Parafia Tyrawa Solna 1784–1946 (księga metrykalna zmarłych, protokół czynności, protokół przedślubny); Parafia Uherce 1855–1890 (dziennik podawczy); Parafia Ulucz 1784–1851 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Ułazów 1776–1875, 1884...1943 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Uście Ruskie 1821–1852 (księga metrykalna urodzonych); Parafia Wola Niżna 1794–1863 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Wapowce 1811–1938 (protokół zapowiedzi dziennik podawczy, księga okólników i zarządzeń państwowych i Ordynariatu, korespondencja, inwentarze cerkiewne, spis parafian, projekt architektoniczny cerkwi w Batyczach); Parafia Werchrata 1854–1873 (kopie ksiąg metrykalnych urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Węglówka 1794–1849 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Wietlin 1785–1888 (księgi metrykalne urodzonych i zgonów); Parafia Wisłok Wielki 1784–1913 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych, spis parafian, protokół rozporządzeń); Parafia Wojtkowa 1784–1870 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Wola Niżna 1784–1863 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Wola Oleszycka 1785–1873 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Wołkowyja 1784–1855 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Zalewska Wola 1861–1887 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Zapalów 1785–1869 (księgi metrykalne urodzonych, zaślubionych i zmarłych); Parafia Zawadka 1784–1791 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Zdynia 1776–1851 (księgi metrykalne urodzonych i zmarłych); Parafia Zyndranowa 1784–1855 (księgi metrykalne urodzonych); Parafia Żernica Wyzna 1784–1885 (księga metrykalna urodzonych, zaślubin i zmarłych, regestr przychodów i wydatków cerkiewnych); Parafia Żuków 1786–1858 (księga metrykalna urodzonych).

Apostolska Administracji Łemkowszczyzny [1901–1933] 1934–1945 – Zespół nr 157

Status Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny, protokoły z posiedzeń refera-

tów, współpraca z kościołem rzymskokatolickim, korespondencja ze Stolicą Apostolską, Nuncjaturą, Metropolią i innymi Ordynariatami; korespondencja manipulacyjna z władzami świeckimi, petycje, odezwy, ewidencja parafii i duszpasterzy, wydawnictwa, wycinki prasowe, korespondencja w sprawie kształcenia księży, kandydaci do Seminarium, wykazy duchownych w parafiach, akta osobowe zmarłych duszpasterzy, prośby o nadanie parafii, egzaminy na beneficja, akta dot. wdów i sierot po duchownych, szkoły diaków, dane personalne diaków, wizytacje dekanalne, prawosławie na Łemkowszczyźnie, zwalczanie nacjonalistycznej prasy ukraińskiej, cenzura wydawnictw, wizytacje szkół, misje, rekolekcje, bractwa religijne, rady parafialne, gminne rady sieroce, akta sądu cerkiewnego, małżeńskiego; pełnomocnictwa do załatwienia spraw liturgicznych i urzędowych, sprawozdani o stanie parafii, o stanie dusz wg wyznań, dot. duszpasterstwa Niemców Katolików, serwituty, szarwarki, fundacje mszalne, dzierżawa gruntów, biblioteki parafialne i prywatne, wykazy ksiąg cerkiewnych, przychody i rozchody AAŁ, dyspensy, darowizny pieniężne, kopie ksiąg metrykalnych.

Bractwo św. Mikołaja w Przemyślu 1830...1941 – Zespół 1085

Protokoły z ogólnych zebrań i posiedzeń zarządu, statuty, księga przyjęć do bractwa, książeczki członkowskie, materiały dot. działalności bractwa, zapisy spadkowe na rzecz bractwa, egzekucje zaległych wierzytelności, sprawy nieruchomości należących do bractwa, Ochronka św. Mikołaja w Przemyślu, Prywatna koedukacyjna szkoła powszechna z ukraińskim językiem nauczania im. św. Mikołaja w Przemyślu.

Towarzystwo „Pomoc Diecezjalna” w Przemyślu 1918...1946 – Zespół 1088

Protokoły z ogólnych zebrań i posiedzeń wydziału i komisji kontrolnej, statuty, podania o przyjęcie do towarzystwa, rozdzielanie pieniędzy ofiarowanych dla sierot przez ukraińskie organizacje charytatywne w Kanadzie, podania o przyjęcie do sierocińca w Przemyślu, Sierociniec w Nowosiólkach, podania o udzielenie zapomóg zwrotnych, wydawnictwa towarzystwa, odezwy, sprawozdania kasowe, książki kasowe, składki i ofiary na rzecz towarzystwa, zbiórka ofiar na budowę cerkwi OO Bazylianów na Zasaniu, protokoły kontroli finansowej, proces z Ukraińskim Bankiem Spółdzielczym „Wira”, nieruchomości należące do towarzystwa w Przemyślu, Gorlicach, Jaworowie i Drohobyczu, Dom Wypoczynkowy towarzystwa w Żegiestowie, sprawa budowy domu na siedzibę towarzystwa.

Ukraiński Instytut dla Dziewcząt w Przemyślu 1881...1940 – Zespół 399

Statuty, protokoły Walnych Zgromadzeń i posiedzeń Wydziału Towarzystwa, monografia instytutu napisana przez Iwana Matkowskiego w 1897 r., sprawozdania dyrekcji Liceum Ruskiego Instytutu, katalogi główne, dokumentacja stanu posiadania, dzienniki podawcze, zeszyty nutowe.

IV Państwowe Liceum i Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu 1892...1945 – Zespół 389

Katalogi klasowe, sprawozdania Dyrekcji c.k. Gimnazjum z ruskim językiem wykładowym, katalogi klas przygotowawczych, katalogi główne, protokoły egzaminów dojrzałości, protokoły egzaminu ukończenia gimnazjum, świadectwa i zbiór zaświadczeń.

II Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Przemyślu 1919...1937 – Zespół 707

Sprawozdania szkoły, sprawy organizacyjne, finansowe, nauczania i wychowania; katalogi główne, katalogi Szkoły Ćwiczeń, protokoły egzaminu dojrzałości, współpraca z innymi instytucjami i towarzystwami.

Szkoła Podstawowa w Korytnikach 1907–1953 – Zespół 1616

Do 1939 r. Szkoła prowadziła naukę w dwóch językach polskim i ruskim, miała dwóch nauczycieli religii. Podczas okupacji niemieckiej miała wyłącznie ukraiński charakter i nosiła nazwę 3-klasowa Ukraińska Szkoła Ludowa.

sygn. 2-4	Katalogi klasowe	1908–1912
sygn. 12	Wykaz dzieci wyznania greckokatolickiego	1913
sygn. 41-42	Świadectwa szkolne	1919–1931
sygn. 79	Wykaz uczniów obrządku greckokatolickiego	1918–1938
sygn. 95	Katalogi klasowe	1939–1940
sygn. 96	Dzienniki lekcyjne kl. I-V	1939–1940
sygn. 97	Katalogi klasyfikacyjne kl. I-VI	1940–1941
sygn. 98	Katalogi klasowe kl. I-VI	1941–1942
sygn. 99-100	Katalogi klasyfikacyjne kl. I-VI	1942–1943
sygn. 101	Świadectwa szkolne	1942–1944

Towarzystwo „Dom Ludowy” w Przemyślu 1900...1944 – Zespół 1086

Statut, protokoły z posiedzeń rady nadzorczej i ogólnych zebrań członków, sprawozdania z rewizji spółdzielni, sprawozdania roczne, sprawy dot. budynku Towarzystwa, akta członkowskie w Towarzystwie „Ruska Szczadnycja”, książeczki udziałowe.

Przemyskie Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Przemyślu [1938] 1939–1941 – Zespół 555

Zarządzenia i dyrektywy Ludowego Komisariatu Oświaty USRR, rozporządzenie LKO USRR o organizacji muzeów krajoznawczych w okręgach Zachodniej Ukrainy, imienne spisy pracowników Muzeum w Przemyślu, inwentarz monet z czasów cesarstwa rzymskiego oraz medali i monet państw europejskich, akta finansowe.

Ukraińska Kasa Oszczędności w Przemyślu [1900] 1906...1945 – Zespół 1087

Protokoły z posiedzeń Dyrekcji i wydziału, statut, zamknięcia rachunków i bilanse, sprawozdania Dyrekcji, księgi likwidacyjne, książeczki oszczędnościowe, akta pożyczek hipotecznych, układy konwersyjne, wykazy dłużników, karty rejestracyjne przedsiębiorstwa, sprawy dot. budynku Ukraińskiej Szczędności.

[Ukraińska] Wielobranżowa Spółdzielnia Pracy w Przemyślu 1958-1959 – Zespół 722

Sprawy organizacyjne, protokoły z posiedzeń Zarządu Spółdzielni, Księga Protokołów Rady Nadzorczej, Plan rzeczowo-finansowy inwestycji, bilans wraz z załącznikami.

Instytucje, stowarzyszenia i organizacje ukraińskie na terenie miasta Przemyśla – zbiór szczątków zespołów 1882...1951 – Zespół 1084

sygn. 1	Towarzystwo św. Józefa i Nikodema w Przemyślu	1882...1907
sygn. 2	Towarzystwo „Bursa św. Mikołaja” w Przemyślu	1889...1945
sygn. 3	Stowarzyszenie „Żinoczyj Trud” w Przemyślu	1906...1914
sygn. 4-19	Ukraiński Bank Spółdzielczy „Wira”: w Przemyślu	1927–1944
sygn. 20	Towarzystwo „Ukraińska Ryznycja” w Przemyślu	1915–1916
sygn. 21	Ukraiński Komitet Opieki nad sierotami po ofiarach wojny dla diecezji przemyskiej w Przemyślu	1916...1924
sygn. 22	Ukraińska Rada Narodowa w Przemyślu	1918
sygn. 23	„Swjaszczennycja Samopomicz” Kooperatywa z ograniczoną poręką w Przemyślu	1924
sygn. 24	Ukraiński Powiatowy Narodowy Komitet Wyborczy w Przemyślu	1928
sygn. 25	„Własna Pomicz” Kooperatywa ukraińska kleryków w Przemyślu	1932
sygn. 26	Towarzystwo Dramatyczne im. Łesi Ukrainki w Przemyślu	1933...1038
sygn. 27	„Miszczańska Kasa” w Przemyślu	1935...1940
sygn. 28	Kółko „Ridnoj Szkoły” w Przemyślu	1936...1937
sygn. 29	Ukraińskie Muzeum „Strywihor” w Przemyślu	1936–1938
sygn. 30	Ukraińska Katolicka Bezprocentowa Kasa „Samopomicz” w Przemyślu	1937
sygn. 31	Ukraiński Komitet Narodowy w Deutsch-Przemyśl	1940–1941
sygn. 32	Ukraiński Komitet Pomocy w Przemyślu	1940–1943
sygn. 33	Ukraiński Klub Sportowy „Sian” w Przemyślu	1942
sygn. 34	Towarzystwo Kredytowe „Niwa” w Przemyślu	1950–1951

Zbiór materiałów dotyczących problematyki ukraińskiej 1849...1943
– Zespól 845

Ukraiński Komitet Centralny w Rzeczypospolitej Polskiej Oddział w Tarnowie (materiały informacyjne i propagandowe), Związek Ukraińskich Urzędników Prywatnych „Supruha” we Lwowie, Czytelnia „Proświty” w Turzańsku powiat Sanok (statut), Akcja Katolicka Ukraińskiej Młodzieży we Lwowie (statut), oferty sprzedaży książek i czasopism w języku ukraińskim, apele instytucji i stowarzyszeń ukraińskich w sprawie zbiorów funduszy na cele społeczne, odezwy ukraińskich instytucji i towarzystw naukowych (m.in. Tow. Archeologicznego we Lwowie, Lwowskiego Instytutu Stauropigiańskiego, Wistnyk Drahomaniwśkoji Orhанизacji, informacje o przestępstwach wojennych popełnionych przez żołnierzy ukraińskich na cywilnej ludności polskiej podczas walk o Lwów w 1918 r.; Referat dot. sprawy żydowskiej na tle walk polsko-ruskich we Lwowie, pismo M. Halbińskiego so Starostwa Powiatowego w Lesku w sprawie jego internowania, Ideologiczny Wyszkił cz. I i 2; wykaz emigrantów narodowości ukraińskiej pochodzących z terenu województwa lwowskiego przebywających w Argentynie, pismo mieszkańców wsi Huzele i Weremien do okupacyjnych władz niemieckich w sprawie wprowadzenia w szkole ludowej nauki w język ukraińskim, list otwarty Jurija Sonara do członków Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, memoriał Ukraińskiej Powiatowej Rady Narodowej w Przemyśle do Gubernatora H. Franka w sprawie włączenia powiatu przemyskiego do Dystryktu Galizien, materiały dot. nastrojów politycznych ludności ukraińskiej w powiecie przemyskim.

Akta miasta Przemyśla [1356–1389] 1402–1944 [1945–1983]
– Zespól 129

[Rusini]

sygn. 586-589	Ekstrakty i oblaty dokumentów królewskich (m.in. wyroku komisji królewskiej z 1512 r. w sprawie sporu między miastem a władzą Antonim o Błonie, wyrok królewski w procesie między bractwem przy cerkwi św. Trójcy, a Wawrzyńcem Kałeckim), dekretów komisarskich i trybunałskich oraz wyciągi i odpisy z ksiąg konsystorskich dotyczących wszelkich spraw związanych z ludnością ruską Przemyśla.	1526–1774
sygn. 745	Proces Magistratu miasta Przemyśla z ks. Demetrem Serednickim, parochem cerkwi na Błoniu o zapłatę zaległych czynszów.	1772
sygn. 1218-1219	Akta władcyków przemyskich i samborskich konsystorza i kapituły przemyskiej obrządku greckiego.	1623–1765
sygn. 1462	Odpisy akt metrykalnych (odpisy akt urodzenia wydane przez grekokatolickie urzędy parafialne.	1826–1888

- sygn. 1465   Sprawy kościelne (m.in. związane z obowiązkowym oddawaniem srebrnych i złotych naczyń liturgicznych z kościołów i cerkwi do kasy cyrkułu).   1791–1890
- sygn. 2335   Sprawy dotyczące działalności organizacji ukraińskich.   1941–1942

**Zarząd Miejski w Przemyślu [1915–1944] 1944–1950 [1950–1951]
– Zespół 1400**

- sygn. 134   Korespondencja ze Starostwem Powiatowym w Przemyślu i UW w Rzeszowie dot. zmiany narodowości.   1944–1946
- sygn. 135   Wnioski obywateli o odnotowanie zmiany ich narodowości i wyznania w aktach ewidencji ludności.   1944–1947
- sygn. 143   Przesiedlenia ludności ukraińskiej.   1944–1945
- sygn. 144   Zabezpieczanie mienia i budynków poukraińskich.   1946
- sygn. 145–147   Podania obywateli narodowości ukraińskiej o poświadczenie ich lojalności wobec państwa polskiego i wyłączenie z przesiedlenia do USSR.   1945
- sygn. 176   Oświata, nauka, kultura i sztuka (m.in. sprawa przejęcia pałacu biskupa greckokatolickiego na muzeum).   1945–1950

Zarząd Miejski w Cieszanowie 1944–1950 – Zespół 131

- sygn. 36   Spis placów poukraińskich opuszczonych.   1947

Akta miasta Jarosławia 1518–1944 – Zespół 132

- sygn. 209   Sprawy wyznaniowe dotyczące Greckokatolickiego Komitetu Parafialnego.   1868...1907
- sygn. 388   Księga rozchodów funduszu dobrowolnego datków na upiększenie wnętrza greckokatolickiej cerkwi.   1888
- sygn. 389   Greckokatolicki Komitet Parafialny w Jarosławiu.   1894...1901
- sygn. 390   Protokoły posiedzeń Komitetu Parafialnego greckokatolickiego w Jarosławiu. Księga uchwał Komitetu Parafialnego greckokatolickiego w Jarosławiu.   1894–1915

C.K. Starostwo w Brzozowie 1871...1916 – Zespół 843

- sygn. 3   Akta parafii greckokatolickiej w Jabłonicy Polskiej.   1872...1879

sygn. 45	Akta w sprawie wykupu przez probostwo greckokatolickie w Łubnej prawa poboru chleba od mieszkańców Łubnej.	1874
sygn. 46	Akta w sprawie wykupu przez plebana greckokatolickiego w Końskiej prawa poboru owsa od mieszkańców w Krzywem.	1874...1876
sygn. 47	Akta w sprawie wykupu przez plebana greckokatolickiego w Końskim prawa poboru siemienia od mieszkańców w Krzywem.	1874...1876
sygn. 48	Akta w sprawie wykupu przez plebana greckokatolickiego w Końskim prawa poboru chleba od mieszkańców w Krzemiennej.	1874...1876
sygn. 49	Akta w sprawie wykupu przez plebana greckokatolickiego w Końskim prawa poboru jaj od mieszkańców w Krzemiennej.	1874...1876
sygn. 51	Akta w sprawie wykupu przez plebana greckokatolickiego w Bachórze prawa poboru owsa od gminy w Kasztanowej.	1874...1877
sygn. 52	Akta w sprawie wykupu przez cerkiew greckokatolicką w Bachórze prawa poboru pieniędzy na cerkiew w Kosztowej.	1874–1877
sygn. 58	Akta w sprawie wykupu przez probostwo greckokatolickie w Ruskiej Wsi prawa poboru mesznego od gmin w Słonnem, Polehowie, Podbukowinie.	1880
sygn. 63	Akta w sprawie wykupu przez greckokatolickie probostwo w Hłudnie i łącz. probostwo w Nozdrzu przysługującego mesznego i innych od gmin: Dylągowa, Izdebki, Łubno, Wara, Brzozów.	1894

C.K. Starostwo Powiatowe w Gorlicach 1821–1924 – Zespół 680

sygn. 10	Sprawa zabezpieczenia majątku greckokatolickiego probostwa w Klimkówce (dwa inwentarze cerkiewne 1821, 1840-1880).	1821–1899 1911–1914
sygn. 11	Sprawa ustalenia siedziby greckokatol. parafii w Krywej i jej rozbudowa (m.in. inwentarz cerkiewny).	1827–1863 1901–1917
sygn. 12	Sprawy zabezpieczenia majątku greckokatolickiego probostwa w Leszczynach.	1901–1924
sygn. 13	Sprawy zabezpieczenia majątku greckokatolickiego probostwa w Regietowie.	1915–1916
sygn. 22	Nadzór nad stowarzyszeniami (m.in. statut Towarzystwa „Silskij Hospodar”).	1917–1918

C.K. Starostwo w Jaśle 1787–1918 – Zespół 678

sygn. 18	Akta służebnictw na rzecz greckokatolickiego probostwa w Krępnej.	1845–1869

C.K. Starostwo w Przemyślu 1892...1916 – Zespół 844

- sygn. 1   Sprawy związane z działalnością Fundacji Szpitalnej im. Wojciecha Rudolfa Horodyskiego w Żurawicy (m.in. w sprawie wynagrodzenia sługi cerkiewnego w Żurawicy z fundacji szpitalnej).   1892–1914

C.K. Starostwo w Sanoku 1870–1918 [1919] – Zespół 22

- sygn. 14   Sprawy internowanych w Thalerhofie k/Grazu.   1915–1916

Starostwo Powiatowe Gorlickie 1918–1939 – Zespół 791

- sygn. 18   Sprawa zabezpieczenia majątku i dzierżawy temporaliiów greckokatolick. probostwa w Uściu Ruskim   1919–1922
- sygn. 19   Sprawa zabezpieczenia majątku i dzierżawy temporaliiów greckokatolickiego probostwa w Regetowie.   1919–1923
- sygn. 21   Sprawa zabezpieczenia majątku i dzierżawy temporaliiów greckokatolickiego probostwa w Radocynie.   1920–1923
- sygn. 23   Sprawa zabezpieczenia majątku i dzierżawy temporaliiów greckokatolickiego probostwa w Smerekowcu.   1921–1925
- sygn. 34   Zestawienie sił politycznych i narodowościowych w samorządach wiejskich (podane są mniejszości narodowe z wyszczególnieniem do jakich należą partii).   1932,
1934–1939

Starostwo Powiatowe w Brzozowie 1922–1939 – Zespół 794

- sygn. 4   Miesięczne sprawozdania społeczno-polityczne Starostwa Brzozowskiego (m.in. sprawy towarzystw ukraińskich „Proświta, sprawy dot. działalności kleru greckokatolickiego).   1938–1939
- sygn. 5   Miesięczne sprawozdania ze stanu bezpieczeństwa w powiecie (m.in. sprawy dot. działalności OWO-OUN)   1938

Starostwo Powiatowe w Jarosławiu 1922, 1933–1939 – Zespół 636

- sygn. 1   Sprawozdania sytuacyjne (m.in. działalność stronnictw ukraińskich: „Proświta”, „Ridna Szkoła”, „Siłskij Hospodar”, „Radyna”; działalność greckokatolickich proboszczów (obchody 950-lecia chrztu Rusi).   1938

Starostwo Powiatowe w Jaśle 1918–1939 – Zespół 790

- sygn. 22   Partie i stronnictwa polityczne (wykazy partii ugrupowań politycznych wśród mniejszości narodowych i procentowego zestawienia wpływów w powiecie).   1922–1925

- sygn. 62   Sprawy kościoła greckokatolickiego (akta dot. zabezpieczania majątku i dzierżawy temporaliiów greckokatolickiego probostwa w Świątkowej, Grabiu, Krempnej, Woli Cieklińskiej.   1913–1926
- sygn. 63   Materiały statystyczne dot. majątków kościelnych, poduchownych i cerkiewnych w powiecie jasielskim.   1919

Starostwo Powiatowe Lubaczowskie 1929...1939 – Zespół 637

- sygn. I   Sprawozdania sytuacyjne i sprawozdania o stanie bezpieczeństwa (m.in. informacje o działalności politycznej stronnictw ukraińskich, ukraińskiego ruchu nielegalnego).   1938–1939

Starostwo Powiatowe Przemyskie 1919–1944 – Zespół 26

- sygn. 22   Wykazy stowarzyszeń ukraińskich w powiecie przemyskim.   1930–1933

Starostwo Powiatowe Sanockie 1918–1939 – Zespół 23

- sygn. 3   Sprawy ogólnie informacyjne o życiu mniejszości narodowych i polityki narodowościowej (nadużycia finansowe przy budowie cerkwi, sprawy konfliktów pomiędzy ludnością o poglądach staroruskich a nacjonalistami ukraińskimi, uroczystości imienin biskupa Kocyłowskiego, zatwierdzanie przez ministerstwo wzorów czapek ukraińskich).   1934–1936
- sygn. 13   Stowarzyszenia i związki (Czytelnia „Proświty” w Sieniawie, Kasa Pożyczkowa przy Czytelni im. M. Kaczkowskiego w Hłomczy, Gimnastyczno-Sportowe Towarzystwo „Łuh” w Dąbrówce Ruskiej, Trepczy, Tyrawie Wołoskiej; Ruska Kasa Zaliczkowa w Rymanowie „Hospodarsko-Torhowelno-Kredytowe Obszczestwo: Nadija”.   1919–1929
- sygn. 14   Stowarzyszenia i związki („Sanockij Bojan” w Sanoku, Czytelnia „Proświta” w Wisłoku Wielkim, Zahutynie; Gimnastyczno-Sportowe Towarzystwo „Łuh” w Pielni, Załużu; Okręgowy Oddział Ukraińskiego Towarzystwa Wzajemna Pomoc w Pielni, Towarzystwo „Rolnyczyj Sojuz” w Kostarowcach, Bursa Instytutu „Ruski Narodowy Dom” w Sanoku).   1930–1931

- p>
sygn. 15
Stowarzyszenia i związki (Gimnastyczno-Sportowe Towarzystwo „Łuh” w Dołżycy, Jaworniku, Komańczy, Lalinie, Turzańsku, Wróbliku Królewskim, Zahutynie; Koło „Silskij Hospodar” w Besku, Kostarowcach, Sanoku, Sieniawie; „Ridna Szkoła” w Sanoku, Srogowie Dolnym, Trepczy, Turzańsku; Czytelnia „Proświta” w Szczawnem, „Towarzystwo Pomocy greckokatolickim diakom cerkiewnym Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny”).
1937–1939
sygn. 16
Stowarzyszenia i związki (Czytelnia „Proświta” w Radoszycach, Turzańsku; Gimnastyczno-Sportowe Towarzystwo „Łuh” w Dąbrówce Ruskiej, Lalinie, Międzybrodziu, Prełukach, Wisłoczku; Koło „Ridnoj Szkoły” w Jaworniku, Komańczy).
1933–1936
sygn. 17
Stowarzyszenia i związki (Czytelnia „Proświty” w Radoszycach, „Kružok Ridnej Szkoły im. Markijana Szaszkewycza” w Turzańsku, Koło Ridnej Szkoły w Jaworniku).
1930–1939
sygn. 18
Stowarzyszenia (Hospodarsko-Tarhowelnyj Sojuz w Besku, Kasa Pożyczkowa przy Czytelnii im. Kaczkowskiego w Hłomczy, Międzybrodziu; „Silskij Hospodar” w Dolinie, Kamionce, Lipowcu, Posadzie Sanockiej, Radoszycach, Szklarach, Woli Sękowej, Czytelnia „Proświty” w Polanach Surowicznych, Sanoku; Czytelnia im. Kaczkowskiego w Zboisku).
1925–1939
sygn. 19
Stowarzyszenia (Czytelnia „Proświty” w Sieniawie, Gimnastyczne Towarzystwo i Ogniowa Straż „Łuh” w Wujkiem, Stowarzyszenie „Kółka Ukraińskiego Towarzystwa Ridna Szkoła” w Mikowie).
1923–1936
sygn. 20
Stowarzyszenia („Sojuz Ukrainok” w Dąbrówce Ruskiej, „Rolniczyj Sojuz” w Zagórzcu, Czytelnia „Proświty” w Turzańsku, Gimnastyczne Towarzystwo i Ogniowa Straż „Łuh” w Płonnej, Sanoczku, Zahutyniu).
1926–1936
sygn. 21
Stowarzyszenia (Czytelnia „Proświty” w Dobrej Szlacheckiej, Stróżach Małych, Wolicy; Gimnastyczne Towarzystwo i Ogniowa Straż „Łuh” w Wisłoczku, Czytelnia „Nauka” im. M. Kaczkowskiego w Ostowicy, „Rolniczyj Sojuz” we Wróbliku Szlacheckim).
1930–1939

sygn. 22	Stowarzyszenia (Czytelnia „Proświta” w Komańczy, Kostarowcach, Międzybrodziu, Tokarni; Czytelnia im. M. Kaczkowskiego w Stróżach Wielkich, Stowarzyszenie „Kółka Ukraińskiego Pedagogicznego Towarzystwa Ridna Szkoła” im. Iwana Franka w Prełukach).	1930–1939
sygn. 36	Sprawozdania statystyczne, zmiany wyznań (przesyłane do ministerstwa przez poszczególne gminy).	1938–1939
sygn. 53	Zgromadzenia i zjazdy publiczne (m.in. sprawozdania opisowe ze zgromadzeń Ukraińców i ze zjazdu diaków cerkiewnych na Łemkowszczyźnie).	1919–1939
sygn. 60-65	Sprawy wyznaniowe różne (m.in. wystąpienie z obrządku greckokatolickiego, dzierżawy temporaliiów probostw greckokatolickich, wybory do greckokatolickiego Komitetu Parafialnego w Tyrawie Wołoskiej, w Dąbrówce Ruskiej, zatargi pomiędzy parafianami a proboszczami greckokatolickich parafii na tle danin kościelnych, nominacja na greckokatolickiego proboszcza w Trepczy, przejęcie z wyznania greckokatolickiego na rzymskokatolickie).	1919–1939

Starosta Powiatowy w Sanoku [1931–1938] 1939–1944 – Zespół 24

sygn. 11	Sprawy pracowników narodowości nieniemieckiej (m.in. arkusze personalne Ukraińców).	1940–1944
sygn. 22-25	Utrzymanie rodzin, podania indywidualne o zapomogi, wsparcie (informacje o służących w formacji SS Galizien).	1943–1944
sygn. 27	Sprawy ogólne dot. kościołów (m.in. kościoła greckokatolickiego).	1941–1944
sygn. 33	Urzędnicy policyjni. Obsadzanie stanowisk nieniemieckiej żandarmerii (m.in. informacje o stosunkach polsko-ukraińskich oraz stanie ilościowym policji ukraińskiej).	1940–1944
sygn. 34	Organizacja policji nieniemieckiej (m.in. stan ilościowy i uposażenie policji ukraińskiej).	1940–1944

Starostwo Powiatowe w Brzozowie 1944–1950 – Zespół 793

sygn. 25	Mienie ludności ukraińskiej ewakuowanej do ZSRR.	1944–1950
sygn. 90	Sprawy narodowościowe (wykazy mniejszości narodowej Ukraińców z gmin i gromad powiatu brzozowskiego).	1944–1950

sygn. 98	Zmiana wyznania (z obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki).	1945–1946
sygn. 114	Sprawy poufne (m.in. akta dot. podziału gruntów pocerkiwnych).	1948
sygn. 115	Sprawy poufne (m.in. zabezpieczanie budynków pocerkiwnych).	1950
sygn. 121	Sprawy narodowościowe (sprawy ewakuacji ludności ukraińskiej i mienia pozostawionego).	1945–1946
sygn. 123	Ruch wyznaniowy (ankieta dot. spraw wyznaniowych mniejszości religijnych na terenie powiatu brzozowskiego).	1945
sygn. 154	Rozwiązanie Towarzystwa „Proświta”.	1948–1949
sygn. 174-180	Zmiana wyznania (prośby o zezwolenie na zmianę obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki).	1945–1948
sygn. 182	Różne (korespondencja w sprawie przejęcia cerkwi greckokatolickiej w Jabłonicy Krzemiennej przez kościół rzymskokatolicki).	1945
sygn. 183	Sprawy przekazania ksiąg metrykalnych i akt cerkiewnych greckokatolickich urzędów parafialnych.	1947

Starostwo Powiatowe w Jarosławiu 1944–1950 – Zespół 29

sygn. 25	Zmiana wyznania (podania obywateli w sprawie zmiany wyznania greckokatolickiego na rzymskokatolickie).	1947
sygn. 26	Urzędy i sprawy metrykalne różnych wyznań (m.in. wykazy szat i naczyń liturgicznych pozostawionych w cerkwiach).	1947
sygn. 36	Wykazy narodowościowe (imienne wykazy osób ewakuowanych do USSR).	1945–1946
sygn. 37	Zmiana obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki 1945–1946.	1945–1946
sygn. 38	Ruch wyznaniowy (m.in. zabezpieczanie ksiąg metrykalnych i dokumentów pocerkiwnych).	1946
sygn. 47	Ruch i komisje graniczne (m.in. wykazy osób ewakuowanych do ZSRR).	1946, 1948
sygn. 48	Wykazy rodzin mieszanych i Ukraińców zamieszkałych w powiecie jarosławskim.	1947
sygn. 50	Wykazy rodzin i osób ewakuowanych do ZSRR.	1946
sygn. 57	Parcelacja pocerkiwna (przydziały gruntów dla parafii rzymskokatolickich i drobnych dzierżawców)	1948

Starostwo Powiatowe Lubaczowskie 1944–1950 – Zespół 28

sygn. 39	Urzędy i sprawy metrykalne (m.in. przekazanie ksiąg metrykalnych cerkiewnych USC).	1947
sygn. 41	Zmiana wyznania (prośby o zezwolenie na zmianę obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki).	1947
sygn. 62	Wykazy ludności wg narodowości (ilościowe zestawienia i terytorialnego rozmieszczenie).	1944–1947
sygn. 75-82	Zmiana wyznania (prośby o zezwolenie na zmianę obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki)	1944–1946
sygn. 84	Sprawy tajne (m.in. wykazy majątków poukraińskich).	1947–1950
sygn. 294	Wykazy gruntów poukraińskich przeznaczonych na parcelację i osadnictwo.	1947–1950
sygn. 306	Spisy ludności przesiedlonej z powiatu lubaczowskiego.	1947–1948

Starostwo Powiatowe w Nisku 1944–1950 – Zespół 1420

sygn. 47	Sprawy ewidencji i kontroli ruchu ludności (m.in. sprawy przekazania ksiąg metrykalnych, dokumentów i akt cerkiewnych – pozostałych w wyniku przeprowadzenia akcji ewakuacyjnej i opuszczeniu cerkwi – urzędowi stanu cywilnego).	1947
sygn. 83	Rejestracja cudzoziemców (m.in. wykazy ludności ukraińskiej).	1945
sygn. 85	Wykazy rodzin ukraińskich podlegających wysiedleniu i wykazy reemigrantów.	1946
sygn. 100	Zmiana wyznania (prośby o uznanie zmiany wyznania greckokatolickiego na rzymskokatolickie, potwierdzenia parafialne).	1944–1950
sygn. 260	Ewidencja majątków opuszczonych, porzuconych i poukraińskich.	1948

Starostwo Powiatowe Przemyskie 1944–1950 – Zespół 27

sygn. 18-21, 51-53, 91-106	Zmiana wyznania (prośby o zezwolenie na zmianę obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki).	1944–1948
sygn. 89	Ewidencja ludności ukraińskiej.	1945–1946
sygn. 118-119	Rozwiązywanie i likwidacja stowarzyszeń i związków (m.in. likwidacja Towarzystwa „Proświta” w poszczególnych miejscowościach powiatu przemyskiego).	1949–1950

sygn. 300	Wykazy budynków poukraińskich nienadających się do użytku.	1947
sygn. 314	Wykazy nieruchomości ziemskich pozostałych po osobach przesiedlonych do ZSRR.	1946
sygn. 315	Wykazy imienne Ukraińców właścicieli nieruchomości – przesiedlonych do ZSRR.	1946
sygn. 270	Muzea i ochrona zabytków (m.in. akta dot. Regionalnego Muzeum „Strywihor” w Przemyślu).	1945–1946

Starostwo Powiatowe Przeworskie 1944–1950 – Zespół 25

sygn. 23	Zmiana wyznania (prośby o zezwolenie na zmianę obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki).	1945
sygn. 99	Ewidencja majątków poukraińskich.	1949

Starostwo Powiatowe w Sanoku 1944–1950 – Zespół 554

sygn. 26	Sprawy obywatelstwa i stanu cywilnego (m.in. wykaz greckokatolickich urzędów parafialnych oraz nazwiska osób prowadzących te urzędy).	1944
sygn. 33	Imienne wykazy narodowościowe, szkody wojenne i opieka nad grobami (m.in. wykazy statyczne ilości ludności ukraińskiej w poszczególnych gminach).	1945
sygn. 60	Zmiana wyznania greckokatolickiego na rzymskokatolickie.	1947
sygn. 102	Różne (m.in. statystyka ludności z uwzględnieniem mniejszości narodowych).	1944
sygn. 116	Różne (sprawy mniejszości narodowych – spisy Ukraińców przybyłych z terenów wschodnich przed wkroczeniem Armii Czerwonej, sprawozdania z zebrań sołtysów z przedstawicielami ludności ukraińskiej w sprawie ewakuacji do ZSRR).	1945
sygn. 133	Różne (sprawy wyznaniowe – m.in. ewidencja duchownych wyznania greckokatolickiego).	1945
sygn. 155-160, 180	Zmiana wyznania greckokatolickiego na rzymskokatolickie.	1946
sygn. 167	Sprawy narodowościowe (statystyczne i imienne wykazy rodzin ukraińskich i mieszanych w poszczególnych gromadach powiatu sanockiego, wykazy greckokatolickich parafian, dla których stanowiono kuratorów, korespondencja w sprawie opieki nad majątkiem greckokatolickim pocerkiwnym).	1947

sygn. 182	Sprawy przydziału gruntów po byłych parafiach greckokatolickich.	1947
sygn. 204	Przydział budynków i gruntów pocerkiewnych.	1948

**Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Jarosławiu [1935...1949]
1950–1973 [1974] – Zespół 38**

sygn. 1205	Sprawy narodowościowe (sprawy powrotu ludności ukraińskiej wysiedlonej w czasie akcji „W”).	1955–1957
sygn. 1206	Sprawy narodowościowe (m.in. prośby o pozwolenie powrotu osób wysiedlonych w czasie akcji „W”).	1958–1950

**Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Lubaczowie [1945–1949]
1950–1973 – Zespół 36**

sygn. 1622	Wykazy osób (spraw) przesiedleńczych – wykazy osób przesiedlonych.	1952–1954
sygn. 1580	Czytelnia ukraińska „Proświta”.	1950

**Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Przemyślu [1949]
1950–1973 [1974] – Zespół 35**

sygn. 1155	Sprawy narodowościowe.	1956–1958
sygn. 1156	Sprawy narodowościowe (zezwoleń na powrót ludności ukraińskiej z Ziemi Odzyskanych).	1959–1961
sygn. 1157	Sprawy narodowościowe: zezwoleń na powrót ludności ukraińskiej z Ziemi Odzyskanych, sprawozdania z zakresu spraw narodowościowych).	1962–1972

Akta gminy Fredropol 1944–1954 – Zespół 201

sygn. 53	Ewidencja wysiedlonych.	1946–1947

Akta gminy Krasieczyn 1944–1954 – Zespół 202

sygn. 100	Wykazy osób przesiedlonych.	1947

Akta gminy Laszki 1937–1955 – Zespół 175

sygn. 20	Wykazy ludności ukraińskiej i mieszanej zamieszkałej na terenie gminy.	1947

Akta gminy Oleszyce miasto 1944–1954 – Zespół 190

sygn. 14	Spis ludności ukraińskiej.	1946

**Rejonowy Urząd Likwidacyjny w Przemyśle 1944–1951 [1952]
– Zespół 49**

sygn. 22	Wykazy nieruchomości po osobach przesiedlonych do ZSRR oraz nieruchomości opuszczonych i skonfiskowanych).	1948–1950
sygn. 23	Sprawy przedsiębiorstw poukraińskich.	1949–1950

Powiatowy Urząd Ziemski w Lubaczowie 1944–1946 – Zespół 52

sygn. 34	Ewidencja majątków w przejściowej administracji (wykazy majątków poukraińskich).	1946

Powiatowy Urząd Ziemski w Jarosławiu 1944–1946 [1947] – Zespół 53

sygn. 13	Sprawy majątków opuszczonych i porzuconych (m.in. wykazy majątków poukraińskich).	1945–1946
sygn. 14	Sprawy majątków opuszczonych i porzuconych poukraińskich i żydowskich.	1946
sygn. 25	Sprawozdania z akcji osadniczej (m.in. wykazy gospodarstw poukraińskich).	1944–1946

Powiatowy Urząd Ziemski w Nisku 1944–1947 – Zespół 1421

sygn. 16	Rozdział majątków poniemieckich, żydowskich i poukraińskich.	1945–1946

Powiatowy Urząd Ziemski w Przemyśle 1944–1946 – Zespół 51

sygn. 12-13	Wykazy majątków poukraińskich według gmin.	1945
sygn. 15	Wykazy majątków poukraińskich gmina Orzechowce.	1945
sygn. 31	Wykazy majątków po wysiedlonych do ZSRR wg gmin.	1946

Powiatowy Urząd Ziemski w Przeworsku 1944–1947 – Zespół 1422

sygn. 2	Repatriacja (sprawy przydziału gruntów poukraińskich).	1946
sygn. 5	Sprawy przydziału gruntów poukraińskich.	1946–1947
sygn. 11	Wykazy gruntów poukraińskich powiatu przeworskiego poddanych parcelacji.	1946

PAŃSTWOWE URZĘDY REPATRIACYJNE

PUR Oddział Wojewódzki w Rzeszowie [1944] 1945–1950 [1951]

kat. A

sygn. 413	Wykazy gospodarstw poukraińskich w woj. rzeszowskim.	1945
sygn. 422	Akta dot. wymiany ludności ukraińskiej, litewskiej i białoruskiej zamieszkałej na terenach polskich i ludności polskiej zamieszkałej na terytorium ZSRR.	1945–1946
sygn. 434	Akta dot. zagospodarowania terenów połemkowych i poukraińskich.	1945–1948
sygn. 436	Wykazy obiektów nierolniczych poukraińskich na terenie działania powiatowych oddziałów PUR.	1945–1948
sygn. 437	Akta dot. nieruchomości po greckokatolickim Biskupstwie w Przemyślu.	1946–1947
sygn. 439	Akta dot. ewakuacji ludności ukraińskiej z terenów woj. rzeszowskiego na ziemie zachodnie.	1947
sygn. 481	Okresowe sprawozdania opisowe z działalności Punktów Etapowych w ramach akcji „W”.	1947
sygn. 508	Sprawozdania sanitarne z akcji „W”.	1947

PUR Powiatowy Oddział w Brzozowie 1945–1950 – B-50

sygn. 6	Protokoły spisane z przesiedleńcami pozostawionego mienia.	1945

PUR Powiatowy Oddział w Gorlicach 1945–1950 – kat. A

sygn. 3	Sprawozdania z udziału w pracach Komisji przesiedleńczej, odbioru i zabezpieczenia nieruchomości po wyjeżdżających na -wschód oraz z wyjazdów służbowych inspektora.	1945
sygn. 13	Sprawozdania opisowe i statystyczne z działalności (m.in. wykazy statystyczne wysyłanych transportów z pow. gorlickiego w czasie akcji „Wisła”).	1947–1949

PUR Powiatowy Oddział w Gorlicach – B-50

sygn. 2	Wykazy ewakuowanych rodzin akcja „Wisła”	1947
sygn. 3	Wykazy ewakuowanych rodzin. Zagórzany Akcja „Wisła”.	1947
sygn. 10	Spisy wysiedlonych do ZSRR.	1945
sygn. 11	Akta dot. nieruchomości pozostawionych po wyjeżdżających Łemkach.	b.d.

PUR Powiatowy Oddział w Jarosławiu 1944–1950 – kat. A

sygn. 1	Akta dot. działalności Inspektoratu (jednorazowe sprawozdania opisowe i cyfrowe, wykaz miejscowości dokąd skierowano przesiedleńców.	1944–1945
sygn. 16	Akta dot. osadnictwa i przesiedleń (sprawozdania z akcji „Wisła”, wykazy liczbowe gospodarstw po ewakuowanych do ZSRR).	1947–1948
sygn. 23	Sprawozdania gospodarcze (m.in. ilości wydanych posiłków i artykułów żywnościowych podczas akcji „Wisła”).	1945–1950
sygn. 43	Wykazy nieruchomości miejskich i rolniczych powiatu Jarosławia, Radymna i Lubaczowa.	1946–1949
sygn. 44-50	Akta dotyczące osiedlania nieruchomości powiatu Jarosławia (obiekty wg uli ułożone alfabetycznie).	1945–1948

**PUR Oddział Powiatowy w Sanoku Delegatura w Lesku 1945–1950
kat. A**

sygn. 2	Akta zdawczo-odbiorcze majątków pozostawionych przez ludność ukraińską, sprawozdania z ich lustracji.	1945
sygn. 4	Korespondencja dot. spraw osadniczych i przesiedleńczych (m.in. wykazy liczbowe gospodarstw ewakuowanych do ZSRR, spis wydanych lekarstw w czasie akcji „Wisła”).	1946–1948
sygn. 5	Zestawienia nieruchomości ziemskich pozostałych po osobach przesiedlonych do ZSRR wg gromad i gmin pow. leskiego łącznie z wykazami imiennymi.	1946
sygn. 13	Akta dot. osiedlenia nieruchomości miejskich powiatu Leska, położonych na terenie Leska.	1945–1950
sygn. 14	Wykazy obiektów miejskich i rolniczych po osobach ewakuowanych do ZSRR położonych na terenie miasta Leska.	1947–1948

PUR Sanok Delegatura w Lesku – kat. B-50

sygn. 2	Wykazy stanu budynków ewakuowanych gospodarstw w poszczególnych gminach powiatu Lesko.	1945
sygn. 7	Akcja „Wisła” Imienne listy osób ewakuowanych.	1947

sygn. 9	Ewidencja przesiedlonych w powiatach wg gromad i gmin (imienne wykazy).	1947–1950
sygn. 10	Wykazy imienne pozostawionego przez ewakuowaną ludność ukraińską wydzierzawionych gospodarstw poukraińskich.	1945–1946

PUR Powiatowy Oddział w Łańcucie 1945-1950 – kat. A

sygn. 13	Sprawy ewakuacyjne (wykazy osób narodowości ukraińskiej z poszczególnych gmin, sprawozdania ewakuacyjne z miesiąca czerwca 1946).	1945–1946
sygn. 27	Wykazy nieruchomości wiejsko-rolniczych (poukraińskich) położonych na terenie powiatu łańcuckiego.	1945...1948
sygn. 28	Wykazy nieruchomości nierolniczych poukraińskich położonych na terenie miasta Łańcuta i Leżajska.	1947–1948

PUR Powiatowy Oddział w Przemyśle 1945-1950 – kat. A

sygn. 8	Akta tajne i poufne (m.in. sprawa nieruchomości byłych ukraińskich instytucji kredytowych).	1946–1949
sygn. 23	Akta dot. majątków poukraińskich i opuszczonych (wykazy opuszczonych budynków i gospodarstw rolnych, protokoły nadania nieruchomości, zarządzenia w sprawie dysponowania majątkami).	1945–1948
sygn. 34-55	Akta dot. osiedlania nieruchomości (obiekty ułożone alfabetycznie wg ulic, znajdują się tu także przydziały budynków poukraińskich).	1945–1950

PUR Powiatowy Oddział w Przemyśle – kat. B-50

sygn. 24	Prośby o przydział gospodarstw poukraińskich.	1945–1949
sygn. 26	Wykaz obiektów poukraińskich porzuconych.	1947–1948
sygn. 32	Prośby repatriantów o przydzielenie nieruchomości poukraińskich.	1948
sygn. 33	Prośby o przydział gospodarstw poukraińskich.	b.d.
sygn. 35	Imienne wykazy osiedlonych repatriantów na nieruchomościach poukraińskich o charakterze miejskim.	1947–1948
sygn. 46	Prośby o przydział nieruchomości poukraińskich.	1945

PUR Powiatowy Oddział w Przeworsku 1944–1950 – kat. A

sygn. 1	Wykazy zaopatrzenia w drodze transportów odchodzących w ramach akcji „Wisła” (ilość wagonów, ilość osób, wydanych posiłków i paszy).	1947

- sygn. 16   Wykazy obiektów nierolniczych i rolniczych pozostawionych na terenie miasta i powiatu Przeworsk przez osoby narodowości ukraińskiej).   1944–1946

PUR Powiatowy Oddział w Rzeszowie 1945–1950 – kat. B-50

- sygn. 19   Akta i wykazy dot. osób przesiedlonych do ZSRR.   1947
sygn. 20   Wykazy nieruchomości ziemskich pozostawionych po osobach przesiedlonych do ZSRR.   1946–1947
sygn. 30   Wykazy nieruchomości ziemskich pozostałych po osobach przesiedlonych do ZSRR.   1946–1947

PUR Powiatowy Oddział w Sanoku 1945–1950 – kat. A

- sygn. 14   Sprawozdania z działalności punktów rejestracyjno-załadowczych (sprawozdania opisowe i statystyczne z akcji „W” – przesiedlenia ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane).   1947
sygn. 18   Sprawozdania statystyczne z akcji przesiedleń i osiedleń (m.in. wykazy gospodarstw poukraińskich)   1945–1946
sygn. 28   Wykazy nieruchomości poukraińskich na terenie miasta i powiatu Sanok.   1946–1947
sygn. 29-34   Akta dot. osiedlania nieruchomości poukraińskich (ułożone alfabetycznie wg ulic).   1945–1949

PUR Powiatowy Oddział w Sanoku – kat. B-50

- sygn. 28   Akta dot. Akcji „W”, imienne wykazy rodzin ewakuowanych z powiatu Brzozów przechodzących przez punkty załadowcze Powiatowego Oddziału, gmina Nozdrzec, Dydnia, Żohatyń, Brzozów, Krzywca, Jawornik Polski.   1947
sygn. 29   Akta dot. Akcji „W”, imienne wykazy rodzin ewakuowanych, mieszkańców powiatu Sanok – gmina Sanok, Bukowska, Szczawne, Mrzyglód, Jaśliska, Komańcza.   1947
sygn. 30   Akta dot. Akcji „W”, imienne wykazy rodzin przesiedlonych z powiatu Lesko – gmina Cisna, Miechowa.   1947

PUR Powiatowy Oddział w Tarnobrzegu 1945–1949 – kat. B-50

- sygn. 14   Akcja przesiedleńcza wewnętrzna, imienne wykazy kandydatów na gospodarstwa poukraińskie.   1947

sygn. 15	Akcja przesiedleńcza wewnętrzna, imienne wykazy kandydatów na gospodarstwa poukraińskie.	1947
sygn. 16	Skierowania indywidualne na gospodarstwa poukraińskie (odpisy).	1947–1949

**Główny Pełnomocnik Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie [1947]
1948–1961 – Zespół 679**

Sprawy ogólne, statystyka, sprawozdania, zestawienia transportów, aprowizacja, sprawy sanitarne, bloczki duplikatów kart przesiedleńczych, duplikaty zagubionych kart przesiedleńczych.

**Zbiór szczątków zespołów z terenu Małopolski Wschodniej
– Zespół 393**

sygn. 393/3	Arcybiskupstwo ob. greckokatolickiego we Lwowie.	1840–1843
sygn. 393/10	Filia Towarzystwa „Proświta” w Sokalu.	1904
sygn. 393/14	Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Dniestr” we Lwowie.	1900–1930
sygn. 391/18	Sekretariat Główny Partii „Sel-Rob” Jedność we Lwowie.	1928–1929
sygn. 393/30	Katolickie Towarzystwo Ukraińskiej Młodzieży Męskiej we Lwowie.	1919–1939

**Zbiór szczątków zespołów z terenu Lubaczowa i powiatu
lubaczowskiego 1848...1950 – Zespół 826**

sygn. 3	Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń „Dniestr” Agencja w Ułazowie (potwierdzenia wpłat).	1931–1937

**Akta szkół w zasobie Archiwum Państwowym w Przemyśle
– zbiór szczątków zespołów – Zespół 395**

sygn. 395/15	Prywatny Ukraiński Seminaryjny Kurs Kółka Ukraińskiego Towarzystwa Pedagogicznego w Przemyśle (świadczenia ukończenia kursu).	1917–1919
sygn. 395/16-17	Prywatna Jednoroczna Żeńska Szkoła Krawiecko-Bieliziarska Filia Związku Ukrainek w Przemyśle (statut szkoły, korespondencja).	1937
sygn. 395/21-22	Państwowe Seminarium Nauczycielskie z ukraińskim językiem nauczania w Przemyśle (rozkład czynności, programy nauczania).	1943–1944
sygn. 395/23-27	Publiczna Szkoła Krawiecka dla Dziewcząt z ukraińskim językiem nauczania w Przemyśle (katalogi	

	klasyfikacyjne, dziennik klasowy, świadectwa szkolne).	1941–1944
sygn. 395/28	Prywatna Żeńska Szkoła Krawiecka z ukraińskim językiem nauczania w Przemyślu (świadectwa szkolne).	1945
sygn. 395/37-41	Ukraińska Publiczna Szkoła Ludowa w Szklarach (okólniki i zarządzenia władz nadrzędnych, sprawy organizacyjne i administracyjne szkoły, informacje o nauczaniu religii).	1940–1944

Zbiór szczątków zespół z XVIII i XX w. w zasobie Archiwum Państwowym w Przemyślu – Zespół 882

sygn. 882/7	Wykaz mszy zamawianych w różnych intencjach przez parafian nieznannej cerkwi diecezji przemyskiej ob. greckokatolickiego	1846–1848
sygn. 882/16	Księga kontowa Spółdzielni „Łemko” w Złockiem pow. Muszyń	1930–1931

Zbiór szczątków zespołów jednostek i instytucji wojskowych w zasobie AP w Przemyślu 1816...1941 – Zespół 577

sygn. 37-39	Okręgowa Komenda Wojskowa w Stryju (dokumenty wytworzone przez ukraińskie władze wojskowe – podania o zwolnienie ze służby wojskowej, informacje o dezterach, telegramy i telefonogramy).	1918–1919
sygn. 47	Batalion Zapasowy 36 Pułku Piechoty im. Hetmana Mazepy w Kołomyży (rozkazy).	1919
sygn. 94	Dyplomy i akty mianowania wystawione przez władze kościelne i austriackie władze wojskowe dla Mateusza Chomana w związku z pełnieniem przez niego funkcji kapelana wojskowego obrządku greckokatolickiego.	1916–1917
sygn. 98	Dokumenty dot. walk polsko-ukraińskich w Przemyślu i okolicy.	XI–XII 1918

Afisz, plakaty i druki ulotne w zasobie z terenu Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu 1833–1994 – Zespół 397

Afisz społeczności ukraińskiej

sygn. 3265–3389	Położenie i pobłogosławienie kamienia węgielnego pod budynek Instytutu Ruskiego dla Dziewcząt w	1848–1938

Przemyślu; wystawienie sztuk przez Ruski Narodowy Teatr pod zarządem E. Baczyńskiego; listy do C.K. Namiestnictwa, Greckokatolicki Urząd Parafialny (rekolekcje), Kapituła Greckokatolicka o nabożeństwach; listy biskupów do duchowieństwa, Towarzystwo „Proświta” w Przemyślu (uroczystości związane z jubileuszem powstania, sztuki, wieczory pieśni), Towarzystwo im. Łesi Ukrainki w Przemyślu (sztuki, uroczysty wieczór dla uczczenia pamięci Hrygorija Ceglińskiego), Stowarzyszenie „Ridna Szkoła” w Przemyślu (koncerty, wieczór tańca ukraińskiego, sztuki, festyn z loterią fantową, uroczysta akademicka z okazji 40 rocznicy działalności społeczno-kulturalnej dyr. Olgi Cypanowskiej), wpisy do szkół ukraińskich; Maryjskie Towarzystwo Pań w Przemyślu (koncerty, festyny), Towarzystwo „Peremyskijski Bojan” w Przemyślu (koncert), Towarzystwo „Sojuz Ukrainok” w Przemyślu (jubileuszowy koncert), Towarzystwo „Młoda Gromada” w Przemyślu (wieczór pieśni i śmiechu, wielka rewia, koncert), Towarzystwo „Apostolska Mołytwa” w Przemyślu (sztuka), Towarzystwo Przemyśla Pomoc Eparchialna (listy do duchowieństwa, komitetów parafialnych i wiernych; wieczory kołęd, występy pieśniarzy), film „Taras Szewczenko” w sali kinoteatru „Reduta” w Przemyślu; Towarzystwo Gimnastyczne „Łuh” w Przemyślu (imprezy na stadionie, wieczór gimnastyczno-muzyczny), Ukraiński Klub Sportowy „Berkut” w Przemyślu (igrzyska, wieczory sportowe, wieczór gimnastyczny, zawody lekkoatletyczne); występy gościnne Ukraińskiego Teatru ze Lwowa i Stanisławowa; plakaty wyborcze wzywające do głosowania w wyborach do Sejmu i Senatu na swoich kandydatów; wiece I Majowe, Pierwszomajowy Komitet Ukraińskiej Socjalistycznej Grupy „Wpieriod”, Komitet Ukraińskiego Socjalistycznego Robotnictwa w Przemyślu, Wybory do Rady Miejskiej (ogłoszenia Ukraińskiego Komitetu Wyborczego), cegielki na budowę cerkwi OO. Bazylianów w Przemyślu.

Klepsydry w j. ukraińskim

sygn.	Biskupów, duchownych, b. dyr. Gimnazjum i posła	1847–1941
3585-3605	do parlamentu, przewodniczącego Ruskiej Kasy	
3648-3666	Oszczędności, dyr. Państwowego Seminarium, lekarzy,	
3874-3876	porodowanych w Telerhofie.	

Afisz, plakaty i druki ulotne spoza Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle 1841–1989, 1999 – Zespół 478

Afisz społeczno-ukraińskiej

sygn.	Ordynariat Metropolitalny (odezwa w sprawie jubileuszowej pielgrzymki do Rzymu), powołanie organizacji „Ukraińskich Siczowych Strzelców”, odezwy i meldunki władz wojskowych z okresu I wojny światowej, Komendant Grupy Operacyjnej gen. Roja (odezwa do Rusinów), Ukraińska Rada Narodowa (odezwa o czym powinni pamiętać włościanie), Biuro Informacji przy Ukraińskiej Radzie Narodowej (odezwa), Odezwa żołnierzy ukraińskich do Ukraińców, Główny Ataman Wojsk Ukraińskiej Narodowej Republiki S. Petruła (odezwy do narodu), Związek Szlachty Zagrodowej Ziemi Czerwieńskiej (odezwa do braci Rusinów), Blok Jedności Robotników ukraińskich, polskich i żydowskich (Wybory do Rady Miejskiej w Stanisławowie), Wybory do Sejmu i Senatu RP (odezwy Rady Głównej Ukraińskiej Partii Pracy i Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii), „Dniestr” Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń we Lwowie (odezwa), kalendarze za rok 1934 i 1939, Komitet Ukraińskich Terenowych Muzeów (ulotka „Co należy zbierać dla terenowych muzeów”), Ukraińskie Towarzystwo Pomocy Inwalidom (reklama kalendarza), Komitet do spraw Ruskich (odezwa do narodu), Orędzie Apostolskiego Wizytatora do Ukraińców-Katolików wyznania greckokatolickiego mieszkających w Rzeczy Niemieckiej, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (odezwa wzywająca do odbudowy Ukrainy), Towarzystwo Polityczne „Samborska Okręgowa Rada” (wiec), Komitet Socjalistycznej Rewolucyjnej Partii Ukraińskiej (odezwa do włościan i robotników ukraińskich), Bezpartyjny Komitet Włościański (odezwa o zaprzestaniu wojny z Polakami), Nowoużańska Powiatowa Rada Robotników, Chłopów i Żołnierzy (kopia telegramu wojennego), Główna	1900...1941
1846-1917		

- sygn. 2452   Komenda Wojskowa Ukraińskiej Narodowej Republiki (wezwanie do obrony Ukrainy).
Obwieszczenie o wstępowanie do dywizyjony SS 1943 Galizien.

Klepsydry w języku ukraińskim 1909–1913

- sygn.   dyrektora gimnazjum i posła do parlamentu Grzego-   1900–1913,
2135–2142   rza Celińskiego, kustorsza Kapituły greckokatolic-   1926–1933
2227–2233   kiej Antoniego Stepanowicza Petruszewiczaczłónka Rady Nadzorczej Towarzystwa „Dniestr”, literata i publicysty Osipa Andrejewicza, dyrektora Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie, wojskowych, byłej armii ukraińsko-austriackiej, duchownych, nabożeństwo za poległych w czasie I wojny światowej,

Zbiór planów z terenu miasta Przemyśla i powiatu przemyskiego 1793–1964, 1999 – Zespól 477

- sygn. 80   Projekt restauracji katedry greckokatolickiej w Przemyślu.   1880
sygn. 82/1-2   Plan greckokatolickiego Seminarium Duchownego w Przemyślu.   b.d.
sygn. 90   Projekt dzwonu dla katedry greckokatolickiej w Przemyślu.   1915
sygn.   szkice sytuacyjne położenia oddziałów polskich i ukraińskich podczas walk 1918-1919.   b.d.

Zbiór planów spoza Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu – Zespól 1611

- sygn. 22   Plan budowy cerkwi w Mużyłowicach pow. Jaworów.   1911
sygn. 23   Plan cerkwi w Wykrotach pow. Sambor 1:100.   b.d.
sygn. 24   Plan cerkwi w Sońnicy 1:100.   b.d.
sygn. 25   Plan cerkwi w miejscowości Hoczew.   1937
sygn. 46   Cerkiew w Lesku 1:100.   1928

Teki Leopolda Hausera 1864–1882 – Zespól 479

- sygn. 38   Fundusz Wdów i Sierot po greckokatolickich księżach (statut i protokół z Walnego Zgromadzenia).   b.d.

Source materials relevant to the Ukrainian minority in the resources of the State Record Office in Przemyśl

Year after year there has been an increasing number of researchers either from Poland or abroad searching in the State Record Office of Przemyśl for materials for their dissertations and scientific compilations on the Ukrainian minority's activity (esp. of the uniate clergy, construction and art of orthodox churches, relationship with the Poles, Ukrainian educational system).

The files produced by the Orthodox Church and its offices are preserved in 22 archival modules and collections. Materials concerning the relations between the Ukrainians and the Poles can also be found among the files of the local government, state and special administration, courts and public notary offices, schools' files and school administration's literature (including the records of Ukrainian schools). Information on the financial status of the Greek Catholic Church, Ukrainian associations and organizations as well as of individuals can furthermore be found in: registers of mortgages, censuses, property registers, farm registers, registration books (the above mentioned materials appear inside the files of towns, starosty offices, communes, courts).

To facilitate quicker penetration for the researchers using the collection of the Record Office in Przemyśl in order to find the archival materials regarding the Ukrainian minority an index presented within this article has been elaborated. The following elements of the specification have been taken into account: name of the module, archival signature, title of the unit, ultimate dates of the archival materials within the unit. In case of the modules produced by the Ukrainian institutions or organizations, general characteristic of the included files has been given.

Informationsquellen zur ukrainischen Minderheit im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl

Jahr für Jahr wächst die Zahl der Forscher sowohl aus Polen als auch aus dem Ausland, die im Staatsarchiv in Przemyśl Materialien zu den wissenschaftlichen Werken über die ukrainische Minderheit suchen (Tätigkeit der unierten Geistlichkeit, die kyrillische Bau und Kunst, Verhältnisse den Polen gegenüber, ukrainisches Schulwesen).

Die von der griechisch-katholischen Kirche und ihren Behörden geschaffenen Akten sind in 22 Beständen und Archivsammlungen aufbewahrt.

Die die Ukrainer und polnisch-ukrainische Beziehungen angehenden Materialien treten auch in den Akten der Selbst-, Staats- und Sonderverwaltung, in den Akten der Gerichte, Notare, der Schulverwaltung (darunter auch Akten der ukrainischen Schulen) auf.

Die Auskünfte über die Vermögenslage der griechisch-katholischen Kirche, der ukrainischen Gesellschaften und Organisationen und auch Privatpersonen kann man in den Grundbüchern, in der Volkszählung, in den Sachverzeichnissen, Landwirtschaftsregistern, Meldungsbüchern finden (diese Materialien treten in den Akten der Städte, Landratsämter, Gemeinden und Gerichte auf).

Um den schnelleren Zugang für die Forscher, die im Archivbestand Materialien über ukrainische Minderheit suchten, zu erleichtern, bereitete man im Artikel gesetzte Aufstellung vor. In diesem Verzeichnis wurden folgende Einzelteile der Eintragung berücksichtigt: Name des Bestands, Archivsignatur, Titel der Archiveinheit und die Randdaten der Archivmaterialien innerhalb einer Archiveinheit. Im Fall der Bestände, die von den Institutionen und ukrainischen Verbänden geschaffen wurden, gab man die allgemeine Charakteristik der vorkommenden Akten an.

Andrzej Kazimierz Mielnik

Przemyśl

MATERIAŁY RODZINY OSIŃSKICH 1862-1939
W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W PRZEMYŚLU

W zbiorach Archiwum Państwowego w Przemyślu przechowywane są „Materiały rodziny Osińskich” 1862-1939. Stanowią one spuściznę archiwalną po Władysławie, Michale, Tadeuszu i Kazimierzu Marii Osińskich¹. Rodzina ta na przełomie XIX i XX wieku była w mieście Przemyślu bardzo znaną i zasłużoną. Na podstawie materiałów zgromadzonych w spuściźnie archiwalnej trudno jest ustalić genealogię Osińskich. Z treści pozostawionych „Wspomnień Władysława Osińskiego”, które są pierwszą grupą spuścizny archiwalnej dowiadujemy się, że ojcem jego i młodszego brata Michała był Ludwik Osiński „obywatel i majster kowalski” w Dębicy. Zmarł w roku 1885 w wieku 76 lat². Starszy syn Władysław (autor „Wspomnień”) początkowo służył w c.k. Straży Skarbowej w Tuchowie koło Tarnowa. Następnie od 1863 do 1869 roku pracował w Przemyślu w warsztatach kolei Karola Ludwika jako „ślusarz wozowy i maszynowy”. W 1869 r. przeniósł się do Stanisławowa, gdzie początkowo pracował jako ślusarz, później maszynista-praktykant. 1 lipca 1872 r. został maszynistą 4 klasy³. Dwa lata później awansował na maszynistę pociągów pośpiesznych. Przez dwadzieścia lat jeździł na kolei lwowsko-czerniowiecko-jasskiej. W dniu 17 września 1880 r. dostąpił zaszczytu prowadzenia pociągu dworskiego „Najjaśniejszego Pana” Franciszka Józefa I cesarza Austrii z Czerniowiec do Hadikfalwy i z powrotem (pi-

---

¹ Jest to fragment spuścizny archiwalnej, bowiem z niewiadomych przyczyn została ona rozparcelowana na kilka części i znajduje się w kilku archiwach. Jedna z nich przechowywana jest w Muzeum Narodowym Ziemi Przemyskiej, druga zaś w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu, a niewielka część znajduje się w rękach prywatnych.

² Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej APP), Materiały rodziny Osińskich 1862-1939 (dalej akta zespołu), Wspomnienia Władysława Osińskiego c.k. maszynisty kolejowego 1862-1917, sygn. I s. 42.

³ Tamże, s. 9.

sownię nazwy miejscowości podano za autorem). Za bezpieczne dowiezienie cesarza został zaproszony do dworskiej kuchni na obiad i dostał dekret pochwały oraz 10 zł reńskich nagrody⁴. Kilka lat później w dniu 7 lipca 1887 roku wioził następcę tronu arcyksięcia Rudolfa ze Stanisławowa do Hadikfalwy. Jak dalej wspomina Władysław w „Kołomyji ten cesarzewicz dał obiad dla polskiej szlachty i dygnitarzy, a ja też na ten obiad zaproszony byłem...”. Również dostał nagrodę w wysokości 3 guldenów⁵. Ze „Wspomnień” dowiadujemy się, że Władysław miał w Przemyślu siostrę Marię Rygiel⁶, a szwagier był c.k. konduktorem pocztowym (umarł na zapalenie płuc licząc 65 lat)⁷. W dniu 15 marca 1894 r. lokomotywa prowadzona przez Władysława miała zderzenie (podczas silnej mgły) z pociągiem towarowym koło stacji Śniatyn (źle ustawiono tarczę wjazdową). Władysław Osiński został ciężko ranny i ledwo uszedł z życiem. Po kilkumiesięcznym leczeniu z dniem 31 marca 1895 r. przeszedł na emeryturę⁸. Mieszkał w Przemyślu do czasów I wojny światowej. Pomimo poszukiwań w aktach metrykalnych, znajdujących się w Urzędzie Stanu Cywilnego i Archiwum Państwowego w Przemyślu nie udało się ustalić daty śmierci Władysława Osińskiego. Prawdopodobnie pod koniec życia wyjechał z Przemyśla. Pozostawił „Wspomnienia” noszące charakter osobistych zapisków, które spisane zostały ołówkiem na luźnych kartkach.

Drugą grupę archiwaliów stanowią akta z lat 1898-1927 po Michale Osińskim. Był on młodszym synem Ludwika. Michał Osiński urodził się 19 sierpnia 1850 roku⁹ i zmarł 26 listopada 1928 roku w Przemyślu. Został pochowany w grobowcu rodzinnym Osińskich na Cmentarzu Głównym w Przemyślu. Z zachowanych akt przechowywanych w Archiwum Państwowym w Przemyślu nie posiadamy informacji, od kiedy zamieszkał w Przemyślu. Z zawodu był stolarzem, żonatym z Natalią z domu Matz (4 VII 1860 – 5 I 1931), z którą miał piętnaścioro dzieci. W roku 1870 był współzałożycielem Kasy Zaliczkowej Rzemieślników i Rolników w Przemyślu a później jej dyrektorem¹⁰. Był również długoletnim prezesem Straży Ochotniczej Pożarnej w Przemyślu. Z przekonań politycznych był narodowcem. W spuściźnie archiwalnej po Michale Osińskim znajdują się m. in. zaproszenia na zebrania i imprezy różnych instytucji, wśród których wyróżnia się zaproszenie z 1903 r. na walny zjazd zjednoczenia słowiańskich ochotniczych straży pożarnych i

⁴ Tamże, s. 43.

⁵ Tamże, s. 110.

⁶ Tamże, s. 220.

⁷ Tamże, s. 121, autor nie podaje daty śmierci.

⁸ Tamże, s. 299.

⁹ Brak jest informacji w materiałach o miejscu urodzenia.

¹⁰ Z. Felczyński, Sto lat działalności Banku Rzemieślników i Rolników w Przemyślu, Przemyśl 1969, s. 58.

uroczystość 50-lecia istnienia pożarnego zboru królewskiego miasta Pragi¹¹, a także zaproszenie Towarzystwa Ochotniczej Straży Pożarnej w Przemyśle z daty 7 lipca 1907 r. z okazji 35. rocznicy swego założenia, oraz uroczystość poświęcenia sztandaru¹². W odrębnej jednostce inwentarzowej znajdują się listy i pisma otrzymywane od osób prywatnych i instytucji z lat 1904-1927. Jest tutaj m.in. list z dnia 26 listopada 1924 roku inż. Edmunda Krzena, współzałożyciela Kasy Zaliczkowej Rzemieślników i Rolników w Przemyśle¹³. Ciekawostką jest pismo z daty 12 lutego 1912 roku dra Tadeusza Troksolańskiego archiwariusza miejskiego w Przemyśle w sprawie artykułu o archiwum przemyskim, opublikowanym w „Słowie polskim”¹⁴. Listy otrzymywane od dzieci Michała i Natalii Osińskich z lat 1923-1925 skompletowane są w odrębnej jednostce inwentarzowej¹⁵. W pismach w sprawie Konstantego Osińskiego s. Michała (ur. w 1895 r.) żołnierza Wojska Polskiego (4 pułku artylerii polowej 2 Dyw.) zmarłego 31 I 1920 r. w Sarnach pow. Równo na tyfus płamisty znajduje się: zawiadomienie o śmierci i informacja urzędu duszpasterskiego Dowództwa IV Dywizji piechoty o pogrzebie i miejscu pochówku¹⁶. Pisma Starostwa w Przemyśle kierowane do Michała Osińskiego w sprawach podatku gruntowego, domowego i wodociągowego z lat 1895-1924 skompletowano oddzielnie¹⁷. Ostatnią jednostką inwentarzową tej grupy akt są rachunki (z lat 1898-1924) za wykonane prace budowlane i usługi konserwacyjne budynku położonego przy ul. Krętej 5 (obecnie Piotra Kmity) w Przemyśle, własności Michała Osińskiego¹⁸. Stanowią one źródło o istniejących w tym czasie prywatnych firmach budowlanych w Przemyśle i cenach za wykonywane usługi.

Trzecia grupa archiwaliów to akta z lat 1908-1931 po dr Tadeuszu Osińskim, najstarszym synu Michała. W związku z tym, że w dotychczasowych publikacjach, które ukazały się drukiem brak jest szerszych informacji na jego temat¹⁹ ujawnimy parę szczegółów z życiorysu. Urodził się 14 grudnia

¹¹ APP, akta zespołu. Zaproszenie na zebrania i imprezy różnych instytucji kierowane do Michała Osińskiego, sygn. 2, s. 1.

¹² Tamże, sygn. 2, s. 14.

¹³ APP, akta zespołu. Listy i pisma kierowane do Michała Osińskiego przez osoby prywatne i instytucje, 1904-1927, sygn. 4, s. 19.

¹⁴ APP, akta zespołu, sygn. 5, s. 1.

¹⁵ APP, akta zespołu, sygn. 6, s. 1-14.

¹⁶ APP, akta zespołu, sygn. 7, s. 1-3.

¹⁷ APP, akta zespołu, sygn. 8, s. 1-16.

¹⁸ APP, akta zespołu, sygn. 9, s. 1-81.

¹⁹ Polski Słownik Biograficzny poświęca Tadeuszowi Osińskiemu dosłownie jedno zdanie, t. 24, z. 2 (101), Wrocław 1979, s. 339, tak samo Anna Sierszeń-Wójcik, Kazimierz Maria Osiński (1883-1956). Materiały do bibliografii opublikowane (w:) Roczniku Przemyskim, t. XXVII, Przemyśl 1990, s. 377.

1883 r. w Przemyślu, po skończeniu Gimnazjum w Przemyślu w 1904 r. studiował w latach 1907-1908 na Akademii Handlowej w Wiedniu i później na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie uzyskał tytuł doktora. W roku 1909 rozpoczął pracę zawodową w Kasie Zaliczkowej w Przemyślu, po czym pracował w administracji dóbr Sapiehów w Krasieczynie. Razem z młodszym bratem Kazimierzem Marią byli współzałożycielami Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu i Muzeum Ziemi Przemyskiej. Był znanym kolekcjonerem dzieł sztuki i działaczem oświatowym. W 1912 roku podjął pracę w Banku Krajowym we Lwowie (po odzyskaniu niepodległości nosił nazwę Banku Gospodarstwa Krajowego). Sumienną i kompetentną pracą doszedł w tej pracy do stanowiska kierownika wydziałów i oddziałów Banku w Lublinie, Cieszyźnie i w Przemyślu. W 1932 r. został przeniesiony do centrali Banku w Warszawie, gdzie pracował aż do przejścia na emeryturę w roku 1952. We wrześniu 1939 r. wziął udział w obronie Warszawy jako członek Straży Obywatelskiej. W czasie okupacji niemieckiej działał w Armii Krajowej. Po upadku Powstania Warszawskiego został wraz z żoną Janiną wypędzony przez Niemców do obozu w Pruszkowie. Stracił cały dobytek i zbiory wieloletni dorobek życia (m.in. obrazy Karpińskiego, Sichulskiego, Kossaków, Pinkasa, portrety rodzinne, zbiór starych map polskich oraz cenną bibliotekę ok. 3 tys. tomów). Najcenniejsza jednak część zbiorów zaginęła już w 1939 r. Przed wybuchem wojny złożone w skarbcu Banku Gosp. Krajowego pasy słuckie, stara biżuteria, a przede wszystkim zbiór numizmatów polskich zostały później zrabowane. Po wojnie został członkiem Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego i zaczyna tworzyć od nowa zbiór numizmatów oraz ekslibrisów. Interesuje się też losem Muzeum Ziemi Przemyskiej współpracując z nim. Umiera 3 maja 1961 roku w Warszawie. Pochowany został na cmentarzu służewskim²⁰.

W nielicznej spuściźnie archiwalnej po Tadeuszu Osińskim zachowały się notatki studenckie z roku 1908 z okresu pobierania nauki w Akademii Handlowej w Wiedniu. Zostały one spisane w języku niemieckim²¹. W kolejnej jednostce inwentarzowej znajduje się legitymacja na pobór artykułów żywnościowych ważna od 11 XI 1917 do 28 VI 1918 roku, wydana przez Zarząd Gminy miasta Lwowa²². W oddzielnych teczkach zgromadzono zaproszenia różnych stowarzyszeń i organizacji, kierowane do Tadeusza Osińskiego z lat 1910-1929, m.in. Towarzystwa Numizmatycznego w Krakowie (1910), Kongresu Maryańskiego z Przemyśla (1911), Związku Ludowo-

²⁰ Życiorys Tadeusza Osińskiego opracowany przez żonę Janinę znajduje się w Archiwum PAN Zakładzie Polskiego Słownika Biograficznego w Krakowie. Nie został jednak zakwalifikowany do druku.

²¹ APP, akta zespołu, sygn. 10, s. 1-207.

²² APP, akta zespołu, sygn. 12, s. 1-18.

Narodowego (1928)²³, a także listy otrzymywane od osób prywatnych z lat 1910-1931²⁴. Z listu z daty 10 I 1921 r. Natalii Osińskiej (matki) do Tadeusza Osińskiego dowiadujemy się o śmierci syna (i brata) Józefa w Taszkencie²⁵. Nie mamy jednak żadnej informacji, w jaki sposób znalazł się w Rosji.

Czwartą grupę materiałów stanowi spuścizna z lat 1904-1939 po inż. arch. Kazimierzu Marii Osińskim (ur. 14 XII 1883 r., zmarły 4 II 1956 r.). należy on do najwybitniejszych postaci miasta Przemyśla. Jego osoba była już kilkakrotnie prezentowana na łamach różnych periodyków naukowych i czasopism²⁶. Dlatego też ograniczymy się do krótkiego streszczenia jego życiorysu. Po ukończeniu dwóch klas gimnazjum w Przemyślu i wyższej szkoły realnej w Krakowie studiował w latach 1903-1908 na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej. Rozpoczął wcześniej działalność polityczno-społeczną. W roku 1904 został zatrzymany przez policję austriacką w Przemyślu w związku z uliczną manifestacją patriotyczną. Należał do Drużyn Bartoszewych (1908-1914), organizował chorągiew przemyską. W 1908 r. był współorganizatorem i wykładowcą na kursie dla robotników Czytelni im. M. Borelowskiego przy Towarzystwie „Znicz”. W roku 1909 przy inicjatywie Kazimierza Marii Osińskiego utworzono w Przemyślu Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Razem ze starszym bratem Tadeuszem ofiarowali TPN swoje zbiory, które stały się podstawą utworzenia Muzeum w 1910 r. oraz książki, które dały początek bibliotece TPN. Przez 30 lat był kustoszem Muzeum, jak również członkiem komitetu redakcyjnego (do 1923 r.) organu TPN „Rocznik Przemyski”, w którym zamieszczał własne artykuły. W okresie oblężenia Przemyśla (1914 i 1915) przez Rosjan został zmobilizowany do służby austriackiej w twierdzy i ratował zbiory muzealne przed zniszczeniem. W listopadzie 1918 r. brał udział w walkach polsko-ukraińskich o Przemyśl. Zaprojektował (1919 r.) odznakę „Gwiazdy Przemyśla” i został sekretarzem jej kapituły. W latach 1919-1921 kierował w Przemyślu ekspozyturą zarządu

²³ APP, akta zespołu, sygn. 13, s. 1-21.

²⁴ APP, akta zespołu, sygn. 14, s. 10.

²⁵ APP, akta zespołu, sygn. 15, s. 1-2.

²⁶ Czy wiesz kto to jest? Leksykon pod red. Stanisława Łozy, Warszawa 1938, s. 541; także Polski Słownik Biograficzny t. 24, z. 2 (101), Wrocław 1979, s. 338-339 (biogram opr. przez Dominika J. Bialica), także K. Wołski, inż. Kazimierz Osiński 14 XII 1883 - 4 II 1956, *Rocznik Przemyski*, 1958, t. IX, z. 2: 1957, s. 240-243; także Anny Osińskiej, Kazimierz Maria Osiński, *Lud*, 1959, t. 44: za rok 1957, s. 498-499; także B.S., Wielki Duchem, *Życie Przemyskie* 1983, Rok 17, Nr 51 (834), s. 8; także A. Kunysz, inż. Kazimierz Maria Osiński współtwórca Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej w Przemyślu, *Przemyśl*, 1984; szczegółowo materiały do bibliografii omawia Anna Sierszeń-Wójcik, Kazimierz Maria Osiński (1883-1956), *Materiały do bibliografii*, *Rocznik Przemyski*, t. XXVII, *Przemyśl* 1990, s. 373-403. Nie dotarła jednak do niektórych dokumentów, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Przemyślu.

archiwalnego Dowództwa Okręgu Generalnego we Lwowie. W roku 1921 przeszedł do rezerwy w stopniu kapitana WP. Uczył rysunku w Gimnazjum im. Słowackiego w Przemyślu i Państwowej Szkole Budownictwa w Jarosławiu. W roku 1928 przeszedł na własną prośbę na emeryturę i został asesorem ds. budownictwa w samorządzie miejskim w Przemyślu (do roku 1933). Jeszcze w 1922 r. odsunął się od Narodowej Demokracji a w 1928 r. przystąpił do Partii Pracy. Dnia 1 I 1930 r. wydał pierwszy numer redagowanego przez siebie pisma „Prawda Przemyska” a od 1934 r. był redaktorem pisma literackiego „Wzloty”. Kierował konserwacją budowli zabytkowych w przemyśkiem. Po wybuchu II wojny światowej został zmobilizowany do 4 pułku saperów w Przemyślu. 17 IX 1939 r. przekroczył granicę węgierską. Później przez Jugosławię i Grecję przybył z końcem maja 1940 r. do Palestyny. W 1942 roku otrzymał przy komendzie placu referat kulturalno-oświatowy. W 1947 roku wrócił do kraju i z początkiem roku 1948 objął funkcję dyrektora Muzeum w Przemyślu, którą sprawował przez 14 miesięcy do usunięcia go w lutym 1949 r. W roku szkolnym 1949/1950 pracował jako nauczyciel w Państwowej Szkole Budownictwa w Jarosławiu. 20 października 1950 roku został aresztowany, a w 1951 r. skazany na 3 lata więzienia za „szeptaną propagandę”. Zwolniony został wcześniej z powodu choroby i dzięki amnestii. Zmarł 4 lutego 1956 roku i został pochowany na Cmentarzu Głównym w Przemyślu²⁷.

W związku z tym, że Kazimierz Maria Osiński był wybitnym uczonym-regionalistą w spuściznie po nim na pierwszym miejscu wydzielono brudnopisy²⁸, m.in. referatów, artykułów prasowych, odezów, sprawozdań. Jest tutaj rękopis odezwy Zarządu Koła Robotniczego im. M. Borelowskiego w Przemyślu (ok. 1910 r.), w której podane są nazwiska i imiona członków zarządu²⁹, konspekt referatu komisji robotniczej Zjazdu Towarzystwa Szkół Ludowych, odbytego 9-10 czerwca 1912 r. w Białej³⁰, fragment rękopisu artykułu p.t.: „Przeklęte miasto, które kamieniuje własnych proroków” (z daty 22 VIII 1927 r.)³¹, rękopis sprawozdania z konferencji programowej i odezwy Mieszczańskiego Komitetu Wyborczego w Przemyślu (z datą 1 VI 1928 r.)³², rękopis zaproszenia Komitetu Organizacyjnego Klubu Regionalnej Pracy im.

²⁷ Życiorys opracowano na podstawie biogramu Kazimierza Marii Osińskiego autorstwa Dominika J. Bialica, zamieszczonego w Pol. Słow. Biograficznym t. 24, z. 2 (101), Wrocław 1979, s. 338-339 oraz materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Przemyślu.

²⁸ APP, Brudnopisy Kazimierza Marii Osińskiego, 1910-1933 oraz b. daty, akta zespołu sygn. 17.

²⁹ Tamże, s. 1-2.

³⁰ Tamże, s. 3-8.

³¹ Tamże, s. 16.

³² Tamże, s. 25-27.

Marszałka Józefa Piłsudskiego (z datą 21 X 1928 r.)³³, maszynopis artykułu pt. „Niemoralna działalność” (maj 1929 r.), krytykujący dziennikarzy gazety „Ziemia Przemyska”³⁴. Interesujący jest rękopis odezwy inż. Kazimierza Marii Osińskiego, podpisanej przez niego jako przewodniczącego Partii Pracy w treści poruszającej sprawy i problemy miasta Przemyśla oraz regionu (b.d.)³⁵. Zachowały się fragmenty rękopisu-kroniki regionalnej, dotyczącej działalności różnych organizacji i stowarzyszeń w Przemyśle i regionie takich jak: Powiatowego Związku inwalidów, wdów i sierot wojennych, Oddziału Stowarzyszenia Opieka Polska nad Polakami na obczyźnie w Przemyśle, Zgromadzenia Ochronki im. Marszałka Piłsudskiego w Przemyśle, BBWR w Rzeszowie (K. Osiński prowadził tutaj działalność prelegencką), Zwyczajnego Walnego Zgromadzenia członków Oddziału przemyskiego Polskiego Towarzystwa Politechnicznego³⁶. Szczegółowa i ciekawa jest treść rękopisu artykułu K. Osińskiego p.t. „Manifestacyjny pogrzeb śp. generała brygady Stanisława Zosik-Tessaro” (1933 r.)³⁷. Wśród dokumentów dotyczących udziału Kazimierza Marii Osińskiego w demonstracji ulicznej w dniu 17 sierpnia 1904 r. w Przemyśle znajduje się akt oskarżenia c.k. Prokuratury Państwa i odpis wyroku uwierzytelniony w Sądzie Okręgowym w Przemyśle w dniu 24 listopada 1934 r.³⁸. Zachowały się upoważnienia wraz z listą członkowską w sprawie składek wystawione m.in. przez Kazimierza Osińskiego, jako z-cy przewodniczącego Towarzystwa młodzieży „Ethos” we Lwowie (ok. 1903 r.)³⁹. Działalność w Wojsku Polskim w latach 1919-1933 dotyczy wygłaszanych prelekcji dla żołnierzy i spraw honorowych⁴⁰. Zaproszenia różnych stowarzyszeń i organizacji kierowane do Kazimierza M. Osińskiego z lat 1921-1936 zgrupowano w odrębnej jednostce inwentarzowej⁴¹. Pisma dotyczące pracy Kazimierza M. Osińskiego w Radzie Miejskiej w Przemyśle (z lat 1928-1933) jako asesora komisji budowlanej stanowią kolejną jednostkę⁴². Wśród dokumentów osobistych K. Osińskiego wyróżnia się dyplom sympatyka Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem, nadany 27 VIII 1928 roku przez tę instytucję⁴³, oraz legitymacja nr 76 Towarzystwa Muzycznego

³³ Tamże, s. 28.

³⁴ Tamże, s. 29-31.

³⁵ Tamże, s. 32-35.

³⁶ Tamże, s. 64-67.

³⁷ Tamże, s. 68-72.

³⁸ APP, Dokumenty dot. udziału Kazimierza Osińskiego w dokumentacji ulicznej w dniu 17 VIII 1904 r. w Przemyśle, 1904-1905, 1934, sygn. 18, s. 1-55.

³⁹ APP, akta zespołu, sygn. 19, s. 1-6.

⁴⁰ APP, akta zespołu, sygn. 20, s. 1-13.

⁴¹ APP, akta zespołu, sygn. 21, s. 1-145.

⁴² APP, akta zespołu, sygn. 22, s. 1-68.

⁴³ APP, akta zespołu, sygn. 23, s. 6.

w Przemyślu z maja 1930 roku⁴⁴. Z nielicznych listów i pism z lat 1922-1934, kierowanych do osób prywatnych i instytucji najciekawszy jest list Kazimierza M. Osińskiego (b. daty) w sprawie kandydatury na stanowisko wiceburmistrza m. Przemyśla⁴⁵. Również nieliczne listy (z lat 1915-1933), otrzymywane od rodziny skompletowano w osobnej teczce⁴⁶. Pisma różnych instytucji kierowane do inż. Kazimierza M. Osińskiego pochodzą z okresu 1911-1936⁴⁷. Są tutaj m.in. pisma w sprawie zwiedzania przemyskiego Muzeum i starego miasta przez wycieczki, organizowane przez różne instytucje⁴⁸. Listy otrzymywane przez Kazimierza Osińskiego od osób prywatnych z lat 1900-1939⁴⁹ zgrupowano osobno i ułożone zostały wewnątrz jednostki inwentarzowej chronologicznie. W oddzielnej teczce zgromadzono listy byłych obrońców Przemyśla 1918 r., adresowane do Kazimierza M. Osińskiego, jako sekretarza Kapituły o nadanie odznaczenia „Gwiazdy Przemyśla”⁵⁰. wizytówki osób prywatnych, otrzymywane przez Kazimierza M. Osińskiego z lat 1910-1936 uporządkowano oddzielnie⁵¹. Część z nich została wykorzystana na korespondencję. Sprawę ciekawego wynalazku ppor. inż. Kazimierza M. Osińskiego z roku 1924, dotyczącego pocisku artyleryjskiego „Polonia” wyodrębniono w osobnej jednostce inwentarzowej. Znajduje się tutaj rękopis, zatytułowany „Idea pocisku Polonia”, oraz list przewodni do gen. Truszkowskiego w Krakowie w tej samej sprawie⁵². W ostatniej jednostce zgromadzono reklamy i oferty, przesyłane na adres Kazimierza M. Osińskiego przez księgarnie, redakcje czasopism oraz loterie (z lat 1932-1934)⁵³.

Spuścizna rodziny Osińskich początkowo była przechowywana w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu. Z końcem 1951 r., lub 1952 r. w związku z likwidacją tej instytucji część materiałów została przekazana do Archiwum Państwowego w Przemyślu. Granice chronologiczne obejmują lata 1862-1939 i po uporządkowaniu spuścizna archiwalna liczy 31 j.i. – 0,15 mb. Jeśli chodzi o analizę porządkowania, to „Materiały rodziny Osińskich” początkowo wchodziły w skład zbioru archiwalnego nr 709 „Zbiór spuścizn osób prywatnych”. W trakcie wstępnego porządkowania w latach siedemdziesiątych XX w. wydzielono 2 wiązki akt, oraz utworzono kilka jednostek archiwalnych, jak: osobiste zapiski Władysława Osińskiego, materiały dot.

⁴⁴ Tamże, s. 7.

⁴⁵ APP, akta zespołu, sygn. 24, s. 8.

⁴⁶ APP, akta zespołu, sygn. 25, s. 1-19.

⁴⁷ APP, akta zespołu, sygn. 26, s. 1-37.

⁴⁸ Tamże, s. 15 i inne.

⁴⁹ APP, akta zespołu, sygn. 27, s. 1-293.

⁵⁰ APP, akta zespołu, sygn. 28, s. 1-7.

⁵¹ APP, akta zespołu, sygn. 29, s. 1-69.

⁵² APP, akta zespołu, sygn. 30, s. 1-6.

⁵³ APP, akta zespołu, sygn. 31, s. 1-102.

Tadeusza Osińskiego, materiały Kazimierza Osińskiego (brudnopisy, korespondencja Kazimierza Osińskiego z różnych urzędów i instytucji, listy od osób prywatnych do K. Osińskiego, zaproszenia i reklamy Kazimierza Osińskiego). Zawartość tych jednostek przed ostatecznym opracowaniem była przemieszana a tytuły inwentarza kartkowego zbyt ogólne i mało informatywne. Są to akta luźne, stanowiące rękopisy, maszynopisy i druki. Większość materiałów nie była sfoliowana.

Ponowne opracowanie w 2002 r. zostało przeprowadzone wskutek zarządzenia z dnia 9 III 1999 r. Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Warszawie w sprawie ewidencji zasobu archiwalnego w Archiwach Państwowych. W trakcie opracowania „Materiały rodziny Osińskich” wyodrębniono ewidencyjnie ze „Zbioru spuścizn osób prywatnych”, zawierające w większości akta nieuporządkowane i niezinwentaryzowane. Archiwaliom składającym się na spuściznę nadano nowy układ, porządkując akta począwszy od najstarszego członka rodziny Władysława, później Michała, Tadeusza i Kazimierza. W związku z tym, że Kazimierz Maria Osiński był wybitnym uczonym-regionalistą na pierwszym miejscu wydzielono brudnopisy (referatów, artykułów prasowych, odezów, sprawozdań), później działalność publiczną, materiały biograficzne, korespondencję, oraz materiały obce (reklamy i oferty przesyłane przez księgarnie i redakcje czasopism). Korespondencja została podzielona na wysyłaną i otrzymywaną (w związku z tym, że poszczególne listy nie łączyły się ze sobą pod względem treści). Sporządzono inwentarz kartkowy, nowym jednostkom inwentarzowym nadano bardziej informatywne tytuły, tak, aby badacz mógł szybciej dotrzeć do poszczególnych materiałów i zorientować się o zawartości. Materiały w teczkach zostały ułożone chronologicznie i spaginowane.

W podsumowaniu należy podkreślić, że „Materiały rodziny Osińskich” stanowiące spuściznę archiwalną, są cennym źródłem historycznym nie tylko dla badaczy biografii poszczególnych członków rodziny, ale i przeszłości miasta Przemyśla.

The Osiński Family Archivals (1862 – 1939) in the resources of the State Record Office in Przemyśl

Within the resources of the State Record Office in Przemyśl the archival materials of the Osiński family from the years 1862 – 1939 have been kept. They comprise a scrappy archival heritage from Władysław, Michał, Tadeusz and Kazimierz Maria Osiński. The Osiński family in the turn of the 19th and 20th centuries belonged to one of the well-known and meritorious families of Przemyśl.

The „memoirs” of Władysław Osiński make the first group of the archival heritage. The notes are of a very personal nature. Władysław Osiński had served as an engine driver for over 20 years. In 1880 he was honoured by driving an imperial train for Franz Joseph I – the Austrian Emperor and he was awarded by a praise decree and remuneration.

The second group of archival materials comprise the files from 1898 to 1927 left by Michał Osiński (1850-1928). He was a co-funder of the Craftsmen and Farmers Trade Fund in 1870 and then subsequently its managing director. Within the archival heritage left by him there are invitations to meetings and ceremonies from different institutions, formal and informal letters received from different people, the written materials issued by the Starosty Office in Przemyśl concerning taxation affairs. The third group of materials comprise the files from 1908 to 1931 left by doctor Tadeusz Osiński (1882-1961), the eldest Michał's son. He was a well-known art collector and a person actively engaged in educational work. Together with his younger brother, Kazimierz Maria, he established the Association of Sciences Lovers and the Museum of the Przemyśl District. Among the few archival materials left by him, some notes from the time he was a student of the Economic Academy in Vienna, invitations received from different associations and organizations as well as letters from various people and from his relatives, can be found.

The fourth group of the materials consists of archival heritage from 1904 to 1939 left by Kazimierz Maria Osiński, an architect (1883-1956). He belonged to one of the most prominent figures of Przemyśl. He started his social and political work as early as in the time when Poland had been annexed by Austria. In 1909 he took the initiative in organizing the Association of Sciences Lovers in Przemyśl and a year later the Museum of the Przemyśl District. For the consecutive 30 years he had been its managing director and curator. He played an important part in the life of the town and its region. In the archival heritage preserved are draft copies of different reports, press articles, proclamations and commentaries. Amongst the others there is a proclamation of M. Borelowski Memorial Circle of Workers (about 1910). Within the set of documents concerning his participation in the street demonstration there is an indictment issued by the Austrian prosecutor's office and the duplicate of the sentence.

The next unit consists of papers related to the work of Kazimierz M. Osiński for the Town Council of Przemyśl (1928-1933) as an assessor of the building and construction board.

Among a few formal and informal letters from 1922-1934 addressed to some individuals and institutions, the most interesting is his letter referring to his candidacy for the post of the vice-mayor of Przemyśl. Some few letters sent by the family and relatives between 1915 and 1933 are collected in a separate file.

In conclusion it must be emphasized that the Osiński family materials (1862-1939) are a valuable historical evidence for the researchers exploring the past of Przemyśl and its region.

Materialien der Familie von Osiński 1862-1939 Im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl

Im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl sind die „Materialien der Familie von Osiński“ aus den Jahren 1862-1939. Sie bilden einen fragmentarischen Nachlaß von Władysław, Michał, Tadeusz und Kazimierz Maria Osiński. Diese Familie war um die Wende des 19. zum 20. Jahrhunderts in Przemyśl wohl bekannt und verdient. „Erinnerungen“ von Władysław Osiński sind die erste Gruppe des Archiverbes. Sie sind in Form der persönlichen Aufzeichnungen. Władysław Osiński war über 20 Jahre Lokführer. Im 1880 erlangte er Gnade und konnte den Hofzug des österreichischen Kaisers Joseph I führen. Er bekam damals Lobesverordnung und Geldbelohnung. Die zweite Gruppe der Archivalien bilden Akten aus den Jahren 1898-1927, die nach Michał Osiński geblieben sind (1850-1928). Er war Mitbegründer im Jahre 1870 und später auch Direktor der Vorschußkasse der Handwerker und Landwirte in Przemyśl. In seinem Archiverbe befinden sich ua. Einladungen zur Versammlungen und Veranstaltungen verschiedener Institutionen, Briefe und Privatschreiben, Dienstschriften des Landratsamtes betreffs der Steuerpflicht. Dritte Gruppe dieser Materialien bilden Akten aus den Jahren 1908-1931, die nach dr Tadeusz Osiński (1882-1961), dem ältesten Sohn Michals geblieben sind. Er war ein berühmter Kunstwerkesammler und Bildungsfunktionär. Gemeinsam mit dem jüngeren Bruder Kazimierz Maria gründeten sie Gesellschaft für Freunde der Wissenschaften in Przemyśl und Museum des Przemyśler Lands. In dem knappen Erbe nach Tadeusz Osiński sind Notizen aus der Studienzeit an der Handelsakademie in Wien, Einladungsschriften verschiedener Organisationen und Verbände, Briefe von den Verwandten und Bekannten aufbewahrt. Vierte Gruppe der Archivalien ist das Archiverbe aus den Jahren 1904-1939 nach dem Ingenieur und Architekt Kazimierz Maria Osiński (1883-1956). Er gehört zu den berühmtesten Persönlichkeiten der Stadt Przemyśl. Politisch – gesellschaftliche Tätigkeit begann er schon in der Zeit der preußischen Einverleibung. Aus seinem Antrieb wurde 1909 in Przemyśl Gesellschaft für Freunde der Wissenschaften und ein Jahr später ein Museum geschaffen. 30 Jahre lang war er sein Kustos und Direktor und beteiligte sich aktiv an dem Przemyśler Stadt – und Regionalleben. Im Archiverbe sind ua. Entwürfe der Berichte, Presseartikel, Aufrufe und Rechenschaftsberichte. Hier befindet sich die Handschrift des Aufrufs des Arbeitervereins (nach M. Borelowski benannt) in Przemyśl (um 1910). Innerhalb der Unterlagen, die die Teilnahme Kazimierz Maria Osinski in einer Straßendemonstration betreffen, befindet sich die Anklageschrift der österreichischen Staatsanwaltschaft und die Abschrift des Gerichtsurteils (1904). Die die Arbeit von Kazimierz Maria Osiński im Stadtrat in Przemyśl (in den Jahren 1928 – 1933) als Assessor der Baukommission betreffende Schriften stellen weitere Archiveinheit dar. Unter den wenigen Briefen und Schriften aus den Jahren 1922 – 1934, die an die Privatpersonen und Institutionen gerichtet wurden, ist der interessanteste seine Kandidatur zum stellvertretenden Bürgermeister der Stadt Przemyśl betreffende Brief. Manche von der Familie geschriebenen Briefe aus den Jahren 1915 – 1933 wurden in der einzelnen Aktentasche vervollständigt.

In der Zusammenfassung muß man hervorheben, daß „die Materialien der Familie von Osiński“ aus den Jahren 1862 – 1939 eine wertvolle geschichtliche Quelle für Forscher der Przemyśler Geschichte und Region sind.

Grzegorz Trojanowski*

Przemyśl

SPECYFIKA MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH W UPADŁOŚCI. KRYTERIA KLASYFIKACJI I OCENY MERYTORYCZNEJ**

Formalna kontrola sądu i sędziego komisarza nad procesem upadłościowym, począwszy od jego ogłoszenia po ukończenie, spowodowała iż praktycznie wszystkie istotne elementy tego postępowania posiadają swoją obszerną i bogatą dokumentację. Najistotniejsze z tych materiałów stanowią materiały archiwalne, pozostałe – aczkolwiek niearchiwalne – ze względu na swój charakter i zawartość rzeczową, są materiałem o długim okresie przechowywania. Znaczny rozmiar dokumentacji przy równoczesnej różnorodności zadań i form działania stosowanych w postępowaniu upadłościowym, stanowi doskonały materiał badawczy, odzwierciedlający wszystkie istotne problemy towarzyszące procesom gospodarczym okresu w którym został wytworzony. W niniejszym artykule problem dokumentacji upadłościowej przedstawiono w oparciu o analizę materiałów aktowych powstałych w wyniku upadłości, prowadzonych w latach dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku, na terenie byłego województwa przemyskiego. Obszar tego województwa odpowiada właściwości miejscowej okręgu Sądu Gospodarczego w Przemyślu. Jest faktem oczywistym, iż uwarunkowania lokalne, takie jak niski stopień uprzemysłowienia, rolniczy charakter oraz znaczne oddalenie od głównych ośrodków miejskich, wyznaczyły charakter badanych postępowań upadłościowych.

Praca powstała w oparciu o analizę dokumentacji 182 postępowań upadłościowych, z czego w 78 sprawach ogłoszono upadłość. Postępowania te miały różny okres swego trwania, w sumie objęły jednak całą ostatnią dekadę

---

* Autor wykonuje zawód sędziego w Sądzie Rejonowym w Przemyślu.

** Artykuł opracowany na podstawie fragmentu rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Kazimierza Bobowskiego i obronionej w 2001 r. na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu w Zielonej Górze.

poprzedniego stulecia. Zbadano materiały poszczególnych postępowań znajdujące się zarówno w Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu, Archiwum Państwowym w Przemyślu, Archiwum ŁAD Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Przemyślu oraz archiwach zakładowych upadłych jednostek organizacyjnych i ich następców prawnych, a także archiwach terenowych jednostek administracji państwowej i samorządowej. W oparciu o zbadaną dokumentację sklasyfikowano i opisano wytworzony w wyniku upadłości materiał archiwalny i dokumentację niearchiwalną, akcentując ich wartości poznawcze z uwzględnieniem kryterium podporządkowanego archiwalnej zasadzie proveniencji.

Dokumentacja aktowa pozostała po jednostce, którą przeprowadzono przez upadłość stanowi najczęściej zbiór strukturalnie bardzo obszerny i złożony. Tworzy ją liczna dokumentacja niearchiwalna o różnym okresie przechowywania oraz niekiedy¹ z materiału o trwałej wartości historycznej. Materiały archiwalne stanowią jedynie drobny procent ogółu materiału dokumentacyjnego pozostawianego przez syndyka. Przykładowo materiały pozostałe po ukończeniu postępowania upadłościowego Zakładów Wyrobow Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie² zaliczone do kategorii „A”, zawierają 282 jednostki inwentarzowe o objętości od kilku do kilkuset stron³. Dokumentacja niearchiwalna tego zakładu zaliczona do kategorii „B” obejmuje natomiast 15 689 jednostek inwentarzowych, także o różnej objętości⁴. Z zestawienia powyższych liczb wynika, iż materiały archiwalne pozostawione przez syndyka po przeprowadzeniu postępowania upadłościowego stanowią (o ile w ogóle takowa istnieje) około 1,5 do 2% dokumentacji podlegającej przechowywaniu. Należy przy tym pamiętać, że zespół pozostawiony przez syndyka stanowi materiał wcześniej już uporządkowany i przejrzany, z którego – za zgodą właściwego archiwum państwowego – usunięto i wybrakowano przeterminowaną dokumentację niearchiwalną, nie podlegającą dalszemu przechowywaniu.

W archiwum zakładowym najczęściej poza dokumentacją upadłego przedsiębiorstwa znajduje się dokumentacja jego poprzednika, bądź nawet poprzedników prawnych, i obejmuje ona okres kilkudziesięciu lat funkcjonowania zakładu. Jest to zatem z reguły zespół archiwalny złożony.

---

¹ W przypadku, gdy są to akta wytworzone przez jednostkę organizacyjną nadzorowaną przez AP.

² Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu sygn. akt V U 31/94.

³ Archiwum Państwowe w Przemyślu, inwentarz zespołu akt Zakładu Wyrobow Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie nr zespołu 1406.

⁴ Archiwum Delegatury Urzędu Wojewódzkiego w Przemyślu, Ewidencja zasobu archiwum zakładowego, Zakłady Wyrobow Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie.

Całość dokumentacji pozostawionej po zakładach, które przeprowadzono przez postępowanie upadłościowe w Sądzie Gospodarczym w Przemysłu stanowi znaczną ilość akt i dokumentów, które ze względu na swe znaczenie a także sposób zagospodarowania majątku upadłego znajdują się obecnie w różnych miejscach, a to w:

- archiwum państwowym,
- archiwum sądowym,
- archiwach zakładowych następców prawnych (nabywców),
- archiwum zakładowym organu założycielskiego,
- archiwach spółdzielczych związków rewizyjnych,
- archiwum Krajowej Rady Spółdzielczej,
- archiwach prowadzonych przez Stowarzyszenie Archiwistów Polskich oraz inne jednostki organizacyjne do tego upoważnione,
- archiwach osób fizycznych.

Różnorodność miejsc przechowywania dokumentacji przedsiębiorstw po przeprowadzonym postępowaniu upadłościowym jest znaczna, co niewątpliwie utrudnia jej odnalezienie i korzystanie z jej zasobów.

W każdym zbiorze akt i dokumentów pozostałych po ukończonym lub umorzonym postępowaniu upadłościowym można wyróżnić jedną podstawową cezurę czasową, tj. akta powstałe do momentu ogłoszenia upadłości oraz dokumentację powstałą już w trakcie prowadzenia postępowania upadłościowego. Podział taki, aczkolwiek z pozoru logiczny i klarowny, w istocie nie jest do końca przydatny dla przyszłego badacza dokumentacji jednostek przeprowadzonych przez postępowanie upadłościowe. Aby poznać zagadnienia i czynniki które złożyły się na upadłość danego podmiotu należy sięgnąć także do samego wniosku o ogłoszenie upadłości, bilansu poprzedzającego jego wniesienie, uzasadnienia sądu etc. Wszystkie te dokumenty znajdują się w materiałach pozostawionych przez syndyka i stanowią integralną część dokumentacji upadłościowej.

Aby w sposób najbardziej kompleksowy przedstawić rodzaje materiałów archiwalnych i niearchiwalnych pozostawionych w zbiorach dokumentów upadłościowych podmiotów gospodarczych, dla przejrzystości poznawczej, ich analizę należy przeprowadzić według dwóch podstawowych kryteriów:

- a) proveniencji (źródło wytwarzania),
- b) merytorycznego charakteru treści (zawartości rzeczowej).

Przyjmując takie kryteria podziału, mamy możliwość uporządkować dokumentację upadłościową w pewne podzespoły.

Zgodnie z kryterium proveniencji dokumentacje powyższą można podzielić na:

1. Dokumentację wytworzoną przez Sąd Upadłościowy (tj. ogłaszający i następnie prowadzący postępowanie upadłościowe), w której skład wchodzi⁵:
  - postanowienie sądu w przedmiocie zwolnienia wnioskodawcy z obowiązku uiszczenia wpisu sądowego,
  - postanowienie w przedmiocie tymczasowego zabezpieczenia majątku dłużnika,
  - postanowienie sądu w przedmiocie ogłoszenia upadłości, wyznaczenia sędziego komisarza i syndyka,
  - postanowienie sądu w przedmiocie zgody na prowadzenie działalności gospodarczej na majątku upadłego,
  - postanowienie w przedmiocie zastosowania środków przymusu wobec upadłego,
  - postanowienie sądu określające wstępne wynagrodzenie syndyka,
  - postanowienia sądu w przedmiocie przyznania zaliczek na wynagrodzenie syndyka,
  - postanowienie sądu w przedmiocie określenia ostatecznego wynagrodzenia syndyka,
  - postanowienia sądu w przedmiocie rozpoznania sprzeciwu od listy wierzytelności,
  - postanowienie sądu w przedmiocie rozpoznania zażaleń na postanowienia sędziego komisarza,
  - postanowienie sądu w przedmiocie ukończenia lub umorzenia postępowania upadłościowego,
  - postanowienia sądu drugiej instancji w przedmiocie zaskarżeń orzeczeń sądu pierwszej instancji.

---

⁵ Opracowane na podstawie akt Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle – Zakładów Wyrobów Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie, sygn. V U 31/94; Przedsiębiorstwo Nasienne „Centrala Nasienna” w Oleszycach, sygn. akt V U 14/93; Państwowy Ośrodek Maszynowy w Dachnowie, sygn. akt V U 20/93; Przedsiębiorstwo Robót Inżynierskich w Jarosławiu z siedzibą w Szówsku, sygn. akt V U 30/93; Handlowo-Produkcyjna Spółdzielnia Pracy w Lubaczowie, sygn. akt V U 34/93; Przemyskie Przedsiębiorstwo Budowlane w Przemyśle, sygn. akt V U 35/93; Przedsiębiorstwo Wielobranżowe „Agrokop” sp. z o.o. w Ostrowie, sygn. akt V U 42/93; Handlowa Spółdzielnia Pracy „SCH” w Jarosławiu, sygn. akt V U 4/94; Przemyskie Przedsiębiorstwo Produkcji Elementów Budowlanych „Fadom” w Przemyśle, sygn. akt V U 20/94; Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane sp. z o.o. w Przemyśle sygn. akt V U 29/94; „Carpatia” S.A. w Jarosławiu, sygn. akt V U 2/95; Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna w Sieteszy, sygn. akt V U 5/96.

2. Dokumentacja wytworzona przez sędziego komisarza, w której skład wchodzi⁶:
- pisemne odebranie przyrzeczenie syndyka sumiennego wykonywania obowiązków,
  - postanowienie w przedmiocie wyłączenia rzeczy cudzych z majątku masy,
  - postanowienie w przedmiocie planu prowadzenia postępowania upadłościowego,
  - postanowienie w przedmiocie sprzedaży rzeczy ruchomych i nieruchomości z wolnej ręki,
  - postanowienia w przedmiocie sprzedaży nieruchomości masy poniżej ceny oszacowania,
  - postanowienia w przedmiocie sprawozdań rachunkowych syndyka,
  - postanowienie w przedmiocie listy wierzytelności,
  - postanowienie w przedmiocie planu podziału funduszy masy,
  - postanowienie w przedmiocie powołania i składu rady wierzycieli,
  - postanowienia w przedmiocie uchwał rady wierzycieli,
  - wystąpienie o przyznanie wynagrodzenia syndykowi,
  - postanowienie w przedmiocie powołania zarządcy odrębnego majątku masy,
  - postanowienia w przedmiocie wyznaczenia czynności syndyka, dla których sędzia komisarz zastrzegł konieczność uzyskania szczególnego zezwolenia,
  - zarządzenia dotyczące upomnień syndyka oraz zarządcy odrębnego majątku,
  - zarządzenia dotyczące terminu i planu posiedzeń zgromadzenia wierzycieli,
  - postanowienie w przedmiocie dalszego zatrudnienia upadłego przez syndyka w upadłym przedsiębiorstwie,
  - postanowienie w przedmiocie ustalenia wynagrodzenia reprezentanta upadłego,
  - zezwolenie na złożenie sum pieniężnych posiadanych przez syndyka na rachunek bankowy,
  - rozstrzygnięcia w przedmiocie skarg na czynności komornika i notariusza,
  - postanowienia w przedmiocie zgody na wsparcie materialne upadłego,
  - polecenia wykonania przez syndyka oznaczonych czynności.

---

⁶ Tamże.

3. Dokumentacja wytworzona przez radę wierzycieli⁷:
  - protokoły posiedzeń rady wierzycieli,
  - uchwała w przedmiocie prowadzenia upadłego przedsiębiorstwa do trzech miesięcy od dnia ogłoszenia upadłości,
  - uchwały w przedmiocie wspierania materialnego upadłego,
  - uchwały w przedmiocie zezwolenia na sprzedaż nieruchomości upadłego z wolnej ręki,
  - uchwały w przedmiocie zgody na sprzedaż praw upadłego oraz jego wierzytelności,
  - uchwały w sprawie zgody na zaciągnięcie przez syndyka pożyczki bankowej,
  - uchwały w przedmiocie wykupu rzeczy będącej we władaniu osoby trzeciej z tytułu zastawu,
  - uchwały w przedmiocie uznania powództwa i zawarcia ugody w sprawach toczących się przed sądem,
  - uchwały w przedmiocie gospodarowania funduszami masy,
  - uchwały opiniodawcze w sprawach przedstawionych przez syndyka.
4. Dokumentacja wytworzona przez zgromadzenie wierzycieli⁸:
  - uchwały opiniujące zagadnienia przedstawione przez sędziego komisarza,
  - uchwała w przedmiocie wyłączenia z masy praw wątpliwych co do istnienia,
  - wezwania do zapłaty,
  - uchwała w przedmiocie zmiany składu rady wierzycieli.
5. Dokumentacja wytworzona przez syndyka⁹:
  - zarządzenie w sprawie przeprowadzenia z natury inwentaryzacji masy,
  - arkusze inwentaryzacyjne,
  - zarządzenie w sprawie ustalenia tymczasowego regulaminu organizacyjnego,

---

⁷ Opracowane na podstawie materiałów Archiwum Zakładowego „Agro-Universal” sp. z o.o. w Warszawie w upadłości oraz akt Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle „Carpatia” S.A. w Jarosławiu, sygn. akt V U 2/95.

⁸ Opracowane na podstawie materiałów Archiwum Zakładowego Zakładów Przemysłu Spożywczego „Pomona” w upadłości oraz Archiwum Zakładowego Zakładów Przemysłu Zbożowego „ARR Jarosław” sp. z o.o. w Jarosławiu w upadłości.

⁹ Opracowane na podstawie akt Archiwum Państwowego Przedsiębiorstwa Melioracyjno-Budowlanego w Dachnowie, Państwowego Ośrodka Maszynowego w Dachnowie; Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle – Przedsiębiorstwa Prefabrykatów Elektroenergetycznych „Elbud”, sygn. akt V U 13/97; Archiwum PTA „Archiwariusz”, „Elektromet” Zakłady Metalowe Spółdzielnia Pracy w Przemyśle.

- zarządzenie w sprawie ustalenia indywidualnego czasu pracy dla pracowników wskazanych działów,
- zarządzenie w sprawie inwentaryzacji – zdawczo odbiorczej w wskazanych oddziałach przedsiębiorstwa,
- zarządzenie w sprawie inwentaryzacji ujawnionych w zakładzie środków pieniężnych,
- zarządzenie w sprawie ustalenia dodatkowych dni wolnych od pracy,
- zarządzenie w sprawie ustalenia ryczałtu pieniężnego w przejazdach lokalnych,
- zarządzenie w sprawie powołania komisji ds. likwidacji akt tajnych i poufnych,
- zarządzenie w sprawie powołania komisji archiwizacyjnej,
- zarządzenie w sprawie wprowadzenia tymczasowego regulaminu pracy i płacy,
- zarządzenie w sprawie powołania biegłego celem wyceny majątku masy upadłości,
- wzory pieczęci,
- wypowiedzenia umów pracowniczych,
- kalkulacje cen,
- deklaracje podatku dochodowego od osób fizycznych i prawnych,
- deklaracje podatku VAT,
- deklaracje podatku akcyzowego,
- informacje o uzyskanych dochodach osób fizycznych i pobranych zaliczkach na podatek dochodowy,
- meldunki statystyczne o produkcji,
- deklaracje podatku obrotowego,
- deklaracje ubezpieczeniowe,
- raporty kasowe,
- listy płac pracowniczych,
- deklaracje ZUS,
- tabele amortyzacyjne,
- plan prowadzenia upadłości,
- umowy sprzedaży, dzierżawy, najmu, zlecenia, pracy, usług, o dzieło,
- sprawozdania finansowe,
- faktury,
- polecenia przelewu,
- dowody kasowe,
- sprawozdania z podjętych czynności,
- wnioski o zezwolenie na sprzedaż ruchomości z wolnej ręki,
- wnioski o wyrażenie zgody prowadzenie przedsiębiorstwa upadłego,
- obwieszczenia o sposobie, dacie i miejscu sprzedaży majątku masy,

- protokoły z otwarcia ofert przetargowych,
  - lista wierzytelności,
  - wniosek o przyznanie wynagrodzenia,
  - protokoły likwidacji przedmiotów niezbywalnych, uszkodzonych i przeterminowanych,
  - spisy zdawczo odbiorcze przekazania materiałów archiwalnych,
  - protokoły oceny dokumentacji niearchiwalnej,
  - spis dokumentacji niearchiwalnej przeznaczonej na makulaturę lub zniszczenie,
  - spis akt przekazywanych ze składnicy akt,
  - plan podziału funduszy masy,
  - wniosek o stwierdzenie ukończenia postępowania.
6. Dokumentacja wytworzona przez sądy powszechne¹⁰:
- wyroki sądów rejonowych, sądów okręgowych i sądów apelacyjnych w których syndyk występował w charakterze strony,
  - zaświadczenia z ksiąg wieczystych,
  - wypisy z rejestrów sądowych,
  - wyroki Sądu Najwyższego,
  - wyroki Naczelnego Sądu Administracyjnego.
7. Dokumentacja wytworzona przez upadłego¹¹:
- wniosek o ogłoszenie upadłości,
  - wniosek o wsparcie z majątku masy,
  - oświadczenie o wydaniu całości majątku masy,
  - oświadczenia o uznaniu lub odmowie uznania zgłoszonych wierzytelności,
  - oświadczenie w przedmiocie ostatecznego wynagrodzenia syndyka.
8. Dokumentacja wytworzona przez wierzycieli¹²:
- wniosek o ogłoszenie upadłości,
  - wnioski o wyłączenie przedmiotów z majątku masy,
  - zgłoszenia wierzytelności,
  - oświadczenia o wzajemnym potrąceniu wierzytelności,

---

¹⁰ Opracowane na podstawie akt Archiwum PTA „Archiwariusz”, „Elektromet”; Zakłady Metalowe Spółdzielnia Pracy w Przemysłu; Archiwum Zakładowego Zakładów Przemysłu Spożywczego „Pomona” w Przemysłu w upadłości; Archiwum Zakładowego Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Harcie w upadłości; Archiwum Zakładowego Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Źródło” w Przemysłu; Archiwum Państwowego w Przemysłu – Zakładów Wytwarzania Galanterii „Lubaczów” w Lubaczowie w upadłości; Przedsiębiorstwo Przemysłu Zbożowo-Młynarskiego Państwowe Zakłady Zbożowe w Jarosławiu w upadłości; Przedsiębiorstwo Nasiennie „Centrala Nasienna” w Oleśnicy.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

- skargi na działania syndyka,
  - zapytania o przebieg postępowania upadłościowego i perspektywy zaspokojenia,
  - zażalenia na postanowienia sędziego komisarza,
  - zażalenia na postanowienia sądu upadłościowego,
  - wnioski o ustanowienie rady wierzycieli,
  - wniosek o zmianę składu rady wierzycieli.
9. Dokumentacja wytworzona przez organ założycielski¹³:
- opinia w przedmiocie wniosku o ogłoszenie upadłości,
  - opinia w przedmiocie kandydata na funkcję syndyka,
  - opinia w przedmiocie sprzedaży przedsiębiorstwa,
  - opinia w przedmiocie zwolnień grupowych pracowników,
  - zapytania o przebieg postępowania upadłościowego.
10. Dokumentacja wytworzona przez reprezentanta Skarbu Państwa¹⁴:
- opinia w zakresie sprzedaży nieruchomości Skarbu Państwa,
  - decyzja o odstąpieniu dochodzenia należności podatkowych na podstawie hipoteki ustawowej.
11. Dokumentacja wytworzona przez organ samorządowy¹⁵:
- decyzje o wymiarze podatku od nieruchomości,
  - decyzje o umorzeniu lub odmowie umorzenia podatku od nieruchomości za okres postępowania upadłościowego,
  - decyzje o wykreśleniu hipoteki ustawowej,
  - decyzje o sposobie zaliczenia wpłat dokonanych z tytułu podatków,
  - wezwania o uiszczenia należności z tytułu zwłoki w uiszczeniu podatków od nieruchomości i podatku drogowego,
  - decyzje zatwierdzające podziały geodezyjne.
12. Dokumentacja wytworzona przez państwowe organy kontroli zewnętrznej¹⁶:

---

¹³ Opracowane na podstawie akt Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle – Przedsiębiorstwo Nasienne „Centrala Nasienna” w Jarosławiu w upadłości; Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Wewnętrznego w Przemyśle; Jarosławskiego Przedsiębiorstwa Obrotu Surowcami Włókienniczymi i Skórzanymi „Polsurwis” w Radymnie; Archiwum Państwowego w Przemyśle Państwowy Ośrodek Maszynowy w Birczy; Zakładów Wyrobów Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie; Archiwum Zakładowego Zakładów Przemysłu Spożywczego „Pomona” w Przemyśle w upadłości.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Opracowano na podstawie akt Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle Zakłady Metalowo-Drzewne „Elektromet” w Przeworsku w upadłości, „Dzik-Drewno” sp. z o.o. w Medyce w upadłości; Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane w Przemyśle sp. z o.o. w upadłości; Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Sieteszy w upadłości; „Polkorb” Zakłady Produkcji Koszykarskiej w Sieniawie w upadłości; Archiwum Państwowego w Przemyśle Przemyskiego Przedsiębiorstwa Produkcji Elementów Budowlanych

- protokoły pokontrolne Urzędu Kontroli Skarbowej,
  - protokoły pokontrolne Urzędu Skarbowego,
  - decyzje Urzędu Skarbowego w przedmiocie dopłaty do stwierdzonych różnic podatkowych,
  - decyzje Urzędu Skarbowego w przedmiocie nałożenia kar administracyjnych za stwierdzone naruszenia przepisów prawa podatkowego,
  - decyzje Izby Skarbowej w przedmiocie utrzymania lub uchylecia decyzji Urzędu Skarbowego,
  - protokoły kontroli Państwowej Inspekcji Pracy,
  - mandaty karne wydane przez Inspektora Państwowej Inspekcji Pracy,
  - protokoły kontrolne Państwowej Inspekcji Handlowej,
  - protokoły kontrolne Państwowej Inspekcji Sanitarnej,
  - protokoły kontrolne Państwowej Straży Pożarnej,
  - protokoły kontrolne Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska,
  - protokoły kontrolne Państwowego Urzędu Miar i Wag,
  - protokoły kontrolne Państwowej Służby Weterynaryjnej.
13. Dokumentacja wytworzona na zlecenie syndyka przez osoby i jednostki posiadające wiedzę i umiejętności specjalistyczne¹⁷:
- operaty szacunkowe nieruchomości i ich wyposażenia,
  - operaty i plany geodezyjne,
  - protokoły wznowienia granic,
  - opinie ekonomiczne w zakresie opłacalności kontynuowania działalności przedsiębiorstwa upadłego,
  - protokoły badania bilansów,
  - protokoły badań laboratoriów chemicznych,
  - protokoły utylizacji odpadów i produktów przeterminowanych.
14. Dokumentacja wytworzona przez pracowników i organy pracownicze¹⁸:
- podania o przyjęcie do pracy,
  - podania o przyznania wypłat z funduszu socjalnego,
  - protokoły komisji socjalnej,
  - opinie związków zawodowych w przedmiocie rozwiązania umów o pracę,
  - protokoły posiedzeń związków zawodowych,
  - wnioski racjonalizatorskie,

---

nych „Fadom” w Przemysłu; Państwowy Ośrodek Maszynowy w Dachnowie; Archiwum Zakładowego Przedsiębiorstwa Prefabrykatów Elektroenergetycznych „Elbud” w Przemysłu w upadłości; Powszechnej Spółdzielni Spożyców „Źródło” w Przemysłu w upadłości; „Agro-Universal” sp. z o.o. w Warszawie w upadłości.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

- skargi i wnioski,
- pozwy o uznanie wypowiedzenia umowy o pracę za bezskuteczne i odszkodowanie za czas pozostawania bez pracy,
- pozwy o wypłatę nagrody jubileuszowej i odprawy pieniężnej,
- pokwitowania odbioru odzieży roboczej i świadczeń socjalnych,
- karty godzin pracy,
- oświadczenia o sposobie rozliczenia podatkowego.

15. Dokumentacja wytworzona przez inne podmioty¹⁹:

- dowody bankowe,
- oferty handlowe kontrahentów,
- postanowienia komornicze.

Zupełnie inne grupy dokumentacji wyróżnimy przyjmując podział dokumentacji upadłościowej ze względu na merytoryczną zawartość jej treści. Klasyfikacja w ten sposób tworzona za swą podstawę będzie miała nie jak poprzednio – źródło wytworzenia – lecz zawartość rzeczową i walory naukowo-poznawcze poszczególnych akt i dokumentów. Równocześnie zbiór ten pomimo innych zasad uporządkowania będzie w zakresie swych elementów tożsamy ze zbiorem poprzednim. W odróżnieniu od podziału poprzedniego, przy zastosowaniu podziału dokumentacji upadłościowej wg kryterium rzeczowego w tych samych, powstałych w ten sposób grupach znajdą się dokumenty wytworzone przez różnych wystawców (np. syndyka, pracowników etc.), których zawartość treściowa będzie dotyczyć jednego rodzaju problematyki. Równocześnie w odróżnieniu od podziału poprzedniego utworzone według tego kryterium zbiory będą posiadały elementy wspólne, ze względu na różnorodność zawartej w poszczególnych dokumentach treści. Przykładowo, umowy zawarte przez syndyka będą zarówno dokumentacją finansową, jak też często pracowniczą (np. umowy o pracę), czy techniczną (np. umowy o wykonanie ekspertyz i opinii technicznych). Stosując powyższe kryteria, można dokumentację upadłościową podzielić na następujące grupy:

1. Dokumentacja finansowa w skład której będą wchodzić w szczególności:
  - sprawozdania finansowe syndyka,
  - sprawozdania o przychodach, kosztach i wynikach finansowych za poszczególne miesiące działalności,
  - bilanse i protokoły ich badań,
  - postanowienia sądu w przedmiocie wynagrodzenia syndyka,
  - lista wierzytelności,
  - postanowienia sądu w przedmiocie zatwierdzenia listy wierzytelności,
  - plany podziału,

---

¹⁹ Tamże.

- deklaracje podatkowe,
- faktury, polecenia przelewu, dowody kasowe,
- dowody bankowe.

Kryterium łączącym dokumentację zaliczoną do tej grupy jest jednorodność jej treści, odnoszącej się do procesów i zjawisk finansowych upadłej jednostki. Dokumentacja ta ukazuje trendy finansowe upadłego przedsiębiorstwa poczynając od momentu załamania gospodarczego występującego niekiedy na długo przed zgłoszeniem wniosku o upadłość, poprzez pierwsze decyzje syndyka wybierającego wraz z sędzią komisarzem sposób prowadzenia upadłości w formie np. szybkiej sprzedaży i likwidacji czy też kontynuowania produkcji do momentu sprzedaży wszystkich składników masy i podziału uzyskanych w ten sposób kwot. Podstawowe znaczenie w tej grupie akt i dokumentów mają przechowywane wieczyście bilanse²⁰, oraz przechowywane przez okres lat trzydziestu sprawozdania finansowe syndyka²¹, listy wierzytelności²² i plany podziału²³. Bilanse zamknięcia i otwarcia sporządzane przez syndyka po objęciu masy weryfikują dane podane przez dłużnika sądowi. Przedstawiają także wysokość zadłużenia, wartość maszyn, urządzeń i nieruchomości według wartości księgowej. Obrazują strukturę przychodów i wydatków upadłego. Kolejne sprawozdania finansowe syndyka sporządzone w niesformalizowanym kształcie przedkładane sędziemu komisarzowi i załączane doń druki sprawozdań finansowych ustalone przez służby skarbowe, wykazują miesiąc po miesiącu stan finansowy masy, wysokość uzyskanych środków i sposób ich rozdysponowywania. Na ich podstawie można ocenić koszty działania syndyka, koszty utrzymywania produkcji, koszty stałe masy, a także wydatki związane z podjętymi przekształceniami strukturalnymi, takie jak koszty likwidacji przerostu zatrudnienia, podziału zakładu na części, zmiany profilu produkcji czy podjętych niezbędnych prac remontowych.

---

²⁰ Patrz: Archiwum Zakładowe Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Źródło” w upadłości. Statystyczne sprawozdania finansowe F-02 sporządzone na dzień 29.09.1997, 31.12.1997, 31.12.1998, 31.12.1999.

²¹ Patrz: Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Sprawozdania finansowe syndyka masy upadłości Zakładów Metalowo-Drzewnych Spółdzielnia Pracy „Elektromet” w Przeworsku wg stanu na dzień 31.12.1994, 31.03.1995, 30.06.1995, 30.09.1995, 31.01.1996, 30.04.1996, 31.08.1996, 31.12.1996, 31.05.1997, 31.07.1997, 31.12.1997 i 19.11.1998 sygn. V U 1/94.

²² Patrz: Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Lista wierzytelności z dnia 20.06.1994 Przemyskiego Przedsiębiorstwa Budowlanego w Przemyślu w upadłości, sygn. V U 35/93, Lista wierzytelności z dnia 08.11.1996 Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego sp. z o.o. w Przemyślu w upadłości, sygn. akt V U 29/94.

²³ Patrz: Archiwum Państwowe w Przemyślu. Ostateczny plan podziału funduszy masy upadłości Zakładów Wyrobów Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie z dnia 20.11.1997, sygn. 220.

Analiza poszczególnych sprawozdań i ich pozycji wskazuje katalog, strukturę i źródła największych obciążeń finansowych przedsiębiorstwa zarówno przed upadłością jak i w jej trakcie, co stanowi doskonały przegląd zagrożeń i trudności finansowych podmiotów gospodarczych badanego okresu. Lista wierzytelności – obejmująca imienny katalog wszystkich wierzycieli biorących udział w postępowaniu – obrazuje w istocie przebieg i historię załamania gospodarczo-finansowego upadłego poprzez wykazanie:

- wysokości zadłużenia,
- rodzajowego układu wierzycieli (Urząd Skarbowy, ZUS, pracownicy, kontrahenci itd.),
- okresu powstania poszczególnych wierzytelności,
- sposobu zabezpieczania spłaty długów (zastaw, hipoteka, umowa przewłaszczenia etc.),
- formy dochodzenia swych roszczeń (wyrok, nakaz zapłaty, ugoda etc.),
- formy i efekty podjętych działań egzekucyjnych.

Lista wierzytelności poprzez zawarte w niej dane stanowi zatem zbiór informacji na temat; kiedy nastąpiły trudności gospodarcze upadłego, jak szybko narastało jego zadłużenie, jak długo funkcjonował w obrocie gospodarczym jako jego chory element, a także jak wielkie zaciągnął kredyty w bankach i u kontrahentów, czy dokonał ich spłaty i kogo spłacał. Lista wierzytelności wskazuje także jak długo i na ile skutecznie dłużnik uchylał się przed działaniami egzekucyjnymi komorników.

Dokumentacja finansowa postępowania upadłościowego podmiotu gospodarczego wskazuje także na wielkość, skalę i rodzaj prowadzonej przez syndyka działalności gospodarczej oraz jej wyniki finansowe. Materiał ten jest szczególnie interesujący w zestawieniu z dokumentacją finansową poprzedzającą upadłość, co może bezpośrednio wyjaśniać okoliczności czy załamanie gospodarcze podmiotu jest wynikiem przyczyn obiektywnych, czy też po prostu efektem nieudolności jego kierownictwa. Plan podziału funduszy masy obrazuje finansowy efekt postępowania upadłościowego poprzez ukazanie stopnia zaspokojenia poszczególnych wierzycieli a także okresu czasu przez jaki oczekiwali oni na swe należności. Plan podziału masy w zestawieniu z innymi dokumentami finansowymi pozwala także określić stosunek kosztów postępowania upadłościowego (egzekucji generalnej), do uzyskanych w jej wyniku środków. Z bogatej dokumentacji dotyczącej kwestii podatkowych można ustalić, jakimi podatkami obciążony był syndyk prowadząc przedsiębiorstwo, jak wysokie były to świadczenia, czy uzyskiwał zwolnienia podatkowe, i czy się z podatków wywiązywał.

2. Dokumentacja techniczna i gospodarcza w skład której wchodzi:

- ekspertyzy techniczne dotyczące procesów produkcji,

- dokumentacja laboratoryjna,
- opinie ekonomiczne dotyczące produkcji,
- operaty i plany geodezyjne,
- operaty szacunkowe nieruchomości i ich wyposażenia,
- spisy inwentaryzacyjne,
- postanowienia sądu w przedmiocie prowadzenia działalności gospodarczej,
- wypisy z ksiąg wieczystych,
- wypisy z rejestru zastawów,
- sprawozdania z wyników finansowych,
- protokoły organów kontroli zewnętrznej.

Dokumentacja upadłościowa zaliczona do tej grupy w sposób kompleksowy pozwala prześledzić aspekty pozycji gospodarczej upadłego podmiotu w strukturze własnościowej, industrialno-technicznej i marketingowej. Dzięki stworzonym w trakcie upadłości jak i przejętym przez syndyka – syndyka a opracowanym wcześniej planom technicznym²⁴ – można poznać profil działalności gospodarczej upadłego. W szczególności można określić czy była to działalność handlowa, usługowa, produkcyjna czy też innego rodzaju. W oparciu o akta i dokumenty tej grupy możemy poznać stopień technologicznego rozwoju upadłego przedsiębiorstwa, określić współczynnik jego nowoczesności i atrakcyjności wobec konkurentów. Część z dokumentacji ma wartość z punktu widzenia historii techniki, przedstawia bowiem procesy technologiczne, a także maszyny i urządzenia opracowane i powstałe jeszcze w XIX wieku a stosowane (z większym lub mniejszym powodzeniem) przez upadłego, a później przez syndyka jeszcze w latach dziewięćdziesiątych poprzedniego stulecia²⁵.

Dokumentacja zawarta w tej grupie pozwala badaczowi na dokładne określenie składu rzeczowego majątku masy, w tym na podstawie spisów z natury wszystkich ruchomości począwszy od najdrobniejszych urządzeń typu np. śruby czy uszczelki, po skomplikowane linie produkcyjne²⁶. Umożliwia

---

²⁴ Patrz: Archiwum Państwowe w Przemyśle. Plan techniczno-ekonomiczny Państwowego Ośrodka Maszynowego w Dachnowie w upadłości z dnia 12.01.1994, sygn. 1373/0/89.

²⁵ Archiwum Zakładowe Zakładów Przemysłu Spożywczego „Pomona” w Przemyśle w upadłości. Plan techniczny linii produkcyjnej wód mineralnych 1956 rok. Plan techniczny ujęcia głębinowego źródła wody mineralnej, 1995 rok. Plan techniczno-ekonomiczny linii produkcji koncentratu jabłkowego, 1996 rok.

²⁶ Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle. Spis z natury majątku upadłego Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Radymnie w upadłości sygn. akt V U 9/93; Spis z natury majątku upadłego „Carpatii” S.A. w Jarosławiu w upadłości, sygn. akt V U 2/95; Spis z natury majątku upadłego Przedsiębiorstwa Prefabrykatów Elektroenergetycznych „Elbud” w Przemyśle w upadłości, sygn. akt V U 13/97.

określenie stopnia umaszynowania produkcji i jej technologicznego rozwoju. Określa wielkość i rodzaj posiadanych nieruchomości z dokładnym ich opisem (łącznie z dokumentacją fotograficzną), zarówno w zakresie gruntów jak i wszelkiego rodzaju budowli, tj.: hal produkcyjnych, magazynów, strażnic, ramp przeładunkowych, stacji trafo itp. Przeprowadzone wyceny²⁷, dokonana kilkoma metodami, w tym przede wszystkim według wartości odtworzeniowej i rynkowej, przedstawiają realny majątek masy, umożliwiając konfrontację z wartościami księgowymi i wyobrażeniami upadłego. Sporządzone na zlecenie syndyka opinie ekonomiczne, techniczne i geodezyjne wskazują na możliwość i ewentualną potrzebę podziału przedsiębiorstwa na mniejsze części co z jednej strony umożliwiło jego sprzedaż, z drugiej zaś poprzez uwolnienie od zbędnych obciążeń pozwoliło na jego – choćby częściową – dalszą egzystencję.

Dokumentacja tej grupy określa także stosunki własnościowe dotyczące przedmiotów wchodzących w skład masy²⁸. W szczególności na jej podstawie można prześledzić charakterystyczne dla lat dziewięćdziesiątych XX wieku takie procesy przekształceń własnościowych jak uwłaszczenie przedsiębiorstw, oraz ich prywatyzację.

3. Dokumentacja pracownicza w skład, której wchodzi:

- akta personalne pracowników,
- deklaracje ZUS,
- listy płac pracowników i kartoteki zarobkowe,
- deklaracje podatkowe.

Dokumentacja ta jest objętościowo z reguły najobszerniejszą z pozostawianych po upadłości. Jej znaczna wielkość i w większości długi okres przechowywania (50 lat), stanowi najpoważniejsze wyzwanie dla syndyka w zakresie przeprowadzenia prac archiwizacyjnych. Właściwe uporządkowanie i zabezpieczenie powyższej dokumentacji ma olbrzymie znaczenie prawne i społeczne. W oparciu o nią z reguły następuje bowiem przyznawanie świadczeń emerytalno-rentowych, a także określanie ich wysokości. Pozo-

---

²⁷ Archiwum Zakładowe Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Źródło” w Przemyśle w upadłości. Operat szacunkowy nieruchomości objętej KW 2138 Wydziału VI Ksiąg Wieczystych SR w Przemyśle, sporządzony przez biegłego K. Guła, czerwiec 1998 r.; Operat szacunkowy nieruchomości objętej KW 377 prowadzoną przez Wydział VI Ksiąg Wieczystych SR w Przemyśle, sporządzony przez biegłego T. Gibalewicza, maj 1999 r.; Archiwum Zakładowe Zakładów Przetwórstwa Zbożowego ARR sp. z o.o. w Jarosławiu. Operat szacunkowy nieruchomości położonych w Jarosławiu objętych KW 1789 prowadzonej przez Wydział V Ksiąg Wieczystych SR w Jarosławiu, sporządzony przez biegłego T. Czecha, listopad 1999 r.

²⁸ Archiwum Zakładowe „Agro-Universal” sp. z o.o. w Warszawie w upadłości. Operat geodezyjny sporządzony przez geodetę uprawnionego, Z. Ziobro grudzień 1999 r.

stawiona przez syndyka dokumentacja pracownicza obejmuje zarówno osoby pracujące w zakładzie przed ogłoszeniem upadłości, jak także w trakcie jej prowadzenia. W niektórych przypadkach, zakładów starszych o dłuższych tradycjach, obejmuje ona w praktyce do kilkunastu tysięcy różnych osób²⁹.

Ze względu na bardzo często zmieniające się sposoby naliczania składek na ubezpieczenia społeczne, dokumentacja tej grupy stanowi podstawowe i zarazem niezbędne źródło naliczenia tzw. kapitału początkowego³⁰. Analiza poszczególnych akt pracowniczych, w tym zawartych w nich umów, angaży, odpisów świadectw pracy, aktów powołania i odwołania, aktów nominacji, wyroków sądowych itp., a także znajdujących się poza aktami list³¹ płac i innych dokumentów umożliwia określenie obowiązującego w zakładzie pracy systemu płac (płace akordowe, czasowe, prowizyjne) i wysokość uzyskiwanych premii. Nadto dokumenty te określają rodzaj stosowanych dodatków funkcyjnych, służbowych, lokalowych itp. Określają także różne dopłaty, np. z tytułu dyżurów domowych, rozłąki z rodziną, czy posiadania szczególnych kwalifikacji. W oparciu o dokumentację tej grupy można także określić wysokość i rodzaj otrzymanych tzw. zarobków w naturze, tj. tak zwanych deputatów i mundurowego. W oparciu o dokumentację tej grupy można także określić wysokość wypłaconych zasiłków macierzyńskich, czas pozostawiania pracownic z tytułu urodzenia dziecka na urloпах macierzyńskich i wychowawczych a także ogólny czas pracy pracownika w danym zakładzie.

Materiały zawarte w tej grupie pozwalają na ustalenie średniej wysokości zarobków poszczególnych grup pracowniczych w danym okresie, formy świadczeń socjalnych (refundacja wczasów, paczki mikołajkowe, pończochy damskie, kostki masła etc.), liczby zatrudnionych i fluktuacji kadry. Dokumentacja powstała w okresie upadłości obrazuje trudny proces likwidacji przerostu zatrudnienia, sposobu i trybu rozwiązywania umów pracowniczych (zwolnienia grupowe, redukcje personalne). Określa przebieg wypowiedzeń umów o pracę, konsultacji z organizacjami związkowymi a także urzędami administracji państwowej odpowiedzialnej za sfery pracy i płacy³². Analiza treści zawartych przez syndyka umów wskazuje na podjęte przez niego kie-

²⁹ Archiwum Państwowe w Przemyśle. Akta personalne byłych pracowników POM Bircza w upadłości, pozycja 56/01 do 56/1086.

³⁰ Z. Łobejko, A. Siwiecka, Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne w latach 1944-1998 dla kapitału początkowego Warszawa 2001, s. 12.

³¹ Patrz: Archiwum Państwowe w Przemyśle. Listy płac pracowników Zakładów WYROBÓW GALANTERIIJNYCH „LUBACZÓW” w upadłości za lata 1994-1998.

³² Por.: Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyśle. Pismo Terenowego Biura Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych z dnia 15.10.1999 BFG/P./478/ 3/99, sygn. akt V U 2/99; Pismo Wojewódzkiego Urzędu Pracy UW Przemyśl z dnia 20.08.98 UP/II/W/P. 67/4534/98, sygn. V U 7/97, Pismo Państwowego Inspektora Pracy w Przemyśle z dnia 22.09.1995 PIP/Pr. 45/7/95 sygn. akt V U 15/93.

runki prowadzenia upadłości i przekształcenia zakładu, a także przebiegu ich realizacji. Ilustruje proces ubiegania się przez syndyka o przyznanie środków pieniężnych z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych na pokrycie wydatków związanych z koniecznością wypłaty zaległych wynagrodzeń i odpraw pracowniczych³³. Wykazuje skalę i mechanizm zjawiska świadczenia pracy na rzecz upadającego pracodawcy bez wynagrodzenia przez wiele miesięcy, w nadziei utrzymania w ten sposób miejsc pracy. Obrazuje również mechanizmy socjologiczne zachowań ludzkich, kiedy to z momentem ogłoszenia upadłości dotychczas świadomie tłumione przez miesiące i lata roszczenia pracownicze (często słuszne), próbuje się bezwzględnie egzekwować od syndyka, by jak najszybciej i jak najwięcej otrzymać środków pieniężnych.

Materiały dokumentujące tej grupy przedstawiają także proces korzystania przez pracowników upadłego zakładu z zasiłków chorobowych w trakcie okresu wypowiedzenia. Odrębnym zjawiskiem z pogranicza socjologii, prawa i ekonomii, uwidocznionym w omawianej grupie dokumentacji, jest jej część (decyzje ZUS, wyroki Sądów Pracy i Ubezpieczeń Społecznych itp.), odnosząca się do przejścia pracowników upadłych jednostek na renty, emerytury pomostowe i emerytury. Znamiennym jest, iż spośród zwalnianych około 30% uzyskuje tego rodzaju świadczenia. Analiza tej grupy dokumentacji wskazuje także na inne problemy społeczne regionu w którym funkcjonował upadły zakład, takie jak m.in. trwałość posiadania pracy zarobkowej, odsetek zatrudnienia ludzi młodych, odsetek zatrudnionych osób z wykształceniem wyższym, stopień absencji chorobowej, przypadki i podstawy zwolnień dyscyplinarnych, przypadki kradzieży sprzętu dokonywanego przez pracowników³⁴ etc.

4. Dokumentacja kwestii organizacyjnych wewnątrz jednostki, w skład której wchodzi:

- zarządzenia organizacyjne syndyka,
- regulaminy pracy,
- regulaminy organizacyjne jednostki,
- dokumentacja kontroli wewnętrznej,
- protokoły kontroli zewnętrznej,

---

³³ Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Pismo syndyka masy upadłości Zakładów Metalowych „Elektromet” Sp. Pracy w Przemyślu z dnia 01.01.1999 r. Decyzja Terenowego Biura Funduszu Świadczeń Gwarantowanych w Przemyślu z dnia 21.05.1999 BFG/P. 107/2/1999 sygn. akt V U 2/99.

³⁴ Archiwum Zakładowe Zakładów Przetwórstwa Zbożowego ARR sp. z o.o. w Jarosławiu. Pismo syndyka – Zawiadomienie o przestępstwie z dn. 17.09.1999, Postanowienie Prokuratury Rejonowej w Jarosławiu z dnia 03.12.1999 Dkw 258/99, sygn. akt V U 6/99.

- sprawozdania z realizacji zleceń pokontrolnych.

Dokumentacja powyższa określa szczegółowo sposób prowadzenia przez syndyka postępowania upadłościowego, organizację jego pracy własnej³⁵ i organizację pracy upadłego zakładu. W oparciu o jej analizę można odtworzyć kiedy i jakie zarządzenia organizacyjne podjął syndyk³⁶, jaki kształt miała organizacja i struktura wewnątrz jednostki przed ogłoszeniem upadłości³⁷, jak strukturalnie zorganizował jednostkę syndyk, jakie wprowadził w tym względzie zmiany i przekształcenia. Dokumentacja ta ukazuje także rozmiar produkcji w upadłej jednostce, sposób kontroli produkcji i utrzymywania norm jakościowych. Protokoły kontroli wskazują jakie powstawały zagrożenia ekologiczne, bezpieczeństwa i higieny pracy, pożarowe, sanitarne i w jaki sposób je usuwano³⁸. W zestawieniu z innymi rodzajami dokumentacji ukazuje trafność lub niepowodzenia decyzji syndyka oraz niewykorzystanie przed upadłością możliwości restrukturyzacyjne, których zastosowanie we właściwym czasie mogłoby choćby częściowo zapobiec załamaniu finansowemu upadłego. Wskazuje na stosowane w latach dziewięćdziesiątych XX wieku formy zarządzania jednostką gospodarczą i umożliwia analizę ich skuteczności. Przedstawia obowiązujące systemy kancelaryjne³⁹.

5. Dokumentacja sądowa, w skład której wchodzi:

- pozwы składane przeciwko syndykowi,
- pozwы i wnioski wytaczane przez syndyka,
- pisma składane w sprawach sądowych, w których syndyk wstąpił w charakterze strony do sprawy toczącej się już przed ogłoszeniem upadłości,
- skargi na czynności komornika,
- orzeczenia sądowe.

Dokumentacja tej grupy przedstawia trudny i żmudny proces porządkowania przez syndyka spornych spraw dotyczących roszczeń i zobowiązań

---

³⁵ Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Plan prowadzenia postępowania upadłościowego Prywatnego Przedsiębiorstwa – Jarosławskie Zakłady Obuwia, sygn. akt V U 9/98; Plan prowadzenia upadłości Jarosławskich Zakładów Meblarskich Spółdzielni Pracy w Jarosławiu, sygn. akt. V U 3/99.

³⁶ Archiwum Państwowe w Przemyślu. Zbiór aktów normatywnych jednostki – Zakładów Wrobów Galanteryjnych „Lubaczów” w Lubaczowie w upadłości, sygn. 1406/30.

³⁷ Archiwum Państwowe w Przemyślu. Plany techniczno-ekonomiczne Państwowego Ośrodka Maszynowego w Birczy z lat 1958-1994, sygn. 65.

³⁸ Archiwum PTA „Archiwariusz” w Przemyślu. Protokoły Kontroli Zewnętrznych „Elektromet” Zakłady Metalowe Spółdzielnia Pracy w Przemyślu.

³⁹ Archiwum PTA „Archiwariusz”. Zarządzenie w sprawie struktury organizacyjnej Zakładów Sprzętu Oświetleniowego „Połam” w Przemyślu, sygn. 06.

majątkowych upadłego. W przypadku braku powodzenia dochodzenia swych praw w drodze ugody i postępowania administracyjnego, syndyk – dbając o interesy wierzycieli – musi praw masy dochodzić na drodze sądowej przed sądami powszechnymi⁴⁰ i Naczelnym Sądem Administracyjnym⁴¹. Poszczególne materiały zaliczone do tej grupy dokumentacji przedstawiają jak różnych środków – prawnych i pozaprawnych – dłużnicy masy używali, by uchylić się od swych zobowiązań. Poważna część dokumentacji wskazuje także na różnorakie próby obejścia prawa czynione przez upadłego, który widząc nieuchronność ogłoszenia upadłości próbował wyprowadzić choć część majątku przyszłej masy poza jej obręb, bądź obciążyć masę nienależnymi zobowiązaniami⁴². Dokumentacja poszczególnych procesów wskazuje także na skalę, i skuteczność zabiegów syndyka podejmującego działania ukierunkowane na odzyskanie majątku, wyprowadzonego w ten sposób z masy. Inne materiały wskazują na działania podejmowane przez syndyka – na drodze postępowania sądowego – w celu uporządkowania stanu prawnego upadłego przedsiębiorstwa, w tym przede wszystkim ustalenia stosunków własnościowych i regulacji stosunków zobowiązaniowych. Kolejna część dokumentacji przedstawia postępowania karne wszczynane na wniosek syndyka przeciwko pracownikom, upadłemu i osobom trzecim. W niektórych przypadkach są to też postępowania sądowe przeciwko syndykowi wszczęte z powodu np. naruszenia praw pracowniczych lub wystąpień przeciwko komornikowi sądowemu. Obszerną dokumentację stanowią także często materiały z postępowań syndyka przeciwko komornikom sądowym, którzy wbrew przepisom prawa prowadzili nadal egzekucję przeciwko masie lub odmawiali zwrotu wyegzekwowanych sum pieniężnych. W przedmiotowej grupie znajduje się także dokumentacja sporów prowadzonych przez syndyka z organami skarbowymi i kontroli zewnętrznej oraz ich wyniki. Część tej dokumentacji przedstawia także spory syndyka z pracownikami w zakresie ich roszczeń o wynagrodzenia, odprawy, nagrody jubileuszowe i inne świadczenia.

6. Dokumentacja inwestycyjna, w skład której wchodzi:

- plany inwestycyjne wraz z konieczną dokumentacją techniczną,
- umowy z wykonawcami,

⁴⁰ Archiwum Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Przemyślu. Sprawy sądowe „Elektromet” Zakłady Metalowe Spółdzielnia Pracy w Przemyślu w upadłości.

⁴¹ Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Wyroki Naczelnego Sądu Administracyjnego Oddział w Rzeszowie z dnia 2.02.1998, 04.03.1998, 19.03.1998, 23.04. 1998 w sprawach z wniosku syndyka Zakładów Metalowo-Drzewnych Sp. Pracy w Przeworsku w upadłości, sygn. akt V U 21/94.

⁴² Archiwum Zakładowe „Agro-Universal” sp. z o.o. w Warszawie. Akt notarialny Umowa Darowizny z dnia 30.12.1999 r. na rzecz fundacji im. Jana Kałużnego w Warszawie.

- zarządzenia syndyka w przedmiocie podjęcia i przeprowadzenia inwestycji,
- protokoły odbioru robót,
- faktury.

Dokumentacja tej grupy przedstawia procesy inwestycyjne podjęte przez syndyka w trakcie prowadzenia upadłości. Działania te mogą być kierowane dwukierunkowo tj. na utrzymanie w nie pogorszonej formie dotychczasowego majątku upadłego poprzez m.in. przeprowadzenie koniecznych remontów, oraz na czynnościach szerszych w postaci wdrażania nowych technologii produkcyjnych, podejmowania produkcji nowego asortymentu wyrobów czy świadczenia nowego rodzaju usług⁴³. Materiały powyższe wskazują zarówno na aktywność syndyka, jak także są elementem obrazującym przyjęty w upadłości kierunek postępowania oraz rozmiary i efekty podjętych procesów inwestycyjnych.

7. Dokumentacja surowcowa w skład której wchodzi:

- protokoły skupu surowców produkcyjnych,
- protokoły oraz wyniki badań ilościowych i jakościowych surowców,
- raporty kasowe,
- faktury,
- umowy dostaw.

Ta część dokumentacji upadłościowej ukazuje działalność syndyka w zakresie zapewnienia bazy surowcowej dla prowadzonej produkcji, poprzez skup surowców w postaci np. warzyw, owoców, skór itp. Dokumentacja powyższa obejmuje zarówno ilość przedmiotowych produktów w poszczególnych latach prowadzonej działalności jak także ich jakość i cenę⁴⁴.

8. Dokumentacja produkcyjna, usługowa i handlowa, w skład której wchodzi:

- wyniki badań laboratoryjnych,
- raporty magazynowe,
- normy wewnętrzne,
- protokoły kontroli wewnętrznej,
- protokoły kontroli zewnętrznej,
- umowy handlowe,
- kalkulacje kosztów,

---

⁴³ Archiwum Zakładowe Zakładów Przemysłu Spożywczego „Pomona” w Przemysłu w upadłości. Dokumentacja techniczna eksploatacji ujęcia głębinowego wody mineralnej w Przemysłu przy ul. Czarnieckiego, czerwiec 1996.

⁴⁴ Archiwum Zakładowe Zakładów Przetwórstwa Zbożowego ARR sp. z o.o. w Jarosławiu. Raporty dzienne i miesięczne skupu zbóż za okres 07-12 1999 r.

- kartoteki magazynowe,
- faktury, dowody bankowe.

Dokumentacja powyższa przedstawia działania syndyka podjęte w trakcie postępowania upadłościowego w celu kontynuowania działalności gospodarczej, w formie produkcji, usług lub handlu. Z materiałów zaliczonych do tej grupy można określić szczegółowo rodzaj prowadzonej działalności i jej zakres. Wskazują one czy działalność podjęta przez syndyka była jedynie prostą kontynuacją dotychczasowych działań upadłego, czy też następowało ich rozszerzenie, zawężenie lub zmiana profilu. Analiza pozostawionych danych umożliwia ustalenie jakości wyrabianych produktów⁴⁵ (np. mąki, kaszy, artykułów chemicznych), oraz świadczonych usług⁴⁶.

9. Dokumentacja uczestnictwa wierzycieli w postępowaniu upadłościowym, w skład której wchodzi:

- wnioski o ogłoszenie upadłości,
- zgłoszenia wierzytelności,
- zarzuty i sprzeciwy od listy wierzytelności i planu podziału,
- wnioski o ustanowienie rady wierzycieli,
- protokoły posiedzeń i uchwały rady wierzycieli,
- skargi na syndyka,
- zapytania o przebieg postępowania i szanse zaspokojenia.

Dokumentacja powyższa w istocie przedstawia stopień zaangażowania wierzycieli w postępowanie upadłościowe i ich gotowość do aktywnego w nim uczestnictwa. Stosunek liczby zgłoszonych wierzytelności do nie zgłoszonych obrazuje faktyczne zainteresowanie wierzycieli odzyskaniem swoich należności i ich przekonanie co do możliwości powodzenia egzekucji generalnej. Liczba sprzeciwów od listy wierzytelności i stopień ich uwzględnienia wskazują jak starannie została ona sporządzona. Protokoły obrad rady wierzycieli⁴⁷ wskazują jakie czynności syndyka wywoływały największe kontrowersje wśród wierzycieli. Uchwały rady ukazują, jakie działania syndyka wierzyciele akceptowali a jakim byli przeciwni. Zaskarżalność tych uchwał przez syndyka lub wstrzymywanie wykonania przez sędziego komisarza,

---

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Przemyślu. Protokoły produkcyjne atestu betonu z lat 1997-1998 Przemyskiego Przedsiębiorstwa Elementów Budowlanych „Fadom” w Przemyślu w upadłości.

⁴⁶ Archiwum Zakładowe Zakładów Przetwórstwa Zbożowego ARR sp. z o.o. w Jarosławiu. Protokoły pokontrolne Państwowej Inspekcji Sanitarnej Produktów Artykułów Rolnych w Rzeszowie z roku 1999.

⁴⁷ Porównaj np.: Archiwum Sądu Rejonowego w Przemyślu. Protokoły obrad Rady Wierzycieli „Carpatia” S.A. w Jarosławiu, sygn. akt V U 2/95.

obrazują zarówno poziom świadomości prawnej członków rady wierzycieli jak także ich gotowość do konstruktywnej współpracy z syndykiem.

Reasumując należy wskazać na szczególny charakter dokumentacji postępowań upadłościowych przeprowadzonych w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku. Materiały te nie są bowiem jedynie prostą pozostałością zakończonego niepowodzeniem przedsięwzięcia gospodarczego. Ze względu na specyficzny okres powstania to jest czas – niespotykanego dotychczas nigdy w historii – przejścia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej, oraz obiektywnie bardzo surowy i sformalizowany nadzór sądowy, dokumentacja ta jest szczególnie obfita. Połączenie w jednym procesie gospodarczym działań sformalizowanych struktur urzędniczych wymiaru sprawiedliwości oraz menedżerskich zabiegów wysoko kwalifikowanych fachowców w osobach syndyków, zapewniło – z punktu widzenia archiwistyki – zabezpieczenie materiału archiwalnego i niearchiwalnego w rozmiarach umożliwiających prowadzenie na ich podstawie wielokierunkowych badań naukowych. Materiały pozostałe po przeprowadzonym postępowaniu upadłościowym ukazują w szczególności wiele niepowtarzalnych zjawisk okresu transformacji ustrojowej w początku III RP, polegających na wzajemnym przenikaniu się struktur gospodarczych, ustawodawstwa i mentalności społecznej z okresu realnego socjalizmu, z strukturami od nowa kształtowanego systemu kapitalistycznego opartego o gospodarkę rynkową. Powyższy proces rodził szereg charakterystycznych zjawisk i problemów, z których większość znajduje choć częściowo swe odbicie w dokumentacji upadłościowej. Pod względem treści merytorycznej, dokumentacja ta stanowi przede wszystkim źródło wiedzy o toczącej się w tym czasie szeroko rozumianej transformacji gospodarczej. W szczególności przedstawia w praktyce wszystkie trudności prawne i problemy faktyczne wynikające na tym tle, sposoby zagospodarowywania majątku, przekształcenia własnościowe, zmiany profilu działalności upadłych podmiotów bądź jej likwidację. Jest również bogatym źródłem oceny polityki podatkowej państwa, sposobów windykacji należności, zabiegów o pozyskanie kapitału inwestycyjnego. Poza transformacją gospodarczą materiały te bardzo szeroko obrazują zagadnienia społeczno-socjologiczne, w tym ludzką mentalność, proces jej zmian i modyfikacji.

Specification of the archival materials of the economic subjects declaring insolvent. The criteria of classification and the merits judgement

Insolvency proceedings as a framework of civil law is a branch of law relatively imperfectly known. The formal supervision provided by the court over the whole insolvency proceedings and connected with them procedural requirements effects on practically all the essential elements of these proceedings and produce plentiful and comprehensive documentation.

The most essential of these materials make an archival records, the others – though of non-archival meaning – taking into consideration their features and factual accuracy, are the materials of long-term preservation.

Voluminous documentation, together with the coincident diversity of the sphere and forms of activities used within insolvency proceedings make an excellent research material, reflecting all substantial problems connected with the period of their origin.

In this work, the documentation which had been made during 182 cases of insolvency tried in the last decade of the 20th century in the District Law Court – Economic Department in Przemyśl, has been presented.

The analysis done is aimed at presentation of the necessary information on various documentary materials as a cognitive source – for future researchers – concerning different economic, legal and social occurrences coming from the period they had happened

Eigenart der Archivmaterialien der Unternehmen, die sich zahlungsunfähig erklären. Einordnungskennzeichen und meritorische Bewertung

Konkursverfahren, das einen Bestandteil des Zivilrechts bildet, ist als Rechtszweig ziemlich schwach bekannt. Konkursverfahren und die damit verbundenen wesentlichen Anordnungen unterlagen strenger Aufsicht des Gerichts und verursachten, daß fast alle wesentlichen Bestandteile dieses Verfahrens eine umfangreiche und ausführliche Dokumentation besitzen. Die wichtigsten von diesen Materialien bilden eine Archivadokumentation. Die übriggebliebenen Materialien – keine Archivalien – sind wegen des Charakters und Gebrauchswertes Materialien, die der langen Aufbewahrungszeit unterliegen. Die umfangreiche Dokumentation bei gleichzeitiger Vielfältigkeit der Aufgaben und Tätigkeitsformen während des Konkursverfahrens bilden ein vorzügliches Forschungsmaterial, das alle wesentlichen damaligen Zeitfragen widerspiegelt. Im vorliegenden Werk wurde die während der 182 Konkursverfahren Ende des 20. Jhs. Im Kreisgericht (Wirtschaftsgericht in Przemyśl) entstandene Dokumentation erforscht. Das Ziel der vollgebrachten Untersuchung war Darstellen den künftigen Forschern der unentbehrlichen Informationen und des vielfältigen Materials als Informationsquelle. Diese macht die ökonomischen, gesetzlichen und sozialen Erscheinungen seines Zeitraums sichtbar.

Monika Zub
Przemyśl

STRONA INTERNETOWA W SYSTEMIE INFORMACYJNYM ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYŚLU

Stały rozwój technologii informatycznych i pojawienie się nowego środka przekazu, jakim jest Internet, stworzyły szereg nowoczesnych możliwości w zakresie przekazywania i rozpowszechniania informacji. Ma to istotne znaczenie dla placówek pełniących funkcje informacyjne (a do takich należy zaliczyć również archiwa) w społeczeństwie oczekującym coraz szybszego i łatwiejszego dostępu do źródeł danych. W dobie społeczeństwa informacyjnego szybki dostęp do informacji jest zresztą jednym z warunków prawidłowego przebiegu procesów komunikacji społecznej. Wykorzystanie Internetu do celów informacyjnych możliwe jest na różnych płaszczyznach, co wynika z faktu, że medium to jest środowiskiem składającym się z kilku pozostających we wzajemnych relacjach elementów. Niniejsze omówienie sygnalizuje wieloaspektowość zagadnienia tylko poprzez podanie w tym miejscu przykładów takich elementów, a są to m.in.:

- poczta elektroniczna (sposób przesyłania w formie elektronicznej wiadomości tekstowych oraz załączonych do nich dowolnych plików w różnych formatach, np. programów, animacji, plików graficznych i dźwiękowych),
- telnet (narzędzie umożliwiające połączenie się z odległym serwerem i pracę na nim w trybie terminalowym),
- FTP (File Transfer Protocol – protokół transmisji danych umożliwiający transfer plików pomiędzy odległymi komputerami działającymi w sieci).

Szerzej artykuł ten przedstawia natomiast najpopularniejszy chyba ze sposobów wykorzystywania Internetu – strony WWW, prezentując możliwości, jakie daje archiwom tworzenie i rozpowszechnianie w sieci własnych stron oraz wskazując miejsce tych stron w archiwalnym systemie informacyjnym na przykładzie Archiwum Państwowego w Przemyślu.

Zagadnieniom związanym z Internetem poświęcono już i nadal poświęca się cały szereg publikacji, doskonałym źródłem informacji w tym zakresie jest też sama sieć. Medium to stało się także przedmiotem pierwszych opracowań odnoszących się do jego zastosowań archiwalnych. Tematyka ta nie zajmuje jeszcze zbyt wiele miejsca w polskim piśmiennictwie archiwalnym, pojawia się w nim jednak coraz częściej, czy to w postaci samodzielnych, krótkich, przeważnie sygnalizacyjnych opracowań poświęconych w całości zagadnieniom Internetu w archiwach¹, czy też formie dłuższych lub krótszych wzmianek w opracowaniach o szerszym zakresie tematycznym, zwykle w aspekcie spraw związanych z komputeryzacją archiwów². Jest ona też przedmiotem dyskusji w czasie konferencji czy zjazdów archiwalnych³. Opracowania takie i dyskusje stanowią miejsce wymiany doświadczeń i sposób pewnego dokumentowania tych doświadczeń. Ich przegląd pozwala już teraz uzyskać skromny obraz etapów adaptowania Internetu dla potrzeb archiwów oraz różnorodności postaw wobec jego zastosowań w archiwach. Nie jest założeniem niniejszego artykułu szczegółowa analiza zagadnienia i przytaczanie rozbudowanych statystyk. Jest to raczej zbiór obserwacji poparty kilkoma faktami i liczbami z ostatnich lat odnoszącymi się do jednej tylko instytucji – Archiwum Państwowego w Przemyślu. Może on jednak stać się

---

¹ M.in. M. Marosz, *Archiwa i Internet – wystawa „Evidence! Europe Reflected in Archives”*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 7:2001, s. 220-222; R. Peterman, *Internet w archiwach – moje impresje z „żeglowania”*, „Archiwista Polski”, nr 3 (19), rok V:2000, s. 66-69; H. Wajs, *Internet w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Po co?*, „Archiwista Polski”, nr 3 (19), rok V:2000, s. 62-65.

² M.in. D. Grot, *Państwowa służba archiwalna w latach 1997-1999*, „Archeion”, t. 102:2000, s. 243-280; A. Laszuk, *Stan i perspektywy komputeryzacji archiwów polskich*, „Archiwista Polski”, nr 3-4 (23-24), rok VI:2001, s. 134-143; M.M. Tytko, *Archiwum wirtualne*, „Archiwista Polski”, nr 3 (11), rok III:1998, s. 13-32.

³ M.in. A. Biernat, *Strategiczeskije problemy kompjuiterizacji gosudarstwiennych archiwow Polszy*, (w:) *Archives in the New Age. The Strategic Problems of the Automation of Archives. Papers of the International Conference, Warsaw, September 28-29, 2001*, pod red. E. Rosowskiej, Warszawa 2002, s. 99-106; S. Flis, *Archiwa polskie a Internet*, (w:) *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin 12-13 września 2002 r.*, pod red. D. Nałęcz, t. 1, Toruń 2002, s. 65-76; tenże, *Polish Archives in the Internet*, (w:) *Archives in the New Age...*, pod red. E. Rosowskiej, Warszawa 2002, s. 173-178; R. Wojtkowski, *Możliwości wykorzystania lokalnych i światowych sieci komputerowych w promocji zasobu archiwalnego i wymianie informacji*, (w:) *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń 2-4 września 1997*, pod red. D. Nałęcz, t. 2, Warszawa 1998, s. 31-35; zob. też: H. Krystek, *Komputerowe zarządzanie dokumentacją (informacją)*, „Archiwista Polski”, nr 3 (27), rok VII:2002, s. 16-19; A. Laszuk, *Komputeryzacja archiwów, bibliotek i muzeów – stan obecny i perspektywy*, Warszawa 18-19 VI 2001, „Archiwista Polski”, nr 3-4 (23-24), rok VI:2001, s. 156-163.

podstawą dalszych porównań, wniosków lub szerszych opracowań, również tych o charakterze retrospektywnym, a także, poprzez wskazanie spraw dyskusyjnych, punktem wyjścia do bardziej szczegółowych badań. Chodzi tu przede wszystkim o zasygnalizowanie pewnych nowych zjawisk i podzielenie się kilkoma spostrzeżeniami na temat stosowania nowych technologii w sytuacji, gdy rzeczywistość stawia co chwilę nowe wyzwania i nakłada konieczność stałego dostosowywania się do coraz szybciej zmieniających się realiów. Konieczność taka wynika z dwóch powodów: potrzeby zaspokojenia oczekiwań tych, którzy znaleźli już drogę do archiwum oraz dążenia do pozyskiwania nowych użytkowników. Omówienie skoncentrowane zostało prawie wyłącznie na zagadnieniach związanych z samą stroną WWW i jej miejscem w systemie informacyjnym archiwum przemyskiego, inne problemy sygnalizowane są tylko tam, gdzie jest to konieczne dla czytelного przedstawienia spraw wynikających z głównych założeń tematycznych artykułu.

Systemy informacyjne określane są w literaturze przedmiotu jako systemy organizacyjne składające się z czterech zasadniczych elementów: zbiorów informacyjnych, użytkowników informacji, pracowników informacji oraz zespołu metod i środków służących do realizacji procesu informacyjnego⁴. W tak skonstruowanym układzie elementów stworzona przez archiwum strona WWW pełni w archiwalnym systemie informacyjnym rolę środka informacji – jednego z najnowszych, funkcjonując obok innych środków elektronicznych oraz tradycyjnych. Środki elektroniczne stanowią zresztą w wielu przypadkach odpowiedniki tradycyjnych, co daje użytkownikowi możliwość wyboru formy najbardziej dla siebie dogodnej. Uzupełniając się wzajemnie, pozostają w ścisłych relacjach z pozostałymi elementami systemu⁵. Szczególną cechą stron WWW jest ich multimedialny charakter i związana z tym możliwość realizacji za ich pomocą wielu różnych zadań. Obok prezentacji tekstu, grafiki czy animacji umożliwiają jednocześnie dostęp m.in. do baz danych online. Na stronach internetowych możliwe jest więc łączenie informacji dostępnych dotychczas w wielu odrębnych formach. Od innych pomocy elektronicznych strona internetowa różni się przede wszystkim nośnikiem i sposobem dostępu do umieszczonych na niej danych.

Strony internetowe jako sposób publikowania informacji mają niewątpliwie wiele zalet, do których – nie wymieniając oczywiście wszystkich – należy na pewno zaliczyć możliwość szybkiej aktualizacji zamieszczonego na nich materiału, przy stosunkowo niewielkich nakładach finansowych. Ich zaletą z punktu widzenia placówek informacyjnych jest również możliwość

---

⁴ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 105-106.

⁵ Zob. też: M. Zub, *System informacji archiwalnej w Archiwum Państwowym w Przemyślu*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” (dalej: RH-A), t. 15:2001, s. 153-173.

udostępnienia online katalogów zbiorów oraz pomocy informacyjnych, a nawet, jak ma to miejsce w przypadku systemów zintegrowanych, stworzenie użytkownikowi możliwości zamawiania materiałów za pośrednictwem sieci, co ma istotne znaczenie w przypadku placówek dużych, w których czas oczekiwania na realizację zamówienia jest niejednokrotnie dość długi. Dzięki wykorzystaniu możliwości hipertekstu nie ma przy tym dla odbiorcy znaczenia, gdzie fizycznie umieszczony jest zbiór danych, poprzez linki można połączyć w jedną strukturę informacyjną dane znajdujące się na różnych serwerach i dostępne pod różnymi adresami WWW. Kolejną zaletą jest szybki i stosunkowo łatwy dla użytkownika dostęp do informacji dotyczących instytucji odległych o setki czy nawet tysiące kilometrów, zasięg materiałów umieszczonych na stronie internetowej jest więc znacznie szerszy niż w przypadku środków tradycyjnych, a nawet innych elektronicznych, a grono użytkowników znacznie większe. Strony WWW mają jednak również pewne minusy – należą do nich ciągle jeszcze ograniczenia związane z samym dostępem do Internetu i wysokością związanych z tym opłat (dotyczy to zwłaszcza realiów polskich, chociaż daje się zauważyć stała poprawa jakości i dostępności usług w tym zakresie), a także „ulotność” informacji internetowej, często dostępnej w sieci tylko czasowo. W rozwiązaniu tego ostatniego problemu może oczywiście pomóc archiwizacja stron, która jednak jako kolejny aspekt zagadnień związanych z Internetem dopiero zaczyna się rozwijać. Ograniczeniem w korzystaniu z informacji opublikowanych na stronach WWW może być też ciągle jeszcze niechęć pewnej grupy użytkowników do środków elektronicznych, jednak dzięki swoim multimedialnym możliwościom Internet staje się w społeczeństwie coraz popularniejszym sposobem komunikacji. W związku z tym również archiwa włączyły strony internetowe do swojego systemu informacyjnego, zwłaszcza że, jak już wspomniano, strony te mogą realizować wiele wzajemnie się uzupełniających funkcji.

Strona internetowa Archiwum Państwowego w Przemyśle została umieszczona w sieci w roku 1998 (dostępna była wówczas pod adresem: www.workjoy.com.pl/pmap-gos/archiwum/archiwum.html⁶). Już w 1999 roku została znacznie rozszerzona, rozbudowano ją także o trzy dodatkowe wersje językowe: angielską, niemiecką i ukraińską. W tym samym roku założono również konto poczty elektronicznej⁷. W 2000 roku stronę umieszczono

---

⁶ B. Bobusia, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyśle za 1998 rok, RH-A, t. 13:1998, s. 186.

⁷ Tenże, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyśle za 1999 rok, RH-A, t. 14:2000, s. 277.

w domenie rządowej pod adresem: **www.przemysl.ap.gov.pl**⁸. Warto w tym miejscu wspomnieć, że strona domowa archiwum przemyskiego była w Internecie jedną z pierwszych stron polskich archiwów państwowych. Na podstawie danych opublikowanych w sieci przez poszczególne archiwa nie jest możliwe określenie dat założenia przez nie własnych stron (z wyjątkiem nielicznych, w tym archiwum przemyskiego, nie podają one takich informacji), jednak w roku 1999 strony takie posiadało tylko 8 archiwów⁹. Internetowa witryna archiwum przemyskiego¹⁰ zawiera informacje zgrupowane w pięciu głównych działach tematycznych. Są to: historia archiwum, jego zasób, struktura organizacyjna, wydawnictwa archiwum oraz biblioteka. Na stronie głównej użytkownik ma możliwość uzyskania podstawowych informacji adresowych oraz zapoznania się z fotografiami budynku i wnętrza archiwum. Może również wybrać wersję językową zamieszczonych opisów oraz przejść, dzięki umieszczonym tu odnośnikom, do prezentacji przedstawionych w ramach każdego działu (linki widoczne są zawsze w lewej części i u dołu każdego opisu, przez co łatwo można w dowolnym momencie wybrać inną prezentację). Materiał przedstawiony w ramach poszczególnych prezentacji jest zróżnicowany zarówno pod względem objętości, jak i formy. Dział dotyczący historii zawiera podstawowe informacje o kształtowaniu się zasobu umieszczone na tle tych wydarzeń z dziejów miasta, które miały związek z powstaniem archiwum, wówczas miejskiego, i jego funkcjonowaniem do II wojny światowej. Bardziej szczegółowe dane odnoszą się do działalności archiwum od momentu jego upaństwowienia do chwili obecnej. Przedstawiono tu także sprawy lokalowe i personalne. Wszystko to pozwala odbiorcy zorientować się, jaki jest zakres funkcji realizowanych przez archiwum, a także uzyskać pewne informacje na temat warunków pracy archiwistów. Dział ten obejmuje również krótkie wzmianki o współpracy archiwum z instytucjami lokalnymi, regionalnymi oraz o zasięgu krajowym i zagranicznym. Najbardziej rozbudowanym elementem omawianej strony jest dział dotyczący zasobu, co wynika z największego zainteresowania użytkowników właśnie tym rodzajem informacji. Zamieszczono tu podstawowe dane na temat zasad udostępniania zasobu, podano godziny otwarcia pracowni naukowej, informacje o możliwości wykonania reprografii oraz o oferowanej przez archiwum bazie hotelowej dla użytkowników (pokoje gościnne). Są to praktyczne wskazówki pozwalające użytkownikowi zaplanować wizytę w celu bezpośredniego korzystania

---

⁸ Tenże, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyśle za 2000 rok, RH-A, t. 15:2001, s. 190.

⁹ D. Grot, Państwowa służba archiwalna..., *Archeion*, t. 102:2000, s. 255. Były to Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej oraz archiwa państwowe w Gdańsku, Łodzi, Przemyśle, Siedlcach, Warszawie i Wrocławiu.

¹⁰ Według stanu na dzień 21.10.2002.

z archiwaliów. Omówienie zawartości zasobu ograniczone zostało do zagadnień najistotniejszych. Zawiera ogólne dane o rozmiarach i zasięgu chronologicznym zbiorów archiwalnych, przykłady najciekawszych i największych zespołów, prezentuje możliwości ich wykorzystania do różnych celów (nie tylko naukowych). Umieszczono tu również informacje o tworzonych z myślą o użytkownikach bazach danych ułatwiających wyszukiwanie informacji, są to jednak tylko krótkie charakterystyki baz. W dalszej części tej prezentacji wyszczególnione zostały grupy poszczególnych rodzajów akt z podaniem w kilku przypadkach ram chronologicznych i przedstawieniem krótkiego opisu zawartości, a całość wzbogacona jest fotografiami ciekawszych materiałów. Dział ten zawiera również informacje o archiwach i instytucjach polskich i zagranicznych (z Austrii, Rosji i Ukrainy), które przechowują akta z obszaru obecnego terenu działania archiwum przemyskiego oraz przedstawia krótką charakterystykę tych zbiorów. Kolejna prezentacja, dotycząca struktury organizacyjnej, ma postać graficznego schematu, bardziej szczegółowe informacje na temat poszczególnych oddziałów przedstawione są także w formie tabelarycznej. Prezentacja poświęcona wydawnictwom dokumentuje w pewnym stopniu szeroką działalność wydawniczą archiwum z ostatnich lat. Zawiera wykaz dostępnych jeszcze w sprzedaży publikacji, przedstawionych w czterech grupach tematycznych: dzieje archiwum i jego zasób, biogramy archiwistów przemyskich, wydawnictwa źródłowe, historia Przemyśla i regionu. Umieszczono tu także informacje o wydawanym przez archiwum „Roczniku Historyczno-Archiwalnym” z podaniem zawartości jego poszczególnych tomów. Dział dotyczący biblioteki archiwum prezentuje podstawowe dane na temat wielkości księgozbioru, jego zakresu, ciekawszych zbiorów oraz godzin otwarcia biblioteki. Ponadto na stronie umieszczono cennik usług świadczonych przez archiwum, odniesienia do stron innych archiwów państwowych w Polsce oraz informacje o możliwości kontaktu z archiwum drogą elektroniczną. W dziale: aktualności zamieszczane są bieżące informacje o wydarzeniach, które miały miejsce w ostatnim okresie oraz zapowiedzi wydarzeń: wystaw, imprez, zjazdów; nieco miejsca poświęcono tu również krótkim opisom działalności Przemyskiego Towarzystwa Archiwistycznego „Archiwariusz” oraz Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Przemyśle. Zasadnicze działy mają swoje odpowiedniki w trzech wersjach językowych: angielskiej, niemieckiej i ukraińskiej (warto podkreślić, że witryna archiwum przemyskiego jako jedyna spośród stron polskich archiwów państwowych posiada aż trzy wersje obcojęzyczne). Nawigacja jest wygodna i przejrzysta dla użytkownika, jak już wspomniano w dowolnym momencie można wrócić na stronę główną oraz przejść do innej prezentacji.

Stronę internetową Archiwum Państwowego w Przemyśle na pewno można znacznie rozbudować, warto jednak wcześniej dokonać krótkiego jej

porównania do stron innych polskich archiwów państwowych¹¹. Nie wszystkie archiwa posiadają już własne wizytówki w Internecie, jednak znaczna ich większość wykorzystuje to medium coraz szerzej. Jest to obecnie 20 archiwów państwowych, dwa kolejne istnieją w sieci tylko w postaci krótkich wzmianek zamieszczonych na ogólnych stronach swoich miast. Krótki przegląd stron państwowej służby archiwalnej¹² pozwala stwierdzić, że informacje zamieszczane przez wszystkie archiwa to dane adresowe i kontaktowe (numery telefonów, adres poczty elektronicznej), historia, zasady udostępniania oraz zasób, prezentowany zwykle w formie opisowej, której niekiedy towarzyszy spis zespołów opublikowany bezpośrednio na stronie lub umieszczony na niej w postaci pliku do pobrania. Większość archiwów zamieszcza cennik usług oraz prezentuje fotografie ciekawszych dokumentów z zasobu, informuje także o aktualnych wydarzeniach ze swojej działalności (zwykle są to wystawy lub sesje). Często na stronach archiwów pojawiają się również informacje o ich własnych publikacjach, a także linki do stron WWW archiwów i innych instytucji polskich i zagranicznych zajmujących się działalnością naukową i kulturalną. Dość powszechne jest przedstawianie struktury organizacyjnej oraz zamieszczanie odnośników do strony Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (przede wszystkim do bazy danych SEZAM¹³, niekiedy nawet niezależnie od opublikowania na stronie własnego spisu zespołów). Archiwa posiadające oddziały zamiejscowe umieszczają zwykle na swoich stronach odrębne prezentacje dotyczące każdego z tych oddziałów. Na stronach archiwalnych pojawiają się także, chociaż znacznie rzadziej, wzory formularzy zapytań, jakie można wykorzystać w korespondencji z archiwami oraz informacje dotyczące akt osobowych i płacowych przechowywanych w zbiorach archiwów i innych instytucji. Niektóre strony wzbogacone są o mapy ułatwiające dojazd do archiwów oraz wykazy (a w kilku przypadkach nawet pełne teksty) podstawowych aktów prawnych regulujących działalność archiwów polskich. Nieliczne archiwa poświęcają również nieco miejsca informacjom na temat zagadnień właściwych dla środowiska w jakim działają. Warte wymienienia jest wreszcie wprowadzenie, jednak tylko przez jedno archiwum, pewnej formy relacji zwrotnej, jaką jest prezentacja najczęściej zadawanych pytań (FAQ). Jedynie nieliczne z omawianych stron mają postać skrótową, większość z nich jest rozbudowana, przejrzysta i sta-

¹¹ Ich adresy internetowe dostępne są m.in. na stronach Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (<http://www.archiwa.gov.pl>) oraz Archiwum Państwowego w Przemyśle (<http://www.przemysl.ap.gov.pl>).

¹² Według stanu na dzień 21.10.2002.

¹³ Baza ta obejmuje aktualizowany corocznie spis zespołów wszystkich polskich archiwów państwowych oraz kilku innych instytucji przechowujących materiały wchodzące w skład narodowego zasobu archiwalnego.

rannie opracowana graficznie. Niestety tylko kilka archiwów przygotowało dodatkowe wersje językowe swoich witryn. Są to zwykle wersje angielskie, rzadziej pojawiają się wersje niemieckie, funkcjonując obok lub zamiast angielskich. Strona archiwum przemyskiego prezentuje się na tym tle dobrze, zarówno pod względem merytorycznym, jak i graficznym, chociaż już na podstawie tego krótkiego porównania można wskazać elementy, których jeszcze nie posiada, a które na pewno mogłyby ją znacznie wzbogacić. Jak wcześniej wspomniano, jako jedyna ma trzy wersje obcojęzyczne, co jest jej niewątpliwą zaletą. Nie bez znaczenia jest również łatwość odnalezienia jej w sieci – nie tylko za pośrednictwem stron Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych czy innych archiwów polskich, ale także przez serwisy lokalne (Katalog Przemyski¹⁴, Przemyski Serwis Informacyjny¹⁵), polskie portale internetowe (m.in. Onet.pl¹⁶) oraz portale międzynarodowe (m.in. archiwalny portal UNESCO¹⁷). Jest również widoczna w wynikach wyszukiwarek polskich i zagranicznych na stosunkowo wysokich miejscach.

Próba dokonania w tym miejscu wstępnej, krótkiej oceny zawartości informacyjnej strony WWW Archiwum Państwowego w Przemysku prowadzi do stwierdzenia, że witryna ta przekazuje użytkownikowi podstawowe informacje pozwalające mu zorientować się, jaki jest zasięg terytorialny i chronologiczny oraz zawartość zasobu archiwum, a także jaki jest charakter samej placówki, jej działalności i świadczonych przez nią usług (choć na podstawie przysyłanych drogą elektroniczną zapytań, często przekraczających możliwości informacyjne archiwum, można odnieść wrażenie, że to zadanie strona realizuje jeszcze niewystarczająco). W zasadzie spełnia wszystkie podstawowe wymagania stawiane stronom internetowym tworzonym przez archiwa¹⁸. Nie umieszczono na niej jeszcze wyraźnej informacji o możliwości szczegółowego zorientowania się w zawartości zasobu archiwum poprzez przeszukiwanie dostępnych już w sieci baz danych. Bazy takie, obejmujące zasób całej państwowej służby archiwalnej (ich szerszy opis został przedstawiony w dalszej części artykułu), znajdują się na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (NDAP)¹⁹, więc ich umieszczanie nie jest tu konieczne, warto jednak zamieścić w odpowiednich miejscach linki do nich, tak aby włączyć je w strukturę informacyjną witryny archiwum przemyskiego. Jest to zresztą planowane przy najbliższej aktualizacji tej witryny, teraz do

¹⁴ <http://www.um.przemysl.pl>

¹⁵ <http://www.workjoy.com.pl>

¹⁶ <http://www.onet.pl>

¹⁷ http://www.unesco.org/webworld/portal_archives/pages/Archives

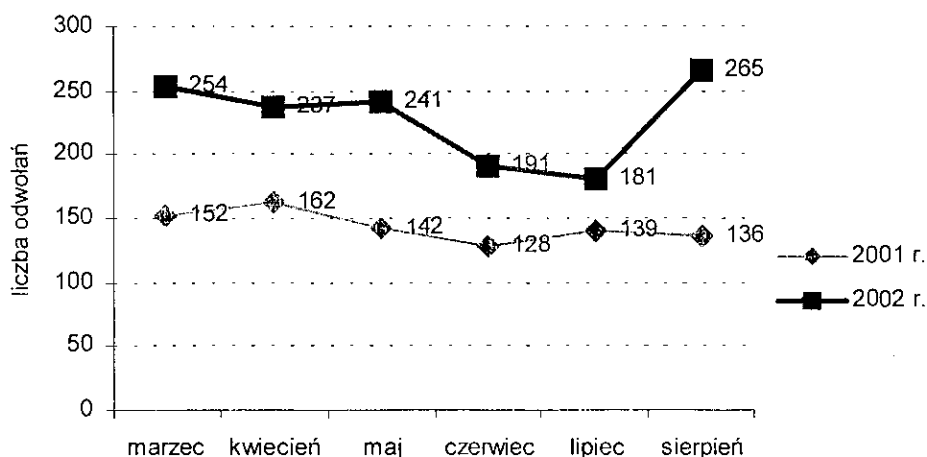
¹⁸ Por. m.in. R. Peterman, Internet w archiwach..., „Archiwista Polski”, nr 3 (19), rok V:2000, s. 66; H. Wajs, Internet..., „Archiwista Polski”, nr 3 (19), rok V:2000, s. 63-65.

¹⁹ Bazy te dostępne są pod adresem <http://www.archiwa.gov.pl/sezam>

wspomnianych baz jej użytkownik może dotrzeć tylko drogą okrężną, poprzez odesłanie do strony NDAP umieszczone w dziale: archiwa w sieci.

Wykres 1

Liczba odwołań do strony internetowej Archiwum Państwowego
w Przemysłu w okresie marzec-sierpień lat 2001 i 2002

Ocenę miejsca i znaczenia strony archiwum przemyskiego w jego systemie informacyjnym należy poprzedzić próbą przyjrzenia się jej użytkownikom. Statystyka odwołań do strony WWW Archiwum Państwowego w Przemysłu prowadzona jest dopiero od 7 marca 2001²⁰, nie można więc określić, jakie było zainteresowanie stroną w ciągu trzech pierwszych lat jej istnienia. Na podstawie danych z okresu 7.03.2001 – 1.10.2002 można jednak dokonać pewnych podsumowań i wniosków. W roku 2001 w ciągu 10 miesięcy (od 7 marca do 31 grudnia) zarejestrowano 1515 odwiedzin na stronie. Z danych za rok 2002, obejmujących okres nieco krótszy (tylko 9 pierwszych miesięcy – od 1 stycznia do 1 października), wynika, że w porównaniu do roku poprzedniego już nastąpił wyraźny wzrost liczby odwiedzin, osiągając poziom 2102 odwołań, a więc o blisko 600 więcej. Porównanie przedstawionych na wykresie 1 danych z analogicznych przedziałów czasowych (marzec

²⁰ Archiwum Państwowe w Przemysłu (dalej: APP), Statystyka odwołań do strony WWW: <http://www.przemysl.ap.gov.pl> z 29.08.2001.

– sierpień) lat 2001 i 2002²¹ pozwala zobrazować zdecydowanie wyższy poziom liczby odwołań do strony w 2002 roku w stosunku do roku 2001. W ciągu obydwu porównywanych lat zauważalny jest wyraźny spadek zainteresowania stroną w miesiącach letnich, co prawdopodobnie jest związane z okresem wakacyjnym i urlopowym. Miesięcznie zarejestrowano w 2001 roku średnio 151 odwiedzin, w 2002 roku – 233, a więc o przeszło 54 % więcej. Średnia dzienna liczba odwiedzin w poszczególnych miesiącach również wzrosła: z 3-5 w 2001 roku do 6-10 w 2002 roku. Maksymalna dzienna liczba odwołań wyniosła 27. Łącznie w okresie, dla którego prowadzona jest statystyka użytkownicy obejrzeli stronę 3617 razy²². Należy się przy tym spodziewać, że liczba osób korzystających z informacji prezentowanych przez archiwum przemyskie w Internecie będzie się w dalszym ciągu zwiększać. Warto również zwrócić uwagę na proporcje między liczbą odwiedzin na stronie a liczbą bezpośrednich wizyt w archiwum. W 2001 roku użytkownicy odwiedzili pracownię naukową i bibliotekę archiwum przemyskiego 1738 razy²³, co w zestawieniu z niepełnymi niestety danymi dotyczącymi odwołań do strony (tylko z 10 miesięcy) pozwala przyjąć, że obydwie grupy użytkowników (bezpośrednich i „internetowych”) były w ciągu całego roku porównywalne. W 2002 roku liczba wejść na stronę internetową już osiągnęła wyższy poziom niż liczba odwiedzin w archiwum za cały zeszły rok. Jest także wyższa od liczby odwiedzin bezpośrednich w archiwum w bieżącym roku, w przedziale czasowym analogicznym do tego, z którego pochodzi cytowana wcześniej statystyka odwołań do strony (od 1 stycznia do 1 października zanotowano w pracowni naukowej i bibliotece łącznie 1732 wizyty²⁴, a więc o 370 mniej niż odwiedzin na stronie w tym samym okresie).

Dostępne dane statystyczne pozwalają także na przedstawienie struktury geograficznego zasięgu strony internetowej archiwum przemyskiego w całym omawianym okresie. Przeszło połowa użytkowników korzystających z informacji na niej umieszczonych (1891 odwołań, czyli 52,28 % ich ogólnej liczby) pochodziła z Polski. Pozostała grupa użytkowników to przede wszystkim przedstawiciele USA (425 odwołań, czyli 11,75 % ogólnej liczby wejść), Kanady (81 odwołań – 2,24 % wszystkich zanotowanych), Niemiec (41 odwołań – 1,13 %) i Australii (29 odwołań – 0,8 %). Już te wielkości w odniesieniu do liczby użytkowników zagranicznych składających wizyty w archi-

²¹ Wybór takiego przedziału wynika z faktu, że tylko dla okresu marzec-sierpień dostępne są dane z obydwu analizowanych lat.

²² APP, Statystyka odwołań do strony WWW: <http://www.przemysl.ap.gov.pl> z 29.08.2001, 5.09.2002, 1.10.2002.

²³ APP, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemysłu za 2001 rok (niepublikowane).

²⁴ APP, baza danych SUMA, raport: Odwiedziny w pracowni; Ewidencja użytkowników biblioteki APP.

wum (w 2000 roku 30 osób odwiedziło pracownię naukową 48 razy, w 2001 roku 36 osób złożyło łącznie 40 wizyt²⁵) pozwalają pokazać, o ile szerszy jest zasięg prezentacji internetowej niż tradycyjnych form udostępniania (oczywiście obydwu tych form nie można ze sobą utożsamiać). Znacznie mniejsza liczba odwiedzin na stronie pochodzi z pozostałych zidentyfikowanych krajów (od 0,1 % do 0,5 % ogólnej liczby odwiedzin, w każdym przypadku kilka wejść). Były to kolejno (według malejącej liczby wejść): Francja, Austria, Ukraina, Izrael, Wielka Brytania, Czechy, Węgry, Dania, Holandia, Finlandia, Nowa Zelandia, Szwajcaria, Belgia. W przypadku sporej liczby użytkowników nie jest możliwe ustalenie kraju – dotyczy to przede wszystkim grupy identyfikowanej w sieci na podstawie adresu IP, a także odwiedzin z domen nie ujętych przez statystykę, która podaje tylko 25 najczęściej występujących. Wśród użytkowników polskich najliczniejszą grupę stanowiły osoby z Przemyśla (449 odwiedzin – 12,41 % wszystkich odwiedzin), spora grupa pochodzi z Rzeszowa, Warszawy, Wrocławia i Lublina, a także Krakowa, Katowic i Gdańska. Pozostałe zarejestrowane miasta (z każdego poniżej 1 % ogólnej liczby odwiedzin) to: Zielona Góra, Poznań, Łódź, Koszalin, Wałbrzych, Krosno, Opole, Szczecin, Toruń, Kielce, Jelenia Góra, Bielsko-Biała, Olsztyn, Gdynia, Tarnobrzeg, Zamość, Ciechanów; łącznie odwiedzania z wymienionych miast polskich stanowią około 30 % ogółu odwiedzin. Kolejne 33 miasta nie zostały już wyszczególnione przez statystykę (podobnie jak w przypadku domen podaje ona tylko 25 pierwszych miast)²⁶. Na podstawie przytoczonych danych widać jednak wyraźnie, że obszar, z którego użytkownik łączy się z internetową witryną archiwum przemyskiego jest szeroki, obejmuje nie tylko wiele miast polskich i krajów europejskich, ale także inne kontynenty. Można na tej podstawie zyskać pewne wyobrażenie o zasięgu tego środka informacji, zarówno w zakresie liczby, jak i miejsca pochodzenia korzystających z niego użytkowników.

Przytoczone powyżej dane pozwalają poznać nieco lepiej użytkownika biernego, tego który tylko zapoznaje się z materiałem umieszczonym na stronie. Tego, który na informacje te odpowiada czynnie można poznać m.in. na podstawie otrzymywanej korespondencji oraz opinii wyrażanych przez użytkowników w czasie ich bezpośrednich wizyt w archiwum i w rozmowach telefonicznych. Zainteresowanie wzbudzone przez stronę i jej udział w pozyskiwaniu nowych użytkowników odzwierciedlają liczne nawiązania do niej w przesyłanych do archiwum zapytaniach elektronicznych. W Archiwum Państwowym w Przemyśle nie prowadzi się odrębnej statystyki dla zapytań nadawanych drogą elektroniczną, jednak obserwacja pozwala stwierdzić znaczny

---

²⁵ APP, Sprawozdanie... za 2001 rok.

²⁶ APP, Statystyka odwiedzin do strony WWW: <http://www.przemysl.ap.gov.pl> z 1.10.2002.

wzrost ilości tego rodzaju korespondencji w ciągu ostatnich kilkunastu miesięcy. Znaleziona w sieci informacja, która wzbudza zainteresowanie, powoduje chęć kontaktu i poszerzenia wiedzy na temat, którego dotyczy. Poczta elektroniczna stwarza możliwość natychmiastowego zwrócenia się z zapytaniem, stąd coraz częściej pierwszy kontakt użytkownika z archiwum następuje właśnie tą drogą; tu zresztą wyraźnie daje się zauważyć komplementarność poszczególnych składników Internetu. Często zdarzają się też nawiązania do strony w nadsyłanej korespondencji tradycyjnej, jedne i drugie wskazują nierzadko na stronę WWW jako pierwsze źródło informacji o archiwum. Zapytania przesyłane w formie elektronicznej dotyczą przede wszystkim genealogii. Chociaż nie jest to jedyny poruszany tą drogą temat (użytkownicy kontaktują się m.in. również w sprawach materiałów do badań naukowych, a niekiedy także w sprawach organizacyjnych), zapytania genealogiczne stanowią dominującą część otrzymywanej przez archiwum poczty elektronicznej. Wyraźny jest zresztą wzrost liczby kwerend genealogicznych w ostatnich latach, chociaż nie można go przypisywać wyłącznie umieszczeniu w Internecie strony archiwum, gdyż wzrasta ogólna popularność tego rodzaju badań (zależności pomiędzy użytkownikiem a środkami informacyjnymi działają tu w obydwu kierunkach). Podobnie wyraźny jest też wzrost liczby użytkowników polskich i zagranicznych korzystających z zasobu do celów genealogicznych, co zostało przedstawione w tabeli 1²⁷. Liczby z roku 2001 są o przeszło 100 % wyższe od tych z roku 1999, a w przypadku użytkowników krajowych wzrost ten jest jeszcze bardziej wyraźny.

Tabela 1

Dane statystyczne dotyczące poszukiwań genealogicznych
prowadzonych w zasobie Archiwum Państwowego w Przemysłu
w latach 1999-2001

Rok	Liczba kwerend genealogicznych	Liczba użytkowników prowadzących poszukiwania genealogiczne	
		krajowych	zagranicznych
1999	123	7	10
2000	145	26	20
2001	248	40	28

Próbę oceny miejsca i znaczenia strony internetowej w systemie informacyjnym Archiwum Państwowego w Przemysłu należy rozpocząć stwierdzeniem, że strona ta, podobnie zresztą jak pozostałe środki informacji, nie

²⁷ APP, Sprawozdanie... za 2001 rok.

jest zdolna do samodzielnego zaspokojenia wszystkich potrzeb informacyjnych użytkowników archiwum. W definicjach systemów informacyjnych mowa jest zwykle o zespole metod i środków, które służą do realizacji procesu informacyjnego. W archiwalnym systemie informacyjnym aparat ewidencyjno-informacyjny, do którego należą również strony internetowe, tworzony jest, jako element systemu, przez wiele uzupełniających się wzajemnie składników. Wynika to z charakteru zasobu archiwalnego, który jest głównym czynnikiem odróżniającym archiwa od innych placówek informacyjnych.

Strona internetowa jest środkiem informacji odnoszącym się nie tylko do zbiorów informacyjnych (zasobu archiwum), ale również do samej instytucji, w pewnym sensie umożliwia więc użytkownikowi wirtualną wizytę w archiwum. Witryna archiwum przemyskiego, szeroka w odniesieniu do samej instytucji, jest na razie stosunkowo wąska w zakresie zasobu, wykorzystując, podobnie jak ma to miejsce w przypadku pozostałych archiwów państwowych, podstawowe możliwości przekazu. Informacje zamieszczone na niej mają w zasadzie charakter statyczny, chociaż można już mówić o pewnego rodzaju interaktywności za pośrednictwem poczty elektronicznej (w momencie skorzystania z poczty relacje bierne przechodzą w czynne), poprzez stronę WWW można również wykorzystać formę pewnego rodzaju relacji zwrotnej w postaci publikacji odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania. W miarę rozszerzania prezentacji o kolejne elementy jej znaczenie będzie na pewno wzrastać. Do niewątpliwych jej zalet i związanych z tym przyczyn przewagi nad innymi środkami informacji należy na pewno z punktu widzenia użytkownika jej dostępność, która nie jest ograniczona godzinami otwarcia placówki. Użytkownik sam wybiera termin dostępu, liczba osób korzystających równocześnie z prezentowanego materiału może być bardzo duża (obydwa te czynniki uzależnione są jednak od technicznych warunków połączenia z serwerem). Z uwagi na swój charakter strona może spełniać również funkcje popularyzacyjne poprzez prezentację materiałów archiwalnych online. Na pewno nie może zastąpić kontaktu bezpośredniego; z oczywistych względów technicznych, a w wielu przypadkach także prawnych, nie ma możliwości uzyskania za pośrednictwem strony internetowej archiwum przemyskiego jednostkowej informacji pochodzącej z akt, ani też bezpośredniego dostępu do reprodukcji dokumentów, z wyjątkiem kilku przykładowych zdjęć najciekawszych archiwaliów. Witryna WWW może natomiast pomóc w ustaleniu, poprzez pozytywną lub negatywną odpowiedź na wstępne zapytanie, czy bezpośredni kontakt z archiwum jest konieczny, czy zbędny. Możliwość tę należy jednak w przypadku strony Archiwum Państwowego w Przemyśle wyeksponować poprzez umieszczenie odnośników do wspomnianych już baz danych opublikowanych w sieci przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Są to aktualnie trzy bazy danych. Pierwsza z nich: SEZAM zawie-

ra informacje na poziomie zespołu, wymagane przez polskie przepisy archiwalne i międzynarodowy standard opisu archiwalnego ISAD(G). Opis poszerzony jest w przypadku niektórych zespołów o informacje dotyczące twórcy, zawartości zespołu, języka dokumentacji i zasad udostępniania, a także o inwentarz, jeżeli został on już sporządzony w formie elektronicznej²⁸. Elektroniczne inwentarze stanowią zawartość drugiej dostępnej w Internecie bazy (IZA), na razie jednak obejmuje ona tylko 7 % wszystkich zespołów przechowywanych w archiwach państwowych²⁹. Trzecia z baz (PRADZIAD) zawiera informacje o księgach metrykalnych przechowywanych w polskich archiwach państwowych oraz zbiorach kilku innych instytucji³⁰. Jak już wspomniano, zaletą hipertekstu jest możliwość tworzenia jednolitych struktur informacyjnych z danych znajdujących się na różnych serwerach, stąd bez konieczności powtórznego umieszczania w sieci tych samych baz lub ich części można umożliwić użytkownikowi korzystanie z nich.

Wszelkie działania podejmowane w zakresie modyfikacji i rozbudowy strony powinny uwzględniać potrzeby użytkowników. Działają tu wspomniane już zależności między użytkownikiem a środkiem informacji: dla użytkownika dostępna jest tylko informacja przekazywana przez aparat wyszukiwawczy, aparat ten powinien być natomiast tak konstruowany, aby jak najpełniej odpowiadać potrzebom informacyjnym osób z niego korzystających. Warto w związku z tym gromadzić dane na temat użytkowników stron internetowych, ponieważ pozwala to modyfikować strony stosownie do ich oczekiwań. Źródłem takich danych są z jednej strony statystyki odwiedzin na stronach, z drugiej tzw. informacja zwrotna, wyrażona w korespondencji lub opiniach bezpośrednich, a także w rozmowach telefonicznych. Wymagania stawiane przez użytkownika zawartości informacyjnej strony są wysokie, zwłaszcza że jest to użytkownik nie tylko polski, ale również pochodzący z krajów o różnym poziomie rozwoju technologicznego, w wielu przypadkach znacznie wyższego niż w Polsce. Użytkownik spodziewa się więc takich samych standardów, jak w odniesieniu do oferty instytucji z własnego kraju. Oczekiwania użytkowników nie zawsze są możliwe do zrealizowania, zarówno z uwagi na ograniczenia techniczne, jak i finansowe: koszt tworzenia strony, jej utrzymania i rozbudowy przy dużej częstotliwości i rozmiarze zmian jest, mimo wspomnianych wcześniej stosunkowo niewielkich nakładów finansowych, realnie dość wysoki. Często również użytkownicy nie zdają sobie do końca sprawy z charakteru zbiorów archiwalnych i możliwości ich udostępniania oraz opracowywania pomocy wyszukiwawczych, spodziewając się odnalezienia w sieci konkretnych danych źródłowych. Użytkownik-internauta

²⁸ <http://archiwa.gov.pl/sezam/sezam.html#info>

²⁹ <http://archiwa.gov.pl/sezam/iza.html#info>

³⁰ <http://archiwa.gov.pl/sezam/pradziad.html#info>

oczekuje również szybkiej, jeżeli nie natychmiastowej, odpowiedzi na zapytanie przesłane pocztą elektroniczną, co w praktyce nie jest możliwe do zrealizowania, chociażby z uwagi na czas potrzebny na wyszukanie informacji niezbędnych aby odpowiedzieć na niektóre pytania³¹. Opinie użytkowników, korespondencyjne i telefoniczne, wyrażają jednak w większości przypadków wysokie oceny zawartości merytorycznej i estetycznej strony archiwum przemyskiego, chociaż zdarzają się też głosy krytyczne, zwłaszcza gdy użytkownik na podstawie skrótovej informacji zamieszczonej na stronie i niewłaściwej jej interpretacji oczekuje znacznie więcej niż możliwe jest do odszukania i rzeczywiście znajduje się w zasobie.

Proponowane w tym miejscu kierunki modyfikacji internetowej witryny archiwum przemyskiego ograniczone zostaną tylko do kilku sugestii. Poza wspomnianymi już wielokrotnie w niniejszym omówieniu linkami do baz danych na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, warto na pewno zamieścić listę najczęściej zadawanych pytań (FAQ), dzięki czemu można będzie znacznie ograniczyć konieczność wielokrotnego odpowiadania na zbliżone do siebie pytania o charakterze podstawowym. Wprowadzenie formularzy zapytań pozwoliłoby uniknąć potrzeby kontaktowania się z użytkownikiem tylko w celu sprecyzowania przez niego zapytania, tym samym skróceniu uległby czas oczekiwania na odpowiedź przez osoby zwracające się z zapytaniem. Mile widziane przez użytkownika byłoby umieszczenie na stronie własnych baz archiwum (spośród aktualnie sporządzanych warto byłoby udostępnić w sieci bazę obejmującą mapy katastralne przechowywane w zasobie archiwum przemyskiego). Opublikowanie regulaminu mogłoby być pomocne w przedstawieniu charakteru i zasad udostępniania zasobu. Dla użytkownika zagranicznego istotne znaczenie miałyby natomiast prezentacja cennika usług we wszystkich wersjach językowych strony, gdyż obowiązujący od sierpnia 2002 roku nowy cennik zamieszczony jest tylko w języku polskim. Na pewno warto też w większym stopniu wykorzystać struktury hipertekstowe i możliwość prezentacji multimedialnych, jednak w tym ostatnim przypadku, zwłaszcza w odniesieniu do materiału ilustracyjnego, z uwagi na czas pobierania plików graficznych³² należy dać użytkownikowi możliwość samodzielnej decyzji, czy zechce się z nim zapoznać.

Zagadnienia związane z informacją przekazywaną w postaci elektronicznej są ciągle jeszcze zjawiskiem nowym, w związku z tym warto tu przede wszystkim korzystać z doświadczeń innych, aby w coraz szerszym zakresie spełniać oczekiwania społeczeństwa informacyjnego.

---

³¹ H. Wajs, *Internet...*, „Archiwista Polski”, nr 3 (19), rok V:2000, s. 64.

³² S. Flis, *Polish Archives...*, (w:) *Archives in the New Age...*, pod red. E. Rosowskiej, Warszawa 2002, s. 174.

Website in the information system of the State Record Office in Przemyśl

Nowadays in the age of the IT society a quick access to information is one of the circumstances of the proper proceeding of social communication process.

In this article, taking as an example the State Record Office in Przemyśl – similarly to other offices, presented are possibilities of creating and disseminating inside the net their own websites, also pointing at the position of these websites as electronic media within the archival information system.

Going over the pros and cons and limitations of the www sites and their usefulness in practical functioning of informative institutions, this article shows in detail the contents of the www site of the Record Office in Przemyśl in the background of other Polish Record Offices' websites. The article contains the statistical and descriptive account of the users benefiting from the information published in the Internet by the State Record Office of Przemyśl, which have been based on the website's visitors' statistics as well as the number of written and oral queries addressed to the office.

Trying to evaluate the place and meaning of the website in the system of archival information, the article brings the account of its informative subject, defining to what extent the website can be able meet the users' expectations and also shows the relation between the website and its users.

Additionally some suggestions are made how to modify the website taking into account the feedback from the users and making comparison to the other offices' websites, emphasising that there is a constant need of adjusting this sort of media to meet the public expectations.

Eine Internet-Seite im Informationssystem des Staatsarchivs in Przemyśl

Im Zeitalter der Informationsgesellschaft ist ein rascher Zugang zur Informationsquellen eine der wichtigsten Voraussetzungen der ungestörten gesellschaftlichen Kommunikation. Der vorliegende Artikel (am Beispiel des Staatsarchivs in Przemyśl) stellt die Möglichkeiten dar, die die Bildung und Verbreitung der eigenen Internet-Seiten im Netz gibt. Er weist auf den Platz dieser Seiten (ein elektronisches Informationsmittel) im Informationssystem des Archivs hin. Er stellt kurz die Vorteile und Begrenzungen der WWW-Seiten und ihre Brauchbarkeit in der praktischen Tätigkeit der Informationsagenturen vor dem Hintergrund der anderen polnischen Staatsarchive dar. Dazu bringt eine statistische und deskriptive Charakteristik der Netz-Benutzer, die die Internet-Angaben des Staatsarchivs in Przemyśl ausnutzen. Diese stützt sich auf Angaben der Seitenbenutzung und der mündlich und schriftlich gerichteten Fragen. Er versucht auch den Platz und Bedeutung der genannten Seite im Info-System des Archivs und in der Inhalt zu charakterisieren. Dazu bezeichnet den Grad, in dem der Netzbenutzer seine Bedürfnisse befriedigen kann und Verhältnis zwischen der Info-Seite und den Nutznießern. Der Artikel enthält auch Vorschläge ihrer Modernisierung, die auf Grund der Rückmeldung der Benutzer und Inhalt der anderen Internet-Seiten der Archive bestimmt werden. Besonders aner kennenswert ist die Möglichkeit und Notwendigkeit der Anpassung dieses Informationsmittels an die Erwartungen der Gesellschaft.

Jerzy Gaul, Michał Proksa

Warszawa, Przemyśl

ZESPOŁY Z POLONIKAMI Z LAT 1772-1918 W ARCHIWUM REPUBLIKI W WIEDNIU

W ramach projektu „Reconstitution of the memory of Poland” dr Jerzy Gaul z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie razem z dr Michałem Proksą z Państwowego Archiwum w Przemyślu, prowadzili przez dwa tygodnie (1-12 X 2001) w Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu kwerendę poloników z lat 1772-1918.

Rejestrację poloników przeprowadzono przy pomocy formularzy dostarczonych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w Warszawie i przygotowanych przez Komisję Międzynarodowej Rady Archiwów w oparciu o międzynarodowy standard opisu archiwalnego: ISAD (G) i ISAAR (CPF)¹.

W latach 1997-2000 zinwentaryzowano polonika w następujących centralnych archiwach wiedeńskich: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanzarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv².

---

¹ Międzynarodowy standard opisu archiwalnego. Część ogólna ISAD (G), norma przyjęta przez Komisję ad hoc ds. standaryzacji opisów, Sztokholm, Szwecja 21-24 stycznia 1993 r. (Wersja końcowa przyjęta przez Międzynarodową Radę Archiwów), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Centralny Ośrodek Informacji Archiwalnej przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Warszawa 1995; Międzynarodowy standard archiwalnych haseł wzorcowych ISAAR (CPF), przygotowany przez Komisję ad hoc ds. standaryzacji opisów, Paryż, Francja 15-20 listopada 1995 r. (Wersja końcowa przyjęta przez Międzynarodową Radę Archiwów), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Centralny Ośrodek Informacji Archiwalnej przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Warszawa 2000.

² J. Gaul, Polonika w Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu, „Archeion”, t. CI, 2000, s. 107-128; tenże, Akta Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie w zbiorach Kriegsarchiv w Wiedniu, „Archeion”, t. 99, 1998, s. 198-203; J. Gaul, M. Proksa, Polonika w centralnych archiwach wiedeńskich, Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. XIV, Przemyśl 2000, s. 233-244.

W ramach tegorocznego pobytu kwerendę przeprowadzono w Archiv der Republik und Zwischenarchiv (AdR), 1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2, tel. (0-0431) 795-40-250, fax: (0-0431) 795-40-109. W archiwum tym wszystkie zespoły starsze niż 30 lat są dostępne dla powszechnych badań pod warunkiem przestrzegania przepisów związkowego prawa archiwalnego³.

Archiwum Republiki przechowuje zasadniczo akta instytucji z okresu I Republiki (1919-1939), w jego zasobie znajdują się jednak zespoły z dokumentami pochodzącymi z 2. połowy XIX i początków XX wieku, dotyczącymi także spraw polskich.

Polonika wystąpiły łącznie w 7 zespołach (podzespołach) seriach/podseriach:

Bestandsgruppe 04: Inneres/Justiz:

Kriegsflüchtlingfürsorge 1914-1921:

Cesarские rozporządzenie z 11 sierpnia 1914 r., dotyczące ochrony osób cywilnych zmuszanych do opuszczenia miejsca swojego pobytu, dało prawne podstawy dla rozwiązania sprawy uciekinierów wojennych. Kto i kiedy był uciekinierem, określiło prawo z 31 grudnia 1917 roku. Postanowienie wykonawcze do tej decyzji ukazało się 16 stycznia 1918 roku. Po powstaniu państwa austriackiego agendy opieki nad uciekinierami – wojennymi zostały przejęte przez Państwowy Urząd dla Spraw Wewnętrznych i Szkolnictwa (Staatsamt für Inneres und Unterricht). Poprzez instrukcję wykonawczą Rady Państwa wydaną 9 grudnia 1918 roku, dotyczącą zarządu i spieniężenia dóbr opieki nad uciekinierami, uregulowano sprawę likwidacji obozów dla uchodźców.

Zespół (82 kartony, 1 mb ksiąg, 77,6 mb kartoteki) tworzą szczątki dokumentów opieki nad uciekinierami wojennymi. Główna część zespołu dotyczy działalności służb opieki nad uciekinierami wojennymi w latach I wojny światowej, spieniężenia inwentarza po wojnie, planów i inwentarza obozu dla uchodźców z Braunau-Inn. Wiele archiwaliów związane jest z uciekinierami z Galicji i Bukowiny w wyniku rosyjskich ofensyw i zarządu opieki nad nimi; księgi kancelaryjne: protokoły i indeksy; kartoteka: formularze osobowe uciekinierów z Galicji i Bukowiny, A- Ant, Se - Sil⁴.

---

³ Archiwum dysponuje następującymi ogólnymi pomocami archiwalnymi: Manfred Fink (red.), *Das Archiv der Republik und seine Bestände*, część I: *Das Schriftgut der I. Republik und aus der Zeit von 1938 bis 1945*, Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs, Informationen des Archivs der Republik, t. 41, Wien 1993; *Archiv der Republik. Eine Bestandsübersicht*, Österreichisches Staatsarchiv, 5 wyd. 1995; *Verzeichnis der Archivbehelfe des Archivs der Republik*.

⁴ *Das Archiv der Republik*, część I, s. 260-261; *Archivbehelf* 14-16, s. 215.

Bestandsgruppe 10: Verkehr

Urkunden (Verkehr (1Urk/Verk) 1842-1941:

Po ustanowieniu Ministerstwa Kolei Żelaznych w 1896 roku, organu kompetentnego w sprawach kolejnictwa, jak również krajowego zarządu państwowych kolei żelaznych, pojawiła się konieczność przechowywania w jednym miejscu wszystkich dokumentów z wcześniejszych lat, składanych dotąd w różnych archiwach i starych registraturach. W tym celu ustanowiono w 1897 roku Archiwum Kolei Żelaznych z zadaniem przebadania i przejścia wszystkich ważnych dla kolejnictwa registratur.

Zespół (162 kartony, 0,5 mb książ, 0,5 mb kartoteki) zawiera kontrakty, umowy i zamówień, mające związek z przedsiębiorstwami budowy kolei żelaznych, jak również lotnictwa, żeglugi i transportu samochodowego. Dokumenty te są podzielone według dawnej proveniencji⁵.

Archiwalia dotyczące Polski:

Krakau-Oberschlesische Eisenbahn 1844-1854: przywileje i statuty (7 kartonów)⁶.

Betriebs- und Anschlußverträge 1858-1942:

Umowy i kontrakty kolejowe gromadziła Generalna Inspekcja Austriackich Kolei Żelaznych. Po jej rozwiązaniu w 1919 roku przekazane zostały byłemu Archiwum Komunikacji.

Zespół tworzą kontrakty i umowy, zawierane tak pomiędzy poszczególnymi towarzystwami kolejowymi, jak między nimi i prywatnymi firmami w sprawie wykorzystania urządzeń lub wspólnych przedsięwzięć. Kontrakty poszczególnych towarzystw kolejowych otrzymały własne, bieżące numery i były umieszczane w oddzielnych spisach⁷.

Archiwalia dotyczące Polski:

Erste Ungarisch-Galizische Eisenbahn 1872-1918;

Instrukcje (2 kartony): powstanie galicyjskiej kolei żelaznej; umowy: Chyrow, Zagórze, Posada Chyrowska, Łupków-Cisna, Ustrzyki Dolne, Lwów⁸.

---

⁵ Das Archiv der Republik, część 1, s. 627-631; Bestandsübersicht, s. 10-13; P. Mechtler, Inventar des Verkehrsarchivs Wien (Inventare österreichischer Archive, t. IX), Wien 1959.

⁶ Das Archiv der Republik, część 1, s. 628; Bestandsübersicht, s. 10-13; brak spisu akt.

⁷ Das Archiv der Republik, część 1, s. 636-637; Bestandsübersicht, s. 10-13; spis towarzystw kolejowych; Archivbehelf 10-11, s. 11.

⁸ Archivbehelf 10-11, s. 11a, 16.

Galizische Carl-Ludwig Bahn 1871-1918;

Przepisy służbowe, kontrakty, umowy (2 kartony): między innymi Przemyśl, Zarwanica, Ropczyce, Przemyśl-Zasanie, Rawa Ruska, Słotwina, Mszana, Sędziszów, Przeworsk, Lwów-Podwołoczyska, Podgórze/Płaszów-Rzeszów, Kraków-Rzeszów, Bochnia-Kraków, Brody, Lwów, Wieliczka, Dębica-Rozwadów, Podgórze-Płaszów, Złoczów, gmina Kraków, gmina Lwów, Związek Handlowy Kółek Rolniczych, Tarnów, Dębica-Rozwadów, Łańcut, Kraków-Lwów, Tarnopol, Jarosław-Sokal, Krasne-Brody-Radziwiłów, Kraków-Płaszów, Bierzanów-Wieliczka, Krasne-Brody, Złoczów, Lwów Podzamcze, Jarosław-Sokal, Sądowa Wisznia, Rzeszów-Lwów, Bierzanów-Wieliczka, Tarnów, Kraków-Rzeszów, Bochnia, Brzesko, Podłęże-Niepołomice⁹.

Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn 1873-1914;

Instrukcje, przepisy, umowy (9 kartonów) m.in. między Lwów-Czernowice-Jassy Bahn i Erzherzog Albrecht Bahn; między Lwów-Czernowice-Jassy Eisenbahn i Lokalbahn Czernowice-Nowosielica, i Actien-Ges; między Bukowina Lokalbahn i Adolf Pauli-C. Bukowina Lokalbahn, i Josias Eisler-Söhne w Wiedniu.

Kontrakty m.in. z firmą S. Szczepanowski w Peczeriszyn, z Gartenberg-Schreiber we Lwowie, z Bukowinaer Boden Credit-Anstalt w Czernowicach, z A.M. Brunnstein w Czernowicach, z Concessionäre d. Localbahn Lwów-Klepaczów-Janów¹⁰.

Mähr. Schles. Centralbahn 1885-1917;

Kontrakty m.in. z firmą M. Fischer w Ołomuńcu, z Kgl. Eisenb. Dir. we Wrocławiu, z Neplachowitzer Ziegelfabrik, z Gustav Kandler Dampfmühle w Strzelnikach (Jägerndorf), z Max Berl Söhne we Freudenthal, z Zündwaren Akt. Ges. Helias w Wiedniu¹¹.

Personalakten Eisenbahnen 1790-1880:

Akta personalne osób zatrudnionych w Süsbahngesellschaft, Generaldirektion der Österreichischen Staatsbahnen i Eisenbahn- und Verkehrsministerium. Akta personalne zostały przejęte w latach 1897-1927 przez Archiwum Komunikacji z archiwum Ministerstwa Finansów, depozytu rozwiązanej Dyrekcji Generalnej Austriackich Kolei Państwowych, Ministerstwa Handlu i Komunikacji oraz Dyrekcji Kolei Związkowych w Wiedniu.

Zespół akt personalnych (152 kartony) składa się z następujących czterech podzespołów: Südbahngesellschaft; Generaldirektion der Österreichischen Staatsbahnen; Eisenbahn und Verkehrsministerium; Allgemeine Reihe.

---

⁹ Archivbehelf 10-11, s. 11a, 16.

¹⁰ Archivbehelf 10-11, s. 11a, 16.

¹¹ Archivbehelf 10-11, s. 11a, 16.

Archiwalia dotyczące Polski m.in. Emil Kuhn (Przeworsk 1832); Anton Lewicki (Krościenko 1815); Stefan Pelz (Niehrybka 1821); Felix Szynglarski (Biecz 1818); Franz Dziubinski (Jarosław 1829); Hippolit Ducillowicz (Kraków 1841); Franz Bauer (Śląsk 1817); Josef Beilner (Śląsk 1821); Johann Biber (Śląsk 1822); Ludwig Bielowicz (Kraków 1815); Leopold Blazowski (Galicja 1828); Ignatz Blumenthal (Śląsk 1830); Albert Boguth (Śląsk 1847); Adolf Brecher (Śląsk 1855); Rudolf Brosig (Zakopane 1852); Juliusz Bruno (Andrychów 1840); Ferdinand Buchalka (Śląsk 1919); Willibald Buttner (Śląsk 1829); Paul Cebrat (Galicja 1823); Josef Czernetzky (Galicja 1826); Heinrich Domezy (Śląsk 1836); Eustachy Durst (Gorlice 1824); Leo Dziembowski (Tarnopol 1835); Emanuel Erb (Śląsk 1839); Josef Frank (Śląsk 1807); Josef Fritsch (Śląsk 1880); Josef Fuchs (Lwów 1832); Josef Geier (Śląsk 1826); Carl Geihs (Śląsk 1828); Ferdfinand Golda (Śląsk 1839); Richard Golda (Śląsk 1846); Mathias Gollowsky (Wróblak Królewski 1808); Johann Grohs (Śląsk 1827)¹².

Na zakończenie warto wspomnieć o innych archiwach w Wiedniu, np. Archiwum Parlamentu (Parlamentsarchiv), Biblioteka Miejska (Stadtbibliothek), Biblioteka Narodowa (Nationalbibliothek), Archiwum Archidiecezji w Wiedniu (Archiv der Erzdiözese Wien), Archiwum Kościoła Ewangelickiego (Archiv der Evangelische Kirche in Österreich), które posiadają w swoim zasobie materiały dotyczące spraw polskich, warte przeprowadzenia kwerendy.

Można też postulować, aby po zakończeniu etapów: 1 rejestracji zespołów z polonikami oraz 2 – wypełnieniu do nich formularzy na podstawie pomocy archiwalnych (inwentarze, spisy akt), przystąpić do 3 etapu programu „Odtworzenia pamięci Polski”, tj. wydawnictw źródłowych. Wyboru najciekawszych dokumentów przechowywanych w centralnych archiwach wiedeńskich można dokonać w ramach czterech okresów; 1) Galicji w epoce porozbiorowej 1772-1830; 2) Galicji w epoce powstań 1830-1866; 3) Galicji w dobie autonomii 1867-1914 oraz 4) Galicji i okupowanych terenów Królestwa Polskiego w okresie Wielkiej Wojny 1914-1918.

---

¹² Das Archiv der Republik, część 1, s. 640-641; indeks imienny; P. Mechtler, Inventar des Verkehrsarchiv Wien (Inventare österreichischer Archive, t. IX), Wien 1959.

Archival units with Polish historical documents from the years 1772-1918 in the Republic's Record Office in Vienna

Within the project „Reconstitution of the memory of Poland”, Jerzy Gaul, PhD from the Main Record Office of the Old-times Files in Warsaw together with Michał Proksa, PhD from the State Record Office in Przemyśl, for two weeks (1 – 12 October 2001) had been seeking for Polish historical documents from the years 1772 – 1918 in the Österreichisches Staatsarchiv of Vienna.

The registration of the Polish historical documents was carried on with the use of printed forms that had been delivered by the Headquarters of Polish Record Offices in Warsaw and prepared by the International Board Committee of Archivals accordingly to the international standards of archival description: ISAD(G) and ISAAR(CPF).

Within the years 1997 – 2000 Polish historical documents from the following record offices of Vienna had been catalogued: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanzarchiv, Haus-, Hof- and Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv.

During that time the research work was done in the Archiv der Republik und Zwischenarchiv (AdR), 1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2, tel. (0-0431) 795-40-250, fax: (0-0431) 795-40-109. In that record office the archival units that are more than 30 years old are generally accessible on condition that the regulations of the union archival law should be observed.

The Republic's Archive generally stores the files from institutions of the First Republic (1919 – 1939), although within its resources some archival units containing documents from the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries referring to the history of Poland can be found. The documents concerning history of Poland are kept in 7 archival units and sub-units.

Bestände mit Polonika aus den Jahren 1772-1918 im Archiv der Republik in Wien

Im Rahmen des Projekts „Reconstitution of the memory of Poland“ führten dr Jerzy Gaul aus dem Hauptarchiv der Alten Akten in Warschau gemeinsam mit dr Michał Prok-sa aus dem Staatsarchiv in Przemyśl zwei Wochen lang (1-12 X 2001) im Österreichischen Staatsarchiv in Wien eine Nachforschung von Polonika aus den Jahren 1772-1918.

Die Eintragung von Polonika wurde mit Hilfe der Formulare, die von der Hauptverwaltung der Staatsarchive in Warschau geliefert und von der Kommission des Internationalen Archivrats (in Anlehnung an den internationalen Standard der Archivbeschreibung: ISAD(G) und ISAAR (CPF)) vorbereitet wurden, durchgeführt.

In den Jahren 1997-2000 wurden Polonika in den folgenden Wiener Archiven in den Bestand aufgenommen: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanzarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv.

In den Rahmen des diesjährigen Aufenthalts wurde die Nachforschung im Archiv der Republik und Zwischenarchiv (AdR), 1030 Wien, Nottendorfer Gasse 2, Tel. (0-0431) 795-40-250, Fax: (0-0431) 795-40-109 durchgeführt. In diesem Archiv sind die über 30 Jahre ältere Bestände allgemein zugänglich – bedingungsgemäß der geltenden Archivgesetzgebung.

Das Archiv der Republik bewahrt grundsätzlich Akten der Institutionen aus der Zeit der I Republik (1919-1939) auf. In seinem Bestand befinden sich aber Bestände mit den Unterlagen aus der 2. Hälfte des XIX Jhs. und aus dem Anfang des XX Jhs., die auch Polen betreffen.

Polonika treten insgesamt in den 7 Beständen (Untergruppen) Serien/Unterserien:

Bestandsgruppe 04: Inneres/Justiz:

Kriegsflüchtlingfürsorge 1914-1921:

Bestandsgruppe 10: Verkehr

Urkunden (Verkehr (1Urk/Verk) 1842-1941

Polen betreffende Archivalien:

**Krakau-Oberschlesische Eisenbahn 1844-1854: Privilegien und Statuten
(7 Schachtel)**

Erste Ungarisch-Galizische Eisenbahn 1872-1918;

Galizische Carl-Ludwig Bahn 1871-1918;

Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn 1873-1914;

Mähr.Schles. Centralbahn 1885-1917;

Personalakten Eisenbahnen 1790-1880.

B I O G R A F I E

ROCZNIK HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
PRZEMYŚL 2002: T. XVI

Andrzej Gardziel

Kraków

ESTHER BICK (ESTERA LIFSZA WANDER) – ŻYCIE I DZIEŁO

Przed około 10 laty mój francuski przyjaciel Didier Houzel, psychoanalityk, profesor psychiatrii dziecięcej na Uniwersytecie w Caen, zaproponował, że poprowadzi szkolenie w obserwacji niemowląt metodą Esther Bick dla grupki polskich kolegów – psychiatrów i psychologów pracujących z dziećmi. Przedstawiał tę metodę jako bardzo interesującą i pomocną w kształceniu i podnoszeniu kwalifikacji psychoterapeutów dziecięcych i innych osób pracujących z dziećmi, szeroko już znaną w świecie. Propozycja została ochoczo przyjęta i w grudniu 1993 roku powstała grupa szkoleniowa, pierwsza taka w Polsce, której byłem jednym z uczestników. Wkrótce też dotarła do nas za pośrednictwem Profesora Houzela informacja od doktora Michela Haag, psychiatry i psychoanalityka z Paryża, ucznia Esther Bick, że urodziła się ona w Polsce, i to w Przemyśle (który jest moim także miastem rodzinnym, co zawsze z dumą podkreślam).

Esther Bick nie było już wtedy na świecie. W Anglii, w której spędziła większą część życia i w której zmarła, żyła samotnie i nie pozostawiła żadnej rodziny. Wydaje się, że nie była skłonna szerzej opowiadać o historii swojego życia, której tylko nieliczne oderwane fragmenty poznali niektórzy z jej uczniów, współpracowników i przyjaciół. Wzrastającemu na świecie zainteresowaniu stworzoną przez nią metodą, znajdującej wciąż nowe obszary zastosowania, towarzyszyło pragnienie lepszego poznania historii życia autorki.

Przede wszystkim jednak moja własna fascynacja tą metodą w połączeniu z głębokim sentymentem do rodzinnego miasta skłoniły mnie do podjęcia poszukiwań przemyskich śladów Esther Bick. Dzięki wielkiemu zaangażo-

waniu przemyskiego Archiwum Państwowego, które pozyskało też współpracę archiwów wiedeńskich (Wiener Stadt- und Landesarchiv oraz Archiv der Universität Wien), udało się odnaleźć wiele ważnych dokumentów. Te materiały pozwalają w dużej mierze odtworzyć nie tylko przemyski, ale i wiedeński okres jej życia.

Historia Esther Bick pozostaje jednak wciąż niekompletna, w wielu fragmentach wymaga uzupełnienia, bądź weryfikacji. Obie wojny światowe, szczególnie ta druga i towarzyszący jej Holocaust ludności żydowskiej, doprowadziły do zatarcia wielu śladów, także w tej sprawie. Niewielka już na samym początku nadzieja odnalezienia świadków interesującej nas epoki, szybko malała z upływem czasu. Dlatego też publikacji tej towarzyszy nadzieja, że odświeży czyjeś wspomnienia, które pozwolą wzbogacić lub też skorygować opis historii życia jednej ze sławnych przemysłanek.

Ż y c i e

Rodzice Esther Bick: Samuel Wander – określony w Izraelickich Księgach Urodzeń jako „handlarz w Przemyśle” – i Chawa Lea Malawer, córka Eliszego (Eliasz) i Drezli, ślub wzięli 18 czerwca 1901 w Lackiej Woli, wsi położonej około 18 km na wschód od Przemyśla, obecnie znajdującej się na terytorium Ukrainy i nazwanej Wolica¹. Można przypuszczać, że była to wieś rodzinna Samuela Wandera.

Rodzice Chawy Lei – Eliaz Malawer i Drezla z Gutterów Malawer byli – według przemyskich ksiąg wieczystych – właścicielami budynku przy ul. Wałowej 5, przynajmniej od roku 1898. Prawo własności Drezli z Gutterów Malawer zostało później, „na podstawie dekretu przyznania spadku Sądu Grodzkiego w Przemyśle z 12.04.1933 r.”, „intabulowane” w wysokości 21/256 na rzecz Leji po mężu Wander, a więc matki Esther Bick, w podobnych lub mniejszych jeszcze częściach na rzecz innych osób, prawdopodobnie dzieci i wnuków Drezli i Eliasza Malawerów, właścicielem największej części własności (43/64) pozostawał nadal Eliaz Malawer. Po wojnie, która prawdopodobnie przyniosła zagładę wszystkim jego mieszkańcom, budynek przejęty został na własność Skarbu Państwa w dniu 11.06.1958².

Ester Lifsza Wander urodziła się 4 lipca 1902 roku w Przemyśle przy ulicy Mniszej 5, niewiele ponad rok po ślubie rodziców. Akuszerką była Chaja Rechla Rispler. Uroczystość nadania imienia dziewczynce odbyła się

---

¹ Izraelickie Księgi Urodzeń, Urząd Stanu Cywilnego w Przemyśle.

² Księgi wieczyste, liczba wykazu hipotecznego nr 47, Wydział Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego w Przemyśle.

następnego dnia – 5 lipca, a świadkiem ceremonii był Abraham Izaak Lampin³.

Budynek, w którym Estera przyszła na świat, został wzniesiony nakładem przemysłowej gminy żydowskiej jako lokum dla ubogich Żydów. Opróżniony w czasie wojny, gdy przemieszczano Żydów do getta, po wojnie był wykorzystywany przez wiele lat na pomieszczenia biurowe, a jego aktualni mieszkańcy nie wiedzą nic o swoich poprzednikach. O jego historii zaświadcza charakterystyczne oryginalne nadbudówki na dachu – niegdyś żydowskie „domy modlitwy”.

Nie wiadomo, jak długo mieszkała w nim rodzina Estery. Brat Estery, Michał, urodził się 7 marca 1907 roku przy ulicy Dobromińskiej 24⁴ (wkrótce potem przemianowanej na ulicę Juliusza Słowackiego), lecz budynek ten należał do rodziny Risplerów i brak pod tym adresem wpisów o nazwisku Wander⁵. Być może ten poród odbywał się w mieszkaniu akuszerki, nie w miejscu zamieszkania rodziny. W pierwszym istniejącym wpisie szkolnym Estery Lifszy Wander z września 1909 roku jako adres rodziny podana jest ulica Jagiellońska 5⁶. Trzecie z rodzeństwa, siostra Estery, Helena Maryem (Miriam), urodziła się 29 stycznia 1912 roku przy ulicy Słowackiego 3 (akuszerką była ta sama Chaja Rechla Rispler)⁷. Estera miała wówczas około 9 i pół roku.

Zmiany miejsca zamieszkania, które potwierdza też dokumentacja szkolna Estery Wander (1909-1912 przy ulicy Jagiellońskiej 5, 1912-1914 przy ul. Słowackiego 3), wydają się wskazywać na poprawę statusu ekonomicznego rodziny, co się wiąże zapewne z awansem zawodowym ojca Estery; w latach 1909-1912 jest on odnotowany jako dyrektor zakładu kredytowego, później jako dyrektor banku⁸.

Ówczesna edukacja podstawowa w cesarsko-królewskiej Galicji opierała się na strukturze tak zwanych szkół ludowych, mających od jednej do czterech klas kolejnych. Ukończenie czteroklasowej szkoły ludowej uprawniało do kontynuowania nauki w szkole wydziałowej – trzyletniej dla chłopców, dającej przygotowanie do pracy w przemyśle i handlu, w żeńskich szkołach wydziałowych istniały zwykle ponadto dodatkowe 2-3 klasy wyższe.

---

³ Izraelickie Księgi Urodzeń, Urząd Stanu Cywilnego w Przemyślu.

⁴ Ibidem.

⁵ Księgi Wieczyste, liczba wykazu hipotecznego nr 3514, Wydział Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego w Przemyślu.

⁶ Katalog szkolny Szkoły Ludowej im. Królowej Jadwigi, rok szk. 1909/1910, poz. 60, Archiwum Państwowe w Przemyślu.

⁷ Izraelickie Księgi Urodzeń, Urząd Stanu Cywilnego w Przemyślu.

⁸ Katalogi szkolne Szkoły Ludowej im. Królowej Jadwigi, Archiwum Państwowe w Przemyślu.

Estera rozpoczęła naukę szkolną we wrześniu 1908 roku – w wieku 6 lat – w Szkole Ludowej im. Henryka Sienkiewicza, brak jednak dokumentacji archiwalnej jej pierwszego roku szkolnego. Począwszy od drugiej klasy uczęszczała już do innej szkoły – Szkoły Ludowej im. Królowej Jadwigi, którą ukończyła w 1912 roku, by w tym samym roku rozpocząć naukę w czteroklasowej Szkole Wydziałowej tego samego imienia, mieszczącej się w tym samym budynku. Obydwa budynki szkolne, w których uczyła się Esther Bick, służyły potrzebom szkolnym do czasów dzisiejszych, pierwszy w niemal niezmienionej postaci, drugi (niegdysiejsza Szkoła Ludowa i Wydziałowa imienia Królowej Jadwigi) przebudowany na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w niezbyt atrakcyjnym kształcie.

Estera była dobrą uczennicą w II i III klasie szkoły ludowej. W III klasie została zwolniona z klasyfikacji w zakresie rysunków i robót ręcznych, być może pozostaje to w związku z jakąś przebyłą chorobą, jej dużą – usprawiedliwioną – absencją w klasie II (łącznie 140 godzin). W klasie czwartej (rok szkolny 1911/12) odnotowane zostały gorsze już oceny z większości przedmiotów, a wszystkie opuszczone w I półroczu godziny (w liczbie 48) zostały uznane za nieusprawiedliwione⁹. W Szkole Wydziałowej – w latach szkolnych 1912/13 i 1913/14 pogarszają się coraz bardziej jej oceny szkolne, przeważają dostateczne lub „zadowolające”, sporo jest niedostatecznych. Jej „pilność”, oceniana jako dostateczna w klasie I wydziałowej, w klasie II jest „mała” lub „niejednostajna”, „porządek zewnętrzny ćwiczeń pisemnych” – „mniej staranny”. Z rysunków odręcznych jest przez cały czas „uwolniona na podstawie świadectwa lekarskiego”, z kobiecych robót ręcznych podobnie zwolniona w klasie I, w II klasie natomiast już oceniana – stale na niedostatecznie. Na koniec klasy drugiej otrzymuje oceny niedostateczne także z fizyki i chemii, „rachunków i rachunkowości pojedynczej”, geometrii z rysunkiem geometrycznym. Ze 134 godzin nieobecności w roku szkolnym 1913/14 usprawiedliwiono jedynie 64. Ostatecznie – jak stwierdzono w katalogu szkolnym – „na podstawie tych postępów nie uznaje się uczennicy uzdolnioną do przejścia do klasy trzeciej”¹⁰.

Nasuwa się skojarzenie narodzin siostry Estery, Heleny Maryem, z pogorszeniem jej wyników szkolnych i za wspomnieniem samej Esther Bick¹¹ o okresie, gdy jako mała dziewczynka musiała opuścić dom rodzinny na pe-

⁹ Katalogi szkolne Szkoły Ludowej im. Królowej Jadwigi, Archiwum Państwowe w Przemyślu.

¹⁰ Katalogi szkolne Szkoły Wydziałowej im. Królowej Jadwigi, Archiwum Państwowe w Przemyślu.

¹¹ Według Joan Symington, cyt. za Haag, M., *Quelques traits caracteristiques de la pensée d'E. Bick*, Materiały II Międzynarodowej Konferencji Esther Bick, Lisboa, 2-4 października 1998.

wien czas (z wywiadu, którego udzieliła w ostatnich miesiącach życia można wnosić, że przebywała wtedy u swojej ciotki w Pradze¹²; być może ten właśnie wyjazd był przyczyną nieusprawiedliwionej nieobecności w szkole w I półroczu roku szkolnego 1911/12), a po powrocie poczuła się jakby „uniestwiona”, widząc, jak wszystko się zmieniło. Zaczęła się wtedy znowu moczyć – po latach już dobrej kontroli nad pęcherzem. Miało to najwyraźniej związek z pojawieniem się nowego dziecka w rodzinie. Wiemy, że wspomnienie przeżyć z tego okresu stanowiło później dla niej punkt wyjścia dla pewnych koncepcji na temat rozwoju dziecka.

Kryzys szkolny zapoczątkowany w IV klasie szkoły ludowej trwał i pogłębiał się przez następne dwa lata nauki, ostatecznie nie uzyskała promocji do III klasy szkoły wydziałowej. Prawdopodobnie nie poznamy nigdy wszystkich jego przyczyn i okoliczności, ale obecność w domu trzeciego dziecka – Heleny Maryem – mogła być z pewnością jedną z nich.

Sama Esther Bick we wspomnianym wywiadzie mówi o zagrożeniu zbliżającą się wojną jako przyczynie zaniedbywania przez nią szkoły w tym okresie. Wspomina też, że wobec przewidywanego oblężenia miasta nakazano je opuścić kobietom z dziećmi. Znalazła się wtedy (powtórnie) w Pradze u ciotki i, jak twierdzi, pomagała ciotce w opiece nad jej małym dzieckiem oraz uczęszczała tam do szkoły.

We wrześniu 1914 roku rozpoczęło się oblężenie Przemyśla przez armię rosyjską, trwające – z miesięczną przerwą – przez 6 miesięcy, potem nastąpił ponad dwumiesięczny okres okupacji rosyjskiej i po krótkim oblężeniu odzyskanie miasta dla Austrii w czerwcu 1915 roku. Po zajęciu Przemyśla w dniu 22 marca 1915 roku Rosjanie uznali go za trwałą zdobycz, czego wyrazem było też niezwłoczne wypędzenie z miasta ludności żydowskiej, jak to się działo od paru lat w całej Rosji na podstawie edyktu cara Mikołaja II. Te wszystkie dramatyczne wydarzenia ominęły Esterę Wander, która przebywała wtedy w Pradze, prawdopodobnie wraz z matką i rodzeństwem. Natomiast jej ojciec został wywieziony na Syberię, skąd powrócił bardzo chory (relacja Janet Sayers¹³).

Nie wiemy, kiedy i w jakich okolicznościach rodzina Estery powróciła do Przemyśla i odnalazła się w komplecie. Wolno przypuszczać, że mogła znajdować się w trudnym położeniu, a powrót do sytuacji sprzed oblężenia i sprzed wywózki ojca nie był już możliwy.

Estera Wander pojawia się w katalogach szkolnych dopiero w roku szkolnym 1916/17, powtarzając drugą klasę, oraz w następnym roku 1917/18,

---

¹² Dubinsky H., Magagna J., *Remembering Mrs. Bick, remembering Mrs. Klein*. Tavistock Gazette, No 10, 1983.

¹³ Sayers J., *Kleinians. Psychoanalysis Inside Out*. Polity Press, Cambridge 2000, s. 136.

jako uczennica klasy trzeciej tej samej szkoły, co poprzednio. Jest więc opóźniona w edukacji szkolnej łącznie o trzy lata, ale w tym czasie prezentuje się już jako bardzo dobra uczennica, z ocenami przeważnie celującymi. Pozostaje nadal „uwolniona” z rysunków i kobiecych robót ręcznych na podstawie świadectwa lekarskiego. Jej zachowanie jest – jak było w pierwszych latach szkolnych – „chwalebne”, pilność – „wytrwała”, a „porządek zewnętrzny” – „bardzo staranny”¹⁴. Można sądzić, że przeżycia okresu wojny zahartowały ją i uczyniły bardziej dojrzałą.

W tym okresie odnotowane zostały kolejne zmiany miejsca zamieszkania rodziny i zatrudnienia ojca. Według katalogu szkolnego z roku 1916/17 Estera mieszkała przy ul. Jagiellońskiej 7, a ojciec powrócił do zawodu kupca. W katalogu z roku 1917/18 nazwano go pracownikiem urzędu podatkowego (poborca podatków?), a jako miejsce zamieszkania podano ulicę Wąłową 5, co pozwala przypuszczać, że trudne warunki materialne zmusiły rodzinę do zamieszkania przy rodzicach matki¹⁵.

Wykaz ocen z roku szkolnego 1917/18 jest ostatnim archiwalnym śladem pobytu Esther Bick w Przemyślu. Najwyraźniej przerwała systematyczną naukę szkolną. Z jej wspomnień spisanych przez uczniów i współpracowników dowiadujemy się, że w następującym potem okresie zrobiła kurs dla przedszkolank¹⁶ i pracowała jakiś czas w przedszkolu¹⁷ (czy też w sierocińcu¹⁸). Pragnąc podjąć studia uniwersyteckie pobierała lekcje prywatne z chemii i matematyki, pozostałych przedmiotów uczyła się sama¹⁹. Świadectwo dojrzałości uzyskała 28 czerwca 1924 (w 22 roku życia) w Prywatnym Gimnazjum Realnym we Lwowie, którego dyrektorką była Dr A. Karp-Fuchs²⁰.

Z ustnych przekazów uczniów Esther Bick dowiadujemy się, że starała się o przyjęcie na Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, lecz nie dostała się tam z powodu tzw. numerus clausus, czyli narzuconego (znacznego) ograniczenia dopuszczalnej liczby studentów pochodzenia żydowskiego²¹. Myślała też o studiach w Szwajcarii. Ostatecznie studia podjęła na Uniwersytecie

¹⁴ Katalogi szkolne Szkoły Wydziałowej im. Królowej Jadwigi, Archiwum Państwowe w Przemyślu.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Sayers J., Kleinians. Psychoanalysis Inside Out. Polity Press, Cambridge 2000, s. 136.

¹⁷ Dubinsky H., Magagna J., Remembering Mrs. Bick, remembering Mrs. Klein. Tavistock Gazette, No 10, 1983.

¹⁸ Sayers J., Kleinians. Psychoanalysis Inside Out. Polity Press, Cambridge 2000, s. 136.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Protokół egzaminów doktorskich Estery Lifszy Wander. Zbiory Archiv der Universität Wien.

²¹ Informacja od Dr Michela Haaga.

Wiedeńskim i we Wiedniu zamieszkała na czas dłuższy – karty meldunkowe potwierdzają jej nieprzerwane zameldowanie w tym mieście od 24 października 1924 do 12 września 1938 roku²².

Estera Wander studia rozpoczęła w roku akademickim 1924/25 na Wydziale Prawa, lecz przez dwa lata następne była już studentką Wydziału Filozoficznego. Po dwu i półletniej przerwie w studiach zaliczyła jeszcze semestr letni roku 1932. Absolutorium uzyskała 4 lutego 1935²³ – po 7 łącznie semestrach studiów. Jej wykładowcami byli Karl Bühler, Charlotte Bühler i Richard Meister²⁴.

Wiadomo, że we Wiedniu pracowała, podejmując się opieki nad dziećmi. Z pewnością sama musiała się utrzymywać i opłacać studia. Podsumowując całą historię jej edukacji, Martha Harris, jedna z jej najbliższych współpracowniczek i przyjaciółek, pisze: „...dzięki odwadze, uporowi i inteligencji zdobywała wykształcenie bez niczyjej pomocy...”²⁵

Richard Meister i Charlotte Bühler byli też promotorami jej przewodu doktorskiego. Praca doktorska nosiła tytuł „Gruppenbildung im zweiten Lebensjahr” („Kształtowanie grupy w drugim roku życia”) i dotyczyła badań nad parą bliźniąt prowadzonych pod kierunkiem Charlotte Bühler. Po uzyskaniu bardzo pochlebnej oceny tej pracy²⁶ (13 stycznia 1936) i pomyślnym przejściu dwóch egzaminów doktorskich Estera Wander doktorską promocję uzyskała w dniu 12 czerwca 1936 roku²⁷.

We wrześniu 1933 roku Estera Wander zamieszkała u Philippa Bick, wówczas studenta medycyny, Żyda pochodzącego z Czechosłowacji, we Wiedniu przy Rueppgasse 37. Związek małżeński z nim zawarła 6 września 1936. Po Anszlusie Austrii w sytuacji grożącego jej mężowi aresztowania przez Gestapo oboje zdecydowali się na ucieczkę do Szwajcarii. Jej bezdzietne małżeństwo rozpadało się jednak już wcześniej. W Szwajcarii rozstali się ostatecznie, on tam pozostał, ona udała się do Anglii²⁸.

W katalogach szkolnych Szkoły Podstawowej im. Henryka Sienkiewicza z lat szkolnych 1920/21 i 1921/22 figurują wpisy dotyczące Mechela (Michała) Wandera, ucznia trzeciej i czwartej klasy tej szkoły. Zawierają one informację, że naukę szkolną rozpoczął w roku szkolnym 1913/14, lecz do

---

²² Karty meldunkowe Esther Wander. Zbiory Wiener Stadt- und Landesarchiv.

²³ Z listu Kierownika Archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego, 16.07.2002.

²⁴ Curriculum vitae Estery Wander. Zbiory Archiv der Universität Wien.

²⁵ Harris M., Esther Bick (1901-1983). J. Child Psychotherapy, 1983, Vol. 9, s. 101-102.

²⁶ Ocena dysertacji Esther Wander. Zbiory Archiv der Universität Wien.

²⁷ Protokół egzaminów doktorskich Estery Lifszy Wander. Zbiory Archiv der Universität Wien.

²⁸ Ibidem.

rzeczonej szkoły zaczął uczęszczać dopiero w 1920 roku – do klasy trzeciej. Daje to różnicę sześciu lat szkolnych, w czasie których udało mu się ukończyć jedynie pierwsze dwie klasy szkoły podstawowej. Należy sądzić, że przez dwa lata nie uczęszczał do szkoły z podobnych przyczyn, co jego siostra Estera, historia następnych czterech lat nie jest znana. W aktach szkolnych Michała wpisano Franciszkańską 14 jako adres rodziny, co dokumentuje jej kolejną przeprowadzkę. Ojciec odnotowany został jako urzędnik handlowy, potem jako urzędnik bankowy²⁹.

Michał oceny otrzymywał słabe, z wielką przewagą dostatecznych, tylko nieliczne dobre. W drugim półroczu klasy czwartej (rok szkolny 1921/22) „nieklasyfikowany z powodu nieregularnego uczęszczania do szkoły” – nie uzyskał promocji do klasy piątej³⁰. Nie figuruje w katalogach szkolnych w latach następnych.

Nie odnaleziono, jak dotąd, żadnych śladów dokumentacji szkolnej Heleny Maryem.

Garść informacji o dalszych losach rodziny można odnaleźć w przemyskich Izraelickich Księgach Zmarłych³¹. Znajduje się tam między innymi wpis o zgonie Samuela Wandera, syna Hersza i Estery, kupca, żonatego, zmarłego z powodu gruźlicy w dniu 19 stycznia 1922 roku. Wiek zmarłego określono na 33 lata, prawdopodobnie pomyłkowo, musiałby bowiem mieć 12-13 lat, zostając jej ojcem. Zgon ten odnotowano przy ulicy Franciszkańskiej 14. Adres ten zgodny jest z odnotowanym w aktach szkolnych Michała Wandera, a śmierć ojca mogła być przyczyną „nieregularnego uczęszczania” chłopca do szkoły i w konsekwencji niepromowania go do następnej klasy.

Być może właśnie w związku z tym zgonem rodzina Estery powróciła ponownie do domu dziadków macierzystych, na co wskazują kolejne wpisy w Księgach Zmarłych.

Siostra Estery, Helena Maryem Wander, zmarła 1 sierpnia 1934 roku o godzinie 13.30 w domu przy ulicy Wałowej 5 – w wieku 22 lat i 6 miesięcy, z rozpoznaniem „meningotyphus” (zapalenie opon mózgowych w przebiegu tyfusu brzusznego).

Pod tym samym adresem odnotowana została śmierć Chawy Lei Wander, w dniu 24 lutego 1942 roku o godzinie 6 rano, w wieku 55 lat, jako wdowy. Jako przyczynę zgonu podano „sklerozę”. Podana data zgonu umiejscawia jej śmierć w okresie okupacji niemieckiej, lecz – może szczęśliwie – przed utworzeniem w Przemysłu żydowskiego getta.

²⁹ Katalogi szkolne Szkoły Podstawowej im. H. Sienkiewicza, Archiwum Państwowe w Przemysłu.

³⁰ Ibidem.

³¹ Izraelickie Księgi Zmarłych, Urząd Stanu Cywilnego w Przemysłu

Od początku II Wojny Światowej Esther Bick mieszkała już w Anglii i nie mogła mieć bezpośredniego kontaktu ze swoją rodziną. Jej brat Michał zginął w obozie koncentracyjnym, podobnie inni – dalsi – krewni. Dopiero kilka lat po wojnie dowiedziała się, że jej bratanica przetrwała okupację i mieszka w Izraelu.

W Londynie poznała Melanię Klein, jedną z najważniejszych postaci w historii psychoanalizy dziecka, z którą potem na dłużej związała swój rozwój zawodowy i żyła w dużej przyjaźni. W czasie wojny zamieszkała jednak w Manchesterze i pracowała tam w żłobku, mogąc obserwować, jak dzieci przeżywają zagrożenia wojenne, i próbując im pomagać w radzeniu sobie z tymi przeżyciami. W tym okresie rozpoczęła własną psychoanalizę pod kierunkiem Michaela Balinta. Po wojnie powróciła do Londynu i pracowała przez pewien czas w Middlesex Child Guidance Clinic wraz z doktor Portią Holman, równocześnie finalizując swoje szkolenie w psychoanalizie. W 1948 roku zaczęła pracę w Tavistock Clinic, słynnym ośrodku psychoanalizy dziecięcej założonym przez Melanię Klein, i podjęła się tam prowadzenia wraz z Johnem Bowlby kursów psychoterapii dziecka. Równocześnie rozpoczęła drugą – nadprogramową – własną psychoanalizę u Melanii Klein i uczęszczała na jej seminaria w londyńskim Instytucie Psychoanalizy³².

Kursy prowadzone przez nią i Johna Bowlby'ego dawały dobre przygotowanie do pracy psychoanalitycznej z dziećmi i cieszyły się wysokim uznaniem. Jednak jej silna osobowość, niezależny sposób myślenia, odchodzenie od teorii i ideologii na korzyść bezpośredniego doświadczenia i obserwacji, przy pewnym braku talentu dyplomatycznego – doprowadziły do konfliktów i do jej rozstania z ośrodkiem Melanii Klein. W roku 1960 John Bowlby zabronił jej dalszego prowadzenia szkoleń. Esther Bick opuściła wtedy Tavistock, zdecydowała się skoncentrować bardziej na własnej pracy psychoanalitycznej i związała się z Brytyjskim Instytutem Psychoanalizy, gdzie prowadziła swe seminaria. Organizowała również seminaria prywatne i dużo podróżowała, prowadząc szkolenia we Włoszech, w Hiszpanii, Szwajcarii, Izraelu, Ameryce Południowej. Psychoanalitycy i studiujący psychoanalizę z wielu krajów przyjeżdżali również do niej na szkolenia³³.

Według Marty Harris Esther Bick miała dwie pasje: psychoanalizę, którą uważała za drogę prowadzącą do polepszenia ludzkiego życia, oraz Izrael jako wymarzone państwo żydowskie. W jednym i drugim pokładała duże nadzieje, co nieraz prowadziło do jej rozczarowań i frustracji. Lubiła też zaj-

---

³² Ibidem.

³³ Willoughby R., The petrified self: Esther Bick and her membership paper. *Brit. J. Psychot.*, 18(1), 2001, 3-6.

mować się kuchnią, urządzać przyjęcia, bawić się i żartować, była skarbnicą żydowskich dowcipów³⁴.

Po przejściu na emeryturę nadal pracowała z pacjentami aż do 1980 roku. W ostatnich latach życia przebywała w zakładzie opiekuńczym, schorowana i cierpiąca na głębokie zaburzenia pamięci. Podobno jednak w ostatnich miesiącach przed śmiercią jej energiczne i żartobliwe usposobienie doszło znowu do głosu, przysparzając jej sympatii personelu³⁵.

Zmarła w Londynie 20 lipca 1983 roku w wieku około 81 lat, pochowana została na cmentarzu Hoop Lane w dzielnicy Barnet, tym samym, gdzie spoczywa Melania Klein.

D z i e ł o

Esther Bick opublikowała jedynie trzy artykuły w ciągu swego życia: „Psychoanaliza dziecka dzisiaj”³⁶ – wygłoszony na XXII Międzynarodowym Kongresie Psychoanalizy w Edynburgu w roku 1961, „Uwagi na temat obserwacji niemowlęcia w szkoleniu psychoanalitycznym”³⁷ – wygłoszony na zebraniu Brytyjskiego Towarzystwa Psychoanalizy w lipcu 1963 oraz „Doświadczenie skóry we wczesnych relacjach z obiektem”³⁸ – wygłoszony na XXV Międzynarodowym Kongresie Psychoanalizy w Kopenhadze w czerwcu 1967. Dwa ukazały się dopiero po jej śmierci: „Dalsze rozważania nad rolą skóry we wczesnych relacjach z obiektem – Włączenie odkryć dokonanych przy obserwacji niemowląt do psychoanalizy dzieci i dorosłych”³⁹ oraz „Lęki u podłoża fobii seksualnej u pewnej kobiety”⁴⁰ – ten ostatni prezentowany przez nią na zebraniu Brytyjskiego Towarzystwa Psychoanalizy w roku 1953, prawie 50 lat wcześniej!

Wydaje się, że miała opory przed wyrażaniem swych myśli w formie pisemnej, być może też przed publikowaniem swych tekstów, wynikające z

³⁴ Harris M., Esther Bick (1901-1983). *J. Child Psychotherapy*, 1983, Vol. 9, 101-102.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Bick E. (1962): Child analysis today. *Int. J. Psychoanal.*, 43: 328-332.

³⁷ Bick E. (1964): Notes on infant observation in psychoanalytic training. *Int. J. Psychoanal.*, 45: 558-566.

³⁸ Bick E. (1968): The experience of skin in early object relations. *Int. J. Psychoanal.*, 49: 484-486.

³⁹ Bick E. (1986): Further considerations on the function of the skin in early object relations: findings from infant observations integrated into child and adult analysis. *Brit. J. Psychother.*, 2(4): 292-299.

⁴⁰ Bick E. (2001): Anxieties underlying phobia of sexual intercourse in a woman. *Brit. J. Psychother.* 18(1): 7-21.

dążenia do perfekcji. Można by rzec, że była nie naukowcem, a raczej psychoanalitykiem-praktykiem, przede wszystkim jednak zapalonym nauczycielem psychoanalizy. Pozostawiła jednak pewne własne koncepcje, płodne i ważne dla rozwoju psychoanalizy. Należy do nich pojęcie „tożsamości adhezyjnej”, oznaczające psychiczne „przyklejanie się” małego dziecka, jego utożsamianie się z inną osobą, lub też przedmiotem, w obliczu przeżywanego lęku. Jeszcze ważniejszym jest odkrycie przez nią „psychicznej” funkcji skóry, przeżywanej przez małe dziecko jako obejmującej i utrzymującej w całości jego świat przeżyć psychicznych, opisanie warunków prawidłowego formowania się tej funkcji i konsekwencji nieprawidłowego jej rozwoju.

Najważniejszym jednak jej dokonaniem jest opracowanie specyficznej metody obserwacji niemowląt, która w jej pierwotnym zamiarze miała być jedynie sposobem szkolenia psychoanalityków i psychoterapeutów dziecięcych. Okazało się jednak, że jest ona równie przydatna w kształceniu różnych profesjonalistów, zajmujących się dziećmi – pediatrów, pielęgniarek, opiekunek dzieci, wychowawców i pedagogów. Wkrótce też dostrzeżono, że jest cennym narzędziem badań nad rozwojem życia psychicznego małego dziecka i nad jego relacjami z otoczeniem. Wreszcie odkryto, że zasady, których winien przestrzegać szkolący się tą metodą „obserwator niemowlęcia”, niosą w istocie pomoc matce i dziecku – i w oparciu o nie zaczęły powstawać programy terapeutyczne dla dzieci z zaburzeniami psychicznymi, a także programy psychoprofilaktyczne dla rodzin ze środowisk stwarzających zagrożenie dla rozwoju psychicznego dziecka.

Esther Bick metodę tę opracowała w roku 1948, w początkach swej pracy w Tavistock Clinic, i wprowadziła w program szkolenia psychoterapeutów prowadzonego tam wspólnie z Johnem Bowlby. Zadziwiające, że jedyny – i krótki – artykuł na jej temat napisała dopiero 15 lat później. Jednak, prowadząc intensywną i szeroko zakrojoną działalność szkoleniową, wykształciła w tej metodzie wielu psychoanalityków z różnych krajów, którzy kontynuowali i kontynuują nadal jej dzieło.

Metoda jest prosta do opisanie, szkolenie się w niej trudne. Opiera się ono o cotygodniowe godzinne wizyty w domu rodzinnym dziecka. Obserwacje rozpoczynają się w pierwszych dniach po narodzeniu dziecka (po wcześniejszym uzyskaniu zgody rodziców) i trwają do ukończenia przez nie drugiego roku życia. Wspólnie ustalone z rodziną dzień tygodnia i godzina obserwacji powinny być zachowane przez cały ten okres, jeżeli to tylko możliwe; ważne jest utrzymanie stałych ram czasowych, systematyczność i rytmiczność odwiedzin.

Obserwator podczas godziny, którą spędza w domu dziecka, powinien być jak najbardziej uważny i jak najmniej aktywny. To właśnie te wymagania, które okazują się być podstawowym warunkiem wartościowej obserwacji.

cji, bywają bardzo trudne dla większości szkolących się. Chodzi między innymi o to, by nie zastępować rodziców w opiece nad niemowlęciem, unikać zabawy z obserwowanym dzieckiem, czy jego rodzeństwem, powstrzymywać się od doradzania, komentowania itd., zachowując równocześnie postawę przyjazną i życzliwą. W trakcie szkolenia odkrywa się stopniowo, że własną aktywnością można łatwo zakłócić pole obserwacji i wyjść ze swej roli obserwatora, ale także i to, że owa pozornie bierna postawa pomaga matce dzielić się z obserwatorem swymi przeżyciami, lepiej radzić sobie z trudnymi emocjami i zyskiwać tak ważne poczucie kompetencji macierzyńskiej.

Polem obserwacji jest nie tylko samo dziecko i jego środowisko, ale cała dynamika relacji zachodzących między nim a otoczeniem, a także własne przeżycia emocjonalne i rodzące się własne skojarzenia obserwatora, których kontakt z małym dzieckiem i jego rodziną zawsze dostarcza, a które stanowią ważny element całego procesu szkolenia.

Dopiero po zakończeniu obserwacji można przystąpić do sporządzania notatek. Należy w nich opisać wszystko, co tylko zdołało się zaobserwować: zmiany położenia i ruchy dziecka, jego dźwięki, jego interakcje z matką i innymi osobami itd. To też stanowi trudne zadanie, z powodu intensywności przeżyć emocjonalnych, jakich doświadcza się w czasie obserwacji, oraz obfitości szczegółów do zanotowania.

Również raz w tygodniu odbywa się superwizja, w czasie której obserwator – indywidualnie lub w grupie – relacjonuje swoje spostrzeżenia psychoanalitykowi, znającemu metodę obserwacji niemowląt. Dopiero wtedy przychodzi czas na poszukiwanie znaczenia tego, co zostało zaobserwowane i przeżyte – doświadczone wewnętrznie – przez obserwatora, na hipotezy i interpretacje.

Korzyści takiego szkolenia są wielorakie. Uczy ono dostrzegania przeżyć psychicznych dziecka wyrażanych poprzez zabawy i zachowania przedwerbalne, uwrażliwia więc na komunikację pozawerbalną, co bardzo istotne jest dla osób pracujących z dziećmi, ale także dla psychoterapeutów dorosłych pacjentów. Poszerza znacznie umiejętność obserwacji, zdolność koncentracji uwagi, jest treningiem cierpliwości i wytrwałości. Wytwarza zdolność znoszenia napięć emocjonalnych oraz odraczania sądów i ocen do chwili, gdy pojawi się właściwe znaczenia doznanego przeżycia.

Obfitość danych o rozwoju psychicznym dziecka i funkcjonowaniu rodziny, uzyskanych dzięki obserwacji niemowląt metodą Esther Bick, jest imponująca. Na ten temat napisano już wiele artykułów naukowych, a powstające w ten sposób modele teoretyczne znajdują swoje zastosowanie w psychoterapii i psychoprofilaktyce okresu wczesnodziecięcego.

Psychoterapia prowadzona na zasadzie systematycznych wizyt w domu rodzinnym dziecka terapeuty wyszkolonego w metodzie obserwacji niemow-

łat, zachowującego dyskretną i przyjacielską postawę, bardzo uważnego, a powstrzymującego się od porad i własnych interwencji, prowadzona jest w wielu ośrodkach psychiatrii dziecięcej na świecie i dowiodła już swej skuteczności.

Metoda Esther Bick szeroko znana jest w wielu krajach, zwłaszcza w Europie Zachodniej i Ameryce Łacińskiej. Od 1991 roku odbywają się międzynarodowe zjazdy naukowe jej poświęcone (Bruksela 1991, Tuluza 1994, Barcelona 1996, Lizbona 1998, Rio de Janeiro 2000); miałem szczęście uczestniczyć we wszystkich z wyjątkiem pierwszego. VI Międzynarodowy Kongres Obserwacji Niemowląt metodą Esther Bick, zatytułowany „Nowe odkrycia i zastosowania”, został zorganizowany w Polsce – jej pierwszej ojczyźnie – w setną rocznicę jej urodzin (Kraków-Przemyśl, 28 VIII – 1 IX 2002).⁴¹

Do Polski metoda ta dotarła dość późno, zatoczywszy uprzednio szeroki krąg po świecie. Ten fenomen uczestnicy pierwszej polskiej grupy szkoleniowej opisywali w artykule prezentowanym na zjeździe w Barcelonie w 1996 roku, pod wymownym tytułem „Powrót myśli do ich źródeł”⁴¹. Kolejny referat „Przemyśl w epoce dzieciństwa Esther Bick”⁴², opisujący odkrycia archiwalne w Przemyślu spotkał się z dużym zainteresowaniem uczestników kolejnego zjazdu – w Lizbonie w roku 1998.

Zakończenie

Uderzające jest porównanie skromnej liczby publikacji Esther Bick z ogromną ilością artykułów i książek poświęconych jej metodzie, a także zestawienie prostych zasad metody z owocami, jakie przyniosła. Może na tej prostocie właśnie zasadza się jej odkrywczość i płodność.

Generalnie biorąc, wybór profesji i drogi życiowej rzadko bywa dziełem tylko przypadku, a w odniesieniu do pewnych zawodów zwykle jest konsekwencją wcześniejszych doświadczeń życiowych. W przypadku Esther Bick można rzec, że okres jej dzieciństwa i wczesnej młodości, spędzony na ziemiach polskich, nie był łatwy. Trudne i bolesne doświadczenia z tego okresu, dające się odtworzyć na podstawie dokumentacji archiwalnej, udało jej się

---

⁴¹ Gardziel A., M. Gorzula, J. Kisielewska i I. Kołaczowska (1996), *Le retour de la pensée aux sources – les premières expériences de la méthode d'Esther Bick en Pologne*. Materiały III Europejskiej i I Międzynarodowej Konferencji Esther Bick, Barcelona, 2-4 października 1996

⁴² Gardziel A., (1998), *Przemyśl a l'époque de l'enfance d'Esther Bick*. Materiały II Międzynarodowej Konferencji na temat Obserwacji Niemowląt metodą Esther Bick, Lizbona, 26-29 września 1998

twórczo przetworzyć w dziedzinie psychoanalizy dziecka. Zapewne także i dalsze życiowe dramaty – utraty kolejnych członków rodziny, rozpad małżeństwa, przeżycia związana z Anszlusem Austrii, II Wojną Światową i Holocaustem – wpłynęły na jej motywacje i życiowe wybory.

Dopatruję się też galicyjskich korzeni dzieła Esther Bick. W wyniku I rozbioru Polski w 1772 roku Przemyśl dostał się pod panowanie Austrii wraz z całym rozległym obszarem południowo-wschodnich ziem dawnej Polski określonych nazwą Galicji. Nazwa ta – oficjalnie „Królestwo Galicji i Lodomierii” – nawiązując do historycznego tytułu królów węgierskich, miała uzasadniać moralne prawo monarchii austriacko-węgierskiej do zaboru tych ziem. Po upadku Austro-Węgier i odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku polska Galicja w znaczeniu geograficzno-historycznym przestała istnieć. Mimo to nazwa „Galicja” – narzucona niegdyś przez zaborcę funkcjonowała nadal i funkcjonuje do dziś w świadomości społecznej, z bogatymi, bardzo złożonymi, ale często pozytywnymi konotacjami. Określa ona bardzo specyficzny okres historii ogromnego pogranicznego obszaru dawnych ziem polskich, gdzie od stuleci współżyły różne narody, współistniały różne tradycje i religie, nierzadko w konflikcie, ale zarazem tworząc niepowtarzalną syntezę myśli i kultur. W odniesieniu do historii psychoanalizy warto tu wspomnieć, że rodzina Zygmunta Freuda wywodzi się z galicyjskiej Tyśmienicy, Przemyśl był także miastem rodzinnym Heleny Deutsch, uczennicy i współpracownicy Freuda, a sporo psychoanalityków dzisiejszych rozsiansych po świecie przyznaje się do swego galicyjskiego rodowodu.

Podziękowania

Pragnę serdecznie podziękować osobom, których udziału i pomocy w moich poszukiwaniach nie sposób przecenić: Panu Bogusławowi Bobusi Dyrektorowi Archiwum Państwowego w Przemyślu, Pani Marii Osiadacz pracownikowi tego Archiwum i mojemu nieocenionemu sojusznikowi oraz Panu Andrzejowi Krzysztoforskiemu – kierownikowi Urzędu Stanu Cywilnego w Przemyślu. Dziękuję także Panu Joachimowi Glettnerowi i Państwu Barbarze i Ryszardowi Kaznowskim za cenne informacje i uwagi. Szczególne podziękowania należą się Profesorowi Didier Houzelowi z Uniwersytetu w Caen, który zaszczerpił metodę Esther Bick w Polsce i dał impuls moim poszukiwaniom.

Esther Bick – life and work

Esther Bick – Eстера Lifsa Wander – was born 4th July 1902 in Przemyśl where she spent her childhood and adolescent years. In 1912 she finished the popular school and in the same year began the faculty school. Owing – probably – to some sort of deep emotional crisis, her school marks deteriorated and she was not promoted to the third grade in 1914. There was a 2 years break in her school education – in connection with the outbreak of World War I, the siege of Przemyśl by the Russian army, which lasted for several months, and the expelling of the Jewish population from the city during its occupation by the Russians. In 1918 she finished the third grade of the faculty school with excellent results. She continued her education at a grammar school (privat real gimnasium) in Lvov, where she obtained her matriculation in 1924. It is known that she tried to enter the Jagiellonian University in Kraków but was not accepted because of the „*numerus clausus*” law for Jews. She studied at the Vienna University where she got her Ph. D. in 1936 in psychology in the field of the small child development. In Vienna she also got married and stayed there until 1938. After the Anschluss of Austria she had to flee to Switzerland and from there she went over to England.

Early in her life she lost her father and younger sister, her mother died during the war years and her brother perished in a concentration camp.

During the Second World War she participated in organizing creches in Manchester on the behalf of the British Association of Mental Health, and in 1945 she worked in a Child Guidance Clinic. From 1942 on, she devoted her time to psychoanalysis, undergoing his own analysis under the guidance of Michael Balint, then another one under the guidance of Melania Klein. Since 1946 she had been working as a psychotherapist in the Tavistock Clinic in London, the renowned center of the child psychoanalysis founded by Melania Klein – there she conducted courses of child psychotherapy together with John Bowlby – until 1960, and afterwards she continued to teach at the British Institute of Psycho-Analysis. During all those years she practised psychoanalysis privately, as well as – also privately – educational work in England and abroad.

She died 10 July 1983 in London.

Esther Bick published only three articles during her lifetime – two appeared only after her death. It seems she had misgivings about expressing her thoughts in writing, maybe also about publishing her texts, perhaps striving to attain a perfect goal. One could say, she was not a scholar but rather a practicing psychoanalyst but first of all a zealous teacher of psychoanalysis. However, she left as legacy her own ideas, fruitful and important for the development of psychoanalysis. Among others, it is the concept of „adhesive identity” which means psychic „clinging” (adhesion) of the small child, its identification with another person or object in the face of experienced anxiety. Even more important is the discovery of the „psychic” function of the skin, experienced by the infant as enveloping and sustaining the wholeness of its world of psychic experiences – the description of the proper forming of this function and the consequences of its improper development.

Her greatest accomplishment, however, is the creation and elaboration of the exceptional method of the infant observation. The point of the method is for the observer

to visit regularly on a once a week basis the infant and its family from its birth until it is 2 years old. It has originally been meant only as a schooling tool for child psychoanalysts and psychotherapists. Nevertheless it turned out that it is equally useful in educating various child professionals – pediatricians, nurses, caregivers, pedagogues and tutors. Soon, it was discovered that it is a precious means of studying the mental development of the infant and its relations with the surroundings. Finally it became evident that the principles underlying the observation method are, in fact, supportive to the mother and the child. On this basis therapeutic programs have been developed for mentally disturbed children, as well as psychoprophylactic programs for families whose background threatens the psychic development of the child.

It is astonishing that she wrote the first – and short – article on this subject only 15 years after the introduction of this method. However, carrying on an intensive and extensive training she prepared many psychoanalysts from many countries who were thus qualified in this method and who continued and are now continuing her work.

The advantages of this training are manifold. It teaches the ability to perceive the emotional experiences of the child expressed through playing and preverbal behaviour, therefore it makes one sensitive to non-verbal communication, which is very essential for persons working with children, but also for psychotherapists of grown-up patients. It enhances the ability to observe, to focus attention, it is good practice in patience and perseverance. It enables one to sustain emotional strains and to postpone judgements and opinions until the true meaning of the experienced feeling is evident.

The abundance of information concerning the mental development of the child and the functioning of the family which has become available thanks to the infant observation according to the method of Esther Bick, is imposing. Many scientific articles have been written about it and new insights which emerge thus are applied in psychotherapy and psychoprophylactics of early childhood period.

Psychotherapy conducted on the principle of regular visits at the child's home by the therapist trained in the infant observation method – sustaining a discreet but friendly attitude, very perceptive but restrained in giving any advice or intervening, is being carried out in many child psychiatry centers around the world and has been proved effective.

Esther Bick's method is widely known in many countries, especially in Western Europe and Latin America. Since 1991 there have been regular international symposiums dedicated to this method. (Brussels 1991, Toulouse 1994, Barcelona 1996, Lisbonne 1998, Rio de Janeiro 2000).

What is striking is the juxtaposition of the modest number of Esther Bick's publications with the overwhelming number of books and articles about her method, as well as comparing the simple principles of this method with the fruits it bore. Perhaps this simplicity is the crux of its fruitfulness and ingeniousness.

One could try to detect the „galician“ origin of Esther Bick's work. The name „Galicia“ – imposed once by the Austrian invader – has been functioning until now in social awareness with rich, very complex, but more often than not positive connotations. It defines a very specific period in the history of the vast south-east territory of the former Polish Kingdom where for centuries various nations coexisted, various religions and traditions flourished side by side, sometimes being in conflict but forming an unprece-

dented blend of cultures and intellectual trends. Concerning the history of psychoanalysis it may be worth mentioning that Sigismund Freud's family comes from galician Tyśmienica, Przemyśl was also the home town of Helena Deutsch, student and collaborator of Freud, and many psychoanalysts scattered all over the world admit their galician background.

Andrzej Gardziel

ESTHER BICK- DAS LEBEN UND DAS WERK

Esther Bick- Eстера Lifsa Wander- ist am vierten Juli 1902 in Przemyśl geboren, wo sie ihre Kindheit und Jugendjahre verbrachte. Im 1912 schloß sie eine Allgemeinschule ab und fing die Lehre an einem Gymnasium an. Wahrscheinlich wegen einer tiefen emotionalen Kriese wurden ihre Noten immer schlechter und sie war nicht im Stande die zweite Klasse zu beenden. Zwei Jahre lang besuchte sie keine Schule. Während der Pause brach der erste Weltkrieg aus. Die Stadt Przemyśl war monatelang durch die russische Armee belagert. Die jüdische Bevölkerung wurde damals aus der Stadt vertrieben. Im Jahr 1918 absolvierte sie mit ausgezeichneten Ergebnissen die dritte Klasse des Gymnasiums. Dann setzte sie die Ausbildung an einem Lyzeum (einem wirklichen privaten Gymnasium) in Lwow fort, wo sie die Aufnahmeprüfung im 1924 bestand. Sie versuchte an der Jagiellonen- - Universität in Krakau zu studieren, jedoch wegen des Juden umfassenden Rechts"numerus clausus" wurde sie nicht immatrikuliert. Sie studierte an der Universität in Wien, wo sie im Jahr 1936 einen Dokortitel im Bereich der humanistischen Wissenschaft, die von der Entwicklung der kleinen Kinder handelt, erwarb. Auch in Wien heiratete sie und blieb dort bis zum Jahr 1938. Nach dem Anschluß Österreichs war sie gezwungen in die Schweiz zu flüchten, weiter fuhr sie nach England.

Sehr früh verlor sie den Vater sowie die jüngere Schwester, ihre Mutter starb während des Krieges und der Bruder kam in einem Konzentrationslager ums Leben.

Während des zweiten Weltkrieges gründete sie eine Reihe von Säuglingsheimen im Namen von British Association of Mental Health, und im Jahr 1945 arbeitete sie in Child Guidance Clinic. Seit 1942 widmete sie ihre Zeit der Psychoanalyse indem sie sich der Analyse unter der Führung von Michael Balista und später Melanie Klein unterzog. Seit 1943 arbeitete sie als Psychotherapeutin in Tavistock Clinic in London, einem berühmten Zentrum der Psychoanalyse, das von Melanie Klein gegründet wurde. Dort führte sie bis zum Jahr 1960 zusammen mit John Bowlby Kinderpsychotherapiekurse, weiter gab sie didaktische Unterrichtsstunden in British Institute of Psychoanalysis. Durch alle diese Jahre praktizierte sie die Psychoanalyse privat, auch privat befasste sie sich mit der Erziehungsarbeit in England und im Ausland.

Sie starb am vierten Juli 1983 in London.

Während ihres Lebens gab Esther Bick nur 3 Artikel aus, 2 weitere erschienen erst nach ihrem Tod. Es scheint, dass sie schlechte Vorgefühle hatte und wollte ihre Meinungen und Gefühle nicht aufs Papier bringen. Vielleicht betraf das auch die Analyse von ihren Texten. Sie versuchte wahrscheinlich ein ideales Ziel zu erreichen. Man kann sagen, dass sie keine Wissenschaftlerin, sondern eine praktizierende Psychoanalytikerin und vor allem eine eifrige Psychoanalyselehrerin war. Sie ließ jedoch eine Menge von für die Psychologie wichtigen Ideen. Unter anderem ist es die Konzeption „der anliegenden Identifizierung“, die bedeutet „die Annäherung“ eines kleinen Kindes, seine Identifizierung mit einer Person oder einem Gegenstand angesichts des erlebten Angstgefühls. Sogar wichtiger ist die Entdeckung „der psychischen Hautfunktion“, die ein Säugling als eine Hülle ausnutzt, die die Gesamtheit seiner psychischen Erfahrungen hält; der Beschreibung von ihrer entsprechenden Gestaltung und von Konsequenzen der Fehlentwicklung.

Jedoch ihr wichtigster Erfolg ist die Erschaffung und Bearbeitung einer einmaligen Säuglingsbeobachtungsmethode. Die Methode besteht darin, dass ein Beobachter regelmäßig, wöchentlich einen Säugling und seine Familie bis zum zweiten Lebensjahr besucht. Die Methode war zuerst bei der Schulung von Kinderpsychoanalytikern und Psychotherapeuten behilflich. Sie wurde aber nützlich auch bei der Ausbildung von verschiedenen Kinderspezialisten, Kinderärzten, Krankenschwestern, Betreuern, Pädagogen, Erziehern. Dann wurde begriffen, dass sie eine wichtige Bedeutung auch beim Studieren von der Psychoentwicklung eines Kindes sowie seiner Relation zu der Umgebung hat. Schließlich wurde offensichtlich, dass verborgene Regeln der Beobachtungsmethode in der Wirklichkeit sowohl das Kind als auch die Mutter unterstützen. Auf diesem Grund wurden therapeutische Programme für Kinder mit psychischen Störungen und psychoprophylaktische Programme für Familien, die die psychische Kinderentwicklung gefährden, geschaffen.

Erstaunlich ist die Tatsache, dass sie einen kurzen Artikel 15 Jahre nach der Einführung der Methode geschrieben hat. Jedoch die Fortsetzung der intensiven und umfangreichen Schulung, die sie vorbereitet hat, verursachte, dass viele Psychoanalytiker, die auf diese Art und Weise qualifiziert wurden, ihre Arbeit fortführten und sie bis heute kontinuierieren.

Die Vorteile der Ausbildung sind verschiedenartig. Sie lehrt die Bemerkungsfähigkeit von emotionalen Kindererfahrungen, die durch das Spielen und das proverbale Benehmen ausgedrückt werden, bewirkt, dass wir mehr anfällig für unverbale Kommunikation sind, was von großer Bedeutung für mit Kindern arbeitende Personen und Psychotherapeuten von heranwachsenden Patienten ist. Sie bekräftigt die Beobachtungs- und Konzentrierungsfähigkeit, es ist auch eine gute Geduld- und Ausdauerübung. Sie erlaubt die emotionale Spannung zu halten und die Meinung bis zum Moment in dem die wirkliche Bedeutung des erlebten Gefühls entdeckt wird, nicht zu äußern.

Die Menge von Informationen, die die psychische Kindesentwicklung sowie das Funktionieren der Familie betreffen, die von Esther Bick mit Hilfe der Beobachtung von Säuglingen angesammelt ist, ist überwältigend. Es wurden viele wissenschaftliche Artikel geschrieben, die die Verwendung von Psychotherapie und Psychoprophylaxe in der Frühkindheit zeigen.

Die Psychotherapie leitet sich nach Regeln, die darin bestehen, dass ein Schultherapeut regelmäßig ein Kind zu Hause besucht und es durch die Säuglingsbeobachtungsmethode betrachtet. Sie ermöglicht ein diskretes aber freundliches Verhältnis der beiden Seiten zueinander, ist sehr perzeptiv aber zurückhaltend beim Ratgeben oder Eingreifen. Sie wird in vielen kinderpsychotherapeutischen Zentren in der ganzen Welt fortgeführt. Ihre Effektivität wurde bewiesen.

Die Methode von Esther Bick ist in vielen Ländern bekannt, vor allem in Westeuropa und im Lateinamerika. Seit 1991 werden regelmäßige Symposien durchgeführt, die dieser Methode gewidmet sind. (Brüssel 1991, Toulouse 1994, Barcelona 1996, Lissabon 1998, Rio de Janeiro 2000).

Augenfällig ist die winzige Zahl der Publikationen von Esther Bick im Vergleich zu vielen Büchern und Artikeln, die ihre Methode beschreiben, so wie der Vergleich der einfachen Methoderegeln mit Vorteilen, die sie mit sich bringt. Wahrscheinlich besteht das Wesentliche der Kreativität und des Erfolgs in ihrer Einfachheit.

Man könnte die Galizienherkunft der Arbeit von Esther Bick nachweisen. Der Name „Galizien“, der von dem österreichischen Eindringling aufgezwungen ist, funktioniert bis heute im Gesellschaftsbewußtsein zusammen mit sehr reichen, komplexen aber auch oft negativen Bedeutungen. Sie bezeichnet eine spezifische Geschichtsperiode des süd-östlichen Teils des alten Polenskönigsreichs, wo verschiedene Nationen seit Jahrhunderten lebten, sich vielartige Religionen und Traditionen nebeneinander entwickelten. Sie lösten manchmal Konflikte aus, bildeten aber immer ohne Präzedenz eine Mischung von Kultur- und Denktrends. In bezug auf die Psychoanalysegeschichte kann man erwähnen, dass die Familie von Sigmund Freud aus Tyśmienica stammte, die in Galizien lag. Przemyśl war auch eine Heimatstadt von Helena Deutsch, einer Schülerin und Mitarbeiterin von Freud. Viele andere Psychoanalytiker, die in der ganzen Welt zerstreut sind, gestehen, dass sie aus Galizien stammen.

K R O N I K A

ROCZNIK HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
PRZEMYSŁ 2002: T. XVI

Bogusław Bobusia

Przemysł

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PRZEMYSŁU ZA 2001 ROK

Zasób archiwalny

W roku sprawozdawczym przybyło 17 nowych zespołów. Zał. nr 1. Decyzją Komisji Metodycznej z 19.01. i 05.04.2001 r. utworzono dwa zespoły: nr 1603 – Zakłady Chemii Gospodarczej (wydzielony z zespołu 948 – Zakłady Przemysłu Terenowego w Przemysłu) i nr 1605 – C.K. Sąd Powiatowy w Jasle opracowany i zatwierdzony przez Komisję w 2001 r.

Pozostałe zespoły to dopływy z zewnątrz, w tym 12 zespołów z archiwów zakładowych.

W roku sprawozdawczym wykreślono 2 zespoły w oparciu o decyzję Komisji Metodycznej z 19.01.2000 r. Jest to zespół nr 629 Komunalna Kasa Oszczędności w Dębicy – 4 ja. – 0,01 mb, który przekazano w 1983 r. do AP w Rzeszowie i zespół nr 1212 – Komitet Gminny PZPR w Cieszanowie, który scalono z zespołem nr 1204 Komitet Miejsko-Gminny PZPR w Cieszanowie, łącznie liczy 54 ja. – 0,50 mb.

Ogółem przybyło 47,82 mb akt – 16 799 ja. w tym z archiwów zakładowych 43,68 mb – 5807 ja.

W stosunku do roku ubiegłego przyjęto o 55 mb akt mniej, natomiast o 6 017 ja. więcej. Znaczna ilość jednostek to fotografie, pocztówki i klatki klisz filmowych włączone do zespołu: Zbiór fotografii w zasobie AP.

Na ubytki wykazane w sprawozdaniu statystycznym składa się dokumentacja niearchiwalna – 40 ja. – 0,83 mb. objęta wnioskami z lat ubiegłych i roku 2001.

W roku sprawozdawczym zakwalifikowano do wybrakowania 11 ja. – 0,27 mb, na które jeszcze nie uzyskano zezwolenia. Do wykazanych ubytków wliczono również zespół 629, o którym była już mowa powyżej.

Wzrost ilości jednostek powstał głównie w wyniku podzielenia i zinwentaryzowania akt sądowych stanowiących poprzednio wiązki, utworzone przed ogłoszeniem wskazówek metodycznych do „opracowania akt sądowych”.

Liczba zespołów opracowanych ogółem wynosi 1309.

W latach 1999-2001 przyjmowano w większości akta zlikwidowanych jednostek organizacyjnych oraz urzędów administracji państwowej.

Ciekawym uzupełnieniem zasobu są akta przyjęte ze Szkoły Podstawowej Nr 2 w Przemyśle m. in. Kronika Szkoły rozpoczęta w 1912 r. obrazująca nie tylko życie szkoły ale także historię miasta oraz akta datowane już od 1907 r. dot. działalności Szkoły Podstawowej w Korytnikach jako jedynej szkoły z pow. przemyskiego w zasobie archiwum.

Powiększyły się zespoły akt metrykalnych w wyniku akcesji z USC, oraz spuścizn osób prywatnych (w tym materiały Harcmistrzyni ZHP Marii Wojciechowskiej, druhny Józefy Kmiotek i piosła Kazimierza Nycza) oraz zbiór fotografii w zasobie AP (dar od p. Haliny Wałęgi).

W okresie sprawozdawczym w opracowaniu znajdowało się 31 zespołów archiwalnych. Spośród nich opracowano całkowicie 4 zespoły i 16 zamkniętych odcinków zespołów o łącznym rozmiarze 1 325 j.i. – 10,01 mb. Prace porządkowe przy pozostałych zespołach nie zostały zakończone, w ich ramach zinwentaryzowano 1 977 j.i. – 8,56 mb archiwaliów (w tym 1 643 j.i. – 8,47 mb akt oraz 334 j.i. – 0,09 mb fotografii). Szczegółowe dane, charakteryzujące opracowanie i inwentaryzację zasobu, zaprezentowano w tab. nr 1 i nr 2 oraz w Zał. nr 2 i 3.

Tabela nr 1

Rodzaj materiału archiwalnego	Opracowano całkowicie		Zinwentaryzowano	
	metry bieżące	jednostki inwent.	metry bieżące	jednostki inwent.
Materiały aktowe	10,01	1 325	8,47	1 643
Fotografie	0,00	0	0,09	334
Razem:	10,01	1 325	8,56	1 977

W roku 2001 większość prac z zakresu opracowania i inwentaryzacji zasobu stanowiła kontynuacja przedsięwzięć z lat ubiegłych. Ukończono opracowanie zespołu nr 569 Przemyska Wytwórnia Win w Przemyśle 1946-1997, rozpoczęte w 2000 r. W roku sprawozdawczym opracowano niezewidencjo-

nowane akcesje do 13 zespołów archiwalnych. Prace te wykonali w większości studenci odbywający praktyki zawodowe i pracownicy zatrudnieni okresowo w Archiwum w ramach robót interwencyjnych dla bezrobotnych.

Oprócz podstawowej inwentaryzacji, w roku 2001 przeprowadzono również meliorację 4 zespołów archiwalnych (zespoły nr 1018 Akta notariusza Roberta Czechowicza w Lubaczowie 1926-1943, nr 1053 Akta notariusza Stanisława Kuźniarskiego w Przeworsku 1932-1937, nr 1309 Akta komisji wyborczych do Sejmu PRL i Rad Narodowych z terenu woj. przemyskiego z wyborów przeprowadzonych w dniu 23 III 1980 r. i nr 1310 Akta komisji wyborczych do Sejmu PRL z terenu woj. przemyskiego z wyborów przeprowadzonych w dniu 13 X 1985 r.). Uzasadniał ją fakt, że powyższe zespoły posiadały dopływy aktowe przekraczające ich pierwotny rozmiar. Akcesje te nie miały ponadto prawidłowych środków ewidencyjnych.

W okresie sprawozdawczym prowadzono inwentaryzację zespołów archiwalnych z zastosowaniem komputerowej bazy danych IZA 3.0. Zinwentaryzowano ogółem 3480 j.i. (co odpowiada 3480 rekordom), wchodzących w skład 26 zespołów. Sporządzono także indeksy osobowe i geograficzne do 9 zespołów. Znaczną część tych prac wykonali pracownicy zatrudnieni w ramach programu „Młodzież dla historii”. Bazę danych wykorzystywano ponadto do sporządzania inwentarzy książkowych. Wykonano tą metodą 16 inwentarzy.

Z innych przedsięwzięć z zakresu opracowania zasobu, w 2001 r. realizowano nadal prace związane z przygotowaniem do druku inwentarza zespołu archiwalnego nr 478 Afisze, plakaty i druki ulotne spoza Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu z lat 1841-1989.

Kontynuowano inwentaryzację zespołów nr 58 Sąd Okręgowy w Przemyślu 1919-1950, nr 67 Sąd Grodzki w Dubiecku 1915-1950, nr 789 Starostwo Powiatowe Tarnobrzeskie 1919-1939, nr 818 Sąd Powiatowy w Krośnie 1898-1956 oraz nr 1591 Zbiór pocztówek w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu XIX-XX w. Prace przy zespole nr 58 podjęto w roku 1996, przy zespole nr 67 – w 1997 r., przy zespole nr 789 – w 1999 r., zaś przy zespołach nr nr 818 i 1591 – w 2000 r. Przy opracowaniu zespołów nr nr 789 i 818 wystąpiły duże trudności techniczne i merytoryczne. W obu przypadkach porządkowano bowiem akta luźne w formie rozsypu, o złym fizycznym stanie zachowania, nie posiadające dotychczas poprawnych środków ewidencyjnych. Podobną formę posiadała, opracowywana w roku sprawozdawczym, dokumentacja stanowiąca część zespołu nr 58 Sąd Okręgowy w Przemyślu. Zespół nr 1591 – Zbiór pocztówek w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu – zawiera materiały o dużej wartości historycznej, których opracowanie wymaga jednak, od pracownika prowadzącego prace inwentaryza-

cyjne, poświęcenia im znacznej ilości czasu oraz wykazania się sporą wiedzą merytoryczną z dziedziny historii i archiwistyki.

Należy podkreślić, że stan opracowania zespołów nr 789, 818 i 1591 jest już mocno zaawansowany. Zakończenie realizacji związanych z tym prac przewidziano na I kwartał 2002 r.

Tabela nr 2

Lp.	Numer i nazwa zespołu	Rozmiar ogółem		Rozmiar opracowany w roku sprawozdawczym		Rok początkowy oraz przewidywany rok końcowy opracowania	
		metrów	j. inw.	metrów	j. inw.		
1	Nr 58 Sąd Okręgowy w Przemyślu	20,00	2303	0,15	38	1996	2004
2	Nr 67 Sąd Grodzki w Dubiecku	10,20	6851	0,67	375	1997	2003
3	Nr 139 Akta miasta Rudnika	0,75	63	0,20	12	2001	2002
4	Nr 175 Akta gminy Laszki	0,05	9	0,05	9	2001	2002
5	Nr 179 Akta gminy Radymnowieś	0,13	21	0,13	21	2001	2002
6	Nr 198 Akta gminy Tryńcza	0,30	33	0,30	33	2001	2002
7	Nr 780 Starostwo Powiatowe Tarnobrzskie	21,92	1153	3,42	175	1999	2002
8	Nr 818 Sąd Powiatowy w Krośnie	4,60	1326	1,86	862	2000	2002
9	Nr 1423 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Rudniku	981	800	1,69	118	2001	2002
10	Nr 1591 Zbiór pocztówek w zasobie Archiwum Państwowego	0,59	1260	0,09	334	2000	2002
Razem:				8,56	1977		

Komisja Metodyczna przy Archiwum Państwowym w Przemyślu odbyła w 2001 r. 4 posiedzenia. Ich tematyka była w większości poświęcona zatwierdzaniu inwentarzy archiwalnych oraz wstępów i notatek do opracowanych zespołów akt. Omówiono również przebieg przeglądu ewidencji zasobu nieopracowanego, przeprowadzonego w roku 2000 na podstawie Zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 08.05.2000 r.

Na posiedzeniach Komisji omawiano ponadto bieżące problemy związane z ewidencją zasobu archiwalnego i metodyką opracowania archiwaliów.

Techniczne zabezpieczenie zasobu

Ogółem zakonserwowano 80 jednostek aktowych i 298 luźnych kart.

W roku sprawozdawczym przeprowadzano konserwację akt wytworzonych na papierze czerpanym oraz maszynowym. Były to księgi bądź akta luźne o bardzo złym stanie zachowania, które prawie w całości wymagały pełnej konserwacji. Szereg z nich wyłoniono podczas udostępniania, a także podczas przygotowywania akt do mikrofilmowania. Były to akta z niżej podanych zespołów:

Wytworzone na papierze czerpanym:	z lat:
- Akta miasta Przemyśla	1474 - 1784
- Akta miasta Brzozowa	1676 - 1770
- Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego	1801 - 1854
- Parafie greckokatolickie woj. rzeszowskiego	1784 - 1874
- Starodruki z biblioteki archiwalnej	1783 - 1786

Wytworzone na papierze maszynowym:	z lat:
Izraelickie Gminy Wyznaniowe	1886 - 1890
Starostwo Powiatowe Sanockie	1928 - 1938
Starostwo Powiatowe w Lubaczowie	1939
Akta gmin	1867 - 1878
C.K. Sąd Powiatowy w Lubaczowie	1875 - 1892

Luźne karty, przeważnie bardzo zniszczone, pochodziły z akt aktualnie przygotowywanych do mikrofilmowania, udostępnianych bądź z akt przygotowywanych do wystaw. Dezynfekcji w komorze próżniowej poddawano akta przeznaczone do bezpośredniej konserwacji, a także część akt zagrzynionych z zasobu archiwalnego i biblioteki archiwalnej.

Działalność z zakresu profilaktyki przedstawia poniższa tabela.

Tabela nr 3

Lp.	Rodzaj przedsięwzięć profilaktycznych	Ilość w m.b
1	Odkurzanie akt	100,00
2	Umieszczanie akt w pudłach lub teczkach	17,8
3	Kontrola stanu zachowania i warunków przechowywania akt	299,00
4	Inne	–

Szczegółowego przeglądu stanu zachowania akt dokonywano każdorazowo w czasie ich udostępniania. W roku sprawozdawczym dokonano przeglądu 7 745 j.a. oraz ok. 47 mb akt przyjętych z zewnątrz do naszego zasobu.

Kontynuując przegląd pergaminów pobrano dalsze próby mikrobiologiczne i przesłano do CLKA celem oceny przez mikrobiologa.

W celu bieżącej kontroli parametrów mikroklimatu, tj. temp. i wilgotności względnej powietrza, wszystkie pomieszczenia magazynowe naszego archiwum są wyposażone w sprzęt pomiarowy tj. rtęciowe i elektroniczne termometry, higrometry oraz termohigrografy pracujące w cyklu tygodniowym. Do regulacji wilgotności względnej powietrza służą nawilzacze i osuszacze.

W związku z wysoką temperaturą i wilgotnością powietrza atmosferycznego panującą latem, pod koniec lipca dokonano dodatkowo wyrównowego przeglądu warunków mikroklimatycznych panujących w pomieszczeniach magazynowych naszego archiwum. W czasie przeglądu stwierdzono, iż obydwa parametry tj. temperatura i wilgotność względna powietrza nieco odbiegały od normy. W związku z powyższym, po wyzerowaniu wszystkich termohigrografów dokonano ponownego odczytu i podjęto stosowne działania na miarę posiadanych możliwości.

Należy podkreślić, że w ekstremalnych warunkach pogodowych utrzymujących się przez dłuższy czas, możliwość regulacji ww. parametrów w pomieszczeniach magazynowych bez sprawnie działającej klimatyzacji jest trudna.

Klimatyzacja jest szczególnie wymagana w przypadku przechowywania dokumentów pergaminowych, są one bowiem bardzo wrażliwe na zmiany wilgotności i temperatury otoczenia.

W pozostałym okresie czasu średnie temp. i wilgotności względne powietrza w pomieszczeniach magazynowych, utrzymywały się w granicach normy.

Prace introligatorskie przedstawia poniższa tabela.

Tabela nr 4

Lp.	Rodzaj prac introligatorskich	sztuk
1	oprawy książkowe	146
2	pudła archiwalne	15
3	teczki tekturowe	391
4	obwoluty i fascykuły	107
5	wydawnictwa	4 970

W ramach mikrofilmowania zabezpieczającego zasób zmikrofilmowano w całości 40 zespołów i rozpoczęto mikrofilmowanie 41-go. Ogółem zmikrofilmowano 166 814 stron akt co stanowi 114 920 klatek mikrofilmu negatywowego.

Wśród zmikrofilmowanych akt aż 23 zespoły stanowią akta notariuszy. Zmikrofilmowano również zespoły:

- Apostolska Administracja Łemkowszczyzny
- NKWD w Przemyślu
- C.K. Urząd Powiatowy w Baligrodzie
- C.K. Sąd Karny w Samborze
- Prywatne Technikum Przemysłu Gastronomicznego im. M. Darowskiej w Jarosławiu
- Zbiór szczątków zesp. Jednostek wojskowych w zasobie AP Przemyśl
- Zbiór szczątków zesp. Dominiów w zasobie AP Przemyśl
- Ewangelickie gminy wyznaniowe
- Akta dóbr biskupów przemyskich obrządku łacińskiego
- Parafia greckokatolicka w Wysowej
- Akta rodziny Urbańskich z Haczowa
- Narodnyj Sud II dzielnicy m. Przemyśla
- Akta miasta Nowe Miasto
- Akta wsi Albigowej
- Akta miasta Kańczugi
- Szkoła Główna Obwodowa w Przemyślu
- Rada Powiatowa w Nisku
- Akta miasta Przemyśla.

Praca na dwóch dokumatorach (drugi wypożyczony przez PTA „Archiwariusz”) pozwoliła nam na uzyskanie dobrych wyników.

W przygotowaniu akt do mikrofilmowania brali udział pracownicy Oddz. Opracowania i Oddz. Ewidencji i Przechowywania.

W przeważającej części prace te polegały na korekcie paginacji akt, bądź paginowaniu całości akt z danego zespołu, ze względu na całkowity jej brak. Karty o złym stanie zachowania przed mikrofilmowaniem przekazywano do konserwacji.

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej zalega nam z wykonaniem kopii pozytywowych z lat 1992-2001 co stanowi łącznie 199 090 klatek.

W 2001 roku nasze Archiwum zakupiło we własnym zakresie w firmie „Mikrofilm Center” z Poznania 150 rolek taśmy mikrofilmowej negatywowej. Poniesiony koszt z tego tytułu wyniósł 7 220 zł.

Narastający zasób archiwalny

W 2001 roku wykaz instytucji nadzorowanych przez AP Przemysł obejmował 143 jednostki organizacyjne w tym 82 jednostki państwowe i 61 jednostek samorządowych. Jest to o trzy jednostki nadzorowane więcej w stosunku do roku poprzedniego. Trzyście państwowych jednostek organizacyjnych przeszło pod zarząd samorządu terytorialnego.

W archiwach zakładowych nadzorowanych jednostek organizacyjnych znajduje się około 3 400 mb materiałów archiwalnych. W dotychczas podawanej liczbie materiałów archiwalnych na przedpolu APP nie obejmowano zasobu wydziałów ksiąg wieczystych sądów, a stanowią one ok. 80% całości. Wśród ww. ilości archiwaliów 3 198 mb to zasób przechowywany w archiwach państwowych jednostek organizacyjnych a 203 mb to zasób archiwów samorządowych jednostek organizacyjnych.

KONTROLE, LUSTRACJE, EKSPERTYZY

Pracownicy Oddziału Nadzoru przeprowadzili w roku sprawozdawczym:

- 48 kontroli archiwów zakładowych w tym: 22 kontrole w państwowych jednostkach organizacyjnych i 26 kontroli w samorządowych jednostkach organizacyjnych;
  - 3 lustracje archiwów zakładowych w państwowych jednostkach organizacyjnych, a także 21 ekspertyz akt w archiwach zakładowych w tym: 15 ekspertyz w państwowych jednostkach organizacyjnych i 6 ekspertyz w samorządowych jednostkach organizacyjnych
- udzielono 62 konsultacje dotyczące prowadzenia archiwum zakładowego i funkcjonowania kancelarii z czego:
- 22 dla samorządowych jednostek organizacyjnych,
  - 40 dla państwowych jednostek organizacyjnych.

BRAKOWANIE

Komisja archiwalnej oceny dokumentacji rozpatrzyła 124 wnioski na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej i wydała zgodę na wybrakowanie ok. 2205 mb akt.

- 37 wniosków na wybrakowanie 719 mb akt z instytucji samorządowych,
- 80 wniosków na wybrakowanie 1394 mb akt z instytucji państwowych,
- 7 wniosków na wybrakowanie 92 mb akt z innych instytucji.

ZATWIERDZANIE PRZEPISÓW KANCELARYJNYCH

Komisja zatwierdziła:

- 4 wykazy i 4 instrukcje oraz 1 aneks do wykazu rzeczowego akt dla państwowych jednostek organizacyjnych,
- 3 wykazy i 4 instrukcje oraz 3 aneksy do wykazów rzeczowych dla samorządowych jednostek organizacyjnych.

Z liczby 3 400 mb materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach zakładowych do zasobu APP winno zostać dotychczas przekazane ok. 317 mb akt z czego:

- 257 mb z archiwów państwowych jednostek organizacyjnych w tym 98 mb akt z byłego Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Przemyślu i ok. 80 mb akt sądowych i notarialnych, 7 mb akt Kuratorium Oświaty w Przemyślu,
- 60 mb z archiwów samorządowych jednostek organizacyjnych w tym głównie z Urzędu Miejskiego w Przemyślu, Urzędu Miejskiego w Jarosławiu, Starostwa Powiatowego w Przemyślu, Miejskiej Biblioteki Publicznej w Przemyślu.

Z uwagi na zły stan uporządkowania, mimo wydanych zaleceń pokontrolnych przez APP, nie zostały przekazane głównie akta z archiwów samorządowych. Chodzi tu o akta odziedziczone, które trafiły do zasobu tychże archiwów jako sukcesja, w świetle obowiązujących przepisów prawa podlegają już przekazaniu. Prace nad uporządkowaniem tych akt są dość czasochłonne i wiążą się z pewnymi kosztami i utrudnieniami w realizacji bieżących zadań urzędów, dlatego też kierownicy uzależniają termin przekazania od uzyskania środków finansowych. Z podobnych przyczyn nie zostały przekazane akta po Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej przekształconej w Miejską Bibliotekę Publiczną w Przemyślu.

Ze względu na zły stan fizyczny dokumentów, wymagających przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich, a także ze względu na zły stan opracowania nie zostały przekazane akta przez archiwum Sądu Rejonowego w Jarosławiu oraz akta z wydziału ksiąg wieczystych Sądu Rejonowego

w Przemyślu. Mimo wcześniejszych zapewnień kierowników obu jednostek nie udało się pozyskać środków na właściwe przygotowanie akt do przekazania. Ponadto sprawa przejmowania akt sądowych została wstrzymana w związku z pismem NADP.

Bez uzasadnienia przetrzymywane są akta podlegające przekazaniu po Wojewódzkim Kuratorium Oświaty w Przemyślu, przechowywane w archiwum powstałej w miejsce przekształconej jednostki Delegatury w Przemyślu WKO w Rzeszowie. W związku z upływem wyznaczonego terminu przekazania akt APP podjęło stosowne kroki w celu szybkiego zakończenia sprawy.

Do czasu rozstrzygnięcia w obowiązującym trybie sprawy kwalifikacji dokumentacji statystycznej nie zostały przejęte akta po Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Przemyślu. Nie przyjęto także planowanych na 2001 r. 20 mb akt geodezyjnych ze Starostwa Powiatowego w Przeworsku – zostały one włączone do zasobu utworzonego przy starostwie Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej.

Wszystkie przeprowadzone kontrole były kontrolami o charakterze ogólnym, miały na celu sprawdzenie prawidłowości stosowania przepisów kancelaryjno-archiwalnych oraz funkcjonowania archiwum zakładowego tj. sposobu przejmowania dokumentacji, prowadzenia pomocy ewidencyjnych, stanu fizycznego i stopnia opracowania materiałów archiwalnych, a także sprawdzenie stopnia realizacji zaleceń pokontrolnych, wydanych w roku poprzednim.

Wyżej wymienione czynności kontrolne prowadzone były tylko w archiwach zakładowych, lecz w przypadkach gdy stwierdzano znaczne braki w zasobie tychże, sprawdzano także dokumentację przechowywaną w komórkach organizacyjnych. Dotyczy to w większości urzędów samorządowych. W wyniku powyższych działań wydano zalecenia o zewidencjonowaniu i przekazaniu do archiwów zakładowych wszystkich przewidzianych przepisami materiałów archiwalnych przechowywanych w komórkach organizacyjnych.

Jednym z założeń nadzoru w 2001 roku była aktualizacja danych o statusie, stanie ilościowym i jakościowym zasobu nadzorowanych jednostek organizacyjnych dla potrzeb bazy danych NADZÓR. Rozpoczęta też została akcja przeprowadzenia skontroli w zasobach tychże archiwów, którą planujemy zakończyć w grudniu 2002 roku. Załączniki nr 4 i 5 zawierają plany kontroli ogólnych i lustracji w jednostkach nadzorowanych.

Wydane przez dyrektora APP zalecenia pokontrolne w zasadzie realizowane są terminowo, zdarza się jednak, że kierownicy nadzorowanych jednostek występują o zgodę na przesunięcie terminu z przyczyn obiektywnych i zazwyczaj taką zgodę otrzymują. Niemniej jednak nie udało się uzy-

skąć pełnej realizacji zaleceń. Odnosi się to szczególnie do przypadków, gdzie do realizacji zaleceń niezbędne jest zaangażowanie środków finansowych.

Poważny problem stanowią archiwa sądowe gdzie sprawa uporządkowania archiwów zakładowych i wyodrębnienia przewidzianych przepisami materiałów archiwalnych toczy się już kilka lat. Zasoby archiwów sądowych jak i tempo narastania dokumentów w sądach są bardzo duże a w żadnym z nadzorowanych czterech sądów nie ma pełnoetatowego archiwisty co naszym zdaniem jest niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania archiwum zakładowego Sądu.

W wyniku analizy protokołów kontroli stwierdzić można, że wszystkie nadzorowane jednostki prowadzą kancelarie w oparciu o rzeczowy wykaz akt, jednakże dość często problemem jest właściwa jego interpretacja, powodująca w konsekwencji nieprawidłowości w klasyfikacji akt do teczek. Zdarza się też, że akta przekazywane są z komórek organizacyjnych do archiwum zakładowego na podstawie nieprawidłowo sporządzonych spisów zdawczo-odbiorczych i w stanie nieuporządkowanym. W każdym przypadku stwierdzenia nieprawidłowości wydane zostały odpowiednie zalecenia pokontrolne.

Skierowane do Archiwum wnioski o uzyskanie zezwolenia na wybrakowanie akt, w przeważającej większości sporządzone były prawidłowo, z zachowaniem wszelkich obowiązujących wymogów, zdarzały się jednak przypadki braku protokołów brakowania, czy nieprawidłowego sporządzenia spisu. W takich sytuacjach Archiwum występowało z pismem o uzupełnienie protokołu, bądź wzywano pracownika odpowiedzialnego za sporządzenie spisu na konsultację i wniosek rozpatrywano dopiero po usunięciu nieprawidłowości.

Wszystkie wnioski rozpatrywane były przez Komisję Archiwalnej Oceny Dokumentacji, która w uzasadnionych przypadkach podejmowała decyzje o przeprowadzeniu ekspertyz akt proponowanych przez wnioskodawców do wybrakowania, bądź wstrzymaniu brakowania w przypadku stwierdzenia błędów w klasyfikacji bądź kwalifikacji.

Sytuacja obsługi etatowej archiwów zakładowych w podległych jednostkach organizacyjnych nie jest zadowalająca. W chwili obecnej tylko pięć jednostek zatrudnia etatowego archiwistę. W pozostałych, pracownicy obsługujący archiwa zakładowe wykonują zadania z tym związane w ramach dodatkowych czynności. Jak wskazuje poniższa tabela ponad połowa z tych osób nie ma przeszkolenia na kursie archiwalnym, co w znacznym stopniu utrudnia prawidłowe funkcjonowanie archiwów. Liczba ta jednakże obejmuje 34 pracowników Urzędów Stanu Cywilnego, którzy mimo iż, nie mają ukończonego kursu archiwalnego, wykonują obowiązki w zakresie

gromadzenia i zabezpieczania wytwarzanej w USC dokumentacji bez zastrzeżeń.

Tabela nr 5

Wyszktałcenie	Kurs arch. I stopnia			Kurs arch. II stopnia			Bez kursu archiwaln.		
	pełny etat	część etatu	inna forma	pełny etat	część etatu	inna forma	pełny etat	część etatu	inna forma
wyższe	1	-	1	-	-	-	-	-	-
średnie	3	-	62	-	-	2	3	-	71
zawodowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-
podstawowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Szacuje się, że w ciągu najbliższych trzech lat, zgodnie z obowiązującymi przepisami, przyjęte zostanie do zasobu APP ok. 300 mb akt.

W roku sprawozdawczym nie odnotowano likwidacji żadnej z nadzorowanych jednostek.

Pracownicy Oddziału nadzoru koordynowali zadania w zakresie przekazania do państwowego zasobu dokumentacji wytworzonej przez jednostki organizacyjne szczebla wojewódzkiego byłego województwa przemyskiego zlikwidowane w wyniku reformy administracyjnej państwa z dniem 31 grudnia 1998 r. W dalszym ciągu nadzorowano przygotowanie przekazania dokumentacji po Przemyskim Urzędzie Wojewódzkim z Delegatury Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego a także Wojewódzkim Urzędzie Pracy w Przemyśle z Oddziału Zamiejscowego WUP w Rzeszowie. Prowadzono też prace przygotowawcze do przejęcia dokumentacji z lat 1975-1998 w Urzędzie Statystycznym w Rzeszowie Oddział w Przemyśle i Wojewódzkim Inspektoracie Ochrony Środowiska w Przemyśle.

Ogółem planuje się w 2002 roku przyjęcie do zasobu APP ok. 150 mb akt w tym: 98 mb akt po byłym Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Przemyśle; 10 mb akt Sądu Wojewódzkiego w Przemyśle; 2 mb akt NBP Oddział Wojewódzki w Przemyśle; 6 mb akt Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej; 7 mb akt Wojewódzkiego Kuratorium Oświaty w Przemyśle; 50 mb akt Sądów Rejonowych w Przemyśle i Jarosławiu.

W roku 2001 do zasobu APP przyjęto z archiwów zakładowych łącznie 43,54 mb akt stanowiących 5 776 j.a. w tym:

• Urząd Stanu Cywilnego w Przemyśle	18 j.a.	0,49 mb
• Urząd Stanu Cywilnego w Adamówce	2 j.a.	0,04 mb
• Urząd Stanu Cywilnego w Sieniawie	27 j.a.	0,12 mb
• Urząd Miasta i Gminy w Kańczudze	40 j.a.	0,30 mb

Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Przemyślu za 2001 rok

• Urząd Gminy w Dubiecku	11 j.a.	0,25 mb
• NSZZ „Solidarność” Region Południowo-Wschodni w Przemyślu	43 j.a.	0,35 mb
• Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska Del. w Przemyślu	275 j.a.	2,50 mb
• Krajowe Biuro Wyborcze Delegatura Woj. w Przemyślu	71 j.a.	1,00 mb
• Woj. Inspektorat Ochrony Roślin Del. w Przemyślu	191 j.a.	1,85 mb
• Sąd Rejonowy w Nisku	1877 j.a.	3,70 mb
• Zakład Obsługi Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie Oddział Zamiejscowy w Przemyślu	1484 j.a.	18,25 mb
• Urząd Miasta w Dynowie	28 j.a.	0,20 mb
• PKO BP Oddział Rzeszów Archiwum Regionalne w Strzyżowie	48 j.a.	1,13 mb
• Woj. Urząd Pracy w Rzeszowie Oddz. Zam. w Przemyślu	50 j.a.	0,70 mb
• NBP Oddział Zamiejscowy w Przemyślu	14 j.a.	0,10 mb
• Urząd Gminy w Krzywczy	45 j.a.	0,25 mb
• Urząd Gminy w Przeworsku	655 j.a.	4,18 mb
• Urząd Celný w Przemyślu	57 j.a.	0,30 mb
• Szkoła Podstawowa Nr 2 w Przemyślu	71 j.a.	1,95 mb
• Gimnazjum w Krasieczynie	79 j.a.	0,70 mb
• „Sanwil” Zakłady Wýrobów Powlekanych w Przemyślu	33 j.a.	0,10 mb
• Zarząd Dróg Miejskich w Przemyślu	457 j.a.	2,95 mb
• Woj. Oddział Służby Ochrony Zabytków w Przemyślu	76 j.a.	0,75 mb
• Urząd Gminy w Krasieczynie	30 j.a.	0,40 mb
• Urząd Gminy w Radymnie	91 j.a.	0,95 mb
• Urząd Marszałkowski w Rzeszowie	3 j.a.	0,03 mb

Planowane przyjęcie akt z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Przemyślu i akt sądowych z Sądów Rejonowych Jarosławia i Przemyśla nie doszło do skutku z przyczyn opisanych wyżej.

Dnia 31 grudnia 2001 r. zarejestrowane zostały spisy przygotowanych do przekazania akt Wydziałów Ksiąg Wieczystych w Jarosławiu i w Sieniawie, Urzędu Gminy w Dynowie i Zakładów Wýrobów Cukierniczych „SAN” w Jarosławiu, jednakże z uwagi na konieczność sprawdzenia stanu uporządkowania akt przyjęcie ich do zasobu nastąpi w styczniu 2002 roku.

Podpisano 1 umowę użyczenia obejmującą 8 ja. – 0,30 mb. akt.

Udostępnianie i informacja archiwalna

Udostępnianie materiałów archiwalnych w pracowni naukowej w okresie trzech lat wykazało tendencję wzrastającą. Udzielono zezwoleń na korzystanie z akt w roku: 1999 – 238, 2000 – 276, 2001 – 353. Ilość odwiedzin w 2001 roku zwiększyła się: 1999 – 935, 2000 – 778, 2001 – 1738. Wzrasta nadal ilość informacji udzielanych telefonicznie i ustnie osobom odwiedzającym archiwum. Zwiększyła się wyraźnie ilość wydawanych jednostek archiwalnych (1999 – 4731, 2000 – 3180, 2001 – 4604). Te cyfry nie obejmują jednostek wypożyczanych z magazynu przez pracowników realizujących badania ujęte w planie pracy, ściąganych na wystawy i w celach popularyzacyjnych (wycieczki szkolne, audycje telewizyjne, prasa), a także mikrofilmów przesłanych do udostępniania w innych archiwach.

Wśród korzystających byli również cudzoziemcy z USA, Ukrainy, Szwajcarii, Kanady, Węgier, Francji, Holandii, Anglii, Austrii, Argentyny i Słowacji (18 osób w 1999 roku, 30 osób w 2000, 36 w 2001). Prowadzili przede wszystkim poszukiwania genealogiczne oraz badania naukowe.

Użytkownicy zasobu. Dane ilustruje Załącznik nr 6.

Najliczniejszą grupę wśród użytkowników stanowią korzystający z zasobu do celów naukowych (badania takie prowadziło w latach 1999-2001 odpowiednio 107, 116 i 192 osoby). Są to osoby piszące prace magisterskie (odpowiednio 50, 72, 49 osób), doktorskie (27 – 13 – 27) oraz rozprawy habilitacyjne (5 – 5 – 2), przede wszystkim z szkół wyższych w Lublinie, Rzeszowie, Krakowie, a także szkół przemyskich: Wyższej Szkoły Administracji i Zarządzania oraz Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej. Do grupy tej zaliczają się również osoby piszące artykuły naukowe oraz przeprowadzające kwerendy źródłowe.

Nieco mniejsza była liczba osób prowadzących poszukiwania genealogiczne, zauważalny jednak jest wyraźny wzrost użytkowników tej grupy w ciągu ostatnich trzech lat (w 1999 roku 17 osób, w tym 10 obcokrajowców, w 2000 roku – 46, w tym 20 obcokrajowców, w 2001 – 68, w tym 28 obcokrajowców).

W 2001 r. znacznie wzrosła liczba osób prowadzących poszukiwania własnościowe (1999 – 14 osób, 2000 – 24 osoby, 2001 – 49 osób).

Zmniejszyła się liczba użytkowników korzystających dla potrzeb urzędów (w 1999 roku udostępniono akta 55 osobom, w 2000 – 45 osobom, w 2001 – 25 osobom) a także w celach publicystycznych i popularyzatorskich (w 1999 roku skorzystało z akt 45 osób, 2000 – 45, 2001 – 18). W przypadku udostępniania na potrzeby masowych środków komunikacji

podana liczba (tylko 1 użytkownik w 2001 r.) odnosi się do ekipy telewizyjnej, dla której udostępnienie zbiorów odbyło się poza pracownią naukową (udostępnione jednostki nie zostały ujęte w tabeli).

Kilkanaście razy organizowano oddzielne pokazy dokumentów w sali wystawowej lub konferencyjnej dla potrzeb telewizji kablowej lub regionalnej TV Rzeszów i TV Kraków (nie ujęte w tabeli).

Użytkownicy zgłaszający się do archiwum korzystają z szerszej niż w latach poprzednich informacji dotyczącej zasobu zarówno udzielonej bezpośrednio, jak i poprzez dostępne w sekretariacie, czytelni bibliotecznej i pracowni naukowej publikowane informatory: o zasobie, o poszczególnych grupach aktowych lub grupach zespołów, z przewodników po aktach starostw, miast, aktach szkolnych, notarialnych i wyznaniowych.

Do najczęściej wykorzystywanych archiwaliów należą:

- akta Archiwum Greckokatolickiego Biskupstwa w Przemyślu (wszystkie okresy historyczne),
- akta Archiwum Geodezyjnego (XIX w.-1918 r., 1918-1939 r., 1939-1945, okres powojenny),
- Akta miasta Przemyśla (wszystkie okresy historyczne),
- Akta Izraelickiej Gminy Wyznaniowej w Przemyślu (XIX w.-1918 r.),
- akta administracji leśnej (1939-1945, okres powojenny),
- akta Państwowych Urzędów Repatriacyjnych (okres powojenny)
- akta sądowe i notarialne (XIX w.-1918 r., 1918-1939 r., 1939-1945, okres powojenny),
- akta urzędów administracji państwowej (XIX-XX w.) – najczęściej wykorzystywane są akta starostw powiatowych,
- akta szkół (XIX w.-1918 r., 1918-1939 r., 1939-1945, okres powojenny).

Kwerendy – dane w opisie ilustruje Załącznik nr 7.

Ilość kwerend naukowych w ostatnich latach jest mała lub nie występują; przyczyn tego stanu jest kilka. Osobom prywatnym proponuje się na ogół osobiste korzystanie z akt, kwerendy naukowe przesyłane przez urzędy i instytucje kwalifikowane są jako kwerendy wykonywane dla potrzeb urzędów.

Ilość kwerend genealogicznych i metrykalnych uległa bardzo wyraźnemu zwiększeniu i nie wpłynęło na to wprowadzenie wysokich cen za wykonywane usługi. Ilość kwerend własnościowych uległa natomiast pewnemu zmniejszeniu. Znacznie (o przeszło 100%) zwiększyła się ilość kwerend socjalnych i odszkodowawczych. Przeważają kwerendy dotyczące potwierdzenia przymusowej pracy w obozach III Rzeszy oraz repatriacji z terenów ZSRR, wykonywane na podstawie ewidencji Państwowych Urzędów Repatriacyjnych, a także dotyczące potwierdzania okresów zatrudnienia i wyso-

kości wynagrodzenia. Dużą część stanowią kwerendy wykonywane dla obywateli Ukrainy domagających się potwierdzenia stanu posiadania mienia przed wysiedleniem do USRR lub potwierdzenia przymusowej pracy dla III Rzeszy.

Wyraźnie zwiększyła się również ilość kwerend wykonywanych dla potrzeb urzędów. Dotyczyły one głównie spraw majątkowych i własnościowych – zlecane były przez urzędy administracji państwowej szczebli terenowych, sądy i prokuraturę.

Ilość kwerend zakwalifikowanych jako inne jest niewielka. Można tu wymienić następujące sprawy: 1. ocalenie Żydów z przemyskiego getta w 1942 roku; 2. cmentarze wojenne.

W roku 2001 wykonano 3855 kserokopii na potrzeby użytkowników zasobu.

Wykonywano również mikrofilmy dla użytkowników.

Fotokopie wykonywano dla celów wydawnictw i publikacji.

Skany wykonywano dla celów publikacji i wydawnictw oraz przy opracowywaniu zbioru pocztówek przemyskich.

Komputeryzacja i informacja archiwalna

Stan komputeryzacji w Archiwum Państwowym w Przemyśle przedstawia się następująco:

Tabela nr 6

Rok zakupu	Liczba komputerów	Uwagi
1992	1	otrzymany z NDAP
1995	1	otrzymany nieodpłatnie
1995	2	zakup własny
1996	2	zakup własny
1997	2	otrzymany z NDAP
1997	3	zakup własny
1998	1	zakup własny
1998	3	zrefundowane przez NDAP
1999	2	zakup własny
2000	4	zakup własny i zrefundowany przez NDAP
2001	-	
Razem:	21	

Rodzaje i liczba urządzeń peryferyjnych:

drukarki – 18 szt. (w tym igłowe – 3 szt., laserowe – 6 szt., atramentowe – 9 szt.), kopiarko – drukarka – 1 szt., skanery – 4 szt., zasilacze awaryjne – 8 szt., nagrywarka – 1 szt.

Sieć komputerowa oparta jest o Serwer HP NetServer E60 pracujący pod kontrolą systemu operacyjnego Windows NT 4.0, zabezpieczony zasilaczem awaryjnym Ever Net 1000. Istnieje możliwość podłączenia do sieci 20 stanowisk roboczych. Obecnie wykorzystanych jest 14 takich stanowisk pracujących pod kontrolą systemów operacyjnych Windows 95 lub Windows 98. Ze względu na bezpieczeństwo z sieci wyłączone są stanowiska w Księgowości Archiwum oraz stanowisko z dostępem do Internetu. Pozostałe stanowią rezerwę dla ewentualnej rozbudowy sieci.

Wykorzystywanie komputerów:

- Oddział I – Opracowania zasobu – 3 komputery – przygotowanie inwentarzy (IZA), edytor tekstu,
- Oddział II – ds. Archiwów zakładowych – 3 komputery – prowadzenie nadzoru archiwalnego i serwer do obsługi sieci oraz edytor tekstu,
- Oddział III – Informacji i udostępniania – 7 komputerów – prowadzenie baz danych, obsługa pracowni naukowej (SUMA), skład tekstów, edytor tekstów, biblioteka, Internet,
- Oddział IV – Ewidencji i przechowywania – 2 komputery – edytor tekstów, ewidencja zespołów (SEZAM), bazy danych (MIKROFILM, FILMIK, KANAPA, MAPY KATASTRALNE, ELA),
- Oddział V – Konserwacji – 1 komputer – edytor tekstów,
- Księgowość – 3 komputery – obsługa księgowości i kadr, edytor tekstów,
- Sekretariat – 1 komputer – obsługa centrali telefonicznej, edytor tekstów,
- Dyrektor – 1 komputer – edytor tekstów.

Własne bazy i opracowane przez NDAP ilustrują załączniki 8 i 9.

Internet

Połączenie z internetem realizowane było za pomocą tzw. łącza sztywnego.

Adres strony internetowej Archiwum Państwowego w Przemyśle:

www.przemysl.ap.gov.pl

E-mail: archiwumprzemysl@c-net.pl

Formy i wyniki współpracy z innymi placówkami.

Dla szkół średnich archiwum corocznie proponuje cykl odczytów na tematy:

- 1) dzieje Przemyśla,
- 2) oświata w Przemyśle,

- 3) walki o niepodległość 1918 r.,
- 4) historia archiwum przemyskiego,
- 5) stosunki narodowościowe w pld.-wsch. Polsce w XX w.,
- 6) stosunki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej.

W miarę zgłaszania się szkół organizowano odczyty połączone z pokazami dokumentów i zwiedzaniem archiwum. Spotkań takich zorganizowano:

- 1999 – 17, w tym 8 dla szkół średnich,
- 2000 – 16, w tym 11 dla szkół średnich, 1 dla gimnazjum i 1 dla kolegium nauczycielskiego,
- 2001 – 9, w tym 1 dla szkoły średniej i 1 dla stażystów Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu.

Archiwum Państwowe w Przemyślu kontynuowało współpracę w zakresie kształcenia nauczycieli historii z Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli w Przemyślu. Zorganizowano w Archiwum cykl kursów dla nauczycieli historii szkół średnich i podstawowych, przy czym niektóre wykłady wygłaszali pracownicy archiwum.

Nawiązano również współpracę z Wyższą Szkołą Administracji i Zarządzania w Przemyślu. W grudniu w siedzibie APP odbyło się uroczyste podsumowanie zorganizowanego przez Towarzystwo Genealogiczne, Archiwum Państwowe oraz Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Przemyślu trzeciego już konkursu dla uczniów szkół podstawowych w trzech kategoriach wiekowych na temat: „Poznajemy korzenie swojej rodziny”. W pracach komisji konkursowej uczestniczył przedstawiciel Archiwum. Przy tej okazji zorganizowano wystawę pokonkursową – cieszyła się dużym zainteresowaniem młodzieży, nauczycieli, rodziców. Załącznik nr nr 10 i 10a.

Inne sposoby popularyzacji archiwum i zasobu to artykuły i informacje prasowe, radiowe i telewizyjne.

W 1999 roku ukazały się 24 informacje i notatki prasowe, w 2000 – 40, w 2001 – 37. Omawiały one wystawy, sesje zorganizowane przez archiwum i najcenniejsze dokumenty w zasobie AP w Przemyślu. Informacje prasowe zamieszczane były w tygodnikach *Pogranicze* i *Życie Podkarpackie* oraz w dzienniku *Nowiny* i w regionalnym dodatku *Super Nowości Gazety Wyborczej*, *Dzienniku Polskim*, rzadziej w innych tytułach. Łącznie w okresie 3 lat ukazało się 101 informacji i artykułów prasowych. Ze względu na brak prenumeraty tytułów ponadregionalnych i centralnych (liczba informacji prasowych jest wyższa), archiwum prowadzi ewidencję bibliograficzną jedynie w prasie regionalnej, a sporadycznie i przypadkowo ujmowane są informacje bibliograficzne z tytułów ogólnopolskich. Załącznik nr 11. Podobnie trudno uchwytne jest również ewidencja emitowanych przez rozgłośnie radiowe informacji o wystawach archiwalnych. Było ich w ostatnich trzech

latach około 120. Również dużo było programów telewizyjnych emitowanych przez regionalne ośrodki TV Kraków, Rzeszów, oraz lokalną sieć telewizji kablowej w Przemyślu. W 2001 roku telewizja nadawała m.in. relacje z otwarcia wszystkich zorganizowanych wystaw. Należy w tym miejscu wspomnieć również o wystąpieniach telewizyjnych dyrektora Archiwum związanych z przechowywanymi w APP materiałami dotyczącymi SS Galizien, a także wymienić przedstawioną w Telewizji Rzeszów w cyklu „Wędrówki galicyjskie” audycje prezentujące zasób i dzieje APP, zrealizowane z udziałem pracowników Archiwum – Macieja Daleckiego, Elżbiety Laski i Marii Osiadacz. Łączna liczba audycji radiowych i telewizyjnych wyniosła w 2001 r. około 80 emisji. Materiały z zasobu Archiwum zostały również wykorzystane w filmie dokumentalnym „Twierdza Przemyśl”, którego współtwórcami są: Departament Społeczno-Wychowawczy Ministerstwa Obrony Narodowej, Dom Wojska Polskiego oraz Garnizon Przemyśl.

Oprócz tego pracownicy archiwum występowali w innych programach telewizji regionalnej i kablowej poświęconych zagadnieniom związanym z dziejami miasta i regionu. Szczególnie dużo wystąpień w programach telewizyjnych i radiowych miał Michał Proksa. Poświęcone były głównie problemom starówki przemyskiej oraz rotundzie św. Mikołaja w podziemiach katedry.

Badania naukowe

Pracownicy archiwum prowadzą od lat badania naukowe z zakresu historii, archiwistyki i dziedzin pokrewnych. Publikowane jako wyniki tych badań prace dotyczyły przede wszystkim dziejów Przemyśla i regionu, podejmowano również edycje źródeł. Załączniki nr 12, 13, 14.

W 2001 roku Rada Naukowo-Programowa przy AP w Przemyślu odbyła jedno posiedzenie, na którym omówiono sprawozdanie z działalności AP za 2000 rok oraz kierunki i plany pracy Rady na lata 2001-2002. Dyrektor Archiwum przedstawił główne problemy z działalności placówki, podkreślając znaczenie nadzoru archiwalnego, zwracając uwagę na wzrost liczby kwerend i szerokie skomputeryzowanie Archiwum, a także omówił projekt podziału zasobu na kategorie A1, A2, A3. Po zakończeniu dyskusji, odnoszącej się zwłaszcza do ostatniego zagadnienia, przewodniczący Rady podkreślił wieloaspektową rolę Archiwum Przemyskiego w badaniach nad historią Polski południowo-wschodniej i jego wysoką pozycję w środowisku naukowym i kulturalnym regionu. Na zakończenie odbyło się uroczyste posiedzenie Rady, Polskiego Towarzystwa Historycznego i Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Przemyślu z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin dra Zdzisława Koniecznego.

W 2001 roku Archiwum zorganizowało wspólnie z Zespołem Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Biblioteką Jagiellońską, Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych i Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie *XXI Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii*. Pracownicy Archiwum wygłosili łącznie 6 referatów i komunikatów:

Bogusław Bobusia

- *Zbiory kartograficzne i opisowe Katastru Galicyjskiego w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle;*

Elżbieta Laska

- *Zbiór map i planów w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle;*
- *Zbiór pocztówek w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle;*

Michał Proksa

- *Mapy i plany Twierdzy Przemyśl w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle;*

Monika Zub

- *Program wspólnego opracowania i wydania drukiem informatora o mapach katastralnych w zbiorach archiwów polskich i ukraińskich;*
- *Zbiór fotografii w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyśle.*

W latach 1999-2001 r. Michał Proksa uczestniczył w programie Unii Europejskiej *Reconstitution of the Memory of Poland* (Wiedeń-Kriegsarchiv).

Pracownicy Archiwum Państwowego w Przemyśle są członkami władz następujących stowarzyszeń:

Polskie Towarzystwo Historyczne: B. Bobusia (prezes ZO PTH i członek ZG PTH), M. Osiadacz (sekretarz ZO PTH), M. Proksa – redaktor naczelny *Przemyskich Zapisków Historycznych*, M. Dalecki (skarbnik ZO PTH).

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich: A. Nowak (przewodnicząca ZOW SAP w Przemyśle), M. Dalecki (wiceprzewodniczący ZOW SAP), E. Laska (sekretarz ZOW SAP), L. Domaradzka (skarbnik ZOW SAP) i członkowie ZOW SAP: B. Bobusia, który jest również członkiem ZG SAP, M. Proksa, A. Mielnik. **Przemyskie Towarzystwo Archiwistyczne „Archiwariusz”:** A. Mielnik (prezes), K. Szajny-Buchtalarz (sekretarz), E. Augustyn (skarbnik). Ponadto M. Dalecki jest członkiem władz **Towarzystwa Przyjaciół Nauk** w Przemyśle i aktywnie uczestniczy w jego pracach. A. Mielnik jest wiceprezesem Zarządu **Towarzystwa Wiedzy Powszechnej** w Przemyśle, a M. Proksa jest wiceprzewodniczącym **Komisji ds. Rewitalizacji Zespołu Staromiejskiego Miasta Przemyśla**. Kilku archiwistów uczestniczy również w pracach Zarządu Głównego **Polskiego Związku Wschodniego**.

Działalność wydawnicza

W roku 2001 wydano:

1. Marek Gosztyła, Michał Proksa, *Kirkuty Podkarpacia*, Przemyśl 2001, ISBN: 83-88172-43-3, objętość: 9 ark. wyd., nakład: 300 egz., koedytor: Przemyskie Towarzystwo Archiwistyczne „Archiwariusz” w Przemyślu.
2. Teresa Mrozek, *Afisz, plakaty i druki ulotne z terenu Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Inwentarz zespołu archiwalnego 1833-1989*, Przemyśl 2001, ISBN: 83-88172-08-5, objętość: 32 ark. wyd., nakład: 350 egz.
3. red. Bogusław Bobusia, *Rocznik Historyczno-Archiwalny*, t. XV, Przemyśl 2001, ISSN 1232-7263, objętość: 11 ark. wyd., nakład: 300 egz.
4. oprac. Kinga Pomes, Bogdan Stępień, *Przywilej lokacyjny wsi Kraczkowej z 16 sierpnia 1369 roku*, Przemyśl 2001, ISBN: 83-88172-09-3, objętość: 1 ark. wyd., nakład: 500 egz.
5. oprac. Bogdan Stępień, *Przywilej lokacyjny wsi Handzlówki z 23 listopada 1381 roku*, Przemyśl 2001, ISBN: 83-88172-40-9, objętość: 1,5 ark. wyd., nakład: 500 egz.
6. oprac. Elżbieta Laska, *Praca przymusowa Polaków na rzecz III Rzeszy* (folder), Przemyśl 2001, objętość: 0,1 ark. wyd., nakład: 150 egz.
7. oprac. Elżbieta Laska, Andrzej Mielnik, *Materiały informacyjne na XXI Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii* (w tym folder), Przemyśl 2001.
8. red. Bogusław Bobusia, *Księga Pamiątkowa*, Przemyśl 2000, ISBN: 83-88172-07-7, objętość: 10 ark. wyd., nakład: 200 egz.

Prace wydawnicze w toku:

1. Michał Proksa, *Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII wieku*, Przemyśl 2001, ISBN: 83-88172-34-4, objętość: 21,5 ark. wyd., nakład: 300 egz., koedytor: Przemyskie Towarzystwo Archiwistyczne „Archiwariusz” w Przemyślu – w trakcie realizacji.
2. Bogusław Bobusia, Marek Gosztyła, Michał Proksa, *Plany Twierdzy Przemyśl* (album).
3. Maciej Dalecki, *Przewodnik po zespołach starostw powiatowych* (wyd. II).
4. Jerzy Gaul, Michał Proksa, *Polonika w centralnych archiwach wiedeńskich*.
5. Elżbieta Laska, *Informator o zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu* (wyd. IV).

6. Elżbieta Laska, *Przemysł na starych pocztówkach ze zbiorów AP w Przemyślu*.
7. Elżbieta Laska, *Zbiory map i operatów Katastru Galicyjskiego w zasobie AP w Przemyślu*.
8. Elżbieta Laska, *Ewidencje ludności w zasobie AP w Przemyślu* (wyd. II).
9. Elżbieta Laska, *Przewodnik po aktach państwowych urzędów repatriacyjnych w zasobie AP w Przemyślu*.
10. Teresa Mrozek, *Afisze, plakaty i druki ulotne spoza Przemyśla w zasobie AP 1841-1989. Inwentarz zespołu archiwalnego*.
11. Zbigniew Pianowski, Michał Proksa, *Rotunda św. Mikołaja w Przemyślu*, (wyd. II poprawione i uzupełnione).
12. Michał Proksa, *Cechy rzemieślnicze w zasobie APP*.
13. Michał Proksa, *Miasta i miasteczka Podkarpacia*.
14. Monika Zub, *Przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe w zasobie AP w Przemyślu – przewodnik*.

K a d r y

W dniu 31 grudnia 2001 roku stan zatrudnienia wynosił 36 osób zajmujących 34 etaty. W sferze działalności archiwalnej pracowało 19 osób zatrudnionych na 18 i 1/4 etatów.

Etatów naukowych Archiwum nie posiada. W dziedzinie konserwacji dokumentów archiwalnych zatrudnionych było 5 osób na pięciu etatach w tym jeden etat z obsługi.

Przy konserwacji bezpośredniej 3 etaty, reprografia i mikrofilmowanie 1 etat, intrologatoria 1 etat. W administracji pracuje 5 osób na 3 i 3/4 etatach, natomiast w obsłudze 8 osób zajmujących 8 etatów.

W okresie sprawozdawczym studia wyższe rozpoczęła jedna osoba, druga osoba – kontynuuje. Jeden pracownik ukończył Podyplomowe Studium Archiwistyki przy UMK w Toruniu. Prac doktorskich nie było. Studia doktoranckie rozpoczęła jedna osoba, druga kontynuuje rozpoczętą pracę doktorską. Jedna osoba jest w toku habilitacji.

Kursów archiwalnych, komputerowych i językowych nie realizowano.

W 2001 roku jeden pracownik uzyskał tytuł magistra administracji.

W Archiwum w 2001 roku zatrudnionych było 10 pracowników z tytułem magistra i 2 doktora a to: archeologia – 1, bibliotekoznawstwo i informacja naukowa – 2, chemia – 1, etnografia – 1, historia – 4, prawo – 1, administracja publiczna i zarządzanie – 2.

Tabela nr 7

Rodzaj działalności	Zatrudnienie ogółem		Przyjęci		Zwolnieni	
	etaty	osoby	etaty	osoby	etaty	osoby
archiwalna	18 1/4	19	-	-	-	-
naukowa	-	-	-	-	-	-
konserwacja	5	5	-	-	-	-
administracja	3 3/4	5	-	-	-	-
obsługa	7	7	-	1	1	1
Ogółem :	34	36	1	1	1	1

Łącznie 12 osób z wyższym wykształceniem.

Ośmiu pracowników ukończyło studia podyplomowe w tym siedmiu archiwistykę.

Sytuacja lokalowa, fundusze pozabudżetowe

Rezerwa miejsca w magazynach na koniec roku sprawozdawczego nie zajęta regałami wynosiła 201 m². Archiwum dysponuje 387 mb wolnych półek.

Do całkowitego zagospodarowania wolnej powierzchni Archiwum posiada rezerwę magazynową na 1436 półek. Przy zastosowaniu regałów kompaktowych w magazynach rezerwę miejsca na akta można zwiększyć kilkakrotnie.

Archiwum przemyskie użytkuje jeden budynek. Oddziałów zamiejscowych nie posiada.

Na środku specjalnym uruchomionym w II półroczu 2001 roku uzyskano przychody w wysokości 24 793,79 zł, z tego 7 475,00 zł stanowiły przychody z realizacji kwerend genealogicznych i wykonywania kserokopii. Otrzymano także wsparcie i dofinansowanie w wysokości 17 104,79 zł na realizację zadań zleconych. Ze Stowarzyszenia Opieki nad Twierdzą Przemysł w wysokości 2 000,00 zł, Przemyskie Towarzystwo „Archiwariusz” działające przy Archiwum przekazało kwotę 10 000,00 zł a Wojewódzki Oddział Ochrony Zabytków kwotę 5 000,00 zł. Na pozostałą kwotę zgromadzoną na środku składały się odsetki bankowe i niewielkie kwoty z innych tytułów.

Z sum zgromadzonych na środku specjalnym zrealizowano między innymi zakupy materiałowe na kwotę łączną w wysokości 20 221,28 zł. W tym m.in. archiwalia, mapy Twierdzy Przemyśl z Kriegsarchiv w Wiedniu, fotografie, książki do Biblioteki, materiały do konserwacji i napraw sprzętu i urządzeń, materiały biurowe, papier, toner.

Zakup kserokopii Twierdzy Przemyśl z Kriegsarchiv w części sfinansowało PTA „Archiwariusz” (3 875,90 zł).

Na konserwację i naprawę sprzętu, koszty usług informatycznych, podróże służbowe i inne wydatkowano kwotę 4 300,71 zł.

Uwzględniając fakt, że środek specjalny w 2001 roku funkcjonował tylko przez kilka miesięcy drugiego półrocza osiągnięto na nim znaczne przychody w sposób wyraźnie odczuwalny wspomagając statutową działalność archiwum i realizację szeregu przedsięwzięć w tym przewidzianego do realizacji przez kilka lat programu ściągania do zasobu Archiwum Przemyskiego map i planów Twierdzy Przemyśl z Kriegsarchiv w Wiedniu.

Ogólna ocena warunków i wyników pracy Archiwum

Przyjęte ogólne założenia i plany na 2001 rok były konsekwentnie realizowane.

Na podkreślenie zasługuje praca Nadzoru archiwalnego, bardzo efektywna w minionym roku, szczególnie w zakresie konsultacji i ekspertyz materiałów archiwalnych w archiwach zakładowych likwidowanych i przekształcanych jednostek organizacyjnych.

W delegaturze Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w trakcie ekspertyz wydzielono i przekwalifikowano z kat. B do A kilka metrów akt.

Z inicjatywy pracowników Nadzoru zorganizowany został we współpracy z Przemyskim Towarzystwem Archiwistycznym „Archiwariusz” 42-godzinny kurs kancelaryjno-archiwalny, w którym uczestniczyło 13 osób. Wykładowcami na kursie byli wyłącznie pracownicy archiwum. Oddzielnie zorganizowano kurs archiwalny dla 6 osób zatrudnionych w ramach programu „Młodzież dla historii”.

W zakresie udostępniania zasobu wzrosła o ok. 28% ilość użytkowników, w tym również obcokrajowców o 20%. Ilość odwiedzin wzrosła o prawie 28%, a przy uwzględnieniu, oddzielnej ewidencji w czytelni bibliotecznej wynosiła 1738 odwiedzin. Ilość udostępnionych w pracowni naukowej jednostek wzrosła blisko o 45%.

Wzrosła również o ponad 115% ilość zleczanych do wykonania kwerend archiwalnych, szczególnie zwiększyła się ilość kwerend emerytalno-

rentowych, odszkodowawczych i socjalnych, a także ilość kwerend własnościowych i genealogicznych.

Na uwagę zasługuje także wzrost ilości kwerend zagranicznych o ponad 47% w tym własnościowych i odszkodowawczych realizowanych w znacznej mierze na wnioski obywateli Ukrainy.

W ramach Oddz. V – Konserwacji realizowano plan z zakresu profilaktyki oraz konserwacji bezpośredniej materiałów archiwalnych. W roku sprawozdawczym w zakresie profilaktyki położono szczególnie nacisk na mikrofilmowanie zasobu. Wypożyczenie na okres jednego roku dodatkowe dokumatora, pozwoliło nam zrealizować założony plan.

Konserwację bezpośrednią akt ze względu na jej czasochłonność można w widoczny sposób przyspieszyć, jedynie przy odpowiednio dużej obsadzie personalnej. Należy podkreślić, iż potrzeby w zakresie konserwacji bezpośredniej akt, jak również zabezpieczenia ich poprzez umieszczenie w pudłach bądź teczkach, są u nas bardzo duże.

Wzrost użytkowników, kwerend prywatnych i urzędowych, konserwacja profilaktyczna, konieczność realizacji planu mikrofilmowania to główne czynniki, które fizycznie i czasowo obciążały pracowników Oddziału IV. Należy zaznaczyć, że akta w pracowni naukowej udostępnia się na każde żądanie bezpośrednio po złożeniu zamówienia przez użytkownika.

Drukarnia zrealizowała wszystkie zamówienia na druki. Wydrukowano także kilka pozycji wydawniczych. Zał. nr 15. Zwrócić należy uwagę na czasochłonność pakowania i ekspedycji druków, czynnościami tymi obciążeni są drukarz i intrologator, a ekspedycją pracownicy dozoru (portierzy).

Sytuacja drukarni uległa znacznej poprawie od momentu zatrudnienia na etacie drukarza, dzięki czemu możemy na bieżąco realizować wszelkie potrzeby wydawnicze w zakresie druków akcydensowych i publikacji.

Na podkreślenie zasługuje praca umieszczonej w strukturze Oddziału III Informacji i Udostępniania – Biblioteki, której księgozbiór przekroczył w 2001 roku 21 258 pozycji inwentarzowych. Skatalogowano i wpisano do inwentarza łącznie 943 pozycje, z czego 656 pochodziło z wymiany i darów, a 287 pozycji z zakupów. Sporządzono łącznie 3615 kart, katalogu; alfabetycznego 1 742 karty, rzeczowego i przedmiotowego 1873. W czytelni Bibliotecznej zanotowano 749 odwiedzin, udostępniając prezencyjnie 1 689 książek i 795 czasopism oraz wypożyczając na zewnątrz 471 pozycji. Dane te nie obejmują wydzielonego i udostępnionego w pracowni naukowej księgozbioru podręcznego (encyklopedie, słowniki). Biblioteka prowadzi również wymianę i wysyłkę egzemplarzy obowiązkowych oraz sprzedaż wydawnictw własnych Archiwum.

Biorąc pod uwagę wszystkie omówione powyżej czynniki miniony 2001 rok należy uznać za wydajny i efektywny.

Przewidywane kierunki działań i zakres prac
Archiwum w 2002 roku

Opracowaniem planujemy objąć akta 26 zespołów o metrażu ok. 80 mb i ilości 37 369 j.a. Z tego 10 zespołów to akcesje, aneksy, melioracje inwentarzy zespołów już opracowanych wcześniej. 8 zespołów to kontynuacja opracowań podjętych w latach poprzednich. Pozostałe 8 zespołów nie było dotychczas objętych opracowaniem. Przy 4 z nich realizacja winna być zakończona w 2003 roku, a 3 powinny być opracowane już w 2002 roku. Opracowaniem inwentarzy w bazie danych IZA objętych będzie 10 zespołów, z tego dla 3 zespołów sporządzone zostaną również indeksy geograficzne i osobowe.

W nadzorze archiwalnym kontrolą planuje się objąć przede wszystkim archiwa zakładowe sądów, jednostek samorządowych oraz jednostek organizacyjnych likwidowanych bądź przekształcanych.

Planowane jest przyjęcie do zasobu AP ok. 150 mb akt z 6 jednostek organizacyjnych.

W zakresie informacji i udostępniania planuje się kontynuować prace związane z przygotowaniem do druku kolejnych informatorów, przewodników i inwentarzy zespołów ułatwiających i upowszechniających dostęp do źródeł.

Przewidujemy wzrost ilości kwerend własnościowych i odszkodowawczych oraz emerytalno-rentowych. W związku z uruchomieniem od 1999 roku strony internetowej – zauważalny jest także wzrost ilości kwerend genealogicznych realizowanych dla obcokrajowców.

Istniejąca w Przemyśle Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania wyprowadza już pierwsze roczniki z zaocznych studiów magisterskich, w związku z powyższym przewidywany jest również wzrost użytkowników korzystających na miejscu z pracowni naukowej archiwum.

W październiku 2001 roku nastąpiła inauguracja roku akademickiego w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej kształcącej również w zakresie archiwistyki, spowoduje to zapewne wzrost liczby osób korzystających z archiwum, zarówno z zasobu aktowego jak i ze specjalistycznego księgozbioru zgromadzonego w bibliotece.

Sporo wysiłku organizacyjnego i czasu zajmie przygotowanie uroczystości 50-lecia Archiwum Państwowego w Przemyśle, które planujemy zorganizować w czerwcu lub październiku 2002 roku. Obchody 50-lecia połączone będą z sesją naukową, okolicznościowymi wystawami, promocją wydawnictw. Z planowanych wystaw znaczenie ponadregionalne będzie miała wystawa towarzysząca Obradom VI Międzynarodowego Kongresu na Temat Obserwacji Niemowląt „*Oswoić znaczy stworzyć więzi*” Kraków-

Przemyśl, 28 sierpień – 1 wrzesień 2002 r. Obrady VI Kongresu poświęcone są metodzie obserwacji niemowląt wprowadzonej w latach czterdziestych XX wieku do psychiatrii przez Esther Bick. Ostatni dzień obrad Kongresu odbędzie się w Przemyślu i poświęcony zostanie na satelitarną sesję historyczną, której towarzyszyć będzie wystawa organizowana przez Archiwum.

Estera Lifsa Wander (Esther Bick) urodziła się 4 lipca 1902 roku w Przemyślu, zmarła w Londynie w 1983 roku.

Jej metoda jest coraz powszechniej stosowana przez psychoterapeutów dziecięcych. Międzynarodowe kongresy poświęcone autorce i metodzie, którą opracowała odbywały się w Brukseli 1991, Tuluzie 1994, Barcelonie 1996, Lizbonie 1998, Rio de Janeiro 2000. Obrady VI Kongresu odbędą się w Krakowie i Przemyślu jej rodzinnym mieście. Kwerenda materiałów archiwalnych, które będą prezentowane na wystawie przeprowadzona została w 2000 roku a wstępne założenia i scenariusz wystawy ustalony z dr Andrzejem Gardzielem, Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego.

W zakresie profilaktyki i konserwacji właściwej planuje się kontynuację mikrofilmowania zabezpieczającego, dezynfekcję akt w komorze próżniowej, konserwację właściwą najbardziej zagrożonych akt wytypowanych wcześniej lub ujawnionych w trakcie udostępniania.

Planuje się również kontynuowanie szkoleń z zakresu konserwacji akt, a w szczególności pergaminów, oraz mikrofilmowania. Zał. nr 16.

W miarę możliwości kontynuować będziemy również dotychczasowe kierunki badań naukowych w oparciu o zatrudnioną kadrę pracowników oraz we współpracy i z działającymi w Przemyślu towarzystwami naukowymi takimi jak Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, Polski Związek Wschodni i inne.

Nawiązaną z Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie współpracę zamierzamy kontynuować i rozwijać w zakresie dotychczasowych ustaleń. W 2002 roku powinien ukazać się Przewodnik po zasobie w wersji polskiej i ukraińskiej oraz kontynuowane będą prace nad przygotowaniem do druku ewidencji map katastru galicyjskiego.

Z Kriegsarchiv w Wiedniu zamierzamy nadal sprowadzać barwne kserokopie planów Twierdzy Przemyśl.

Spis załączników do sprawozdania opisowego za 2001 r.
i kierunków pracy na rok 2002

- Załącznik nr 1: Wykaz zespołów przyjętych do zasobu w 2001 roku.
- Załącznik nr 2: Zespoły całkowicie opracowane.
- Załącznik nr 3: Całkowicie opracowane zamknięte odcinki zespołów.
- Załącznik nr 4: Plan kontroli ogólnych w 2002 r.
- Załącznik nr 5: Plan kontroli sprawdzających (lustracji) w 2002 r.
- Załącznik nr 6: Użytkownicy zasobu.
- Załącznik nr 7: Kwerendy.
- Załącznik nr 8: Bazy komputerowe własne.
- Załącznik nr 9: Bazy komputerowe NDAP.
- Załącznik nr 10: Wystawy zorganizowane w Archiwum.
- Załącznik nr 10a: Wystawy, na które wypożyczono materiały z Archiwum.
- Załącznik nr 11: Artykuły i notatki o wystawach i Archiwum w 2001 r.
- Załącznik nr 12: Wykaz publikacji pracowników Archiwum (pomoc archiwalne).
- Załącznik nr 13: Wykaz publikacji pracowników Archiwum (dokumenty, katalogi wystaw).
- Załącznik nr 14: Publikacje pracowników ogłoszone drukiem poza Archiwum.
- Załącznik nr 15: Pozycje wydawnicze własne w 2001 r.
- Załącznik nr 16: Plan mikrofilmowania zasobu.

Załącznik nr 1

Wykaz zespołów przyjętych do zasobu w 2001 roku

Nr zesp.	Nazwa zespołu	j.a.	mb.	Forma przejęcia
1603	Zakłady Chemii Gospodarczej „Pollena-Astra” w Przemyślu	142	1,20	zespół wydzielony przez Komisję Metodyczną
1604	Zbiór materiałów audiowizualnych w zasobie Archiwum Państwowego w P-ślu	51	0,82	z darów i pracownia własna
1605	C.K. Sąd Powiatowy w Jaśle	1	0,01	zespół utworzony przez Komisję Metodyczną
1606	Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Przemyślu	550	5,00	z archiwum zakładowego
1607	Akta Komisji Wyborczych do rad narodowych z terenu województwa przemyskiego z wyborów przeprowadzonych 19.06.1994 r. i wyborów uzupełniających	98	1,30	z archiwum zakładowego
1608	Akta Komisji Wyborczych do Sejmu i Senatu z wyborów przeprowadzonych 21.09.1997 r.	44	0,70	z archiwum zakładowego
1609	Wojewódzka Stacja Kwarantanny i Ochrony Roślin w Przemyślu Oddział Rejonowy w Jarosławiu	68	0,60	z archiwum zakładowego
1610	Wojewódzka Stacja Kwarantanny i Ochrony Roślin w Przemyślu Oddział Rejonowy w Lubaczowie	64	0,70	z archiwum zakładowego
1611	Zbiór planów spoza Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu	1	0,00	zespół utworzony przez Komisję O Z M A zakup
1612	Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski Oddział w Jarosławiu	21	0,40	z archiwum zakładowego
1613	Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski Oddział w Przemyślu	25	0,70	z archiwum zakładowego
1614	Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski Oddział w Przeworsku	2	0,03	z archiwum zakładowego
1615	Narodowy Bank Polski Oddział Wojewódzki w Przemyślu	14	0,10	z archiwum zakładowego
1616	Szkoła Powszechna w Korytnikach	67	0,45	z archiwum zakł.
1617	Wojewódzkie Przed. Budownictwa Komunalnego w Przemyślu	457	2,95	z archiwum zakł.
1618	Teki Bronisława Majgiera	25	0,35	dar
1619	Biuro Dokumentacji Zabytków w Przemyślu	76	0,75	z archiwum zakładowego

Załącznik nr 2

Zespoły całkowicie opracowane

Lp.	Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba	
				j.i.	mb
1	569	Przemyska Wytwórnia Win „Pomona” w Przemysłu	1946-1997	285	3,60
2	1531	Urząd Powiatowy w Przeworsku	[1972] 1973-1975	110	0,90
3	1589	C.K. Sąd Powiatowy w Lubaczowie	[1864, 1866] 1867-1913	191	0,55
4	1605	C.K. Sąd Powiatowy w Jaśle	1906-1907	1	0,01
Razem:				587	5,06

Załącznik nr 3

Całkowicie opracowane zamknięte odcinki zespołów

Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba	
			j.i.	mb
174	Akta gminy Jarosław-wieś	1932-1954 [1960]	2	0,03
178	Akta gminy Pruchnik	1913-1954 [1959]	10	0,10
180	Akta gminy Rożwienica	1944-1954 [1957]	10	0,12
181	Akta gminy Sieniawa	1939-1954	1	0
194	Akta gminy Kańczuga-wieś	1944-1954 [1958]	76	1,00
195	Akta gminy Manasterz	1944-1954 [1959]	31	0,27
196	Akta gminy Markowa	1891-1954 [1957]	59	0,78
197	Akta gminy Przeworsk-wieś	1942-1954 [1959]	42	0,45
496	Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Kańczudze	[1948-1949] 1950-1972	16	0,09
1018	Akta notariusza Roberta Czechowicza w Lubaczowie	1926-1943	36	0,39
1053	Akta notariusza Stanisława Kuźniarskiego w Przeworsku	1932-1937	13	0,64

Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Przemyślu za 2001 rok

c.d. zał. nr 3

1309	Akta komisji wyborczych do Sejmu PRL i Rad Narodowych z terenu województwa przemyskiego z wyborów przeprowadzonych w dniu 23 III 1980 r.	[1979] 1980	9	0,07
1310	Akta komisji wyborczych do Sejmu PRL z terenu województwa przemyskiego z wyborów przeprowadzonych w dniu 13 X 1985 r.	1985	7	0,14
1416	Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Przeworsku	1950-1974	9	0,07
1547	Sąd Grodzki w Głogowie	[1909-1939] 1939-1944 [1946-1949]	107	0,20
1548	Sąd Grodzki w Głogowie	[1923-1944] 1944-1949 [1950-1964]	310	0,60
Razem:			738	4,95

Załącznik nr 4

Plan kontroli ogólnych w 2002 roku

Lp.	Nazwa instytucji	Kierujący kontrolą	Planowany termin
1	2	3	4
1	Biblioteka Pedagogiczna w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	luty
2	Miejska Biblioteka Publiczna w P-ślu	M. Osiadacz	luty
3	Centrum Kulturalne w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	luty
4	Kuratorium Oświaty w Przemyślu	A. Nowak	luty
5	Telekomunikacja Polska S.A. Oddział w Przemyślu	A. Nowak	marzec
6	Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	marzec
7	I Liceum Ogólnokształcące w P-ślu	K. Szajny-Buchtalarz	marzec
8	Regionalny Ośrodek Kultury i Nauki w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	marzec
9	Kolegium Nauczycielskie w P-ślu	A. Nowak	kwiecień
10	Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	kwiecień

c.d. zał. nr 4

11	Państwowa Galeria Sztuki w P-ślu	A. Nowak	kwiecień
12	Państwowa Służba Ochrony Zabytków	K. Szajny-Buchtalarz	kwiecień
13	Muzeum Narodowe Ziemi Przemysk.	A. Nowak	maj
14	Muzeum Pałac Lubomirskich w Przeworsku	A. Nowak	maj
15	Muzeum w Lubaczowie	K. Szajny-Buchtalarz	maj
16	„Arboretum” Zakład Fizjografii w Bolestraszcach	A. Nowak	maj
17	ZUS Oddział w Przeworsku	A. Nowak	czerwiec
18	KRUS Oddział w Przeworsku	A. Nowak	czerwiec
19	Urząd Skarbowy w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	czerwiec
20	Urząd Skarbowy w Jarosławiu	K. Szajny-Buchtalarz	czerwiec
21	Urząd Skarbowy w Lubaczowie	K. Szajny-Buchtalarz	czerwiec
22	Urząd Skarbowy w Przeworsku	A. Nowak	lipiec
23	„POLNA S.A.” w Przemyślu	A. Nowak	lipiec
24	Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	lipiec
25	Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Przemyślu	A. Nowak	lipiec
26	Małopolski Przemysł Drzewny w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	sierpień
27	NBP Oddział Przemyśl	K. Szajny-Buchtalarz	sierpień
28	PKO BP Oddział w Przemyślu	A. Nowak	sierpień
29	Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	sierpień
30	PZU Inspektorat w Przemyślu	A. Nowak	wrzesień
31	Zakłady FANINA w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	wrzesień
32	Zakłady Płyt Pilśniowych w Przemyślu	K. Szajny-Buchtalarz	wrzesień
33	Starostwo Powiatowe w Lubaczowie	K. Szajny-Buchtalarz	wrzesień
34	Starostwo Powiatowe w Przeworsku	A. Nowak	wrzesień
35	Urząd Gminy w Jaworniku Polskim	A. Nowak	październik
36	Urząd Miejski w Lubaczowie	K. Szajny-Buchtalarz	październik

Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Przemyślu za 2001 rok

c.d. zał. nr 4

37	Urząd Gminy w Kańczudze	A. Nowak	październik
38	Urząd Gminy w Jarosławiu	K. Szajny-Buchtalarz	październik
39	Urząd Miejski w Przeworsku	A. Nowak	listopad
40	Urząd Gminy Oleszyce	K. Szajny-Buchtalarz	listopad

Załącznik nr 5

Plan kontroli sprawdzających (lustracji) w 2002 r.

Lp.	Nazwa instytucji	Kierujący kontrolą	Planowany termin
1	Sąd Rejonowy w Jarosławiu	K. Szajny-Buchtalarz	marzec
2	Sąd Rejonowy w Przemyślu	A. Nowak	marzec
3	Sąd Rejonowy w Przeworsku	A. Nowak	kwiecień
4	Sąd Rejonowy w Lubaczowie	K. Szajny-Buchtalarz	kwiecień
5	Sąd Okręgowy w Przemyślu	A. Nowak	kwiecień
6	Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Korytnikach	K. Szajny-Buchtalarz	maj
7	Urząd Gminy w Horyńcu	K. Szajny-Buchtalarz	maj
8	Urząd Gminy w Jarosławiu	A. Nowak	maj

Załącznik nr 6

Użytkownicy zasobu

Rodzaj poszczególnych badań	1999			2000			2001		
	osób	odwiedz. inw.	j. inw.	osób	odwiedz. inw.	j. inw.	osób	odwiedz. inw.	j. inw.
badania naukowe	107	342	3642	116	241	2172	192	1117	3814
poszukiwania genealogiczne	17	274	289	46	231	403	68	235	298
poszukiwania własnościowe	14	158	220	24	151	80	49	178	305
poszukiwania na potrzeby urzędów	55	98	243	45	105	274	25	142	116
publicystyka i popularyzacja	45	63	337	45	50	251	18	65	71
udostępnianie dla mediów	-	-	-	-	-	-	1	1	-
udostępnianie inne	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Razem:	238	935	4731	276	778	3180	353	1738	4604

Załącznik nr 7

Rodzaj kwerendy	1999	2000	2001
naukowe	2	2	-
genealogiczne	123	145	248
własnościowe	177	184	151
socjalne (świadczenia, odszkodowania)	649	1000	2432
na potrzeby urzędów	9	5	39
inne	3	2	2
Razem:	963	1 338	2 872

Załącznik nr 8

Bazy komputerowe własne – Word, Access, Excel

Nazwa	Krótki opis	Liczba rekordów	Baza otw./zatk.
Zamek Leski	Indeks nazwisk	906	otwarta
Przyjęcia akt	Baza danych wykonana dla potrzeb sprawozdawczych	13	otwarta
Kontrole, Lustracje, Ekspertyzy	jw.	242	otwarta
Zezwolenia na brakowanie	jw.	335	otwarta
Przepisy kancelaryjne	jw.	33	otwarta
Wykaz jednostek nadzorowanych	jw.	140	otwarta
Produkcja druków	Baza danych wykonana dla potrzeb bieżących	12	otwarta
Dystrybucja druków	Baza danych wykonana dla potrzeb bieżących	61	otwarta
POCZTÓWKI	Katalog pocztówek przechowywanych w zbiorach AP w Przemyślu	100	otwarta
ORZECZENIE	Indeks orzeczeń odszkodowawczych wydawanych przez WO PUR w Rzeszowie	50	otwarta
Razem:		1 892	

Załącznik nr 9

Bazy komputerowe NDAP – w programie Access

Nazwa	Krótki opis	Liczba rekordów	Baza otw./zatk
SEZAM	Usprawnia wyszukiwanie informacji o zasobie archiwalnym	1619	otwarta
KANAPA	Do bazy wpisywane są sukcesywnie kolejne nabytki i ubytki. Baza wykorzystywana jest m. in. przy sporządzaniu rocznych sprawozdań statystycznych	196	
PRADZIAD	Ułatwia wyszukiwanie informacji o aktach metrykalnych potrzebnych do celów kwerendalnych (wpisywanie akcesji do istniejących rekordów)	2503	otwarta
ELA	Ułatwia wyszukiwanie informacji potrzebnych do celów kwerendalnych	3403	otwarta
SUMA	Usprawnia wyszukiwanie informacji dla korzystających z materiałów archiwalnych w pracowni naukowej	9962	otwarta
MAPY	Do bazy wpisywane są dane dotyczące Katastru Galicyjskiego. Są poincone przy wykonywaniu kwerend (do wprowadzonych map dopisywane są obecnie operaty – 400)	2488	otwarta
IZA	Do bazy wpisane są inwentarze 57 zespołów opracowanych	7787	otwarta
NADZÓR	W bazie zapisywane są dane dotyczące jednostek nadzorowanych przez archiwum (rekordy nowe oraz uaktualnienia wcześniej wpisanych)	168	otwarta
Mikrofilm	Baza przeznaczona jest do prowadzenia ewidencji mikrofilmów zabezpieczających i użytkowych	50	otwarta
AFISZ	Do bazy wprowadzono dane po przeprowadzeniu kwerendy dot. eksterminacji ludności żydowskiej	6	zamknięta
Razem:		28 182	

Załącznik nr 10

Wystawy zorganizowane w Archiwum

1. **styczeń** – *Moje drzewo genealogiczne* (wspólnie z Galicyjskim Towarzystwem Genealogicznym i Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli w Przemyślu) – od grudnia 2000 r.
2. **luty** – *Katyń – walka o prawdę* (wspólnie z Archiwum Akt Nowych w Warszawie).
3. **czerwiec** – *Praca przymusowa Polaków na rzecz III Rzeszy* (wspólna z Stowarzyszeniem Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę Oddział w Przemyślu).
4. **sierpień** – *Herby szlachty polskiej* (wspólnie z Galicyjskim Towarzystwem Genealogicznym).
5. **wrzesień** – *Zbiory kartograficzne w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu* (w ramach XXI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii).
6. **grudzień** – *Poznajemy korzenie swojej rodziny* (wspólnie z Galicyjskim Towarzystwem Genealogicznym i Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli w Przemyślu).

Załącznik nr 10a

Wystawy, na które wypożyczono materiały z Archiwum

7. **styczeń-luty**, Krosno – *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, organizator: Muzeum Podkarpackie w Krośnie (od 2000 r.)
8. **kwiecień**, Lidzbark Warmiński – *Ignacy Krasicki (1735-1801). Ostatni z wielkich mieszkańców zamku lidzbarskiego*, organizator: Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
9. **maj**, Krosno – *Żołnierze wyklęci*, organizator: Muzeum Podkarpackie w Krośnie.
10. **listopad**, Rzeszów – *Plakat i grafika w służbie propagandy komunistycznej 1944-1956*, organizator: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie.
11. **grudzień**, Rzeszów – *Stan wojenny – spotkanie po dwudziestu latach*, organizator: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie.
12. **grudzień**, Kraków – *Polska – Rosja w XX wieku – trudne sąsiedztwo*, organizator: Muzeum Historii Fotografii w Krakowie.

Wystawy każdorazowo odwiedzało od 400 do 2000 osób, czas ekspozycji wynosił od 14 do 31 dni. Ze względu na duże zainteresowanie ze strony zwiedzających czas otwarcia wystaw został przedłużony. Wśród zwiedzających większość stanowili uczniowie szkół średnich i starszych klas szkół podstawowych. Wystawy cieszyły się dużym zainteresowaniem mediów. Były relacjonowane w programach radiowych i telewizyjnych, nie tylko stacji lokalnych, ale pojawiały się w programach ogólnopolskich. Również prasa poświęcała im wiele miejsca. Szczególnie dużym zainteresowaniem cieszyła się wystawa zbiorów kartograficznych w powiązaniu z którą eksponowano również, jako wyłączone działy będące ilustracją do wygłoszonych komunikatów, pocztówki, plany budynków i mapy oraz plany Twierdzy Przemyśl. Dotyczy załączników 10 i 10a.

Załącznik nr 11

Artykuły i notatki o wystawach i Archiwum w 2001 roku

1. a.m., W poszukiwaniu korzeni, *Pogranicze* 2001 nr 37, s. 7
1. Burzmiński Wacław, *Heraldyk*, *Nowiny* 2001 nr 179, s. 35
2. (d), Wędrówka po klasztorach, *Super Nowości* 2001 nr 14, s. 10
3. (dh), Historycy kartografii w Przemyślu, *Super Nowości* 2001 nr 188, s. 18
4. Hop Dariusz, Znają personalia esesmanów: Akta dotyczące ukraińskich esesmanów 14 Dywizji SS Galizien znajdują się w przemyskim archiwum, *Super Nowości* 2001 nr 15, s. 2
5. jm, Ciekawy Zeszyt: Warto przeczytać, *Nowiny* 2001 nr 36, s. 11
6. jm., Książka o klasztorach – nagrodzona, *Nowiny* 2001 nr 233, s. 2
7. Księga pamiątkowa, *Przemyśl* 2001, Rec.: Waldemar Chorażyczewski, *Archiwista Polski* 2001 nr 2, s. 103-104
8. (lew), Poznajemy korzenie, *Pogranicze* 2001 nr 47, s. 5
9. (lew), Konkurs z korzeniami: Rozdano nagrody w trzeciej edycji konkursu „Poznaj swoje korzenie”, *Pogranicze* 2001 nr 51, s. 4
10. Laska Elżbieta, XXI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, *Informacja Bieżąca* 2001 nr 3, s. 16-18
11. Miszczak Jan, Sprawdzony „duet”, *Nowiny* 2001 nr 1, s. 10
12. M.G., Były tu od lat..., w przemyskim Archiwum Państwowym znajdują się akta dotyczące ukraińskich esesmanów z 14 Dywizji SS Galizien, *Życie Podkarpackie* 2001 nr 4, s. 3
13. Musiał Anna, Katyńska godność, *Pogranicze* 2001 nr 9, s. 10
14. Mec., Wglądnij w swoje akta: Rzeszów – Przemyśl (IPN), *Życie Podkarpackie* 2001 nr 10, s. 4
15. Motyka Janusz, Uczyć genealogii (!), *Pogranicze* 2001 nr 44, s. 4

16. Nyczek Mieczysław, Walka o prawdę: Dokumenty i pamiątki powinny trafić do archiwum, Nowiny 2001 nr 47, s. 10
17. P.G., Herbarz – gigant, Gazeta w Rzeszowie 2001 nr 206 s, 2: dod. Gazety Wyborczej
18. Pater Tadeusz, Oczyma i sercem, Przemyśl 2000, Rec.: Hubert Lewkowicz, Tak w Rumnie bywało... Historia sercem pisana, Pogranicze 2001 nr 21, s. 10
19. Prusinowska Izabella, Odznaczenia pracowników archiwów państwowych – Informacja Bieżąca 2001 nr 1, s. 36-37
20. Rybicki Andrzej, Esesmani proszą o zapomogę: Odkrycie w przemyskim archiwum, Nasz Dziennik 2001 nr 19: dodatek Nasz Dziennik w Małopolsce, s. I
21. Rybicki Andrzej, Dowody zbrodni: Dokumenty Ukraińców z 14 Dywizji Waffwen SS .....Nasz Dziennik 2001 nr 29: dodatek Nasz Dziennik w Małopolsce, s. I-II
22. Rybicki Andrzej, Wbrew faktom, na przekór historycznej prawdzie: Wokół dyskusji 14 Dywizji Waffen SS Galizien, Nasz Dziennik 2001 nr 42, s. 12-13
23. (R), Herby w archiwum, Życie Podkarpackie 2001 nr 36, s. 21
24. (R), Pod cesarskim patronatem: XXI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, Życie Podkarpackie 2001 nr 40, s. 28
25. Teczek SS Galizien: Pracownicy Instytutu Pamięci Narodowej odnaleźli w Przemyślu, Dziennik Polski 2001 nr 17, s. 1
26. Teczek SS Galizien, Nowe Podkarpacie 2001 nr 5, s. 3
27. Wróbel Piotr, Pierwszy krok: Znalezione listę z nazwiskami żołnierzy SS Galizien, Nowiny 2001 nr 15, s. 4
28. (W), Warto wiedzieć i skorzystać: Katyń – walka o prawdę, Dziennik Polski 2001 nr 45, s. III
29. (wab), Herby szlachty: Przemyśl, Nowiny 2001 nr 169, s. 10
30. (wab), Szlacheckie herby, Nowiny 2001 nr 172, s. 5
31. wao, Korzenie rodziny: Konkurs dla uczniów, Nowiny 2001 nr 231, s. 13
32. (zs), SS „Galizien” w archiwum, Pogranicze 2001 nr 4, s. 3
33. zbig., Wydawanie wniosków w Rzeszowie i Przemyślu (IPN), Nowiny 2001 nr 47, s. 2
34. Nagrody miasta Przemyśla, Pogranicze 2001 nr 20 s. 9
35. Ziętał Norbert, Poznawanie korzeni: Po szkoleniu do archiwów, Nowiny 2001 nr 211, s. 13
36. Ziętał Norbert, Konkurs rodzinny: Rzut oka w przeszłość, Nowiny 2001 nr 242, s. 13

Załącznik nr 12

Wykaz publikacji pracowników Archiwum w Przemyślu
(pomocze archiwalne)

1. *M. Proksa*, Akta administracji drogowej w zasobie AP w Przemyślu. Przewodnik, red. B. Bobusia, Przemyśl 1999, ss. 36.
2. *J. Krochmal*, Akta miasta Przemyśla, t. II (wspólna z NDAP), Przemyśl 2000, ss. 648.
3. *T. Mrozek*, Afisze, plakaty i druki ulotne z terenu Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Inwentarz zespołu archiwalnego 1833-1989, Przemyśl 2001, ss. 696 + 20 fot.

Załącznik nr 13

Wykaz publikacji pracowników Archiwum
(dokumenty, monografie, katalogi wystaw)

1. *M. Dalecki*, Przemyśl w latach 1918-1939. Przestrzeń, ludność, gospodarka, Przemyśl 1999, ss. 241 + fot. + 2 plany.
2. *E. Długosz*, Stare druki w zbiorach Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu (katalog), Przemyśl 1999, ss. 81.
3. *J. Kulczyńska, A. Nowak*, 100 lat Powiatu Przeworskiego 1899-1999, Przeworsk 1999, ss. 42 + 8 fot. (katalog wystawy).
4. *M. Gosztyła, M. Proksa*, Klasztory i zgromadzenia zakonne w archidiecezji przemyskiej (wspólna z PTA „Archiwariusz” w Przemyślu), Przemyśl 2000, ss. 190.
5. *M. Proksa*, Rotundowy kościół św. Mikołaja w Przemyślu (wspólna z SAP Oddział w Przemyślu), Przemyśl 2000, ss. 43 + il. ss. 16 (katalog wystawy).
6. *M. Proksa*, Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII wieku (wspólna z PTA „Archiwariusz” w Przemyślu), Przemyśl 2001, ss. 468.
7. *M. Gosztyła, M. Proksa*, Kirkuty Podkarpacia (wspólna z PTA „Archiwariusz” w Przemyślu), Przemyśl 2001, ss. 91.

Załącznik nr 14

Publikacje pracowników ogłoszone drukiem poza Archiwum

1. Maciej Dalecki, Akta instytucji wymiaru sprawiedliwości w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Stan i metody opracowania, w: Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli. Materiały z III Krajowego Sympozjum Archiwalnego Łódź 4-5 września 2001 r., pod red. J. Baranowskiego i U. Zarzyckiej-Sutter, Łódź 2001, s. 119-126.
2. Maciej Dalecki, Rozwój przestrzenny Przemyśla w latach 1867-1914, w: Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej. Materiały z sesji Jasło 23-24 kwietnia 1999, Jasło 2001, s. 141-152.

Załącznik nr 15

Pozycje wydawnicze własne

Lp.	Tytuł	Autor	Nakład	Koszt wydania	Koszt egzemplarza
1	Księga Pamiątkowa	praca zbiorowa	250	1000,00	4,00 zł
2	Przywilej lokacyjny wsi Kraczkowa	APP	500	620,00	1,20 zł
3	Afisz w zasobie APP	T. Mrozek	350	6475	18,50 zł
4	Rocznik Historyczno-Archiwalny t. XV	APP	300	1164,41	3,88 zł
5	Przywilej lokacyjny wsi Handzlówka	APP	500	450,00	0,90 zł
6	Kirkuty Podkarpacia	M. Proksa	500	768,59	1,53 zł

Wydrukowane też zostały materiały informacyjne na organizowane przez APP wystawy pt. Robotnicy przymusowi III Rzeszy, Katyń, Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii oraz druki akcydensowe.

Załącznik nr 16

Plan mikrofilmowania zasobu

W ramach mikrofilmowania zabezpieczającego zasób, pracownia mikrofilmowa AP Przemysł w 2002 roku planuje wykonać 120000 klatek mikrofilmu negatywowego.

Do zmikrofilmowania przewidziane są niżej podane zespoły:

1. Okręgowe komisje wyborcze z terenu woj. wołyńskiego z lat 1930, 1935, 1938 – grupa zespołów (zespoły nr 591, 635, 805-808) - 89 j.i.
2. Zespół nr 66 Jednostki Policji Państwowej w zasobie AP w Przemysłu – zbiór szczątków zespołów 1921-1939 - 16 j.i.
3. Zespół nr 72 Policje Państwowe – zbiór szczątków zespołów jednostek organizacyjnych 1919-1939 - 22 j.i.
4. Zespół nr 149 Środkowo-Galicyjski Seniorat w Brygidau 1901-1913, 21 j.i.
5. Zespół nr 150 Środkowo-Galicyjski Seniorat w Jarosławiu 1893-1900 - 16 j.i.
6. Zespół nr 151 Środkowo-Galicyjski Seniorat w Hartfeld 1913-1937 - 44 j.i.
7. Zespół nr 413 Cech Sietniczo-Kupiecki w Radymnie 1748-1866 - 11 j.i.
8. Zespół nr 799 Środkowo-Galicyjski Seniorat we Lwowie 1900-1901- 1 j.i.
9. Zespół nr 801 Zachodni Seniorat Ewangelickiego Kościoła Wyznania Augsburskiego i Helweckiego w Polsce 1919-1938 - 6 j.i.
10. Zespół nr 892 Akta rodziny Konarskich z Dubiecka 1808-1944 - 15 j.i.
11. Akta notariuszy miasta Dobromiła – grupa zespołów 1870-1939 (zespoły nr 78, 979-985), - 70 j.i.
12. Akta notariuszy miasta Frysztaka – grupa zespołów 1920-1934 (zespoły nr 727, 957-958), - 17 j.i.
13. Akta notariuszy miasta Jaworowa – grupa zespołów 1861-1915 (zespoły nr 82 i 989) - 40 j.i.
14. Akta notariuszy miasta Lubaczowa – grupa zespołów (zespoły nr 632 i 1017) - 5 j.i.
15. Akta notariuszy miasta Sanoka (zespoły nr 633, 993 - 995) - 23 j.i.
16. Zespół nr 129 Akta miasta Przemyśla – 559 j.i.
17. Zespół nr 158 Archiwum Zamku Leskiego – 261 j.i.
18. Akta notariuszy w Birczy (zespoły nr 728, 1075 – 1080) - 29 j.i.
19. Akta notariuszy w Bóbrce zespół nr 835 - 1 j.i.
20. Akta notariuszy w Cieszanowie (zespół nr 631, 1054) - 17 j.i.

Ogółem planowane jest przygotowanie do mikrofilmowania oraz zmikrofilmowanie ok. 1 300 j.i. akt.

Andrzej Kazimierz Mielnik

Przemyśl

WYSTAWA FOTOGRAFICZNA „POLSKA-ROSJA W XX WIEKU TRUDNE SĄSIEDZTWO”

W dniach od 4 kwietnia do 15 maja 2002 roku w Archiwum Państwowym w Przemyślu czynna była wystawa fotograficzna, ukazująca historię stosunków polsko-rosyjskich w okresie minionego stulecia i początków nowego XXI wieku. Fotogramy zostały wypożyczone z Muzeum Historii Fotografii w Krakowie. Szereg zdjęć pochodziło ze zbiorów m. in. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie, Oddziału Archiwum PAN w Krakowie, Archiwum Państwowego w Przemyślu, Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej, Polskiej Agencji Prasowej i innych instytucji. Autorem scenariusza tej niezwykle interesującej ekspozycji był Andrzej Rybicki, zaś autorami przemyskiego scenariusza wystawy byli mgr Andrzej Kazimierz Mielnik i mgr Andrzej Machowski. Podczas uroczystego otwarcia wystawy Dyrektor Archiwum Państwowego w Przemyślu mgr Bogusław Bobusia po przywitaniu przybyłych gości podkreślił w swoim wystąpieniu, że ekspozycja jest doskonałą okazją do pogłębienia szczególnie wśród młodzieży wiedzy o wydarzeniach, które kształtowały stosunki polsko-rosyjskie na przestrzeni minionego wieku. Następnie zabrał głos Andrzej Rybicki, który podzielił się swoimi uwagami na temat powstania wystawy. Wśród zaproszonych gości byli pracownicy Muzeum Historii Fotografii w Krakowie, przedstawiciele wojewódzkich, powiatowych i miejskich władz samorządowych z Prezydentem Miasta Przemyśla na czele, nauczyciele i młodzież szkół średnich, studenci, oraz pracownicy przemyskiego archiwum.

Kilkaset fotografii ułożonych chronologicznie ilustruje wielkie wydarzenia historyczne, a także dramaty i los zwykłych ludzi. Pierwsze fotografie zamieszczone na wystawie wiążą się tematycznie z życiem Polaków pod zaborem rosyjskim. Oto fotografia ulicy w Warszawie z 1900 roku, na sklepach widoczne napisy cyrylicą, następna przedstawia zesłańców na Sachalinie,

cara Mikołaja II na froncie pod Warszawą 1915 roku, kopalnię na Dalekim Wschodzie miejsce pracy Bronisława Piłsudskiego zesłańca i etnografa. Zwiedzający z zainteresowaniem oglądali zdjęcia, przedstawiające patrol kozacki na ulicach Przemyśla, zrobione w kwietniu 1915 roku, żołnierzy rosyjskich łowiących ryby pod Przeworskiem oraz carskiego oficera na kwatrze podczas oblężenia Przemyśla z 16 stycznia 1915 roku. Kolejna seria zdjęć to migawki z okresu wojny polsko-sowieckiej z 1920 r. Jedno z nich przedstawia członków Polskiego Komitetu Rewolucyjnego z Feliksem Dzierżyńskim i Julianem Marchlewskim na czele, druga ilustruje pościg polskiej kawalerii za bolszewikami na Podolu, trzecia pokazuje jeńców sowieckich prowadzonych pod strażą polskich żołnierzy. Następne zdjęcia pokazują okres pokoju i współpracy ze wschodnim sąsiadem. Wymianę jeńców wojennych i ludności cywilnej przedstawia fotografia zrobiona na przejściu granicznym z Rosją w Baranowiczach. Wizytę w Warszawie W. Czyczerina Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych Rosji Sowieckiej we wrześniu 1925 roku, otwarcie polsko-radzieckiej Izby Handlowej w Warszawie (1926 r.), wizyty i rewizyty sowieckich i polskich oficerów lotnictwa i marynarzy, wzajemne spotkania polskich i sowieckich artystów. Później nastąpił wybuch II wojny światowej i 17 września 1939 r. agresja ZSRR na Polskę. Widzimy zdjęcia z polskimi żołnierzami w sowieckiej niewoli, wspólną defiladę obu agresorów w Brześciu nad Bugiem oraz fotografię sowieckiego słupa granicznego na linii demarkacyjnej. Kolejne fotografie przedstawiają serię wstrząsających zdjęć katyńskich, deportacje, gułagi, polskie groby w Kazachstanie. Wielkie wrażenie na zwiedzających robił ustawiony wagon sowiecki, w odsuniętych drzwiach którego było widać fotografię przedstawiającą polską rodzinę, zesłaną przymusowo na Sybir. Obok umieszczono dane statystyczne dot. liczby deportowanych w latach 1940-1944. Wreszcie fotografia Stalina, składającego swój podpis pod układem przyjaźni między Polską i ZSRR (1945 r.).

Druga część wystawy poświęcona była stosunkom pomiędzy ZSRR i PRL. Widzimy tutaj m. in. zdjęcie Bolesława Bieruta i Nikity Chruszczowa zrobione obok krypty Juliusza Słowackiego na Wawelu, budowę Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, kartkę pocztową przedstawiającą miasto Stalinogród (Katowice), powroty z zesłania, wizytę Chruszczowa i Gomułki w PGR Manieczki, wizytę Jurija Gagarina w Katowicach, wspólne spotkania rosyjskich i polskich artystów. Zwiedzający z zaciekawieniem oglądali zdjęcie z wiecu przyjaźni polsko-radzieckiej na granicy w Medyce koło Przemyśla, zrobione 8 X 1967 roku. Niektórzy ze zwiedzających wystawę uczestniczyli w tym wiecu i pamiętali to wydarzenie z autopsji. Kolejne fotografie przedstawiały między innymi „Pociągi Przyjaźni”, transport sowieckich samochodów „Wołga” na stacji granicznej w Medyce, płk. Mirosława Hermaszewskiego pierwszego polskiego kosmonautę na spotkaniu w siedzibie To-

warzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, spotkanie Bułata Okudźawy poety-barda z Agnieszką Osiecką w Łańcucie. Na zdjęciach utrwalone zostały znane postacie kultury, nauki i sztuki, słynni artyści, którzy budowali pozytywne relacje między obu narodami. Uściski przywódców państw były kiedyś stałym atrybutem oficjalnych wizyt przyjaźni. Punktem centralnym tej części wystawy była fotografia tzw. „sistiemy” – linii zasieków i pasa zaoranej ziemi na granicy między dwoma państwami. Ostatnie zdjęcia wystawy przedstawiały wyjście Armii Czerwonej z naszego kraju i wizytę prezydenta Rosji Putina w Polsce.

Na zasadzie aneksu do wystawy nie naruszając scenariusza w trzech gablotach udostępniono zwiedzającym materiały z Archiwum Państwowego w Przemyślu, odzwierciedlające kształtowanie się stosunków polsko-rosyjskich na ziemi przemyskiej. Były tutaj m.in. afisze okupacyjnych władz rosyjskich w Przemyślu z 1915 roku, zdjęcie wkraczających oddziałów Kozackich do miasta 1915 roku, zdjęcie z 1941 roku wykonane z niemieckiego Zasania na drugą stronę sowieckiej prawobrzeżnej części miasta z widokiem kamienic z portretami Mołotowa, Stalina i Lenina, pocztówki, gazeta „Czerwonyj Peremyszl” oraz publikacje naukowe dotyczące okupacji sowieckiej w Przemyślu w latach 1939-1941.

Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem przemyskiego środowiska, szczególnie młodzieży szkół średnich i studentów, a także starszych mieszkańców miasta. Z tych względów wydłużono czas ekspozycji do 12 maja 2002 r.

W miejscowej prasie regionalnej ukazały się ciekawe artykuły na temat wystawy i wywiad z autorem scenariusza Andrzejem Rybickim.

Elżbieta Laska

Przemyśl

XXI OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA
HISTORYKÓW KARTOGRAFII
Krasieczyn-Przemyśl-Lwów

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk już od 1975 r. organizuje konferencje poświęcone dawnym mapom. Materiały konferencji publikowane są w serii „Z dziejów kartografii” (zawiera ona referaty i komunikaty wygłaszane przez uczestników tych spotkań).

Kolejna XXI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii odbyła się tym razem w Krasieczynie w dniach 25-29 września 2001 r. Główne obrady odbywały się w Krasieczynie, a dwie sesje wyjazdowe w Przemyślu i Lwowie. XXI Konferencja zorganizowana została przy współudziale Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Przemyślu oraz Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie.

Uczestnicy reprezentowali szereg placówek naukowych i instytucji – Polską Akademię Nauk, uniwersytety (w Katowicach, Krakowie, Poznaniu, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu), biblioteki (Biblioteka Narodowa w Warszawie, uniwersyteckie, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Centralna Biblioteka Statystyczna), archiwa państwowe w: Katowicach, Krakowie, Radomiu, Rzeszowie, Wrocławiu, Zielonej Górze, Archiwum GUS), urzędy geodezji i kartografii, czy Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych we Wrocławiu.

Program Konferencji obejmował VIII Sesji dotyczących Kartografii Galicji 1772–1918.

Sesja I – Mapy topograficzne i przeglądowe Galicji: A. Konias, *Kartografia wojskowa w monarchii austriackiej*; W. Mozolewska, J. Ostrowski, *Mapa Galicji Zachodniej H. Benedictiego z 1808 r.*; B. Horodyski, *General-karte von Mitteleuropa 1:200000, austriacka mapa topograficzno-przeglądowa*

wa obejmująca terytorium Galicji; E. Szyrkiewicz, *Szkolnictwo i kartografia szkolna*; J. Ostrowski, *Metoda hipsometryczna w kartografii austriackiej i jej wpływ na kartografię romerowską*;

Sesja II – Kataster Galicyjski: J. Stoksik, *Galicyjski kataster gruntowy z połowy XIX wieku – jego powstanie, dzieje i stan zachowania*; B. Bobusia, *Zbiory kartograficzne i opisowe katastru galicyjskiego w Archiwum Państwowym w Przemyślu*; E. Lisowska, *Kataster galicyjski w zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie*; M. Zub, *Program wspólnego opracowania i wydania informatora o mapach katastralnych w zbiorach archiwów polskich i ukraińskich*; J. Gołaszewski, *Kataster pruski i kataster austriacki – próba porównania*;

Sesja III – Kartografia tematyczna Galicji: Z. Wójcik, *O mapie Tatr z „Atlasu Geologicznego Galicji” z 1911 r.*; G. Bojko, Z. Wójcik, *Geologiczna kartografia naftowa Galicji*; J. Berger, *Mapy językowe i wyznaniowe Galicji w opracowaniu na podstawie wyników spisu ludności 1990 r.*; P. Kowalski, *Tematyka i forma graficzna map w krakowskim „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym” – od galicyjskiego rodowodu po dominację na rynku prasowym Polski międzywojennej*; K. Kossobudzki, J. Ostrowski, *Kartografia Galicji jako tematyka prac magisterskich wykonanych w uniwersyteckich katedrach i zakładach kartografii*;

Sesja IV – Wykorzystanie map Galicji w pracach naukowych i dokumentacyjnych: K. Trafas, *Austriackie zdjęcia topograficzne i katastralne jako materiał źródłowy do badań geograficznych*; J. Wolski, *Wykorzystanie katastru galicyjskiego w badaniach naukowych*; A. Krochmal, *Źródła kartograficzne i historyczne do podziałów administracyjnych Galicji*; H. Kotarski, *Kartografia austriacka w badaniach nad obronnością ziem ruskich Rzeczypospolitej*; A. Siwek, *Mapa Galicji Zachodniej plk. Antoniego Mayera von Heldenfeld jako źródło do badań historycznego krajobrazu kulturowego*;

Sesja V – Galicjana w kartograficznych zbiorach bibliotek: M. Urbaniec, *Mapy i atlasy Galicji (1772–1918) ze szczególnym uwzględnieniem Wolnego Miasta Krakowa z okręgiem (1815–1846) w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej*; E. Niedziałkowska, *Mapy galicyjskie w zbiorach kartograficznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*; G. Dudzicka, I. Grzybowska, *Rozwój kartografii Galicji od końca XVIII do początku XX wieku w świetle zbiorów Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska*; M. Kret, *Kartografia galicyjska ze zbiorów Ordynacji Łańcuckiej w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*; K. Szykuła, *Mapy Galicji w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*; P. Grabowski, *Dawne mapy i atlasy obejmujące obszar Polski południowej i Galicji w zbiorach bibliotek olsztyńskich*;

Sesja VI – Miscellanea: G. Zamoyski, Schematyzmy diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego jako źródło statystyczno-kartograficzne; M. Wawryczyn Mapa Bauplana jako poprzednik mapy topograficznej Ukrainy; B. Chawariwskij, Zbaraż i Zborów na mapach i planach XVIII i XIX wieku;

Sesja VII – bibliotekarzy kartografów;

Sesja VIII – Zbiory kartograficzne w wybranych archiwach Polski i Ukrainy: E. Laska, *Zbiory map i planów w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*; Z. Dyrdoń, *Austriackie i polskie mapy Gaicji w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie*; K. Mytsan, *Przegląd materiałów kartograficznych do 1939 r. w zespołach Państwowego Archiwum Obwodu Iwano-frankowskiego*; D. Pelc, *Dzieje i zawartość kolekcji map i planów w zasobie Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie*; W. Kucynda, *Zbiory kartograficzne w Archiwum Obwodu Lwowskiego*.

Podczas obrad konferencji zaprezentowane zostały mapy ze zbiorów: Biblioteki Jagiellońskiej, Archiwum Państwowego w Przemyślu oraz Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie.

Wystawa w Archiwum Państwowym w Przemyślu otwarta została podczas sesji wyjazdowej w dniu 28 września. Udział w otwarciu wzięli uczestnicy konferencji, a także przedstawiciele władz samorządowych Przemyśla. Na wystawie zaprezentowano wybrane mapy i plany z zasobu Archiwum Przemyskiego z XVIII–XX wieku. Większość prac to owoc edytorskich zabiegów wydawnictw obcych.

Z map XVIII-wiecznych zaprezentowano najciekawsze i najefektowniejsze mapy niemieckich kartografów Tobiasa Conrada Lottera z Augsburga i Johana Baptisty Homanna z Norymbergii, Przystawiające m.in. Królestwo Czech, Księstwo Lotaryngii, Palatynat Bawarii. Pokazany został także, atlas wydany w Amsterdamie w 1730 r.

Jednymi z ciekawszych egzemplarzy wybranych ze zbioru map dotyczących XIX w. były: „*Neueste Post und General Karte von Europa...*” z 1807 r., 5 arkuszy mapy Josepha Marxa Freiherrna von Liechtensterna 1807-1809, *Ost und West Galizien nach den neuesten Beobachtungen* z początku XIX wieku, czy też *Das Königreich Böhmen* z 1850 r.

Kataster Galicyjski przechowany w zasobie archiwum przemyskiego liczący 21 272 jednostek archiwalnych (w tym 2548 map – 19 231 arkuszy) reprezentowały – ze względu na miejsce obrad Konferencji – Krasiczyn i Przemyśl. Na planszach i w gablotach przedstawiono zwiedzającym mapy, szkice indykacyjne i operaty (alfabetyczny spis ludności, szkice polowe, protokoły parcel gruntowych i budowlanych, protokoły obliczeniowe). Ponadto na wystawie zaprezentowano: mapy komunikacyjne (*Mapa dróg bitych, żelaznych i wodnych Galicji i Bukowiny, Übersichtskarter der k.k. österreichischen Staatbahnen und der im Staatsbetriebe befindlichen Privat-*

bahnen), przykładowe wojskowe mapy topograficzne austriackie i pruskie z przełomu XIX/XX w., mapy obrazujące przebieg działań wojennych z okresu I wojny światowej, mapy gruntów i lasów wchodzących w skład majątków biskupów przemyskich z lat 1843-1921, mapy tematyczne (*Mapa wyznania wa części województwa lwowskiego z 1927 r.*, *Mapa okręgów wyborczych do Sejmu Ustawodawczego*), projekt linii kolejowej Przemyśl-Dobromil z 1870 roku, plany Twierdzy Przemyśl z II połowy XIX wieku oraz plany miast (Przemyśl, Wiedeń, Budapeszt, Praga).

Przedstawione na wystawie materiały stanowią zaledwie wycinek bogatych zbiorów kartograficznych przechowywanych w archiwum przemyskim.

Maria Osiadacz

Przemyśl

WYSTAWA „PRZEMYŚL – MIASTO DZIECIŃSTWA ESTHER BICK”

W miesiącu wrześniu 2002 roku w Archiwum Państwowym w Przemyśle czynna była wystawa: *Przemyśl – miasto dzieciństwa Esther Bick*, zorganizowana w związku z VI Międzynarodowym Kongresem Obserwacji Niemowląt metodą Esther Bick, który odbył się w Krakowie w dniach 28 sierpnia – 1 września 2002 r.

Z propozycją pomocy w zorganizowaniu wystawy w Przemyśle wystąpił do dyrektora Archiwum Państwowego Pan dr Andrzej Gardziel z Krakowa, członek Komitetu Naukowego Kongresu.

Przeprowadzona kwerenda w materiałach archiwalnych dała pomyślne wyniki. Dotyczyły one okresu edukacyjnego Estery Lifszy Wander (tak brzmiało nazwisko rodowe) urodzonej w Przemyśle żyjącej w latach 1902-1983; światowej sławy psychiatry i psychoanalityka. Oprócz archiwaliów przemyskiego archiwum na wystawie zaprezentowano kserokopie dokumentów otrzymane z Urzędu Stanu Cywilnego w Przemyśle, Archiwum Uniwersyteckiego i Archiwum Magistratu w Wiedniu oraz Archiwum Historycznego we Lwowie.

Otwarcie wystawy odbyło się 1 września 2002 roku po wysłuchaniu w sali hotelu „Gromada” kilku referatów na temat życia i działalności Esther Bick. Przybyli do Przemyśla uczestnicy Kongresu z Anglii, Argentyny, Brazylii, Francji i Hiszpanii spotkali się z gościnnym i życzliwym przyjęciem władz miejskich oraz Dyrekcji i pracowników Archiwum.

Okazali duże zainteresowanie wielowiekową historią miasta Przemyśla, którą przedstawiały przede wszystkim dokumenty mówiące o najstarszych śladach osadnictwa na tych terenach, bulle i dyplomy pergaminowe wydawane przez papieży, cesarzy i królów polskich, a dotyczące nadania praw miejskich Przemyślowi, cechom, duchowieństwu obrządku rzymsko i greckokatolickiemu, a także dla społeczności żydowskiej zamieszkałej w Przemyśle.

Dokumentami dotyczącymi Esther Bick były kserokopie z akt metrykalnych Izraelickiej gminy wyznaniowej w Przemyślu podające datę i miejsce urodzenia Estery, jej rodzeństwa oraz zgonów siostry i rodziców.

Katalogi szkół przemyskich tj. św. Jadwigi i Henryka Sienkiewicza przechowywane w Archiwum w Przemyślu przedstawiały w sposób szczegółowy przebieg nauki Estery i jej brata Michała, uzupełniając naszą wiedzę o zamieszkaniu rodziny i pracy ojca. Materiały archiwalne otrzymane z Wiednia i Lwowa ukazywały zdobywanie wykształcenia przez E. Bick w Prywatnym Gimnazjum Humanistycznym we Lwowie przebieg studiów i obronę pracy doktorskiej w Uniwersytecie w Wiedniu.

Powyższe dokumenty sprawiły miłą niespodziankę przybyłym gościom zwiedzającym wystawę.

Z ciekawością oglądano akta dotyczące Twierdzy Przemyśl, I i II wojny światowej, a szczególnie okupacji niemieckiej i sowieckiej, a były to rozkazy władz wojskowych, plany, mapy, ogłoszenia, zdjęcia, korespondencja wojenna, prasa.

Materiały źródłowe aktowe, uzupełniała dokumentacja kartograficzna oraz plakaty mówiące o życiu społecznym, naukowym i kulturalnym mieszkańców Przemyśla. Zatrzymany w kadrze czas wyeksponowany na barwnych widokówkach przedstawiających miasto Przemyśl i Lwów zapoznały widza z pięknem tych miast i ich architekturą.

Wystawę wzbogaciły judaika: przedmioty kultu, grafika i malarstwo wypożyczone z Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej i Muzeum Regionalnego w Lubaczowie. Pokazano też wydawnictwa obcojęzyczne, czasopisma i książki omawiające metodę pracy E. Bick, a także opracowania naukowe na temat ludności żydowskiej w Przemyślu.

Dodatkowym miłym akcentem dla przybyłych gości było wręczenie im przez przedstawiciela Prezydenta miasta Przemyśla folderów wydanych przez Urząd Miasta Przemyśla wraz z planem miasta i Twierdzy Przemyśl.

Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem przemyskiego środowiska. Z tych względów wydłużono czas ekspozycji do połowy października 2002 r.

Andrzej Gardziel

Kraków

SPRAWOZDANIE Z VI MIĘDZYNARODOWEGO KONGRESU
OBSERWACJI NIEMOWLĄT METODĄ ESTHER BICK
„NOWE ODKRYCIA I ZASTOSOWANIA”

Kraków-Przemyśl, 28 sierpnia – 1 września 2002

Kongres został zorganizowany przez Towarzystwo Psychologii i Psychiatrii Małego Dziecka im. Esther Bick (TPPMD), przy pomocy i współpracy naukowej francuskiej Grupy Studiów i Badań Psychoanalitycznych nad Rozwojem Dziecka i Niemowlęcia (GERPEN). Polski Komitet Organizacyjny pod przewodnictwem dra Andrzeja Gardziela liczył 10 osób.

Wstępna informacja o Kongresie została ogłoszona podczas poprzedniego Kongresu E. Bick w Rio de Janeiro w sierpniu 2000 roku, wtedy też powołano Międzynarodowy Komitet Naukowy VI Kongresu pod przewodnictwem Prof. Didier Houzela z Francji (Caen). Liczba członków Komitetu Naukowego wzrosła drogą kooptacji do 22 osób, reprezentujących różne kraje Europy i obu Ameryk

Mottem Kongresu stał się cytat z „Małego Księcia” Antoine Saint-Exupéry’ego „Apprivoiser c'est créer des liens” („Oswoić to znaczy stworzyć więzy”). Jako logo Kongresu wybrano obraz Stanisława Wyspiańskiego „Macierzyństwo” namalowany w 1905 roku. I motto i obraz wydawały się dobrze wyrażać idee obserwacji niemowląt w duchu Esther Bick, a także akcentować tło historyczne Kongresu, organizowanego w pierwszej ojczyźnie Esther Bick w setną rocznicę jej urodzin.

Kongres poprzedziło Sympozjum Polsko-Francuskiego Towarzystwa Psychiatrycznego i TPPMD pod tytułem „Obserwacja niemowląt metodą Esther Bick i jej zastosowanie w psychoterapii” zorganizowane w dniu 28 września przed południem pod patronatem Konsula Generalnego Francji w Krakowie Pana Rolanda Blatmana. W tym Sympozjum przeznaczonym dla polskiej publiczności wygłosiło referaty kilku uczestników Kongresu.

Kongres odbywał się pod patronatem honorowym JM Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Profesora Franciszka Ziejki, który też dokonał jego uroczystego otwarcia.

W kongresie wzięło udział 185 uczestników z 17 krajów świata, w tym 25 z Polski. Wygłoszonych zostało 18 referatów podczas sesji plenarnych oraz 57 referatów w warsztatach i sympozjach, odbywających się równolegle w czterech salach. 28 referatów wygłoszono po francusku, 32 po angielsku, 13 po hiszpańsku i 3 po polsku. Odbyły się też 2 posiedzenia nauczycieli metody Esther Bick – przed rozpoczęciem i po zakończeniu Kongresu. Sesje plenarne i część sesji warsztatowych (w jednej z czterech sal) były tłumaczone symultanicznie w czterech językach kongresowych: angielskim, francuskim, hiszpańskim i polskim.

Sesje warsztatowe były podzielone na 5 nurtów tematycznych: badania i nowe wglądy (8 warsztatów – 18 referatów), szkolenie (3 warsztaty – 10 referatów), profilaktyka (2 warsztaty – 6 referatów), profilaktyka i terapia (2 warsztaty – 5 referatów), terapia (2 warsztaty – 6 referatów).

Zwracała uwagę duża ilość doniesień warsztatowych w nurcie „badania i nowe wglądy”, w tej tematyce mieściła się też większość referatów plenarnych. Dowodzi to wielkiej płodności metody Esther Bick, pozwalającej nie tylko na coraz głębsze poznanie psychicznego rozwoju niemowlęcia oraz funkcjonowania jego rodziny, lecz także i na lepsze rozumienie uwarunkowań ludzkiej egzystencji. Referaty w innych zakresach tematycznych ukazały przydatność tej metody dla różnych grup zawodowych i coraz szersze jej zastosowanie w profilaktyce i terapii, a także znaczenie koncepcji Esther Bick dla pracy z młodzieżą i dorosłymi pacjentami.

Zaprezentowano również 5 plakatów – w tym 3 na temat rozwoju metody Esther Bick w różnych krajach, jeden na temat obserwacji ultrasonograficznej płodu w czasie ciąży, i jeden na temat światowej bibliografii w zakresie obserwacji niemowląt.

Tematami sympozjów były: doświadczenia francuskojęzycznej grupy roboczej nauczycieli metody Esther Bick (AFFOBEB), szkolenie w psychoanalizie poprzez videolink (doświadczenia amerykańskie) oraz Video Interaction Training, holenderska metoda terapii małego dziecka w rodzinie.

Już po zakończeniu Kongresu w Krakowie odbyło się Satelitarne Sympozjum Historyczne w Przemyśle – mieście rodzinnym Esther Bick – pod patronatem honorowym Prezydenta Miasta Przemyśla Mariana Majki, połączone ze zwiedzaniem miasta oraz otwarciem bardzo interesującej wystawy poświęconej Esther Bick. Materiały uzyskane dzięki wielkiemu zaangażowaniu Dyrekcji i pracowników przemyskiego Archiwum (Dyrektor Bogusław Bobusia, Pani Maria Osiadacz i inni) dostarczyły wielu nieznanych wcześniej informacji o historii życia Esther Bick.

Program naukowy Kongresu był zatem bardzo bogaty, co stanowiło jego mocną stronę, ale zarazem pewną niedogodność. Z powodu dużej ilości prezentowanych prac wielu autorów musiało skrócić swoje referaty.

Pewną nowością było uczestnictwo w Kongresie autorów prezentujących odmienne od metody Esther Bick podejście do obserwacji niemowlęcia i małego dziecka jak (wspomniane powyżej sympozjum na temat Video Interaction Training, referat o węgierskiej metodzie Pikler-Loczy, polski referat z zakresu psycholingwistyki rozwojowej). Takie otwarcie nurtu obserwacji psychoanalitycznej na inne podejścia może okazać się płodne.

Do sukcesów Kongresu należy też zaliczyć mnogość reprezentowanych krajów i zapewnienie tłumaczeń w czterech językach – prawdziwie międzynarodowy jego charakter. Trzeba podkreślić stosunkowo liczny udział w Kongresie kolegów z Ameryki Południowej i Północnej, zważywszy trudy i koszty dalekiej podróży. Wyjątkowo liczna była grupa uczestników z Finlandii (ponad 20 osób).

Udział uczestników z Polski był mniejszy od spodziewanego (25 osób), na co mogło wpłynąć szereg przyczyn, m.in. wciąż jeszcze mała w Polsce ilość osób zorientowanych w tym temacie i mogących docenić jego znaczenie oraz niesprzyjający dla wielu termin Kongresu (koniec wakacji, początek roku szkolnego). Reprezentowane były jednak różne środowiska zawodowe i różne regiony Polski, a osoby spoza Krakowa wyrażały często chęć szkolenia się w metodzie Esther Bick i zamiar zainteresowania nią środowiska, w którym pracują.

Niezapomnianych przeżyć artystycznych dostarczył koncert zespołu Collegium Cracoviense w kościele Św. Katarzyny, okazją do odprężenia i miłego spędzenia czasu – bankiet z towarzyszeniem muzyki w restauracji „U Pollera”. Wiele uczestników już podczas Kongresu, a także w późniejszej korespondencji, podkreślało, że obradom towarzyszyła dobra atmosfera, sprzyjająca wymianie myśli i nawiązywaniu nowych kontaktów.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Jerzy Węgierski, *Armia Krajowa na zachód od Lwowa*,
Kraków 1993, ss. 228, aneksów 4, mappek 3, il. 64

Kolejna pozycja Jerzego Węgierskiego, która ukazała się jako t. III biblioteczki z cyklu „Na kresach południowo-wschodnich 1939-1945”, dotyczy zasadniczo problematyki inspektoratu zachodniego okręgu lwowskiego AK, ale z uwagi na to, iż wiele podniesionych w niej kwestii wiąże się też z dziejami obwodu przemyskiego stąd pozycja ta godna jest szerszego zainteresowania przez tych, którzy mają się badania dziejów okręgu krakowskiego. Problemów w niej sporo gdyż Autor, poczynając od walk wrześniowych i wytyczenia niemiecko-sowieckiej granicy w 1939 r., a kończąc na przejściu frontu i ustaleniu nowej polsko-sowieckiej granicy w 1944 r., wyłożył wiele kwestii związanych z ukształtowaniem się inspektoratu zachodniego i budową sieci organizacyjnej polskiego podziemia na tym terenie, a następnie podniósł też szereg kwestii związanych z tworzeniem oddziałów partyzanckich, które po zakończeniu akcji „Burza”, miały odtwarzać 26 pp AK. Plany te jednak nie powiodły się gdyż Sowietci, traktując podbite przez się ziemie II Rzeczypospolitej jako „swoje”, przystąpili z miejsca w 1944 r. do niszczenia polskich struktur administracyjnych i wojskowych i stąd to decyzja przesunięcia sił zbrojnych za San z myślą o tym, iż może jeszcze wyłoni się jakaś możliwość powrotu na Kresy i w takiej sytuacji wyłoni się potrzeba użycia ich do walki z Ukraińcami. Nim jednak na obszarze rzeszowskiego podokręgu AK doszło do tworzenia oddziałów leśnych „Warta” zaszła potrzeba pójścia z pomocą walczącej Warszawie i w takiej to sytuacji i oddziały 26 pp AK spotkały się z brutalnością oddziałów Armii Czerwonej i NKWD, które zmuszały je do składania broni i wstępowania do wojska organizowanego przez PKWN, którego istnienia, jako sowieckiego tworu okupacyjnego, społeczeństwo polskie nie akceptowało i którego decyzje bojkotowało i tak to zaczął się wyłaniać obraz tragedii nie tylko żołnierzy AK, ale i całego narodu, którego losy, za zgodą naszych sojuszników, przejęli w swe ręce Sowietci.

Pracę otwiera słowo „Od wydawcy”, po którym zamieszczony został „Wstęp”, a następnie ukazane zostały węzłowe problemy dotyczące inspekto-

ratu zachodniego. Wyłożono je w dziesięciu rozdziałach¹. Całość spina „Epilog”, w którym Autor zasygnalizował kwestie dotyczące likwidacji przez Sowieców polskiego podziemia na obszarze inspektoratu zachodniego, sprawy związane z organizowaniem eksterytorialnego okręgu lwowskiego WiN na Dolnym Śląsku i problemy oficerów AK osadzonych w sowieckich łagrach.

Nadmienię, iż w następstwie klęski wrześniowej Polski i wytyczenia niemiecko-sowieckiej granicy na Sanie Przemysł rozdzielony został na dwie części i stąd to prawobrzeżna część miasta (będąca pod okupacją sowiecką) w czas budowy struktur organizacyjnych ZWZ, znalazła się w strefie oddziaływania ośrodka lwowskiego, a co za tym idzie już w 1939 r. w strukturze tejże organizacji widniał okręg przemyski, który jednak (niewątpliwie w następstwie aresztowań i deportacji) nie rozwinął się. Diametralnie inna była sytuacja na obszarze lewobrzeżnej części miasta, która była pod okupacją niemiecką, gdzie konspiracja zbrojna związana została z okręgiem krakowskim, w obrębie którego istniał też obwód przemyski, który po uderzeniu niemieckim na ZSSR w 1941 r., wszczął swe oddziaływanie nie tylko na teren prawobrzeżnej części miasta i obszar dowojennego pow. przemyskiego, którego część była pod okupacją sowiecką, ale też i na teren mościskiego obwodu, który organizacyjnie wchodził w skład inspektoratu zachodniego, w obrębie którego, prócz tegoż, znajdował się również obwód jaworowski, gródecki i rudecki, co nie równoznaczne z tym, iż zasięg ich oddziaływania pokrywał się z granicami obszarów przedwojennych powiatów Jaworów, Gródek Jagielloński, Mościska i Rudki. Mało, a rzecz trzeba, iż na obszarze tychże obwodów struktury organizacyjne AK nie wszędzie jednak się rozwinęły, a złożyło się na to szereg przyczyn, które po części zostały w pracy ukazane. W znikomym natomiast stopniu ukazane zostały losy ludności polskiej i problemy związane z budową struktur polskiego podziemia w czas pierwszej okupacji sowieckiej, a gdy znów chodzi o lata okupacji niemieckiej, to też nie jednak je ukazano, ale tak w jednym i w drugim wypadku uwarunkowane to było w głównej mierze stanem bazy źródłowej, na którą składały się materiały archiwalne i źródła wywołane, które przechowywane są przez instytucje publiczne i osoby prywatne, w tym i przez Autora, który zebrał liczne relacje różnych osób, ale tych „Bibliografia” nie uzewnętrznia,

¹ Tytuły ich brzmią następująco: 1) „Komenda Inspektoratu Zachodniego. Oddział dyspozycyjny >Rysy< w Przemysłu”, 2) „Obwód I Gródek Jagielloński”, 3) „Oddział leśny 8. kompania 26. p.p. ppor. >Andrzeja Ćwikły<”, 4) „Obwód II Mościska”, 5) „Oddział leśny 6. kompania 26. p.p. kpt >Lecha<”, 6) „Obwód III Jaworów”, 7) „Obwód IV Rudki-Komarno. Oddział leśny 10. kompania 26. p.p. ppor. >Brytana<”, 8) „Akcja >Burza< w Inspektoracie Zachodnim”, 9) „Marsz na odsiecz Warszawy”, 10) „W oddziałach leśnych >Warta< na Rzeszowszczyźnie”, które na dobre można by było sformułować zwięźlej i prościej.

a ujawniają je dopiero treści przypisów, co jednym z jej mankamentów. Nie wykazano w niej też pewnych opracowań opublikowanych i nie opublikowanych, które wyzierają z przypisów na s. 14, 32, 83 i 180. Gdy zaś chodzi o opracowania nie opublikowane, to gros z nich znajduje się w posiadaniu Autora, a zatem pozostają poza zasięgiem jakiejkolwiek kontroli i stąd zdani jesteśmy jeno wierzyć na słowo, iż zostały one właściwie wykorzystane, a tu rękojmi brak. Wystarczy przejrzeć przypisy i skontrolować zapisy dotyczące pozycji opublikowanych, by przekonać się, iż nie zostały one należycie wykorzystane, a dane do przypisów sumiennie naniesione. To oczywiście problem nie nowy. Podnoszę go tu jednak z uwagi na odnotowaną tu kwestię wykorzystywania materiałów znajdujących się w posiadaniu Autora. Rzec też trzeba, iż Jerzy Węgierski, powołując się na opracowania nie opublikowane, w tym i na własne, nie zaznaczał, iż są to pozycje, które traktować należy na prawach rękopisów, a co za tym idzie (śledząc dane zawarte w przypisach) odnosi się wrażenie, iż są to publikacje, a w ogóle pod znakiem zapytania postawić należy sens powoływania się (z przytaczaniem nawet stron) na pozycje własne będące w „przygotowaniu”, opracowane przed laty ale nie oddane do druku, czy nawet złożone „do druku” (patrz s. 211) skoro brak jakiejkolwiek możliwości skontrolowania ich zawartości.

Jerzy Węgierski był żołnierzem Armii Krajowej okręgu lwowskiego i stąd to jego wieloletnie zainteresowanie tą problematyką, w tym i losami ludzi, którzy tkwili w strukturach organizacyjnych różnych szczebli polskiego podziemia, a których relacje i opracowania stały się w znaczącym stopniu budulcem faktograficznym tej i innych jego prac, w tym i dotyczących okręgu stanisławowskiego i tarnopolskiego, ale patrząc na prace te nie można prze-mykać oczu i nie dostrzegać rozlicznych ich mankamentów², które bez trudu można z nich wyłowić³, a co za tym idzie nie mogą być one wzorem⁴ przy opracowaniu dziejów innych okręgów AK-owskich, gdyż są prace lepsze

² Patrz: łączne omówienie i zrecenzowanie kilku prac Jerzego Węgierskiego: Z. Piasecki, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, R. XXXIX, 1994 nr 4, s. 240-241; R. Terlecki, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, R. IV, 1995, nr 6, s. 255-257; G. Mazur, „Studia Rzeszowskie”, t. III, 1996, s. 235-240.

³ Dorobek Autora jest mi znany, a kilku jego pracom przyjrzałem się nieco bliżej – patrz: S.F. Gajerski, rec.: Jerzy Węgierski, *Armia Krajowa w Zagłębiu Naftowym i na Samborszczyźnie*, Kraków 1993, „Przemyskie Zapiski Historyczne”, t. VIII-IX, 1993, s. 288-294; tenże, rec.: Jerzy Węgierski, *Armia Krajowa – oddziały leśne 19. pułku piechoty*, Kraków 1993, „Rocznik Lubaczowski”, t. VI, s. 155-171, oraz inne.

⁴ Grzegorz Mazur, po łącznym zrecenzowaniu ośmiu prac Jerzego Węgierskiego, tak na zakończenie stwierdził: „Należałoby życzyć innym regionom w kraju, innym dawnym okręgom AK, aby posiadały równie dokładnych i pracowitych dziejopisów, (gdyż wówczas – SFG) wiele istotnych, (oraz – SFG) ważnych szczegółów udałooby się w ten sposób oddalić od zapomnienia”.

i godniejsze szczególniejszego zainteresowania w tym zakresie⁵. Pozycja niniejsza też nie jest wolna od różnorodnych mankamentów, w tym i o charakterze warsztatowym, ale tych szerzej podnosić nie będę, ale za celowe uważam nadmienić, iż w pracy tej też nie zostały uwypuklone kwestie dotyczące struktur administracyjnych wprowadzonych w czas okupacji sowieckiej i niemieckiej, acz sprawy to istotne przy omawianiu różnych kwestii, gdyż tylko na tym tle wnikliwiej można ukazać i ocenić wszelkie ewenementy organizacyjne konspiracji polskiej, które w pracy tej zostały zasygnalizowane.

W pracy poza ogólnikowymi wzmiankami (s. 8 i 104) na temat aresztowań i deportacji przeprowadzonych przez Sowietów, brak szerszych danych na ten temat, acz kwestie te wycisnęły niewątpliwie swe piętno na zmniejszenie i zastraszenie ludności polskiej w latach 1939-1941⁶. Brak też mowy o poborze do wojska sowieckiego i wysyłaniu na przymusowe roboty do III Rzeszy, o stosunku okupantów do kościoła katolickiego i roli rzymskokatolickiego duchowieństwa w podtrzymywaniu ludności polskiej na duchu⁷. Można też było wspomnieć o innych sprawach⁸, w tym i o stosunku Żydów do Polaków w czas okupacji sowieckiej⁹, a jest natomiast w pracy mowa (s.108) o założeniu przez Niemców getta dla Żydów w Jaworowie i o jego likwidacji, acz kwestia ta z omawianą w pracy problematyką nie miała właściwie żadnego związku. Szerszego natomiast wyłożenia i udokumentowania domagała się m.in. kwestia struktur AK na terenie obwodu jaworowskiego,

⁵ Myślę, że pewien wzór w tym zakresie mogą stanowić prace Ireneusza Cabana, który od 1965 r. prowadził badania nad dziejami lubelskiego okręgu – patrz: m.in. I. Caban, *Działalność zbrojna oddziałów partyzanckich AK 8 pp Leg.*, Lublin 1992; tenże, *Oddziały partyzanckie AK 15 pp „Wilków”*, Lublin 1994; tenże, *Oddziały Armii Krajowej 7 pułku piechoty Legionów*, Lublin 1994; tenże, *8 pułk piechoty Legionów Armii Krajowej. Organizacja i działania bojowe*, Warszawa 1994; tenże, *Ludzie lubelskiego okręgu Armii Krajowej*, Lublin 1995; tenże, *Okręg Armii Krajowej Lublin*, Lublin 1996.

⁶ Patrz: m.in. Z.S. Siemaszko, *W sowieckim osaczeniu*, [Warszawa 1991], s. 83-100; „W czterdziestym nas Matko na Sybir zesłali”. *Polska a Rosja 1939-42*, Wybór i opracowanie Jan Tomasz Gross i Irena Grudzińska-Gross, [Warszawa 1989], s. 105-110. Z nowszych publikacji godna tu odnotowania: A. Gurjanow, *Cztery deportacje 1940-41*, „Karta”, 1994 nr 12, s. 132.

⁷ Patrz: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*. Praca zbiorowa pod redakcją ks. Zygmunta Zielińskiego, Katowice 1992, s. 176-179, 435-441.

⁸ Sprawą godną odnotowania była na pewno kwestia sowieckich obozów, w których przetrzymywano polskich jeńców i na omawianym przez Autora terenie – patrz: Z. Schneigert, *Obozy NKWD jeńców polskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1941*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, R. XXXVII, 1992, nr 4, s. 120-121, 127; Z.S. Siemaszko, op. cit., s. 45-47.

⁹ O postawie młodzieży żydowskiej w Wielkich Oczach – patrz: „W czterdziestym nas Matko na Sybir zesłali”, s. 29.

w tym i w Wielkich Oczach, o których i tym razem¹⁰ są jeno na s. 6, 108, 109, 123 i 127 drobne wzmianki istoty problemu nie rozwiązujące, ale raczej zaciemniające go, co nie dziwi, gdyż Autor na ogół stroni od faktograficznego i problemowego uściślenia danych, a co za tym idzie sprawa konspiracji w Wielkich Oczach pozostaje nadal otwartą, oczekującą na uściślenie i szersze wyłożenie.

W recenzowanej tu pracy brak również jednoznacznie jasnej linii przewodniej tematu i logicznej wykładni materiału faktograficznego i stąd z trudem daje się utrzymać tok myślenia Autora, który wprowadzając do tekstu różnorodne cytaty i różnorodne dane dotyczące wymienianych przez się osób przyczynił się do rozmycia i zaciemnienia odtwarzanego przez się obrazu dziejów inspektoratu zachodniego, a zatem tekst pracy należało uściślić, a cytaty ograniczyć i umiejętnie wpleść do zasadniczego zrębu pracy. Część z nich z powodzeniem można było przenieść do przypisów. Tam też należało umieścić pewne dane dotyczące różnych osób, by tekst pracy był bardziej zwarty i przejrzysty, by nie robił wrażenia, iż materiał został pochopnie zebrany i chaotycznie wyłożony, bo to razi. Razi też w cytowanych tekstach czas „*praesens historicum*” i razi w nich niehistoryczne określenia i tak np. na s. 156 mowa jest, mając na uwadze 1944 r., o oddziale „wojsk rosyjskich” i o spotkaniu z marszałkiem „wojsk rosyjskich”. To oczywiście nie jedyny wypadek i nie jedyny problem, bo w cytowanym na s. 153-157 tekście na przemian używane są dwojaki określenia odnoszące się do sił zbrojnych jednego z naszych wrogów (są wzmianki na temat „wojsk radzieckich” i „wojsk rosyjskich”), acz sam Autor używał określenia „wojsk sowieckich” (s. 147). Pisał też o „sowieckiej okupacji” (s. 9). i o planowanych akcjach „w związku z ofensywą sowiecką” (s. 41). Na s. 56 są wzmianki na temat „oddziału partyzanckiego sowieckiego” i „dwóch zwiadowców sowieckich”, a dalej mowa jest na temat „dwu żołnierzy sowieckich” (s. 86), „skoczków sowieckich” (s. 142), „władz sowieckich” (s. 176) itp., ale zamiast podać „Związek Sowiecki” jest (s. 142 i 182) „Związek Radziecki”, czy miast posługiwać się skrótem „ZSSR” jest (s. 20, 146, 178, 200) „ZSRR”, co razi, bo te kwestie domagały się również ujednolicenia. Należało pisać „wyznania rzymskokatolickiego” a nie „rzymsko-katolickiego” (s. 107) i nie „greckokatolickiego” (s. 72, 131) a „greckokatolickiego”. Wymieniona na s. 167 9 DP AK nie była to dywizja „lubelska” a „podlaska”¹¹, a za „lubelską” uważać należy 3 DP Leg. AK, którą odtwarzać miał inspektorat rejonowy Chełm,

¹⁰ Patrz: J. Węgierski, *Armia Krajowa – oddziały leśne 19. pułku piechoty*, Kraków 1993, s. 100 i 116.

¹¹ Patrz: J. Sroka, *9 Podlaska Dywizja Piechoty Armii Krajowej*, Biała Podlaska 1995.

Lublin i Zamość¹². Na s. 151 wzmianka o tym, że 24 VII 1944 r. wjechał do Rodatycz sowiecki „motocykl z ckm-em na przyczepie”, a na s. 153 podano znów, że podczas przesuwania się oddziałów AK-owskich przez Pakość „ostrzelano ich z wieży cerkiewnej”, co jeszcze raz wypada mi sprostować¹³ stwierdzając, iż świątynie obrządku greckokatolickiego wież nie posiadają, a gdy zaś chodzi o ów „motocykl”, to „na przyczepie” miał on na pewno rkm, co Autorowi z autopsji powinno być znane. Zgrupowanie partyzantki sowieckiej pod dowództwem gen. Sydora Kowpaka doszło aż w Karpaty i tam został on ranny, a co za tym idzie na s. 65 w przypisie 16 sprawa „kowpakowców” nie została właściwie wyjaśniona. W dniu 2 IX 1945 r. podjęto w Warszawie decyzję o utworzeniu Ruchu Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niepodległość”, a więc w skrócie WiN. Wkrótce jednak występujące w nazwie organizacji słowo „Niepodległość” zastąpione zostało słowem „Niezawisłość”¹⁴, a zatem na s. 201 nieścisłą jest informacja, iż „2 września (...) spotkało się kilku oficerów”, którzy powołali nową organizację i na tym to „zebraniu” postanowiono, że będzie to >Wolność i Niezawisłość<. Dalej! Na tejże samej stronie mówiąc o organizowaniu struktur WiN-u na Dolnym Śląsku Jerzy Węgierski podał, iż utworzony tam okręg obejmował też „południową część województwa zielonogórskiego”, co znów mylne, bo takowego województwa wówczas nie było. Na s. 178, mówiąc o aresztowanych przez NKWD oficerach AK podano, że wpierw zawieziono ich „do obozu w Bakończycach koło Przemyśla”, a następnie „– jako internowanych – wywieziono w głąb” ZSSR, „do obozu internowanych żołnierzy AK w Riazaniu” (s. 204), gdzie (jak dalej tam napisano) „internowani rozpoczęli głodówkę” i tu istotny problem dla historyków: jak należy określać status prawny żołnierzy AK osadzonych w sowieckich łagrach, gdzie gorzej ich traktowano od żołnierzy Wehrmachtu; w tej kwestii jednoznaczne i przekonujące stanowisko zajął Jerzy Sroka¹⁵, a co za tym idzie dziwi mnie fakt, iż Jerzy Węgier-

¹² I. Caban, Okręg Armii Krajowej Lublin, s. 60.

¹³ Patrz: S.F. Gajerski, rec.: Jerzy Węgierski, Armia Krajowa – oddziały leśne..., s. 161.

¹⁴ Z. Lazarowicz, WiN o Polskę wolną i niezawisłą, Wrocław 1991, s. 5.

¹⁵ J. Sroka, op. cit., s. 185, w tej kwestii stwierdził m.in.: „Obozy dla więzionych w Związku Sowieckim żołnierzy Armii Krajowej nosiły w zasadzie jedną ogólną nazwę >czasowo zatrzymanych< i dlatego na ich określenie przyjęła się lansowana przez dość długi czas nazwa >internowani w ZSRR<. Tymczasem nazwa ta nie była i nie jest ani prawdziwa, ani właściwa. Obozy te, niektóre z nich o zaostrzonym rygorze, były typowymi >łagrami< czyli miejscami odosobnienia, mającymi raczej charakter hitlerowskich więzień i obozów koncentracyjnych. Świadczyły o tym wymownie głodowe racje żywnościowe, przymusowa – niewolnicza praca z narzuconymi dziennymi normami wykonawczymi, pozbawienie jakichkolwiek praw, do korespondencji z najbliższą rodziną włącznie, nękające apele i szykany strażników obozowych”, a szczególnie „przykre i poniżające dla Polaków było powierzenie przez władze obozowe funkcji wewnątrzobo-

ski, który też przeszedł przez sowieckie łagry, tak kurtuazyjnie o nich się wyrażał!

Recenzowaną pozycję przeczytałem z dużym zainteresowaniem, gdyż pewne kwestie były mi już wcześniej znane z relacji oraz udostępnionych mi materiałów przez Jana Orfina z Przemyśla i Tadeusza Piotra Kosińskiego z Warszawy. Ciekaw też byłem jak ukazany zostanie problem AK na terenie obwodu jaworowskiego, a w szczególności jak ostatecznie wyłożona zostanie kwestia AK w Wielkich Oczach, ale i tym razem sprawa ta nie została rozwiązana. Ciekaw też byłem, mając na uwadze stosunki polsko-ukraińskie, o których w pracy stosunkowo dość dużo danych, czy podniesiona zostanie sprawa Nastii Wołoszyn, bo jest ona również istotna i ciekawa nie tylko w historii UPA i w dziejach jaworowskiego obwodu AK, ale i w szerszym, ale tej kwestii w recenzowanej pracy nawet nie zamarkowano, acz była ku temu sposobna okazja a sadzę, że historycy ukraińscy, przynajmniej w najbliższym czasie, sprawy tej nie wywloką na swe warsztaty badawcze, a co za tym idzie rzecz można, iż wiele jeszcze spraw oczekiwać będzie na swe uściślenie i wyłożenie. Recenzowaną pozycję traktować więc można jako swoisty zaczyn tejże problematyki, a na finalny produkt trzeba będzie jeszcze trochę poczekać, aż ktoś fachowo do niej się zabierze.

Kończąc swe uwagi uważam za celowe nadmienić o tym, iż dzięki odnalezieniu archiwum oddziałów „Warta” szereg kwestii podniesionych w tej, oraz wcześniejszej pracy¹⁶, udało się już Autorowi uściślić i rozszerzyć¹⁷, co faktem istotnym i godnym szczególniejszej uwagi.

Napomknę też na koniec, iż „Bibliografia” w pracy została tak zestawiona, że ukazuje wpięrow „Archiwalia”, następnie „Publikacje” a w końcu „Opracowania nie publikowane”, o których wcześniej już wyłożyłem swe uwagi. Z kolei zamieszczony został „Spis ilustracji”, które godne szerszego zainteresowania, następnie „Indeks nazwisk” oraz „Skorowidz pseudonimów i kryptonimów”, a odczuwa się brak indeksu geograficznego. Gdy zaś chodzi o „Indeks nazwisk”, to prócz haseł podstawowych zawiera on też hasła pomocnicze, które ułatwiają korzystanie z pracy, ale razi w nim hasło (s. 217) „Buczko Ela”, bo winno tam być „Elżbieta” i tak też imię to winno być po-

zowych jeńcom niemieckim. (...). W niektórych obozach zdarzały się przypadki, że po wieczornym apelu Polakom grano hymn sowiecki, a Niemcom – ich własny. Jeńcy niemieccy mieli prawo do korespondencji, otrzymywali paczki z Czerwonego Krzyża, wychodzili do pracy najczęściej bez konwoju, podczas gdy Polakom w większości obozów, szczególnie tych, grupujących żołnierzy A.K. nie było to dozwolone”.

¹⁶ Patrz: J. Węgierski, Armia Krajowa – oddziały leśne..., s. 140-151.

¹⁷ Patrz: J. Węgierski, Oddziały leśne „Warta” Obszaru Lwów na Rzeszowszczyźnie (wrzesień 1994 – czerwiec 1945), „Zeszyty Historyczne WiN-u”, R. V, 1996, nr 9, s. 17-65; Dokumenty z archiwum „Warty” wybrał i opracował Jerzy Węgierski, tamże, R. VI, 1997, nr 10, s. 189-239.

dawane w tekście (s. 109 i 128) pracy, ale w sumie rzecz można, iż pracę tę należy mieć na uwadze nie tylko w czas dalszych badań nad dziejami inspektoratu zachodniego, ale i inspektoratu przemyskiego, który również oczekuje na swe opracowanie monograficzne.

Stanisław Franciszek Gajerski

Jerzy Sroka, **9 Podlaska Dywizja Piechoty Armii Krajowej**,
Biała Podlaska 1995, ss. 365, il. 234 poza tekstem, aneksów 7

Pozycja (wziąwszy ją do ręki) robi imponujące wrażenie i to nie tylko swymi rozmiarami (format B5), ale przede wszystkim ładunkiem tkanki faktograficznej i ilością opublikowanych w niej autentycznych materiałów źródłowych, a tyczy lubelskiego okręgu Armii Krajowej, któremu w dotychczasowej literaturze przedmiotu poświęcono stosunkowo dość dużo uwagi, przy czym, prócz całościowego ujęcia problematyki, ukazało się szereg prac przyczynkarskich, w których omówiono dzieje poszczególnych inspektoratów, obwodów, rejonów, a nawet i placówek. W innych skupili autorzy swą uwagę na określonych jednostkach¹. To również są cenne pozycje! Cenne też są pozycje odslaniające dzieje pułków piechoty AK, które sformowane zostały na terenie lubelskiego okręgu². Jerzy Sroka jał się szerszego tematu i w recenzowanej pozycji wyłożył przede wszystkim kwestie związane z odtwarzaniem 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK, która obok 3, Lubelskiej Dywizji Piechoty AK, miała być drugą jednostką bojową sformowaną na terenie lubelskiego okręgu, ale w odróżnieniu od tej drugiej, która składała się z trzech pułków piechoty, 7, 8 i 9, 9 PDP AK składała się tylko z dwu, 34 i 35. Sprawa 22 pp AK, który w sile dwu batalionów miał wystawić obwód siedlecki³, nie została jednoznacznie i jasno postawiona⁴ a jest to problem dość istotny⁵

¹ Patrz: np. E. Kurek, *Zaporczycy, 1943-1949*, Lublin 1995, w której ukazana została działalność, pochodzącego z Tarnobrzega Hieronima Kazimierza Dekutowskiego ps. „Zapora”.

² Patrz: I. Caban, *Działalność zbrojna oddziałów partyzanckich AK 8 pp Leg.*, Lublin 1992; tenże, *8 pułk piechoty Legionów Armii Krajowej. Organizacja i działania bojowe*, Warszawa 1994; tenże, *Oddziały Armii Krajowej 7 pułku piechoty Legionów*, Lublin 1994.

³ J. Pawlak, *Powstanie i działalność Komendy Obwodu AK Siedlce „Sowa” – „Jesion” na tle wydarzeń z lat 1939-1944*, (w:) *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały z sesji naukowej KUL, 24-25 IX 1985 r.*, Pod red. Tomasza Strzembosza, Lublin 1993, s. 457.

⁴ Przed wojną w skład 9 DP wchodził też, prócz 34 i 35, również 22 pp, ale w czasie wojny obwód siedlecki nie wchodził w skład okręgu lubelskiego AK. W recenzowanej pozycji Jerzy Sroka na s. 133 podał, że w skład mobilizującej się 9 PDP AK „weszły zawiązki 34 pp AK (...) i 35 pp AK (...) oraz zgrupowanie oddziałów 22 pp AK”, ale dalej, na s. 157, mowa już tylko o tym, że w skład dywizji miały wejść tylko dwa pułki, 34 i 35 oraz oddziały i służby pomocnicze.

⁵ J. Pawlak, op. cit., s. 457 podał, że pułk ten miał wejść w skład 8 DP AK.

biorąc pod uwagę podniesiony przez Jerzego Srokę temat. Przygotowanie jednak tak obszernego opracowania monograficznego poświęconego jednemu związkowi taktycznemu może budzić uzasadnioną satysfakcję, gdyż w dotychczasowej literaturze historycznej odczuwa się nadal brak większej liczby tego typu publikacji. Ma swą monografię 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK⁶ i ma 30 Poleska Dywizja Piechoty AK⁷, ale recenzowana pozycja, w stosunku do tej drugiej imponuje przede wszystkim swymi rozmiarami i zasobem tkanki faktograficznej, co w dużym stopniu związane z tym, iż do dziejów 9 PDP AK zachowało się stosunkowo dość dużo autentycznego materiału źródłowego, a nadto i tym, iż Autorowi udało się zgromadzić spory zasób materiałów wywołanych.

Nadmienić trzeba, iż sformowana 9 PDP AK obejmowała ludzi zakonspirowanych przez AK na terenie obwodu radzyńskiego, bielskiego i łukowskiego, które wchodziły w skład inspektoratu północnego zwanego też radzyńskim. Mało! Rzecz też trzeba, iż na ten teren, tuż przed przejściem frontu, przesuując się na zachód z zamiarem dotarcia do Warszawy, spłynęły też jednostki 30 PDP AK i stąd to pewne kwestie związane z dziejami tychże jednostek zabużańskich przemieszały się z historią 9 PDP AK, co Autor podniósł i uwypuklił.

Jerzy Sroka, rozwijając podniesiony przez się temat, wyłożył go w 4 rozdziałach, których tytuły brzmią: „I. Związek Odwetu (ZO) – Kierownictwo Dywersji (Kedyw)”, „II. Oddziały partyzanckie”, „III. Akcja >Burza<”, oraz „IV. 9. Podlaska Dywizja Piechoty Armii Krajowej”. Poprzedza je słowo „Od autora” dane a zamyka „Zakończenie”, po którym umieszczona została „Kronika wydarzeń” i „Bibliografia”, następnie opublikowane zostały 43 „Dokumenty” i wymienione już „Aneksy”. Na końcu zamieszczony został „Wykaz fotografii”, których wartość źródłowa jest ogromna, ale jakość ich reprodukcji pozwala budzić pewne zastrzeżenia.

W pracy Autor świadomie pominął cały szereg problemów związanych z początkami konspiracji na omawianym terenie, co odczuwa się, a wszedł „z miejsca” w problematykę działalności oddziałów zbrojnych, a należało dać też wprawdzie fundamentalne dane o przedwojennych i okupacyjnych strukturach administracyjnych i strukturach organizacyjnych AK i ich obsadzie personalnej, bo nietrudno dostrzec kontrowersje w tym zakresie⁸. Jerzy Sroka

⁶ M. Fijałka, 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK, Warszawa 1986.

⁷ Z. Gnat-Wieteska, 30 Poleska Dywizja Piechoty Armii Krajowej, Pruszków 1993 (rec.: S.F. Gajerski, „Przemyskie Zapiski-Historyczne” (dalej: PZH) t. X, Przemyśl 1994, s. 307-312).

⁸ C. Bardzik, Rejon II obwodu AK Radzyń Podlaski (placówka Parczew), (w:) Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały z sesji naukowej KUL, 24-25 IX 1985 r. pod red. Tomasza Strzembosza, Lublin 1993, s. 373-379, uwypuklił kwestię przynależności Parczewa do obwodu radzyńskiego, czego nie

tego nie zrobił. Mało! Nie dotknął też kwestii akcji scaleniowej, podziemia ukraińskiego. Uwypuklona natomiast została mocno postawa Sowietów względem AK podczas przesuwania się frontu i po przejściu frontu, którzy wpierw chwalili Polaków za ich postawę w czas walk z Niemcami a później różnymi sposobami, w tym i kłamstwem i podstępem, doprowadzali do rozbrajania oddziałów AK-owskich i aresztowania przede wszystkim kadry oficerskiej, a szeregowych starano się wciągnąć do „Armii Berlinga”. Te sprawy zostały ukazane na szerokim tle. Autor wspominał o tym jak Sowieci traktowali AK-owców na terenach zabużańskich. „Metody likwidacji AK nie były jednolite”, acz, jak stwierdził (s. 161) Autor, były „bardzo do siebie podobne”, co istotne i co warto mieć na uwadze badając dzieje AK na innych terenach, na które weszli Sowieci w 1944 r. Gdy chodzi o teren inspektoratu radzymińskiego, to wpierw nastąpiło tam „nagłe rozbrojenie oddziałów 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK w Skrobowie (druga połowa lipca 1944 r.), a równocześnie, co ciekawe ze względu na taktyczne rozwiązywanie tych kwestii, „sowieckie władze wojskowe pozwoliły w dniach od 30 lipca do 11 sierpnia 1944 r. przeprowadzić prawie pełną mobilizację 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK” tolerując przy tym istnienie „komendy miasta w Białej Podlaskiej, Międzyrzeczu Podlaskim i Radzynie Podlaskim. Ponadto Sowieci nie przystąpili również w tymże okresie (co ciekawe i ważne – SFG) do rozbrajania oddziałów 30 Poleskiej Dywizji Piechoty AK, kwaterujących w wioskach Brabanów i Julków w pobliżu Białej Podlaskiej” (s. 133). Fakt ten Jerzemu Sroce wydał się „dziwnym i niezrozumiałym”. Mało! Autor ukazał inne jeszcze problemy. Na s. 163 stwierdził, że w „tym samym czasie, tj. od 2 do 10 sierpnia 1944 r., kiedy trwało systematyczne rozbrajanie i rozwiązywanie oddziałów 7 pp, 8 pp i 9 pp z 3 Lubelskiej Dywizji Piechoty AK, bataliony 34 pp i 35 pp z 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK stacjonowały w swych polowych garnizonach w okolicy Białej Podlaskiej, Międzyrzecza Podlaskiego i Radzyna Podlaskiego. (Mało! – SFG) Sprawnie działały komendy miast, pełniąc ze strażą bezpieczeństwa i plutonami swej obrony miejską służbę garnizonową, rejestrując m.in. wciąż zgłaszających się ochotników do służby w oddziałach AK”. Sytuacja takowa trwała jednak do pewnego momentu, do pewnej chwili, ale kiedy rozmowy „prowadzone w dniach 2-4 sierpnia 1944 r. przez (dowódcę 9 PDP AK – SFG) gen. bryg. Ludwika Bitnera i dowódców: 34 pp (ppłk Stefan Drewnowski) i 35 pp (ppłk Konstanty Witkowski) z gen. lejtn. Nikołajem Gusiewem i jego oficerami w sprawie podporządkowania 9 PDP AK władzy PKWN i wcielenia żołnierzy dywizji do szeregów armii Berlinga nie przyniosły, oczekiwanych przez władze sowieckie wyników”, w następstwie „kategorycznej odmowy wykonania poleceń dyktowa-

potwierdził I. Caban, Ludzie lubelskiego okręgu Armii Krajowej, Lublin 1995, s. 282-283.

nych dowódców AK przez sowieckiego generała i jego oficerów – losy 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK zostały przesądzone”. Nastąpiło rozbrownienie dywizji i nastąpiły aresztowania i takie to były realia „kształtowania się władzy ludowej w Polsce” na terenach „wyzwolonych” przez Armię Czerwoną.

W pracy moc szczegółów!

Autor, były żołnierz Armii Krajowej, a później ROAK i WiN, z wykształcenia prawnik i ekonomista, od z górą 40 lat gromadził różnorodne materiały dotyczące lat wojny i okupacji na obszarze wchodzącym w skład inspektoratu radzyńskiego, a owocem tego liczne publikacje. Recenzowana pozycja w jego zamysle miała być częścią szerszego opracowania poświęconego dziejom ZWZ-AK na tym terenie. Fundamentem niniejszego opracowania były różnorodne źródła rękopiśmienne i publikowane, wspomnienia i relacje różnych osób, a nadto różnorodne opracowania monograficzne i przyczynkarskie, które jednak zestawione zostały niewłaściwie, bo choć wymieniono je, biorąc pod uwagę nazwiska ich autorów w porządku alfabetycznym, ale przed nazwiskami podane wpierw zostały imiona, co niewłaściwe, co razi i utrudnia korzystanie, z czym po raz pierwszy spotkałem się! „Archiwalia” również nie zostały właściwie wykazane, bo podano jeno: 1. „Studium Polski Podziemnej – Londyn”, 2. „Zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie”, 3. „Zbiory Muzeum Okręgowego w Białej Podlaskiej”, oraz 4. „Zbiory własne autora” i te jeno na s. 222-229 dokładnie zostały wymienione, a gdy chodzi o archiwalia, które przechowywane są w trzech wymienionych placówkach naukowych, to brak o nich bliższych danych. „Zbiory własne autora” są imponujące i z nich Jerzy Sroka pełnymi garściami korzystał, ale z uwagi na to, iż pozostają one poza wszelką kontrolą nie pozostaje nic innego jak wierzyć Autorowi na słowo, że właściwie i w pełni wykorzystał zawarty w nich materiał faktograficzny.

Przypisy umieszczone zostały dopiero przy końcu każdego rozdziału, co utrudnia korzystanie z nich. Mało! Rzec też trzeba, iż nietrudno dostrzec, iż Autor nie posiadał dostatecznych umiejętności odnotowywania danych w przypisach, do których z powodzeniem można też było przenieść pewne treści, które wprowadzone zostały do zasadniczego zrzębu pracy, by uczynić go bardziej zwartym i przejrzystym i tym to m.in. sposobem można było „wygospodarować” nieco miejsca na podanie fundamentalnych danych o strukturach administracyjnych, początkach konspiracji i strukturach organizacyjnych AK na terenie radzyńskiego inspektoratu AK.

Korzystanie z pracy utrudnia też brak indeksu nazwisk i pseudonimów, oraz indeksu nazw geograficznych, a nadto daje się też odczuć brak mapek, na których wiele kwestii można było nanieść. Cennymi natomiast są opublikowane źródła i dane zestawione w aneksach. Razi natomiast konstrukcja wewnętrzna pracy, która w stosunku do jej tytułu, nie jest adekwatna. Patrząc

już na „Spis treści” nietrudno dostrzec, iż rozdział IV brzmi identycznie jak tytuł pracy, a mógłby z powodzeniem brzmieć np. „Organizacja 9 Podlaskiej Dywizji Piechoty AK”. W rozdziale I winien być natomiast wyłożony szerszy materiał i stąd zatytułowałbym go „Radzyński inspektorat AK” lub „Inspektorat północny AK”, a problemy dotyczące Związku Odwetu czy później Kedywu z powodzeniem można by było w nim zamieścić. To nie wszystko! Uważam, iż praca winna też mieć jeszcze rozdział V, w którym by zostały podniesione kwestie związane z uwięzieniem żołnierzy AK przez Sowieców i okoliczności ponownego zejścia do podziemia struktur organizacyjnych AK, a całość zakończyć na rozwiązaniu AK, bo w obecnym schemacie pracy tego brak, a sprawy to istotne i nie marginalne bacząc na problemy związane z dalszą konspiracją i walką narodu z nowym okupantem.

Problemy te podniosłem z uwagi na to, iż Autor przymierzał się do wznowienia nakładu i stąd uważałem, iż byłaby to okazja, by niniejszą pracę nie tylko uściślić danymi faktograficznymi, ale i wewnętrznie ją udoskonalić, by była istotnie cennym przyczynkiem do odtworzenia całości dziejów Armii Krajowej w czas jednej i drugiej okupacji. Stąd uznałem też za celowe zwrócić uwagę na pewne prace⁹, które mogły okazać się przydatne do uściślenia pewnych danych, ale Autor nagle zmarł.

Uznałem też za celowe zwrócić uwagę na inne kwestie!

W pracy razi nieadekwatna a nawet w pewnym stopniu obraźliwa nazwa „granatowi policjanci” (s. 80, 209) itp. (s. 198, 203), gdyż z wielu z nich wiernie służyło sprawie polskiej tkwiąc w szeregach AK, co też istotne, a należało podać „funkcjonariusze Policji Polskiej”, „policjanta Policji Polskiej” itp. Razi też zwrot dotyczący „hitlerowskich więzień” (s. 185) czy określenie „stalinowskie represje” (s. 187) miast podać „niemieckich więzień” czy „sowieckie represje”. Mało! Razi mnie też używanie w opracowaniu historycznym czasu „praesens historicum”¹⁰ i częste „podpieranie się” przez Autora (wprowadzając do zasadniczego zrębu pracy cytaty źródłowe czy przytaczając czyjeś relacje) zwrotami tego rodzaju: „I. Caban i Z. Mańkowski podają” (s. 40), „W raporcie wymienia się jeszcze” (s. 46), „Oto fragment tejże relacji” (s. 49) czy „Oto tekst tego zapisu” (s. 50), „Jak podaje w swej relacji” (s. 108), „Zdaniem Jana Ciechanowskiego” (s. 137), „tak oto pisał w swych wspomnieniach” (s. 187) itp.

⁹ I. Caban, Polacy internowani w ZSRR w latach 1944-1947. Transporty i obozy, Lublin 1990; J. Ślaski, Skrobów. Dzieje obozu NKWD dla żołnierzy AK 1944-1945, Warszawa 1990; K.A. Tochman, Cichociemny z Izdebek. Kapitan Michał Fijałka (1915-1983), Brzozów 1993; tenże, Słownik biograficzny cichociemnych, t. I, Oleśnica 1994; T. Zenczykowski, Polska Lubelska 1944, Paryż 1987.

¹⁰ „Dowódcy patroli podrywają swych ludzi do szturmu”... (s. 25), „Samolot zniża się i schodzi na skraj zrutowiska” (s. 44), „Zbliża się godzina 20.00”... (s. 61), „Nad Jeziorami rośnie morze ognia” (s. 65) itd.

Niepotrzebnie w pracy bez mała każdorazowo przy słowie „Liegenschaft” podane zostało wyjaśnienie, że był to majątek ziemski „pod przymusowym zarządem niemieckim” – patrz s. 16, 35, 78, 196, 200, 206, 208. Słowo „Panzerfaust” winno być napisane dużą literą¹¹, a nie małą jak na s. 35. Dalej! Odnosnie broni, o jakiej na s. 34 i 35 mowa. Nie było MP-44, a był MP-43, którego pierwowzorem był MK-42 (H)¹². Nie było też MP-42, a był MP-40. Był też MP-41, ale ten był mniej popularny. Miał on kolbę drewnianą, a MP-40 miał kolbę metalową składaną¹³ i ten to niewątpliwie pistolet maszynowy miał na uwadze Autor. Niemieckie karabiny maszynowe MG-34, jak podał Jerzy Sroka, „zwane były w partyzanckiej gwarze >sukami<”, co ciekawym przyczynkiem dla interesujących się partyzancką gwarą, ale to nie jedyna ich nazwa. Spotkałem się z określeniem „byk”¹⁴, a gdy zaś chodzi o „dawne polskie” rkm-y, o których też tam mowa, to określano je znów nazwą „świstawka”.

Problem znaczenia tego typu wyrazów jak „Rosja”, „Związek Radziecki”, „Związek Sowiecki” itp.!

W pracy wspomniano o przekazaniu „amerykańskich lotników sowieckiemu dowódcy” (s. 57), wymieniono „wojska sowieckie” (s. 119) i napomknęto o spotkaniu „z żołnierzami sowieckimi” (s. 128) oraz udzieleniu „sowieckim partyzantom wsparcia” (s. 202) itp. Wymienieni też zostali „Sowieci” (s. 130), „Sowiety” (s. 132) i mowa jest o „Związku Sowieckim” (s. 184-187), a na s. 107 napomknęto na temat „Związku Radzieckiego”, co należało ujednolicić. Na s. 135 znów wzmianka na temat „wojsk radzieckich”, a powszechnie mowa jest o „ZSRR” (s. 54 i dalej) miast „ZSSR”, a więc Związek Socjalistycznych Sowieckich Republik. Ba, mało tego! Na s. 106 mowa jest o działaniach „zbrojnych przeciwko Rosjanom (Armii Czerwonej), wkraczającym na ziemię polskie” w 1944 r. (miast podać Sowieci), a na s. 135 znów wzmianka o tym, że „Rosjanom pozostają tylko dwa sprawne czołgi” miast stwierdzić, że „Sowieciom pozostały tylko dwa sprawne czołgi”.

Woj. „rzeszowskiego”, o jakim wzmianka na s. 186, formalnie w 1944 r. nie było¹⁵, a zatem informacja ta nieścisła i nieścisła w opracowaniu historycznym jest też wzmianka o „Rzeszowszczyźnie” jaka widnieje na s. 137.

¹¹ W. Kornijenko, *Uzbrojenie Wehrmachtu i Waffen SS*, Białystok 1993, s. 160-162.

¹² Tamże, s. 27-32.

¹³ Tamże, s. 16-27.

¹⁴ S.F. Gajerski, rec.: Wadim Kornijenko, *Uzbrojenie Wehrmachtu i Waffen SS*, Białystok 1993, PZH, t. VIII-IX, Przemyśl 1993, s. 305.

¹⁵ Patrz: S.F. Gajerski, *Struktury organizacyjne ZWZ i oddziały partyzanckie AK na terenie obszaru przedwojennego powiatu lubaczowskiego. Przyczynek do dziejów okręgu krakowskiego, lubelskiego i łwowskiego*, „Dzieje Najnowsze” R. XVIII, 1986, nr 2, s. 158-159.

Mowa tam też i o „Lubelszczyźnie”, acz to również pojęcie nieadekwatne, bo nie wiadomo praktycznie jaki konkretnie teren pod tym pojęciem się kryje. Na s. 152 mowa o „południowej Lubelszczyźnie”, co znów kontrowersyjne, bo w innych publikacjach pod tym pojęciem kryje się „Zamojszczyzna”, które to pojęcie też nie jest jednoznaczne¹⁶. Na s. 109, jako przeciwstawne sobie, wymieniono „tereny Lubelszczyzny i południowego Podlasia”, ale czy de facto obszar „południowego Podlasia” to nie równoznaczne z pojęciem „północna Lubelszczyzna” – z takich to właśnie m.in. powodów jestem zdecydowanym przeciwnikiem stosowania w pracach historycznych nieadekwatnych nazw. Mało! Jestem też przeciwnikiem posługiwania się w zasadniczym zrębie pracy współczesnymi nazwami administracyjnymi. Stąd razi mnie w recenzowanej pozycji informacja podana na s. 53, gdzie mowa o „zdobyciu tajemnicy rakiety balistycznej V-2 w okolicy Sarnak, (która to miejscowość leży – SFG) w obecnym województwie białkopodlaskim”.

Jeśli już jestem przy kwestii wydarcia Niemcom tajemnicy o V-2, to godzi mi się tu jeszcze wspomnieć o tym, że w Sarnakach, w czas gdy Niemcy przeprowadzali swe doświadczenia z tą nową bronią mieszkał, pochodzący z Cieszanowa, gdzie w 1941 r. został aresztowany, ppor. rez. inż. Tadeusz Kordzik. Pracował w tamtejszym młynie parowym jako zwykły robotnik pod nazwiskiem „Pawłowicz” i on to pierwszy zwrócił uwagę na tajemnicze wybuchy, o których natychmiast powiadomił brata swego mjr dr Mariana Kordzika, który mieszkał i pracował w Siedlcach i związany był z tamtejszą ekspozyturą wywiadu AK. Szczegół to drobny, ale bardzo istotny z uwagi na to, iż w szerszej literaturze przedmiotu brak na ten temat jednoznacznej informacji¹⁷.

Na s. 143 wymienił Autor miejscowości położone na terenie lubelskiego okręgu AK, w których ustanowiono „administrację z ramienia Delegatury Rządu na Kraj”, ale pominięty został Tomaszów Lubelski¹⁸. Szczegół to znów drobny w skali szerszej, ale istotny mając na uwadze obszar północnej części przedwojennego pow. lubaczowskiego, który w tym czasie wchodził

¹⁶ Patrz: S.F. Gajerski, rec.: Zygmunt Mańkowski, *Miedzy Wisłą a Bugiem*, 1939-1944. Studium o polityce okupanta i postawach społeczeństwa, Wyd. II, Lublin 1982, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” (dalej: RH-A), t. II, Przemyśl 1985, s. 178; tenże, rec.: Jerzy Markiewicz, *Partyzancki kraj*, wyd. II, Lublin 1985, „Rocznik Zamojski”, t. II, Zamość 1988, s. 216-217; tenże, rec.: *Chłopi w obronie Zamojszczyzny*, Sesja popularnonaukowa w 40 rocznicę walk Batalionów Chłopskich. Zamość 2-3 II 1983 r., Pod red. Janusza Gmitruka i Zygmunta Mańkowskiego, Warszawa 1985, RH-A, t. VI, Przemyśl 1989, s. 176.

¹⁷ Patrz: S.F. Gajerski, *Struktury organizacyjne...*, s. 167-168.

¹⁸ M.A. Stawecki, *Smocza Jama*, Tomaszów Lubelski 1992, s. 9-10, 17, 20-22.

w skład pow. tomaszowskiego i podlegał ich jurysdykcji¹⁹. Wymieniony na s. 207 „kapelan AK ks. N.N. ps. >Mrówka<”, to według Ireneusza Cabana²⁰ kapelan łukowskiego obwodu znany jeno z nazwiska jako Zaremba. Na s. 111 winno być „podać” a nie „podać”, na s. 185, miast „funkcje” jest „funkcję”, a na s. 263 zamiast „gospodarczym” jest „dospodarczym”, co traktować należy jako pozostałości niedokładnej korekty drukowanego tekstu.

Stwierdzić jednak należy, iż Jerzy Sroka (s. 185-186) bardzo mocno i jednoznacznie sklasyfikował obozy „dla uwięzionych w Związku Sowieckim żołnierzy Armii Krajowej (które – SFG) nosiły w zasadzie jedną ogólną nazwę >czasowo zatrzymanych< i dlatego na ich określenie przyjęła się lansowana przez dość długi czas nazwa >internowani w ZSRR²¹. Tymczasem nazwa ta nie była i nie jest ani prawdziwa ani właściwa. Obozy te, niektóre z nich o zaostrzonym rygorze, były typowymi >łagrami< czyli miejscami odosobnienia, mającymi raczej charakter hitlerowskich (sic!), więzień i obozów koncentracyjnych. Świadczyły o tym wymownie głodowe racje żywnościowe, przymusowa – niewolnicza praca z narzuconymi dziennymi normami wykonawczymi, pozbawienie jakichkolwiek praw, do zakazu korespondencji z najbliższą rodziną włącznie, nękające apele i szykany strażników obozowych. (Mało! – SFG) Szczególnie przykre i poniżające dla Polaków było powierzanie przez władze obozowe funkcji wewnątrz-obozowych jeńcom niemieckim. (...) W niektórych obozach zdarzały się przypadki, że po wieczornym apelu Polakom grano hymn sowiecki, a Niemcom – ich własny. Jeńcy niemieccy mieli prawo do korespondencji, otrzymywali paczki z Czerwonego Krzyża, wychodzili do pracy najczęściej bez konwoju, podczas gdy Polakom w większości obozów, szczególnie tych grupujących żołnierzy AK, nie było to dozwolone. Do rzadkości należały obozy >czysto polskie< lub o zdecydowanej przewadze obywateli polskich. Spośród ponad 110 obozów do takich należały: Charków, Riazań, Diagilewo, Dubówka i Kamieńsk, a więc te, w których osadzono żołnierzy Armii Krajowej”. Innych kwestii związanych z tą sprawą, które Autor recenzowanej pozycji podniósł nie przytaczam tu już a te dane, które tu z niej wydobyłem niech starczą na wypuklenie wagi problemu, który winien się doczekać co rychlej szerszego opracowania monograficznego.

Praca Jerzego Sroki, mimo pewnych jej mankamentów, które tu w imię uściślenia zawartych w niej danych podniosłem, zasługuje na szerszą uwagę historyków, a sięgnąć po nią winni ci wszyscy, którzy interesują się dziejami

¹⁹ S.F. Gajerki, *Zarys dziejów Cieszanowa, Przemyśl 1981*, s. 10; tenże, *Zarys dziejów Narola, Przemyśl 1986*, s. 10; tenże, *Struktury organizacyjne...*, s. 157-159.

²⁰ I. Caban, *Ludzie lubelskiego okręgu...*, s. 289-291.

²¹ Patrz: np. J. Łopuski, *Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie (sierpień-grudzień 1944), Wspomnienia i dokumenty, Warszawa 1990*, s. 335.

konspiracji na ziemiach polskich w ogóle, a w szczególności zaś ci, którzy na swe warsztaty badawcze wyłożyli kwestie związane z tzw. „wyzwoleniem” ziem polskich przez Armię Czerwoną w 1944 r. i instalowaniem na tych obszarach PKWN-owskiej administracji. Wydana nakładem własnym Autora trudna jest do zdobycia.

Stanisław Franciszek Gajerski

Z przeszłości Europy Środkowowschodniej,
pod redakcją Jadwigi Hoff, Rzeszów 2002, s. 228

Nakładem Uniwersytetu Rzeszowskiego ukazał się zeszyt naukowy, poświęcony pamięci dra hab. Zbigniewa Frasa (1952-1998), byłego pracownika Uniwersytetu Wrocławskiego. Poświęcił on całe swoje naukowe życie przede wszystkim studiom nad dziejami Galicji. Jak podkreśliła w krótkim wstępie Jadwiga Hoff publikacja jest zbiorem rozpraw przygotowanych przez osoby, które blisko współpracowały z drem hab., Zbigniewem Frasem oraz przez pracowników i doktorantów Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. W ten sposób godnie uczczono pamięć przedwcześnie zmarłego naukowca. Na początku zeszytu zamieszczono życiorys Zbigniewa Frasa pióra Jadwigi Hoff oraz bibliografię prac zmarłego historyka w opracowaniu Urszuli Szymańskiej-Kujawa.

Pierwsza zamieszczona rozprawa autorstwa Stanisława Pijaja nosi tytuł „Polscy reprezentanci w Izbie Wyższej wiedeńskiej Rady Państwa w latach sześćdziesiątych XIX wieku”. Badacz zauważa, że nie ma pracy poświęconej działalności polityków polskich w Izbie Rady Państwa. Pierwszych członków Izby Wyższej nominowano 18 IV 1861 roku. W grupie 56 członków dziedzicznych znalazło się 6 Polaków: Agenor Gołuchowski, Kazimierz Lanczowski, Kajetan Lewicki, Alfred Józef Potocki, Władysław Sangusko i Leon Sapieha. Wśród 39 członków dożywotnich było ich 4: Karol Jabłonowski, Mikołaj Romaszkan, Jan Schindler von Schindelheim i Kazimierz Starzeński. Dodatkowo w tej grupie znalazł się Adolf Teodor Haase superintendent gmin ewangelickich na Bukowinie i w Galicji. Spośród 18 dostojników kościelnych mających prawo zasiadać w Izbie Wyższej 3 pochodziło z Galicji. Byli to: lwowski arcybiskup rzym.-kat. Franciszek Wierchlejski, lwowski arcybiskup ormiańskokatolicki Grzegorz Szymanowicz i lwowski arcybiskup greckokatolicki Grzegorz Jachimowicz. Część z wymienionych postaci należy do osób znanych i nie trzeba ich raczej przedstawiać. W późniejszym okresie nominacji Polaków było niewiele. Dopiero w 1867 roku mianowano 23 nowych członków. Zdając sobie sprawę z faktycznej przewagi Izby Niższej, Polacy zasiadający w Izbie Wyższej zaakceptowali, iż to na barkach Koła Polskiego spoczywa odpowiedzialność za politykę na terenie Wiednia. Współpracowali z Kołem prosząc je o opinie i udzielając jego członkom rad. Polscy reprezentanci w Izbie Panów nie zorganizowali się formalnie i nie wyłonili spośród siebie przywódcy. Autor rozprawy stawia

zarzuty deputowanym polskim, jak brak energii a także umiejętności i to nie tylko prawniczych (kłopoty z językiem niemieckim).

Janusz Gruchała w swoim artykule pt. „Wojciech Dzieduszycki wobec sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej Austro-Węgier (1879-1909)” przypomina tę wybitną osobowość m. in. posła do galicyjskiego Sejmu Krajowego i członka Rady Państwa. Obydwa mandaty sprawował do końca życia. W parlamencie wiedeńskim wielokrotnie wypowiadał się na temat problemów politycznych i narodowościowych monarchii habsburskiej oraz jej polityki zagranicznej. Dzieduszycki jak pisze autor mimo krytycznego stosunku do polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej monarchii brał pod uwagę możliwość rozwiązania przez nią sprawy polskiej. Akceptował on m.in. plan wspólnego austro-węgiersko-japońskiego wystąpienia zbrojnego przeciw Rosji. Warunkiem powodzenia tego planu miało być powstanie w zaborze rosyjskim, co miało przynieść przyłączenie Królestwa Polskiego do Austro-Węgier. Był przewidującym politykiem, bowiem nawoływał do pokojowego zakończenia konfliktu austro-węgiersko-serbskiego i przestrzegał przed jego przekształceniem w konflikt ogólnoswiatowy.

Trzeci z kolei artykuł Waldemara Łazugi dotyczy „Austrii po upadku „rządów polskich” Kazimierza hr. Badeniego i Gabinetowi Paula Gautscha”. Autor interesująco pisze o tym okresie w dziejach monarchii habsburskiej. Gautscha z rezerwą „traktowali konserwatyści i liberałowie, z niechęcią Węgrzy, z pobłażaniem, a nawet Schadenfreunde Polacy, z lekceważeniem i wrogością Czesi, z obojętnością zaś Słoweńcy”. Sądził, że z trudnościami w rządzeniu poradzi sobie dzięki urokowi swojej osobowości, pięknym słowom i znajomości parlamentarnych stosunków. Pomimo, że nie nadawał się do rządzenia państwem trzykrotnie sprawował urząd premiera.

Ciekawy artykuł Adama Galosa dotyczy jubileuszu Kraszewskiego w 1879 roku, który swoimi rozmiarami i znaczeniem wielokrotnie przewyższał inne uroczystości ku czci pisarzy. Autor zauważa, że wraz z przełamywaniem postyczniowej prostracji nastrojów rola obchodów rocznicowych wzrastała i odwoływać się do nich w bliskiej przyszłości będą różne kierunki polityczne.

Niemniej interesujący jest artykuł Pawła Sierzęgi pt. „Centralny Komitet Jubileuszowy w przygotowaniach obchodów 200 rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji”. Ukonstytuowanie komitetu nastąpiło w marcu 1883 r. Prezesem został Adam ks. Sapieha. Wybrano wiceprezesów i komitet wykonawczy, w składzie którego znalazły się znane powszechnie osoby np. posłowie do parlamentu, profesorowie uniwersytetów, księża itp. Dokonania Komitetu Centralnego i jego wkład w promowanie i nadanie uroczystościom cech wspólnych przedstawia się imponująco. W 21 miejscowościach Galicji wmurowano okolicznościowe tablice pamiątkowe, wydano 98 100 egzemplarzy

rycin Kossaka, wydrukowano 3700 sztuk kantaty Mikulego, wybito 500 medali pamiątkowych.

Szósty artykuł dotyczy „Początków działalności spółek oszczędności i pożyczek w okolicy Brzeska” autorstwa Mariana Stolarczyka. Przypomniat on historię powstania Towarzystwa Zaliczkowego w Brzesku, Spółdzielnie Oszczędności i Pożyczek w Jasieniu, Okocimiu, Brzezowcu, Słotwinie i w Jadownikach oraz zasłużonych działaczy.

Dariusz Opaliński w swoim artykule pt. „Polskie dziewiętnastowieczne przewodniki turystyczne – próba definicji” omawia stan badań nad historią polskich przewodników turystycznych. Refleksje zawarte w artykule są efektem doświadczeń zebranych w toku przygotowań dysertacji doktorskiej. Zwrócić należy uwagę na pionierską tematykę badań naukowych autora.

Niezmiernie ciekawym artykułem zatytułowanym „Kobiety w wybranych podręcznikach historii ojczystej drugiej połowy XVIII wieku” Mariola Hoszowska podjęła się badań nad wizerunkiem kobiety, prezentowanym w staropolskich podręcznikach historii.

Również Szczepan Kozak w artykule pt. „Kobieta w Rzeszowie i okolicy w świetle akt notarialnych z okresu galicyjskiego” podjął się badań naukowych w kwestii obecności kobiety w historii. Autor zauważa, że doskonałym źródłem badań nad historią kobiety mogą być akta notarialne. Podjął szczegółową analizę tych dokumentów, sporządzonych przez notariuszy miasta Rzeszowa. Artykuł zaopatrzony jest w liczne tabele (m.in. struktura płci osób zamieszkałych na terenie rzeszowskiego powiatu sądowego, wskaźniki reprezentatywności w dokumentach notarialnych ludności zamieszkałej w Rzeszowie, kobiety jako strony w dokumentach notarialnych, struktura narodowościowa kobiet, grupy zawodowe kobiet zamieszkałych w Rzeszowie i zam. na wsi), mapki, wykresy. W podsumowaniu autor zauważa, że kobiety, które spisywały dokumenty notarialne w II poł. XIX i pocz. XX wieku należały do grona niezależnych, przynajmniej jeśli chodzi o stan posiadania. Najmniej dynamicznie przebiegał proces, który można by nazwać „emancypacją kobiety w źródłach historycznych”. Należy podkreślić, że jest to bardzo interesująca rozprawa i warto ją przeczytać. Przede wszystkim powinni zapoznać się z nią historycy – regionaliści i socjologowie.

W przedostatnim artykule Elżbieta Kościk pisze o „Stanie zdrowotnym społeczeństwa śląskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Wybrane zagadnienia”. Autorka swoje badania naukowe przeprowadziła w oparciu o księgi metrykalne, szczególnie poddała analizie zapisy metryk zgonów jako zjawiska demograficznego.

Zeszyt naukowy zamyka ciekawy artykuł Henryka Cimka pt. „Kwestia politycznego ruchu chłopskiego w myśli politycznej Międzynarodówki Komunistycznej i Międzynarodówki Chłopskiej w latach 1924-1925”.

Podsumowując, zamieszczone artykuły w zeszycie naukowym poświęcone pamięci dr hab. Zbigniewa Frasa są bardzo interesujące nie tylko dla zawodowych historyków. Będą również pomocne w badaniach nad historią regionalną. Wydawnictwo należy uznać za udane nie tylko pod względem treści ale i naukowym. Podkreślić należy dużą staranność wydania i przeprowadzoną korektę. Na zakończenie pozostaje tylko zachęcić do przeczytania tej pozycji.

Andrzej Kazimierz Mielnik

Po mieczu i po kądzieli, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2001, CD-ROM, wymagania sprzętowe: Windows 9x/NT, karta graficzna 800x600

Wydana w 2001 r. przez Naczelną Dyрекję Archiwów Państwowych płyta zatytułowana *Po mieczu i po kądzieli* jest jednym z pierwszych polskich, nielicznych dotąd, archiwalnych wydawnictw elektronicznych. Składa się na nią pięć baz danych zawierających – według zamieszczonego na płycie wprowadzenia – „informacje o źródłach do badań demograficznych i genealogicznych przechowywanych w archiwach państwowych, Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu oraz urzędach stanu cywilnego”. Płyta zawiera ponadto materiał ilustracyjny prezentujący przykłady materiałów archiwalnych będących podstawą sporządzenia zamieszczonych na niej baz.

Na wydawnictwo to warto zwrócić uwagę co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że publikacje elektroniczne ciągle jeszcze nie należą w polskiej archiwistyce do zbyt często spotykanych. Po drugie z uwagi na to, że nie jest to opracowanie zawierające dane o charakterze faktograficznym, ale wydawnictwo informacyjne o bogatej i zróżnicowanej zawartości, skierowujące użytkownika do właściwych materiałów źródłowych. Płyta ta stanowi więc przykład nowoczesnego środka informacji archiwalnej, powinna zatem spełniać określone wymagania stawiane tego rodzaju pomocom.

Zapoznanie się z zamieszczonymi na płycie opisami poszczególnych baz pozwala użytkownikowi uzyskać nieco bardziej szczegółowe informacje dotyczące zawartości krążka. Znajdują się na nim następujące bazy danych:

- ELA (Ewidencje Ludności w Archiwaliach) – rejestr spisów ludności sporządzanych w różnych celach przez różne instytucje, przechowywanych obecnie w zasobach archiwów państwowych,
- PRADZIAD (Program Rejestracji Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego) – zestawienie ksiąg metrykalnych i stanu cywilnego przechowywanych w polskich archiwach państwowych oraz Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu,
- USC (Niemieckie rejestry i księgi stanu cywilnego w Polsce) – ewidencja ksiąg znajdujących się w urzędach stanu cywilnego z tych miejscowości w Polsce, które znajdowały się przed 1939 r. w granicach administracyjnych Rzeszy niemieckiej lub położone były podczas II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa (baza obej-

muje pierwopisy oraz wtóropisy, bez zaznaczenia tego w opisach dokumentacji),

- NOBILITACJE – informacje o wszelkich dokumentach związanych z problematyką genealogiczno-heraldyczną, przechowywanych w zasobie Oddziału I Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, pochodzących z okresu od początku XV wieku do roku 1916,
- EWANGELICY – rejestr mieszkających w Warszawie ewangelików objętych spisem przeprowadzonym w 1790 roku, uzupełniony o dane z wykazu ewangelików warszawskich sporządzonego na przełomie 1791 i 1792 roku (dokumenty źródłowe przechowywane są w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych).

Trzy pierwsze z wymienionych baz zawierają informacje skierowujące użytkownika do właściwych archiwów lub urzędów stanu cywilnego posiadających interesującą go dokumentację, dwie kolejne przedstawiają szczegółowo materiał, który przechowywany jest w jednym tylko archiwum – Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Wszystkie zostały sporządzone w celu ich praktycznego stosowania w bieżącej pracy archiwów, a obecnie, poprzez opublikowanie, skierowane do szerszego grona odbiorców. Nie wszystkie natomiast mają charakter zamknięty, bazy ELA, PRADZIAD i NOBILITACJE są przez archiwa w dalszym ciągu aktualizowane.

Rozpoczynając pracę z płytą użytkownik ma możliwość wyboru jednej z dwóch dostępnych wersji językowych: polskiej lub angielskiej. Przed przystąpieniem do wyszukiwania może się także zapoznać z przygotowanymi w postaci pliku pomocy informacjami na temat zawartości i zasad działania krążka, prezentującymi krótkie charakterystyki zawartości poszczególnych baz, wymagania sprzętowe płyty, wskazówki wyszukiwawcze, a także wykaz publikacji na temat akt metrykalnych i stanu cywilnego oraz badań genealogicznych.

Przejdęcie do menu głównego pozwala na rozpoczęcie przeszukiwania zawartości baz, co możliwe jest na dwa sposoby:

- przegląd pojedynczych baz danych,
- szukanie określonej miejscowości lub osoby.

Przeszukując pojedyncze bazy danych użytkownik może w odniesieniu do każdej z nich wykorzystać kilka kryteriów wyszukiwawczych, dostępnych po wyborze określonej bazy. Zasady działania wszystkich baz są takie same. Otwierając wybraną bazę osoba korzystająca uzyskuje dostęp do ekranu umożliwiającego wyszukiwanie, zawierającego listę kryteriów wyszukiwawczych odmiennych dla każdej z baz. Wybór kryterium wywołuje listę dostępnych w ramach tego kryterium haseł, a wybór hasła (można je również wpisać z klawiatury w przeznaczonym do tego polu) prowadzi do wyświetlenia listy wszystkich rekordów, które mu odpowiadają. Na tym poziomie informa-

cje o poszczególnych rekordach przedstawione są w postaci opisu skróconego, odmiennego, podobnie jak kryteria wyszukiwawcze, dla każdej bazy. Wyniki wyszukiwania można sortować według każdego z elementów opisu i zawężyć do rekordów zawierających interesujące użytkownika wartości. Rozwinięcie wybranego rekordu pozwala na wyświetlenie jego pełnego opisu, zawierającego większą liczbę pól, a tym samym niosącego szerszą zawartość informacyjną. Na tym poziomie opisu możliwe jest również poruszanie się między rekordami bez konieczności powrotu do listy, a także wyświetlanie dodatkowych okien rozszerzających zawartość informacyjną niektórych pól (np. zawierających dane adresowe archiwów).

Przydatność praktyczną baz bardziej szczegółowo pozwoli przybliżyć przedstawienie w tym miejscu zaprojektowanych dla każdej bazy kryteriów wyszukiwawczych oraz elementów opisu rekordu.

Dla spisów ludności (baza danych: ELA) przygotowano cztery kryteria wyszukiwawcze: nazwa miejscowości objętej spisem, symbol spisu (symbol klasyfikacyjny nadany przez autorów bazy), województwo (według podziału z lat 1975-1998), archiwum przechowujące dokumentację. Elementy opisu skróconego, według których można sortować i filtrować wyszukane rekordy, to: miejscowość, rodzaj spisu (jego nazwa oryginalna), województwo, daty krańcowe spisu, natomiast elementy opisu rozszerzonego to; oprócz zawartych w opisie skróconym, dodatkowo: obszar, którego dotyczy spis (np. powiat, miasto), numer i nazwa archiwum przechowującego materiały, nazwa zespołu, sygnatury, liczba jednostek, symbole klasyfikacyjne. Baza posiada ponadto listę objaśnień znaczenia zastosowanych symboli klasyfikacyjnych.

Dla ksiąg metrykalnych i stanu cywilnego z zasobu archiwów państwowych (baza: PRADZIAD) opracowano najwięcej – aż dziesięć – kryteriów wyszukiwawczych: polska, obca i dawna nazwa miejscowości, której dotyczą akta, województwo, gmina, parafia/gmina, wyznanie/obrzędek, wezwanie, rodzaj aktu, archiwum. Elementy opisu skróconego to: polska i obca nazwa miejscowości, rodzaj aktu, wyznanie/obrzędek, województwo (według podziału z lat 1975-1998), daty krańcowe dokumentacji. Na elementy opisu rozszerzonego składają się dodatkowo: dawna nazwa miejscowości, gmina, parafia/gmina, wezwanie (podawane, gdy w danej miejscowości było kilka parafii tego samego wyznania), uwagi, numer i nazwa archiwum przechowującego akta, nazwa i numer zespołu, dostępność akt, daty akt z mikrofilmowanych.

Użytkownicy, którzy chcą ustalić miejsce przechowywania niemieckich ksiąg stanu cywilnego (baza: USC) mają do wyboru sześć kryteriów wyszukiwawczych: polska i niemiecka nazwa miejscowości, Kreis (powiat), prowincja, rodzaj aktu, siedziba USC przechowującego księgi. Elementy opisu skróconego to w tym przypadku: polska i niemiecka nazwa miejscowości,

rodzaj aktu, prowincja, daty krańcowe ksiąg, natomiast opisu rozszerzonego to dodatkowo nazwa dawna miejscowości, Kreis, Land, niemiecki symbol terytorialny miejscowości, uwagi, miejsce przechowywania materiałów.

Poszukujący informacji o nobilitacjach i przywilejach (baza: NOBILITACJE) mogą wykorzystać cztery kryteria wyszukiwawcze: nazwisko osoby obdarzonej przywilejem, data, typ przywileju, herb. Wyszukane opisy skrócone informują o danych analogicznych do kryteriów wyszukiwawczych, opis rozszerzony zawiera dodatkowo informacje o wizerunku herbu w dokumencie, wskazanie źródła, odesłanie do opracowanej przez Z. Wdowiszewskiego publikacji *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej* (tom i strona), uwagi, listę objaśnień symboli przyjętych dla oznaczenia typów przywilejów.

Osoby zainteresowane ewangelikami w Warszawie (baza: EWANGELICY) mają do wyboru najmniejszą liczbę kryteriów wyszukiwawczych – tylko trzy: nazwisko, ulica, zawód. Na elementy opisu wstępnego rekordów zawartych w tej bazie składają się: nazwisko i imię, ulica, numer posesji, zawód. Elementy opisu rozszerzonego obejmują dodatkowo wiek, uwagi, uwagi niemieckie, źródło informacji.

Zaprojektowane w taki sposób opisy i kryteria wyszukiwawcze pozwalają na wielostronne dotarcie do niezbędnych użytkownikowi informacji.

Na równoczesne przeszukiwanie kilku baz pozwala drugi z dostępnych sposobów przeglądania płyty – według określonego kryterium (osoby lub miejscowości). Szukanie według miejscowości obejmuje bazy danych: ELA, PRADZIAD, USC, według osoby – bazy: NOBILITACJE i EWANGELICY. Wyniki wyświetlane są na jednym ekranie, jednak dla każdej bazy w odrębnej tabeli, co wynika z różnych struktur opisu rekordu. Dalsza procedura (zawężanie i przeglądanie wyników) jest taka sama jak przy odrębnym przeszukiwaniu zawartości poszczególnych baz.

Doskonałym uzupełnieniem materiału informacyjnego są zamieszczone na płycie ilustracje. Użytkownik ma do wyboru przejrzanie wszystkich ilustracji lub ich selekcję według dwóch kryteriów: rodzaju aktu oraz wyznania/obrzędka. Lista dokumentów, pochodzących z różnych archiwów, sporządzona została w układzie chronologicznym. Po dokonaniu wyboru określonego dokumentu na ekranie pojawia się reprodukcja przykładowych stron. Dwa dostępne kryteria wyszukiwawcze pozwalają przy pomocy okien wyboru zawęzić listę dokumentów, np. tylko do aktów małżeństw lub tylko ksiąg rzymskokatolickich. Opis dokumentu zawiera następujące elementy: rok, rodzaj aktu, nazwa archiwum, nazwa zespołu, dla większości dokumentów podana jest również sygnatura, karta lub strona, niekiedy numer aktu.

Na płycie zamieszczono również dane adresowe archiwów państwowych, traktowane tutaj jako szósta baza: Archiwa (po dokonaniu wyboru

z listy zostaje na ekranie wyświetlony adres i telefon oraz numer archiwum). Ponadto wymienieni zostali autorzy kwerend i baz danych oraz twórcy płyty.

Warto również wspomnieć, że prawie wszystkie z zamieszczonych na płycie baz (oprócz bazy ELA) mają swoje drukowane odpowiedniki (informacje wskazujące autora, tytuł oraz dane wydawnicze umieszczone są w opisach baz).

Opublikowanie płyty *Po mieczu i po kądzieli* jest jedną z pierwszych prób szerszego udostępnienia archiwalnych baz danych, podjętą jeszcze przed umieszczeniem wybranych baz w Internecie (spośród zamieszczonych na płycie aktualnie dostępna jest już w sieci baza PRADZIAD). Jak już wspomniano, zadaniem płyty nie jest rozpowszechnianie informacji pierwotnej, ale skierowanie użytkownika do właściwych instytucji przechowujących materiały źródłowe, co w konsekwencji wymaga od osób zainteresowanych sięgnięcia do materiałów archiwalnych. Publikacja pozwala jednak użytkownikowi na wcześniejsze zorientowanie się w różnorodności i charakterze źródeł, przygotowując go w niewielkim stopniu poprzez materiał ilustracyjny do korzystania z akt, co jest istotne zwłaszcza w odniesieniu do osób amatorsko zajmujących się poszukiwaniami. W określonych przypadkach reprodukcje konkretnych wpisów czy stron mogą stanowić materiał źródłowy, bazy odnoszące się do dokumentów z zasobu AGAD (NOBILITACJE i EWANGELICY) mogą być natomiast traktowane jako zawierające informację pierwotną. Niewątpliwą zaletą krążka jest, oprócz realizacji podstawowego zadania informacyjnego, które spełnia bardzo dobrze, pokazanie użytkownikowi, jak zróżnicowany i rozproszony może być materiał przydatny do prowadzonych przez niego badań. Oczywiście publikacja nie obejmuje całości archiwaliów, jakie można wykorzystać, pozwala jednak na szybkie dotarcie do informacji o materiałach rozproszonych pomiędzy różnymi instytucjami. Chociaż tytuł sugeruje wykorzystanie płyty przede wszystkim do celów genealogicznych, autorzy kierują ją do znacznie szerszego kręgu użytkowników, m.in. również do socjologów i demografów, co biorąc pod uwagę jej zawartość jest w pełni uzasadnione.

Przeszukiwanie danych zamieszczonych na krążku jest wygodne i przejrzyste. Możliwość sortowania i zawężania (filtrowania) wyników do rekordów zawierających określone hasło, a także drukowania sporządzonych w ten sposób zestawień pozwala na dość precyzyjne formułowanie zapytań i zapoznawanie się z wynikami wyszukiwania, niestety możliwe jest to tylko w odniesieniu do pól występujących w opisie skróconym. Nie można też sortować, a w większości przypadków, mimo zapowiedzi umieszczonej we wskazówkach wyszukiwawczych, również filtrować wyników kolejno według kilku elementów, możliwość łączenia większej liczby kryteriów jest więc nieco ograniczona. Nie zmniejsza to wartości informacyjnej płyty, jed-

nak może powodować pewien szum informacyjny, a w konsekwencji prowadzić do pominięcia przez użytkownika niektórych danych.

W przypadku tego typu środka informacji zagadnieniem niezwykle istotnym jest przyjazny dla użytkownika interfejs. Zaletą omawianej płyty jest jednolity sposób przeszukiwania wszystkich baz, mimo ich zróżnicowanej zawartości. Staranne opracowanie graficzne i zróżnicowana kolorystyka, przypisana poszczególnym rodzajom ekranów, pozwalają na łatwe poruszanie się po bazach. Nawigacja jest wygodna, naprowadzenie kursora na określone pole lub przycisk powoduje wyświetlenie komunikatu z opisem funkcji lub oczekiwanej reakcji użytkownika. Niestety ta ostatnia opcja nie została wykorzystana do przekazania informacji o wszystkich możliwościach wyszukiwawczych. Na poziomie ekranu wyszukiwawczego nie ma wskazówki o możliwości filtrowania i sortowania (wskazówki te zamieszczone są wyłącznie w pliku pomocy). Nazwy pól opisu rekordu są skrótowe i nie zawsze wyczerpująco informują o ich zawartości. Aby uzyskać pełną informację o tym, czego dotyczy zawartość pól, użytkownik musi również sięgnąć do pomocy. Wejście do pomocy natomiast możliwe jest z poziomu wyszukiwania tylko poprzez klawisz funkcyjny F1, lecz na całej płycie nie można znaleźć o tym informacji (poza ogólnym wskazaniem na wykorzystywanie standardowych opcji i narzędzi systemu Windows). Co prawda jest to powszechnie przyjęty klawisz skrótu, jednak użytkownik nieco mniej zaprzyjaźniony z problematyką obsługi komputera, a płyta kierowana jest przecież do szerokiej grupy odbiorców, nie zawsze musi o tym wiedzieć lub pamiętać. Może mieć w związku z tym, zwłaszcza na początku, pewne trudności z pełnym wykorzystaniem możliwości wyszukiwawczych płyty. Rozwiązaniem tego problemu mogłoby być umieszczenie stosownych „podpowiedzi” we właściwych miejscach (tak jak to już zrobiono w odniesieniu do niektórych funkcji), lub umieszczenie na ekranach wyszukiwawczych przycisku wywołującego pomoc, aby użytkownik nie musiał przerywać wyszukiwania wracając do ekranu umożliwiającego dostęp do pliku pomocy. Nie byłoby nadmiernym ułatwieniem dla użytkownika jednocześnie wykorzystanie przez twórców płyty obydwu tych możliwości, tak aby była ona maksymalnie przejrzysta i łatwa w obsłudze.

Niewątpliwą zaletą płyty jest wersja angielska, dzięki której zwiększa się dostępność i przydatność praktyczna krążka dla użytkownika zagranicznego. Pojawia się tu jednak pewne ograniczenie z punktu widzenia właśnie tego użytkownika: na poziomie opisu rekordu (obydwa stopnie) nazwy pól podane są w języku angielskim, ale zawartość już w języku polskim (np. określenie rodzaju akt w bazie PRADZIAD, nazwa zawodu w bazie EWANGELICY). Wynika to z oczywistych przyczyn, których nie trzeba tu wyjaśniać, ale z pewnością stanowi pewne utrudnienie dla korzystających z wersji angielskiej.

skiej – utrudnienie, którego usunięcie jest do pokonania, chociaż wymagałoby od twórców płyty dodatkowych nakładów czasowych.

Wskazówki wyszukiwawcze zamieszczone w pliku pomocy są dość szczegółowe, przy opisach pojawiają się przykłady okienek poleceń, co ułatwia poznawanie zasad użytkowania płyty (nie wyklucza jednak faktu, że pewne wspomniane już informacje mogłyby pojawiać się również na ekranach wyszukiwawczych). Zawartość baz przedstawiona jest natomiast dość skrótowo i użytkownik, zwłaszcza amator, może mieć trudności ze zorientowaniem się, co może w nich znaleźć i jakie mają znaczenie dla jego potrzeb informacyjnych. Rozszerzenie opisów baz pozwoliłoby uchronić użytkownika przez zniechęceniem lub rezygnacją z wyszukiwania. Warto byłoby również zastanowić się nad praktycznym znaczeniem, jakie miałyby połączenie baz PRADZIAD i USC, które aktualnie mają różną strukturę i różne kryteria wyszukiwawcze, chociaż obydwie obejmują materiał tego samego rodzaju (połączenie baz mogłoby mieć także pozytywny wpływ na szybkość ich aktualizacji – materiał z urzędów stanu cywilnego stopniowo trafia do archiwów, gdyby był objęty jedną bazą, wystarczyłoby tylko dokonanie niewielkich zmian w opisie wybranych rekordów, m.in. zmiana odesłania do danych instytucji przechowującej akta). Z punktu widzenia kompletności adresu wyszukanej informacji warto byłoby może uzupełnić opis rekordu w bazie PRADZIAD o sygnatury, podobnie jak zostało to zastosowane w bazie ELA.

Korzystając z płyty *Po mieczu i po kądzieli* należy jednak przede wszystkim pamiętać, że jest to pierwsza taka forma opracowania odnoszącego do zasobu polskich archiwów, tym bardziej trzeba tu podkreślić jej wartość i znaczenie praktyczne. Zwłaszcza, że prezentowane na krążku bazy ciągle jeszcze nie są przez stosujące je archiwa udostępniane do swobodnego korzystania. Płyta, jako inicjatywa zmierzająca do poprawy dostępności informacji, jest zatem niezwykle cenna.

Monika Zub

Polskie ustawodawstwo archiwalne (zarys dziejów)

Celem niniejszego opracowania jest dostarczenie informacji o organizacji państwowej służby archiwalnej w Polsce. Ma ono za zadanie ukazać tworzenie polskiego ustawodawstwa archiwalnego. Szczególną uwagę poświęcono obowiązującej ustawie o narodowym zasobie archiwalnym, której tekst jednolity został ogłoszony w bieżącym roku.

Dowodem istnienia narodu i państwa oraz jego działalności społeczno-politycznej i gospodarczej są archiwa. Termin *archiwum* wywodzi się od greckiego słowa *archeion*, którym oznaczano budynek będący siedzibą władzy¹. W średniowieczu nazwa ta oznaczała skrzynie lub miejsce zabezpieczone, w którym przechowywano akta publiczne. Obecnie termin ten ma wiele znaczeń. Jedną z definicji brzmi: *archiwum to instytucja o charakterze urzędu administracyjnego, urzędu wiary publicznej oraz placówki naukowej powołana do kształtowania, zabezpieczania, gromadzenia, opracowania oraz trwałego przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych, uprawniona do wydawania z nich uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i kopii, a także do publikowania źródeł i pomocy archiwalnych oraz prowadzenia badań w dziedzinie archiwistyki*². W takim znaczeniu *archiwum* jest przedmiotem uregulowań prawnych.

Pierwsze archiwa w Polsce pojawiły się pod koniec XII wieku. Tworzone były przez możnowładców, książąt dzielnicowych, miasta i instytucje kościelne. W wieku XIII na ziemiach polskich po raz pierwszy zaistniały warunki do powstawania archiwów dokumentowych gromadzących się w rękach odbiorców. Z XIV wieku pochodzi Archiwum Koronne (Krakowskie) oraz Archiwum Metryki Koronnej³ będące później centralnym archiwum Rzeczypospolitej. Z czasem powstawały archiwa innych władz centralnych Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W 1765 roku dokonano reorganizacji Archiwum Koronnego, które ulokowane na zamku warszawskim objęło dawne krakowskie Archiwum Skarbcza Koronnego, warszawskie Archiwum Królewskie, Metrykę Koronną, Archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Archi-

¹ St. Kłys, *Archiwum, archiwistyka, archiwoznawstwo* (w:) *Archiwistyka praktyczna dla archiwistów zakładowych*, Poznań 1986, s. 17.

² Patrz: *Słownik polskich terminów archiwalnych*, Warszawa 1974, s. 19.

³ Szerzej: St. Pańków, Z. Perzanowski, *Nauki pomocnicze w historii wraz z archiwistyką i archiwoznawstwem*, Kraków 1957, s. 142-143.

wum Skarbowe (lokalowo wyodrębnione – pałac Krasińskich)⁴. Generalnie do połowy XVIII wieku instytucje te miały charakter obecnych archiwów zakładowych; pojawiły się wówczas archiwa sądowe (grodzkie i ziemskie), kościelne (duchowieństwa świeckiego i zakonnego), miejskie i rodowe. Dopiero w pierwszej połowie XIX wieku na ziemiach polskich powstały archiwa jako instytucje państwowe, powołane wyłącznie do gromadzenia, opracowywania i udostępniania akt. Gromadziły one przeważnie ocalałe archiwalia władz centralnych dawnej Rzeczypospolitej⁵.

Podział kraju między Rosję, Austrię i Prusy podczas zaborów znalazł odzwierciedlenie także w losach archiwów. W 1808 roku w Warszawie powołane zostało do życia pierwsze nowoczesne polskie archiwum zwane Archiwum Ogólnym Krajowym, które przekształciło się później w Archiwum Główne Akt Dawnych. W zaborze rosyjskim powstało 10 prowincjonalnych archiwów akt dawnych gromadzących akta sądowe; w 1867 roku utworzono Centralne Archiwum Akt Dawnych oraz Archiwum Skarbowe. W zaborze pruskim istniały archiwa państwowe w Poznaniu (od 1869 roku) i w Gdańsku (od 1878 roku). W zaborze austriackim powołano Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie (w 1784 roku) i Krakowie (w 1877 roku). W okresie zaborów istniały też archiwa miast, a niektóre rodowe (Czartoryskich, Krasińskich, Zamoyskich) przekształciły się w zbiory publiczne⁶.

Pierwsze próby tworzenia polskiego ustawodawstwa archiwalnego podjęto z chwilą powołania w 1917 roku Tymczasowej Rady Stanu. Ustanowiony w jej składzie Departament Spraw Politycznych powołał specjalną komisję pod przewodnictwem Marcelego Handelsmana, której zadaniem było zajęcie się sprawami archiwalnymi⁷. Komisja ta przede wszystkim zajęła się opracowaniem projektu ustawy archiwalnej. W styczniu 1918 roku powołany został referat archiwalny, który w niedługim czasie przekształcono w Wydział Archiwów Państwowych. W wyniku licznych prac 31 lipca 1918 roku zatwierdzony i podpisany został przez Radę Regencyjną reskrypt o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. Ustanawiał on władzę zwierzchnią nad archiwami państwowymi, regulował sprawy przechowywa-

⁴ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii od schyłku I do końca XII w.*, Warszawa 1976, s. 439.

⁵ St. Kłys, *Zarys organizacji państwowej służby archiwalnej w Polsce* (w:) *Archiwistyka praktyczna dla archiwistów zakładowych*, Poznań 1986, s. 14.

⁶ Szerzej: A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, t. 1-2, Toruń 1974-1980 oraz H. Robotka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989 (część II: *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*).

⁷ T. Manteuffel, *Archiwa państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu* (w:) „*Archeion*”, t. 50, 1968, s. 9 oraz T. Menceł, *Dekret o archiwach i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 roku na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie* (w:) *Sześdziesięciolecie polskich archiwów państwowych*, Warszawa 1981, s. 7.

nia akt tworzonych przez instytucje państwowe, poruszał sprawy Rady Archiwalnej, a także problemy rewindykacyjne.

Z chwilą odzyskania niepodległości w listopadzie 1918 roku przystąpiono do organizacji państwowej służby archiwalnej na obszarze całego państwa. Oparta ona została na dekreście o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami z 7 lutego 1919 roku⁸. Był ów dekret powtórzeniem reskryptu Rady Regencyjnej z 31 lipca 1918 roku. Władzę zwierzchnią nad archiwami państwowymi powierzono Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za pośrednictwem podległego mu bezpośrednio Wydziału Archiwów Państwowych. Zadaniem Archiwów Państwowych w Rzeczypospolitej Polskiej było i jest w dalszym ciągu gromadzenie, ochrona i opracowanie oraz udostępnianie narodowego zasobu archiwalnego. Powstały wówczas jako instytucje polskie archiwa centralne w Warszawie: Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Oświecenia Publicznego, Archiwum Skarbowe, Archiwum Wojskowe (przekształcone w 1930 roku w Archiwum Akt Nowych) oraz inne archiwa państwowe nie będące centralnymi (tj. w Bydgoszczy, Grodnie, Kaliszu, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łomży, Piotrkowie, Płocku, Poznaniu, Radomiu i Wilnie). W sumie sieć archiwów państwowych składała się z 17 jednostek.

Na mocy dekretu z 1919 roku powołana została Rada Archiwalna. Do jej głównych zadań należało: rozpatrywanie regulaminów, instrukcji, przepisów archiwalnych oraz planów wydawniczych, opracowywanie wniosków dotyczących zabezpieczania archiwaliów.

Z biegiem czasu zapisy dekretu uzupełniono rozporządzeniami regulującymi między innymi zasady udostępniania akt, organizacji biurowości i urządzania archiwów⁹.

Dekret z 1919 roku obowiązywał przez wiele lat. Druga wojna światowa spowodowała ogromne straty w zasobie archiwalnym¹⁰. W roku 1939, w czasie obrony Warszawy, spłonęło Archiwum Oświecenia Publicznego i część Archiwum Skarbowego. Lista strat jest bardzo długa. Znajdują się na niej także zasoby Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Archiwum Miasta Warszawy; ogółem ponad 90 proc. akt przechowanych w stolicy obejmujących chronologicznie materiały od X wieku po akta polskich władz

⁸ Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 14, poz. 182 z 1919 roku. Dekret podpisany przez Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego.

⁹ Szerzej: „Teki archiwalne”, t. 13, 1971, s. 169-188.

¹⁰ Szerzej: Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych (1939-1944), Warszawa 1955-1957.

centralnych z dwudziestolecia międzywojennego¹¹. Przepisy dekretu zastąpiono niezgodnymi z prawem międzynarodowym zarządzeniami faszystowskich Niemiec¹². Doszło do likwidacji władz i instytucji. Archiwa zarządzane były przez administrację okupanta, a na terenach włączonych do Rzeszy (Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Łódź, Poznań) zostały podporządkowane bezpośrednio Naczelnej Dyrekcji Archiwów w Berlinie. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa powstała przy Rządzie Gubernialnym Dyrekcja Archiwów¹³. Archiwiści polscy prowadzili działalność konspiracyjną, w miarę możliwości chronili najcenniejsze dokumenty przed zaborczością okupanta. Respektowali oni hierarchię i polskie wewnętrzne zwierzchnictwo archiwalne w osobie Witolda Suchodolskiego – przedwojennego dyrektora Wydziału Archiwów Państwowych¹⁴. W 1943 roku przystąpiono do prac nad projektem ustawy archiwalnej.

Po wyzwoleniu z okupacji niemieckiej przystąpiono do zabezpieczenia rozproszonych dokumentów archiwalnych. Działania oparte zostały początkowo o dekret z 7 lutego 1919 roku (w szczególności o przepisy dotyczące spraw rewindykacyjnych)¹⁵. Od kwietnia 1945 roku funkcjonował Wydział Archiwów Państwowych. Zajął się on organizacją archiwów państwowych, a także podjął podstawowe zadania w zakresie gromadzenia, opracowywania i udostępniania archiwaliów.

Zmiany polityczno-społeczne w Polsce sprawiły, iż przystąpiono do prac nad nowelizacją przepisów prawnych dotyczących służby archiwalnej. 29 marca 1951 roku wydany został dekret o archiwach państwowych¹⁶. W 11 krótkich artykułach kładł on podwaliny pod nową organizację służby archiwalnej¹⁷. Tworzył Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych; powoływał jednolitą sieć archiwów państwowych (archiwa centralne, wojewódzkie i powiatowe oraz oddziały terenowe, podległe odpowiednim archiwom wojewódzkim) początkowo podporządkowaną bezpośrednio prezesowi Rady Ministrów, od 1956 roku Ministerstwu Kultury i Sztuki, a następnie Ministerstwu Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Do archiwów państwowych

¹¹ Szerzej: Wywiad z doc. dr hab. D. Lipińską-Nałęcz, *Przepustka do przyszłości* (w:) „Rzeczpospolita” nr 88 z 1997 roku.

¹² Patrz: W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji (1939-1945)* (w:) „Archeion”, t. 17, 1948, s. 83.

¹³ St. Pańków, *Archiwa*, Warszawa 1975, s. 66.

¹⁴ A. Rybarski, *Wydział Archiwów Państwowych w latach 1945-1947* (w:) „Archeion”, t. 17, 1948, s. 197; E. Barańska, *Sieć organizacyjna archiwów państwowych w Polsce Ludowej* (w:) „Archeion”, t. 41, 1964, s. 10.

¹⁵ Patrz: W. Stępnia, *Misja Adama Stebelskiego. Rewindykacja archiwaliów polskich z Niemiec w latach 1945-1949*, Warszawa-Łódź 1989.

¹⁶ Dz. U. Nr 19, poz. 149 z 1951 roku.

¹⁷ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982, s. 259.

włączono archiwa samorządowe, rodowe i gospodarcze¹⁸. Po raz pierwszy w historii polskiej archiwistyki użyto i zdefiniowano pojęcie państwowego zasobu archiwalnego (*archiwalia wytworzone przez organa i instytucje państwowe oraz pozostałe po zlikwidowanych przedsiębiorstwach prywatnych, majątkach ziemskich, partiach, organizacjach, rodzinach i osobach, które odegrały rolę historyczną*). Dekret umożliwiał prowadzenie prac naukowych i wydawniczych w zakresie archiwistyki. Utworzona została Rada Archiwalna. Spod nadzoru Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych wyłączono archiwa podległe resortom: Spraw Wewnętrznych, Spraw Zagranicznych, Obrony Narodowej, a także archiwa partii i stronnictw politycznych.

Urzędy, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe poddane zostały nadzorowi archiwalnemu sprawowanemu przez państwową służbę archiwalną oraz zobowiązane do systematycznego przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych¹⁹.

Na podstawie dekretu wydane zostało rozporządzenie Rady Ministrów dotyczące sposobu zarządzania państwowym zasobem archiwalnym przez archiwa państwowe oraz wydzielone²⁰. Określone zostały też obowiązki i odpowiedzialność kierowników ministerstw, urzędów, instytucji, organizacji i przedsiębiorstw w zakresie zabezpieczenia oraz przechowywania materiałów archiwalnych. Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, podporządkowanej wówczas Prezesowi Rady Ministrów, nadano statut. Statut stał się podstawą dla organizacji tego urzędu sprawującego władzę zwierzchnią nad archiwami państwowymi²¹.

Przez okres prawie ćwierćwiecza podstawę prawną działania państwowej służby archiwalnej po II wojnie światowej stanowił dekret o archiwach z 29 marca 1951 roku oraz wydane na jego podstawie rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie państwowego zasobu archiwalnego z 19 lutego 1957 roku²². Efektem prac legislacyjnych podjętych na przełomie lat 70-tych oraz 80-tych była ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach uchwalona 14 lipca 1983 roku, która weszła w życie 1 stycznia 1984 roku²³ i obowiązuje nadal. Jej materia ustawowa obejmuje administracyjne, cywilistyczne

¹⁸ Zarządzenie nr 91 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 czerwca 1952 roku w sprawie przejęcia byłych archiwów miejskich przez Naczelną Dyrekcję Państwową.

¹⁹ Szerzej: A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, t. 1-2, Toruń 1974-1980 oraz H. Robotka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989 (część II: *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*).

²⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 1952 roku.

²¹ Zarządzenie nr 88 Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 maja 1951 roku w sprawie tymczasowego statutu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

²² Dz. U. Nr 12 poz. 66 z 1957 roku oraz nr 2 poz. 12 z 1959 roku.

²³ Dz. U. Nr 38 poz. 173, ostatnia zmiana Dz. U. Nr 171 poz. 1396 z 2002 roku.

i karnoprawne aspekty działalności archiwalnej²⁴. W związku z tym, iż obecnie istniejące archiwa działają w oparciu o przepisy tejże ustawy, zasadne jest jej przybliżenie.

Do momentu wejścia w życie ustawy archiwalnej występowała daleko posunięta decentralizacja zarządzania narodowym zasobem archiwalnym. Nie istniała przy tym definicja prawna *narodowego zasobu archiwalnego*²⁵. Było to pojęcie powstałe na gruncie archiwistyki polskiej²⁶. Jego teoretyczne uzasadnienie ułatwiło powołanie nowej instytucji prawnej na mocy art. 1 ustawy. Zgodnie z powołanym artykułem *do narodowego zasobu archiwalnego wchodzi materiały archiwalne, tj. wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytwarzania, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstałe w przeszłości i powstające współcześnie*. Narodowy zasób archiwalny ma służyć nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Materiały archiwalne stanowiące ten zasób przechowuje się wieczyście.

Jednostki państwowe są zobowiązane do zapewnienia odpowiedniej ewidencji, przechowywania oraz ochrony przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą powstającej w instytucjach i nadsyłanej do nich dokumentacji w sposób odzwierciedlający przebieg załatwienia i rozstrzygania spraw (art. 6). Instrukcje dotyczące zasad i trybu postępowania z dokumentacją instytucji posiadających archiwa zakładowe (wyjątek: archiwa wyodrębnione) wymagają zatwierdzenia przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Wynikające z artykułu 21 prawo kontroli zapewnia ponadto Naczelnemu Dyrektorowi i podległym archiwom państwowym wpływ na sposób zarządzania dokumentacją. W drodze rozporządzenia minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, na wniosek Naczelnego Dyrektora, ustala zasady klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji ze względu na okresy jej przechowywania oraz zasady i tryb przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych, a także zasady i tryb brakowania

²⁴ J. Góral, *Archiwa. Przepisy prawne*, Toruń 2000, s. 14.

²⁵ W. Stępiak, *Ochrona prawna archiwaliów w Polsce* (w:) „Archeion” LXXXII Warszawa-Lódź 1987, s. 68.

²⁶ Cz. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 296-305.

innej dokumentacji (art. 5). Archiwa zakładowe obejmują zasięgiem działania jednostkę organizacyjną, w której zostały utworzone. Zasób archiwalny tych archiwów stanowią materiały archiwalne powstałe i powstające w danej jednostce organizacyjnej. Archiwa zakładowe nie mogą posiadać zasobu historycznego (wyjątek: szkoły wyższe).

Zasób archiwalny archiwów zakładowych z założenia ma służyć potrzebom jednostek, w których archiwa te zostały utworzone. Osoby trzecie mogą korzystać z tego zasobu, ale po uzyskaniu zezwolenia kierownika jednostki organizacyjnej, w której to archiwum zakładowe istnieje.

Za zgodą Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, na wniosek zainteresowanych jednostek organizacyjnych, z uwagi na ich szczególny charakter lub zadania, może zostać im powierzona na stałe lub na czas określony gromadzenie i przechowywanie materiałów archiwalnych.

Z uwagi na prawo własności narodowy zasób archiwalny podzielono na: państwowy zasób archiwalny, dla którego centralnym organem administracji rządowej jest Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych; ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny oraz nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (art. 46), nad którymi zwierzchni nadzór sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (art. 4). Innymi słowy, podział ten ma na celu wyjaśnienie (w rozumieniu cywilistycznym) czyją własnością są rzeczy będące nośnikami materiałów archiwalnych²⁷.

Państwowy zasób archiwalny tworzą materiały archiwalne należące do państwowych i samorządowych jednostek organizacyjnych, a niepaństwowy zasób archiwalny – materiały należące do niepaństwowych jednostek organizacyjnych²⁸. W ustawie czytamy, iż do państwowego zasobu archiwalnego wchodzi materiały archiwalne powstałe i powstające w wyniku działalności:

1) organów państwowych oraz innych państwowych jednostek organizacyjnych,

1a) organów jednostek samorządu terytorialnego oraz innych państwowych jednostek organizacyjnych,

2) obcych organów władzy i administracji państwowej i innych organów, jednostek organizacyjnych i organizacji, związków wyznaniowych, a także okupacyjnych jednostek wojskowych, jeżeli materiały te znajdują się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

Państwowy zasób archiwalny tworzą również materiały archiwalne powstałe w wyniku działalności: partii politycznych oraz innych organizacji o charakterze politycznym, społecznym, zawodowym i gospodarczym; ko-

²⁷ D. Kot, Autorsko – prawne zagadnienia gromadzenia i udostępniania materiałów archiwalnych (w:) „Archiwista Polski” nr 2 (22) rok VI, Toruń 2001, s. 10

²⁸ Ibidem, s. 10.

ściółów i związków wyznaniowych; innych niepaństwowych organizacji i jednostek organizacyjnych; działaczy politycznych, społecznych i gospodarczych, twórców w dziedzinie nauki i techniki, kultury i sztuki oraz innych osób, które wniosły swój historyczny wkład w rozwój Państwa Polskiego, życia politycznego, społecznego i gospodarczego oraz do nauki i techniki, kultury i sztuki; rodzin i rodów, które wywierały historyczny wpływ na sprawy państwowe, stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne, a także dotyczące ich majątków, przedsiębiorstw i innej aktywności gospodarczej, jeżeli materiały te stały się własnością państwa w wyniku zakupu, darowizny lub w innej drodze (np. dziedziczenia). Ustawa rozszerza to pojęcie państwowego zasobu archiwalnego na archiwalia znajdujące się poza granicami państwa, jeśli zgodnie z postawieniami prawa międzynarodowego powinny być przekazane Polsce.

Ewidencjonowany zasób archiwalny tworzą materiały archiwalne powstałe i powstające w wyniku działalności niepaństwowych jednostek organizacyjnych, o ile stanowią własność tych jednostek. W skład nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego wchodzi materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych będące własnością tych osób lub ich następców prawnych. Materiały te, w przeciwieństwie do materiałów stanowiących państwowy zasób archiwalny i ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, mogą być zbywane odpłatnie i nieodpłatnie z tym zastrzeżeniem, że w razie ich zbywania w drodze sprzedaży (a zatem odpłatnie), archiwom państwowym oraz archiwom państwowym wyodrębnionym przysługuje prawo pierwokupu; wyjątkiem jest sytuacja gdy materiały te są oferowane do nabycia jednostkom organizacyjnym, które posiadają powierzony zasób archiwalny lub państwowym bibliotekom i muzeom, które gromadzą i przechowują materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego, jeśli materiały te uzupełniają aktualnie posiadany archiwalny zasób historyczny tych jednostek.

Ewidencję (w znaczeniu archiwalnym) stanowią wszelkie środki wykazujące zawartość archiwum i umożliwiające dotarcie do zgromadzonych archiwaliów. Do ważniejszych w archiwach państwowych zalicza się spisy zdawczo-odbiorcze, księgi nabytków i ubytków, karty zespołów, inwentarze, katalogi, skorowidze. Ewidencja może mieć szerszy lub węższy zakres, w zależności od rodzaju archiwum (państwowe, wyodrębnione, zakładowe) oraz realnych potrzeb. Zasób państwowej sieci archiwalnej z tego punktu widzenia należy zaliczyć do ewidencjonowanego państwowego zasobu archiwalnego²⁹. Na Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwa państwowe został nałożony obowiązek prowadzenia rejestrów nie-

²⁹ Cz. Biernat, Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (w:) „Archeion” LXXX, Warszawa-Łódź 1986, s. 62.

państwowego zasobu archiwalnego w celu ochrony materiałów archiwalnych tworzących ten zasób.

Materiały archiwalne pozostają własnością jednostek, które je wytworzyły i nie stanowią części państwowego zasobu archiwalnego. Dopiero w momencie ustania działalności (likwidacja, upadłość, rozwiązanie) tych jednostek archiwalia przechodzą na własność państwa na mocy ustawy i tym samym stają się częścią państwowego zasobu archiwalnego (art. 43 ust.1). Określenie ustawowe, że własność materiałów archiwalnych nie może być przedmiotem obrotu, należy interpretować w ten sposób, iż nie mogą one być przekazywane odpłatnie. Instytucje tworzące niepaństwowy zasób archiwalny nie mogą nim dysponować dowolnie. Z chwilą przejścia archiwaliów przez państwo decyzję o miejscu ich przechowywania podejmuje Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych. Inna możliwość wcześniejszego przekazania archiwaliów ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego może polegać na zastosowaniu formy depozytowej³⁰.

Do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego należą materiały tworzone przez osoby fizyczne (osoby prywatne) oraz zgromadzone przez nie zgodnie z przepisami prawa, tzn. zakupione, otrzymane w drodze spadku lub darowizny. Materiały archiwalne mogą wejść w skład państwowego zasobu archiwalnego na skutek decyzji właściciela, tj. sprzedaży, darowizny lub postanowienia sądu. Jeżeli do tego nie dojdzie, archiwalia pozostają we władaniu osób fizycznych (i ich następców) bezterminowo.

Niepaństwowy nieewidencjonowany zasób archiwalny stanowiący własność osób fizycznych nie podlega obowiązkowi prowadzenia ewidencji. Zależy to wyłącznie od decyzji osób zainteresowanych. Prowadzenie ewidencji nie jest równoznaczne z rejestracją materiałów archiwalnych w rejestrach Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i archiwów państwowych. Fakultatywnie na wniosek właściciela materiałów archiwalnych może zostać zarejestrowany niepaństwowy ewidencjonowany i nieewidencjonowany zasób archiwalny. Archiwa nie mogą w tej kwestii podejmować żadnych jednostronnych decyzji, mogą jedynie odmówić wpisania zgłoszonych materiałów do rejestru. Odmowa może dotyczyć dokumentów, które nie mają wartości historycznej. Decyzje archiwów są ostateczne, bez możliwości odwołania. Wpis taki z jednej strony nakłada na właścicieli szczególne obowiązki w zakresie ochrony objętych nim materiałów archiwalnych, z drugiej zaś strony zapewnia pomoc finansową państwa w przypadku konieczności przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich. Stwarza on również właściwym terytorialnie archiwom państwowym jedyną możliwość kontroli warunków prze-

³⁰ Ibidem, s. 61.

chowowania i zabezpieczenia materiałów archiwalnych wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego³¹.

Wszystkie materiały archiwalne należące do osób fizycznych wchodzą w skład narodowego zasobu archiwalnego. Posiadacza materiałów archiwalnych nie włączonych do rejestru ograniczają postanowienia dotyczące zakazu wywozu za granicę (art. 14 ust. 1) oraz sankcje karne za zniszczenie (art. 52).

Rozważając przepisy omawianej ustawy należy przyznać, iż na uwagę zasługuje wyjaśnienie pojęcia *zasobu historycznego*. Według artykułu 9 termin ten oznacza materiały zgromadzone w przeszłości przez archiwa z powierzonym zasobem oraz państwowe biblioteki i muzea. Jednostki te mają obowiązek uzupełniania tego zasobu dalszymi nabytkami. Odnosi się to do niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu, tj. do materiałów stanowiących własność osób fizycznych.

Archiwa państwowe o charakterze centralnym obejmują zasięgiem działania obszar całego Państwa. W tym przypadku zasób archiwalny stanowią materiały archiwalne powstałe w wyniku działalności naczelnych i centralnych organów władzy oraz administracji rządowej i innych centralnych jednostek organizacyjnych, a także materiały archiwalne zgromadzone przez te archiwa w przeszłości (zasób historyczny). Z kolei archiwa państwowe nie mające charakteru centralnego obejmują swym zasięgiem działania obszar jednego lub kilku województw (według zasady przynależności terytorialnej, tzw. pertynencji). Zasób archiwalny tworzą tu archiwalia powstałe na terenie działania tych archiwów państwowych, a także ich zasób historyczny, z wyłączeniem materiałów archiwalnych wchodzących do zasobu archiwalnego archiwów państwowych o charakterze centralnym. Zasady przynależności terytorialnej towarzyszyła druga zasada, tj. zasada poszanowania zasobu historycznego. Nie została ona wprawdzie zdefiniowana jednoznacznie w polskiej teorii archiwalnej, niemniej stosowana w praktyce oznacza, że zasób archiwalny raz zgromadzony w danym archiwum w zasadzie nie podlega dalszym przemieszczeniom na przykład wraz z ulegającymi zmianom podziałami administracyjnymi kraju, a co za tym idzie zmieniającymi się kompetencjami terytorialnymi działania archiwów³².

Po raz kolejny ustawodawca termin *zasób archiwalny* zastosował w art. 45. Cytując: „Archiwa niepaństwowych jednostek organizacyjnych mogą obejmować również zasób historyczny w rozumieniu art. 25 ust. 2”. Samodzielnie działające archiwa partii politycznych i związków wyznano-

³¹ L. Łysiak, Nowa ustawa archiwalna (w:) „Archeion” LXXXII, Warszawa-Lódź 1987, s. 20-21.

³² A. Biernat, A. Laszuk, Archiwa państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobie, Warszawa 1998, s. VI.

wych mają więc obowiązek przechowywać nie tylko na bieżąco tworzony zasób archiwalny, ale i historyczny, np. zlikwidowanych partii politycznych.

W znaczeniu negatywnym termin *zasób historyczny* został użyty w art. 35 ust. 2, w którym ustawodawca stwierdza, że archiwa zakładowe nie mogą gromadzić zasobu historycznego (wyjątek: archiwa szkół wyższych). Jednoznaczną cenzurę stanowi termin udostępniania materiałów archiwalnych (30 lat i później od momentu wytworzenia).

Jednolita państwowa sieć archiwalna, która zarządza państwowym zasobem archiwalnym obejmuje: archiwa państwowe, archiwa państwowe wyodrębnione, archiwa zakładowe organów państwowych i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz archiwa zakładowe organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych. W zakresie państwowego zasobu archiwalnego działalność archiwalną prowadzą ponadto: jednostki organizacyjne, które posiadają powierzony zasób archiwalny oraz państwowe biblioteki i muzea, które gromadzą i przechowują materiały archiwalne wchodzące w skład państwowego zasobu archiwalnego.

Kompetencje instytucji prowadzących działalność w zakresie państwowego zasobu archiwalnego są różne. Najszerszy zakres uprawnień i obowiązków mają archiwa państwowe. Zarządza nimi Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, który jest ustanowiony centralnym organem w sprawach państwowego zasobu archiwalnego (wyjątek archiwa wyodrębnione). Reprezentuje on państwo w zakresie sprecyzowanym przez ustawę i ma możliwość użycia środków przymusu dla wyegzekwowania obowiązków, jakie zostały nałożone na instytucje tworzące i gromadzące państwowy zasób archiwalny³³.

Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 18). Naczelny Dyrektor koordynuje działalność archiwalną na terenie państwa, prowadzi centralny rejestr niepaństwowego zasobu archiwalnego, kontroluje rejestry podległych mu archiwów państwowych, wydaje zezwolenia na wywóz archiwaliów, sprawuje nadzór nad gromadzeniem, brakowaniem, ewidencją, przechowywaniem, opracowywaniem, udostępnianiem i zabezpieczaniem materiałów archiwalnych, a także nadzór nad działalnością naukową, wydawniczą, popularyzacją archiwów państwowych, kontroluje prace archiwów państwowej sieci archiwalnej, współpracuje z archiwami i organizacjami na płaszczyźnie międzynarodowej. Przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych działa Rada Archiwalna jako organ doradczy i opiniotwórczy. Członków Rady Archiwalnej powołuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa na-

³³ Cz. Biernat, Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (w:) „Archeion” LXXX, Warszawa-Łódź 1986, s. 67.

rodowego na wniosek Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych przedstawiony w porozumieniu ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich. Kadencja Rady Archiwalnej trwa trzy lata (art. 20).

Archiwa tworzone i likwidowane są przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (w drodze rozporządzenia) na wniosek Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Działalnością archiwów państwowych kierują dyrektorzy. Podstawowa działalność archiwalna obejmuje gromadzenie, ewidencję, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych, a także prowadzenie działalności informacyjnej. W Polsce działają 3 archiwa o charakterze centralnym (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej), 29 archiwów państwowych (terenowych) obejmujących swoim zasięgiem całe województwo lub jego część oraz 53 oddziały zamiejscowe i 5 ekspozytur podlegających tym archiwom³⁴.

Archiwa o charakterze centralnym gromadzą zasób archiwalny naczelnym i centralnym organów władzy i administracji rządowej oraz innych centralnych jednostek organizacyjnych, a także materiały archiwalne zgromadzone przez te archiwa w przeszłości (zasób historyczny).

Archiwa nie mające charakteru centralnego gromadzą archiwalia powstałe na terenie ich działania, a także zasób historyczny z wyjątkiem materiałów archiwalnych należących do archiwów o charakterze centralnym. Do zadań archiwów państwowych należy: kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego; prowadzenie rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego; ewidencja, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych należących do ich zasobu archiwalnego; kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, w składnicach akt oraz jednostkach organizacyjnych z powierzonym zasobem archiwalnym; prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych w dziedzinie archiwistyki i w dziedzinach pokrewnych; popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej. Na podstawie zgromadzonego materiału archiwa wydają uwierzytelnione odpisy, wypisy, wyciągi i reprodukcje oraz zaświadczenia.

Archiwalia znajdują się również w zbiorach wielu bibliotek oraz muzeów państwowych i samorządowych. Państwowe biblioteki i muzea mają prawo gromadzenia archiwaliów osób fizycznych (niepaństwowy nierejestrowany zasób archiwalny) bez ograniczenia zakresu. To od właściciela zależy, której z instytucji przekazać swoją spuściznę, np. w formie darowizny. Należy jednak pamiętać o zapisie art. 9 ust. 1, tj. w przypadku oferowania do wol-

³⁴ Patrz: Archiwa w Polsce. Informator adresowy, Warszawa 2002, s. 5.

nej sprzedaży nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu, archiwom państwowym i archiwom państwowym wyodrębnionym przysługuje prawo pierwokupu przed bibliotekami i muzeami. Prawo pierwokupu zostaje zawieszono, gdy proponowane do sprzedaży materiały uzupełniają już zasób nabywcy, tzn. zarówno archiwów, jak i bibliotek oraz muzeów³⁵.

Częścią państwowej sieci archiwalnej są państwowe archiwa wyodrębnione, a mianowicie: archiwa Sejmu oraz Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Archiwum Urzędu Prezydenta, archiwa jednostek organizacyjnych podległych i nadzorowanych przez ministrów właściwych do spraw: obrony narodowej, spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych (w zakresie tych działów administracji rządowej, określonych w przepisach odrębnych), archiwum Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu, archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Mają one charakter archiwów centralnych, gdyż obejmują swoim zasięgiem działania obszar całego Państwa. Gromadzą zasób archiwalny powstały i powstający w toku ich działania, a w odniesieniu do archiwów Sejmu, Senatu i urzędu Prezydenta – również ich zasób historyczny. Archiwa wyodrębnione przekazują do archiwów państwowych o charakterze centralnym materiały archiwalne znajdujące się dotychczas w ich zasobie po ustaniu okoliczności uzasadniających ich przechowywanie w archiwach wyodrębnionych, jednak nie później niż po upływie 50 lat od daty ich wytworzenia, o ile nie narusza to prawnie chronionych interesów państwa i obywateli (art. 32).

W skład państwowych struktur archiwalnych wchodzi również archiwa zakładowe tworzone w państwowych jednostkach organizacyjnych oraz w jednostkach samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostkach organizacyjnych, w których powstają materiały archiwalne. Jednostki obejmujące działalnością obszar całego państwa, w których tworzy się archiwa zakładowe ustala Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, a pozostałe jednostki – dyrektorzy właściwych archiwów państwowych. Do obowiązków kierownika jednostki organizacyjnej należy gromadzenie, przechowywanie, ewidencjonowanie i odpowiednie zabezpieczenie materiałów archiwalnych tworzących zasób archiwalny podległych im archiwów zakładowych, a także klasyfikowanie, kwalifikowanie oraz brakowanie tych materiałów i przekazywanie ich właściwym archiwom państwowym.

Należy podkreślić, iż archiwalia nieistniejących partii politycznych, organizacji społecznych, instytucji spółdzielczych, związków wyznaniowych i instytucji prywatnych z chwilą ustania ich działalności stają się własnością Państwa i przechodzą do dyspozycji Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (art. 44 ust. 1), który podejmuje decyzje o przekazaniu tych mate-

³⁵ Cz. Biernat, Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (w:) „Archeion” LXXX, Warszawa-Lódź 1986, s. 71.

riałów do właściwej jednostki państwowej sieci archiwalnej. Tego rodzaju materiały nie mogą być zbywane. Wobec powyższego, Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych przekazuje archiwalia bibliotekom lub muzeom tylko wówczas, gdy będą one uzupełniały posiadane materiały konkretnych instytucji.

Państwowe i samorządowe jednostki organizacyjne, które nie tworzą materiałów archiwalnych, gromadzą swoją dokumentację w składnicy akt. Służą one potrzebom urzędowym własnej instytucji. Kierownicy tych jednostek obowiązani są zapewnić ochronę przed zniszczeniem lub utratą dokumentacji oraz umożliwić właściwemu archiwum państwowemu nadzór nad brakowaniem dokumentacji przechowywanej w składnicach akt (art. 36 ust. 1 i 2).

Ewidencjonowany i nieewidencjonowany zasób archiwalny wpisany do rejestru otoczony jest opieką ze strony archiwów państwowych. Na wniosek właściciela lub posiadacza materiałów archiwalnych ma prawo być konserwowany na koszt państwa. Przeniesienie własności materiałów archiwalnych w drodze spadku lub zapisu jest zwolnione od podatku od spadków oraz od opłat notarialnych. Właściciel jest także zobowiązany do ochrony zasobu przed zniszczeniem lub uszkodzeniem, powiadomienia właściwego archiwum państwowego o wydarzeniach mogących mieć ujemny wpływ na stan i zachowanie materiałów archiwalnych oraz powiadomienia właściwego archiwum o zmianie właściciela. Dodatkowo zasób taki może być zabezpieczony, decyzją dyrektora właściwego archiwum państwowego, w archiwum państwowym w przypadku zagrożenia jego fizycznej substancji.

Na podstawie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym z 1983 roku wydano wykonawcze akty prawne, w których unormowane zostały głównie zagadnienia dotyczące szczegółowego zakresu działania Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz porządkowania i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych, udostępniania materiałów archiwalnych, a także zasad i trybu postępowania z dokumentacją specjalistyczną (sądową, geodezyjną, medyczną, patentową, finansową i inną) oraz materiałami archiwalnymi w archiwach resortowych³⁶.

Reasumując należy podkreślić, iż na rozwój polskiego ustawodawstwa archiwalnego miały wpływ uwarunkowania polityczno-społeczne kraju, działania archiwów i archiwistów. Obecnie istnieje potrzeba aktualizacji przepisów prawa archiwalnego. W 1998 roku powstał projekt ustawy „Prawo archiwalne”. W swojej treści zakłada on między innymi: zwiększenie roli Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych; uszczegółowienie zasad

³⁶ J. Góral, *Archiwa. Przepisy prawne*, Toruń 2000, s. 15.

udostępniania materiałów archiwalnych; nowy podział zasobu archiwalnego na dwie kategorie: zasób publiczny i prywatny, przy czym w skład publicznego zasobu archiwalnego wchodziłyby materiały archiwalne zasobu państwowego, samorządowego, instytucji życia publicznego, tj. instytucji odgrywających znaczną rolę w życiu publicznym (kościół, związków wyznaniowych, partii politycznych itp.); ustalenie nowej definicji materiałów archiwalnych stanowiących tę część dokumentacji, która podlega wieczystemu przechowywaniu z uwzględnieniem konieczności włączenia informacji zapisywanych w systemach informatycznych. Dobrze by było, gdyby nowa ustawa zostawiła mniej pól otwartych do dowolności interpretacji. By wskazywała np. ileletnia karencja niedostępności winna obowiązywać w odniesieniu do akt personalnych i sądowych (procesowych). By normowała zasady prowadzenia archiwów zakładowych nakładając obwarowany sankcjami obowiązek posiadania i przestrzegania instrukcji kancelaryjno-archiwalnych, zatrudniania kwalifikowanych kadr, przestrzegania zasad przekazywania materiałów do archiwów państwowych, itd. Słowem, dobrze byłoby ustawowo rozstrzygnąć kwestie związane z zasadami wartościowania i ochrony akt kategorii B³⁷. Prace nad doskonaleniem tego projektu nadal trwają.

Beata Cocco

---

³⁷ D. Nałęcz, *Archiwa w polityce państwa (w:) Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku*, Radom 1997, s. 7-8.

WYDAWNICTWA ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
W PRZEMYŚLU (2000-2002)

- **„Afisze, plakaty i druki ulotne z terenu Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu”:** inwentarz zespołu archiwalnego 1833-1989, Teresa Mrozek, Przemyśl 2001, ss. XII, 696, ilustr. 12, ISBN 83-88172-08-5

Cena 30,00

Przewodnik po zbiorze liczącym ponad 4800 plakatów, afiszy i druków ulotnych wydrukowanych w Przemyślu w latach 1833-1989. Całość podzielono na 17 działów wydzielając m.in. plakaty urzędowe, wojskowe, organizacji i stowarzyszeń, ukraińskie, żydowskie, z okresu II wojny, klepsydry. Dołączono indeksy: osobowy i drukarni.

- **„Akta miasta Przemyśla (1356-1389) 1402-1944 (1945-1983)”**, t. 2, wstęp i oprac. Jacek Krochmal, Przemyśl 2000, ss. 648, ISBN 83-88172-01-8

Cena 25,00

Publikacja stanowi drugi tom wydawnictwa „Akta miasta Przemyśla (1402-1944)”. Tom I ukazał się w 1995 roku i obejmował dzieje Przemyśla i zespołu oraz przewodnik po nim. W tomie II zamieszczono inwentarz zespołu złożony z dwóch części. Pierwsza z nich stanowi wznowienie opublikowanego w 1927 r. „Katalogu Archiwum Aktów Dawnych miasta Przemyśla” autorstwa Jana Smółki, do którego wprowadzono poprawki i uzupełnienia. W drugiej części zamieszczono inwentarz akt wytworzonych w latach 1774-1944 (1945-1983). Tom zaopatrzone w indeksy osób i geograficzny.

- **„Kirkuty Podkarpacia”**, M. Gosztyła, M. Proksa, Przemyśl 2001, ss. 91, ISBN 83-88172-43-3

Cena 10,00

Przewodnik po kilkudziesięciu nekropoliach żydowskich Podkarpacia. Opisy kirkutów w układzie alfabetycznym miejscowości (od Baligrodu pow. bieszczadzki po Żołyńię pow. łańcucki) uzupełniono fotografiami macew, rysunkami i planami.

- **„Klasztory i zgromadzenia zakonne w archidiecezji przemyskiej”**, M. Gosztyła, M. Proksa, Przemyśl 2000, ss. 190, pl., 1 mapa, ISBN 83-88172-04-02

Cena 12,00

Przewodnik po klasztorach i zgromadzeniach zakonnych diecezji przemyskiej. Jest zaproszeniem do bliższego poznania zachowanych do czasów współczesnych zabytków architektury sakralnej pełnej arcydzieł sztuki malarskiej, rzeźbiarskiej i zdobniczej ziemi przemyskiej.

O F E R T A

- **„Przywilej lokacyjny wsi Handzlówki z 23 listopada 1381 roku”, oprac. B. Stępień, Przemyśl 2001, ss. 29, (2), ISBN 83-88172-40-9**

Cena 3,00

Handzlówka-wieś położona na pograniczu Pogórza Dynowskiego i Przedgórze Rzeszowskiego została lokowana na mocy przywileju lokacyjnego wystawionego w Łańcucie dn. 23 XI 1381 r. przez Ottona z Pilczy Pileckiego, sołtysowi Hansowi Langowi pod nazwą „Langyn Aw”.

- **„Przywilej lokacyjny wsi Kraczkowej z 16 sierpnia 1369 roku”, oprac. K. Pomes, B. Stępień, Przemyśl 2001, ss. 17 (2), ISBN 83-88172-09-3**

Cena 3,00

Wieś Kraczkowa w powiecie łańcuckim została lokowana na prawie niemieckim na mocy dokumentu lokacyjnego wystawionego przez Ottona z Pilczy Pileckiego Janowi Howsteterowi w dniu 16 VIII 1369 r. w Łańcucie pod nazwą „Daz Newdorf”.

- **„Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. XIV, red. B. Bobusia, Przemyśl 2000, ss. 323, (9), ISSN 1232-7263**

Cena 10,00

„Rocznik Historyczno-Archiwalny” ukazuje się w nakładem Archiwum Państwowego w Przemyślu od 1979 roku. Zamieszcza artykuły dotyczące historii regionu i archiwistyki. W tomie XIV opublikowano m.in. M. Gilarskiego „Dzieje parafii Łowce do 1772 r.”, M. Kozaczki „Majątek przeworski w latach 1918-1939”, E. Laski „Działalność Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na terenie byłego województwa rzeszowskiego (1944-1950)”. W dziale Archiwistyka E. Krawczyk omówił wewnętrzną organizację urzędu starostwa powiatowego autonomicznej Galicji, a ponadto zamieszczono sprawozdania z wyjazdów do archiwów w Wiedniu i Lwowie oraz B. Bobusi z pracy Archiwum Państwowego w Przemyślu.

- **„Rocznik Historyczno-Archiwalny t. XV, red. B. Bobusia, Przemyśl 2001, ss. 227 (9), ISSN 1232-7263**

Cena 10,00

Tom XV, wydany z okazji 50-lecia upaństwowienia Archiwum Miejskiego w Przemyślu, zawiera m.in.: R. Tłuczek „Ruch narodowy w Przemyślu w latach 1918-1939”, M. Dalecki „Nielegalne rzemiosło i handel w Przemyślu w l. 1930-1934”, J. Kurcoń „Problem ukraiński w działalności starostwa przemyskiego w latach 1944-1945”, E. Laska „Zbiór pocztówek w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu”, M. Stasiuk „Ochrona materiałów archiwalnych i bibliotecznych przed zniszczeniem mikrobiologicznym”, M. Zub „System informacji archiwalnej w Archiwum Państwowym w Przemyślu”.

O F E R T A

- „*Studia nad zamkami i dworami Ziemi Przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII wieku*”, M. Proksa, Przemyśl 2001, ss. 468, rys., 8 map, ISBN 83-88172-34-4

Cena 30,00

W publikacji przedstawiono budownictwo mieszkalne i obronno-rezydencjonalne ziemi przemyskiej w okresie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych, fundowane przez królów, duchowieństwo i szlachtę.

- „*Zmiany demograficzne w południowo-wschodniej Polsce w latach 1939-1995*”, Z. Konieczny, Przemyśl 2002, ss. 194, tab., map 7, ISBN 83-88172-21-2

Cena 15,00

Autor omówił zmiany demograficzne w 17 powiatach południowo-wschodniej Polski, bardzo zróżnicowanych pod względem narodowościowym i wyznaniowym przed II wojną światową. Przemieszczenia ludności, jakie nastąpiły w wyniku wojny, konfliktów narodowościowych, holokaustu Żydów oraz akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej i osadniczej w latach 1944-1950 doprowadziły do zmiany stosunków narodowościowych i wyznaniowych na tym terenie.

Wydawnictwa można nabyć
w Bibliotece Archiwum Państwowego
37-700 Przemyśl, ul. Lelewela 4
tel. (0-16) 670-35-38; fax: (0-16) 670-76-34
e-mail: archiwumprzemyśl@c-net.pl

Spis treści:

HISTORIA

<i>Jacek Żmudzki, Powstanie i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Łańcucie (1890-1939)</i>	3
<i>Ryszard Tłuczek, PPS w Przemyślu w latach 1918-1926</i>	27
<i>Marcin Janowski, Szkoły powszechne w powiecie przemyskim pod okupacją hitlerowską i sowiecką w latach 1939-1941 w świetle zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	39
<i>Marcin Janowski, Tajne nauczanie w Przemyślu pod okupacją hitlerowską w świetle zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	67
<i>Zdzisław Konieczny, Okupacyjny spis ludności z 1 marca 1943 roku w 11 powiatach południowo-wschodnich dystryktów lubelskiego i krakowskiego Generalnego Gubernatorstwa</i>	89

ARCHIWISTYKA

<i>Maciej Dalecki, Kształtowanie się zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu 1951-2001</i>	109
<i>Elżbieta Łaska, Materiały źródłowe do mniejszości ukraińskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	149
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik, Materiały rodziny Osińskich 1862-1939 w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	187
<i>Grzegorz Trojanowski, Specyfika materiałów archiwalnych podmiotów gospodarczych w upadłości. Kryteria klasyfikacji i oceny merytorycznej</i>	199
<i>Monika Zub, Strona internetowa w systemie informacyjnym Archiwum Państwowego w Przemyślu</i>	223
<i>Jerzy Gaul, Michał Proksa, Zespoły z polonikami z lat 1772-1918 w Archiwum Republiki w Wiedniu</i>	241

BIOGRAFIE

<i>Andrzej Gardziel, Ester Bick (Estera Lifsza Wander) – życie i dzieło</i>	249

KRONIKA

<i>Bogusław Bobusia, Sprawozdanie z działalności z Archiwum Państwowego w Przemyślu za 2001 rok</i>	269
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik, Wystawa fotograficzna „Polska-Rosja w XX wieku trudne sąsiedztwo”</i>	311
<i>Elżbieta Laska, XXI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii. Krasiczyn-Przemyśl-Lwów</i>	315
<i>Maria Osiadacz, Wystawa „Przemyśl – miasto dzieciństwa Esther Bick”</i>	319
<i>Andrzej Gardziel, Sprawozdanie z VI Międzynarodowego Kongresu Obserwacji Niemowląt Metodą Esther Bick „Nowe odkrycia i zastosowania” Kraków-Przemyśl, 28 sierpnia – 1 września 2002</i>	321

RECENZJE I OMÓWIENIA

<i>Jerzy Węgieński, Armia Krajowa na zachód od Lwowa (rec. Stanisław Franciszek Gajerski)</i>	325
<i>Jerzy Sroka, 9 Podlaska Dywizja Piechoty Armii Krajowej (rec. Stanisław Franciszek Gajerski)</i>	333
<i>Z przeszłości Europy środkowowschodniej, Jadwiga Hoff, (rec. Andrzej Kazimierz Mielnik)</i>	342
<i>Po mieczu i po kądzieli, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, (rec. Monika Zub)</i>	346
<i>Polskie ustawodawstwo archiwalne (zarys dziejów) (omówienie Beata Gocko)</i>	353

WYDAWNICTWA

<i>Archiwum Państwowego w Przemyślu (2000-2002)</i>	369

Table of contents:

HISTORY

<i>Jacek Żmudzki</i> , The foundation and activity of the Gymnastics Association „Sokół” (Falcon) in Łańcut (1890-1939)	3
<i>Ryszard Tłuczek</i> , Polish Socialist Party in Przemyśl between 1918 and 1926.....	27
<i>Marcin Janowski</i> , Public schools in the Przemyśl administrative district under German and Soviet occupation (1939-1941) in the light of the resources of the State Record Office in Przemyśl	39
<i>Marcin Janowski</i> , Clandestine teaching under the Nazi occupation in the light of the resources of the State Record Office in Przemyśl.....	67
<i>Zdzisław Konieczny</i> , The 1st March 1943 census during the Nazi occupation within 11 administrative districts of the South-East Lublin Province and Governors General of the Cracow Province.....	89

ARCHIVAL MATERIALS

<i>Maciej Dalecki</i> , The formation of the resources of the State Record Office in Przemyśl in the years 1951-2001.....	109
<i>Elżbieta Łaska</i> , Source materials relevant to the Ukrainian minority in the resources of the State Record Office in Przemyśl	149
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik</i> , The Osiński Family Archivals (1862-1939) in the resources of the State Record Office in Przemyśl	187
<i>Grzegorz Trojanowski</i> , Specification of the archival materials of the economic subjects declaring insolvent. The criteria of classification and the merits judgement	199
<i>Monika Zub</i> , Website in the information system of the State Record Office in Przemyśl	223
<i>Jerzy Gaul</i> , <i>Michał Proksa</i> , Archival units with Polish historical documents from the years 1772-1918 in the Republic's Record Office in Vienna....	241

BIOGRAPHIES

<i>Andrzej Gardziel, Ester Bick (Estera Lifsza Wander) – Life and Work .....</i>	249

CHRONICLE

<i>Bogusław Bobusia, The 2001 account of activity of the State Record Office in Przemyśl .....</i>	269
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik, Photographic Exhibition: "Poland and Russia in the 20th century – difficult neighbourhood" .....</i>	311
<i>Elżbieta Laska, 21st All-Polish Conference of the Historicians of Cartography. Krasiczyn – Przemyśl – Lvov .....</i>	315
<i>Maria Osiadacz, Exhibition: Przemyśl – the town of Esther Bick's childhood .....</i>	319
<i>Andrzej Gardziel, The report on the 6th International Congress of the Esther Bick's Method of Babies' Observation. „New discoveries and applications”. Kraków – Przemyśl, 28 August – 1 September 2002 .....</i>	321

REVIEWS AND SUMMARIES

<i>Jerzy Wegierski, Polish Home Army on the west of Lvov (reviewed by Stanisław Franciszek Gajerski) .....</i>	325
<i>Jerzy Sroka, The 9th Podlesie Infantry Division of Polish Home Army (reviewed by Stanisław Franciszek Gajerski) .....</i>	333
<i>Jadwiga Hoff, From the Past of Central-Eastern Europe (reviewed by Andrzej Kazimierz Mielnik).....</i>	342
<i>On the spear and distaff sides. The Headquarters of the State Record Offices (reviewed by Monika Zub).....</i>	346
<i>Polish archival legislation (history in outline) (summary by Beata Gocko)..<</i>	353

PUBLICATIONS

<i>of the State Record Office in Przemyśl (2000-2002) .....</i>	369

Inhaltsverzeichnis:

GESCHICHTE

<i>Jacek Żmudzki</i> , Die Entstehung und Tätigkeit des Sportvereins „Sokół („Falke“) in Łańcut (1890-1939).....	3
<i>Ryszard Tłuczek</i> , Polnische Sozialistische Partei in Przemyśl in den Jahren 1918-1926.....	27
<i>Marcin Janowski</i> , Volksschulen auf dem Przemyśler Gebiet zur Zeit der deutschen und sowjetischen Besatzung in den Jahren 1939-1941 im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl.....	39
<i>Marcin Janowski</i> , Geheimbildung in Przemyśl in der Zeit der Naziregime im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl.....	67
<i>Zdzisław Konieczny</i> , Die Völkszählung in der Zeit der Besatzung am 1 März 1943 aus elf Verwaltungsbezirken des süd-östlichen Gebiets vom Generalgouvernement in Lebbin und Krakau.....	89

ARCHIVISTIK

<i>Maciej Dalecki</i> , Bildung des Archivbestandes des Staatsarchivs in Przemyśl in den Jahren 1951-2001.....	109
<i>Elżbieta Łaska</i> , Informationsquellen zur ukrainischen Minderheit im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl.....	149
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik</i> , Materialien der Familie von Osiński 1862-1939 im Bestand des Staatsarchivs in Przemyśl.....	187
<i>Grzegorz Trojanowski</i> , Eigenart der Archivmaterialien der Unternehmen, die sich zahlungsunfähig erklären. Einordnungskennzeichen und meritorische Bewertung.....	199
<i>Monika Zub</i> , Eine Internet-Seite im Informationssystem des Staatsarchivs in Przemyśl.....	223
<i>Jerzy Gaul</i> , <i>Michał Proksa</i> , Bestände mit Polonika aus den Jahren 1772-1918 im Archiv der Republik in Wien.....	241

BIOGRAPHIE

<i>Andrzej Gardziel, Esther Bick (Estera Lifsza Wander) – Leben und Werk.....</i>	249

CHRONIK

<i>Bogusław Bobusia, Bericht aus der Tätigkeit des Staatsarchivs in Przemyśl im Jahre 1001.....</i>	269
<i>Andrzej Kazimierz Mielnik, Foto-Ausstellung „Polen und Russland im 20. Jhs. - eine schwierige Nachbarschaft“.....</i>	311
<i>Elżbieta Laska, XXI Gemeinpolnische Konferenz Historiker der Kartenkunde. Krasiczyn-Przemyśl-Lwów.....</i>	315
<i>Maria Osiadacz, Ausstellung: Przemyśl – Stadt der Kindheit von Esther Bick.....</i>	319
<i>Andrzej Gardziel, Bericht aus dem VI Internationalen Kongreß: Aufsicht der Säuglinge – Methode von Esther Bick „Neue Erfindungen und Verwendungen“ Krakau-Przemyśl, der. 28 August – der. 1 September 2002.....</i>	321

REZENSIONEN UND BESPRECHUNGEN

<i>Jerzy Wegierski, Landesarmee westlich von Lwow (rec. Stanisław Franciszek Gajerski).....</i>	325
<i>Jerzy Sroka, 9 Division der Fußtruppen der Landesarmee in Podlasie (rec. Stanisław Franciszek Gajerski).....</i>	333
<i>Aus der Vergangenheit von Mittelöstlichen Europa, Jadwiga Hoff, (rec. Andrzej Kazimierz Mielnik).....</i>	342
<i>Väterlicherseits und mütterlicherseits, Hauptverwaltung der Staatsarchive, (rec. Monika Zub).....</i>	346
<i>Polnische Archivgesetzgebung (Grundriß) (behandelt von Beata Gocko).....</i>	353

VERLAGE

<i>Staatsarchiv in Przemyśl (2000-2002).....</i>	369

ІСТОРІЯ

<i>Яцек Жмудзький</i> Створення та діяльність Гімнастичного Товариства “Сокіл” в Ланьцуті (1890-1939).....	3
<i>Ришард Тлучек</i> ППС у Перемишлі в 1918-1926 роках.....	27
<i>Марцін Яновський</i> Загальноосвітні школи в перемиському повіті під гітлерівською та радянською окупацією у 1939-1941 роках у світлі фондів Державного Архіву в Перемишлі.....	39
<i>Марцін Яновський</i> Таємне навчання у Перемишлі під час гітлерівської окупації у світлі фондів Державного Архіву в Перемишлі.....	67
<i>Здзіслав Конечний</i> Окупаційний перепис населення від 1 березня 1943 року в 11 повітах південно-східних дистриктів любельського та краківського Генерального Губернаторства.....	89

АРХІВІСТИКА

<i>Мацей Далецький</i> Формування фондів Державного Архіву в Перемишлі 1951 – 2001 р.р.....	109
<i>Ельжбета Ляска</i> Матеріали першоджерел стосовно української меншини у фондах Державного Архіву в Перемишлі.....	149
<i>Анджеї Казимеж Мельнік</i> Матеріали родини Осінських 1862 – 1939 у фондах Державного Архіву у Перемишлі.....	187
<i>Гжегож Трояновський</i> Специфіка архівних матеріалів суб’єктів господарчої діяльності, що збанкрутували. Критерії класифікації і методологічної оцінки.....	199
<i>Моніка Зуб</i> Сторінка в інтернеті в інформаційній системі Державного Архіву в Перемишлі.....	223
<i>Єжи Гаул, Міхал Прокса</i> Зібрання з полоніками з 1772-1918 років в Архіві Республіки у Відні.....	241

БІОГРАФІЇ

<i>Анджеї Гардель</i> Естер Бік (Естера Ліфша Вандер) – життя і діяльність...	249

ХРОНІКА

<i>Богуслав Бобуся</i> Звіт про діяльність Державного Архіву в Перемишлі за 2001 рік.....	269
<i>Анджеї Казимеж Мельнік</i> Фотовиставка “Польща – Росія у XX столітті – непросте сусідство”.....	311
<i>Ельжбета Ляска</i> XXI Загальнопольська конференція істориків картографії. Красічин – Перемишль – Львів.....	315
<i>Марія Осядач</i> Виставка: Перемишль – місто дитинства Естер Бік.....	319
<i>Анджеї Гардель</i> Звіт з VI Міжнародного Конгресу нагляду за немовлятами за методом Естер Бік “Нові відкриття та застосування” Краків – Перемишль, 28 серпня – 1 вересня 2002	321

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Єжи Венгерський Армія Крайова на захід від Львова (рец. <i>Станіслав Францішек Гаєрський</i>).....	325
Єжи Срока 9 Підляська Дивізія Піхоти Армії Крайової (рец. <i>Станіслав Францішек Гаєрський</i>).....	333
З минулого центрально-східної Європи, Ядвіга Гофф (рец. <i>Анджеї Казимеж Мельнік</i>).....	342
Після меча та куделі, Головна Дирекція Державних Архівів (рец. <i>Моніка Зуб</i>).....	346
Польське законодавство про архіви (нарис історії) (обговорення <i>Беата Гоцко</i>).....	353

ВИДАННЯ

Державний Архів у Перемишлі (2000 – 2002).....	369

Zasady publikowania w Roczniku Historyczno-Archiwalnym

1. Rocznik Historyczno-Archiwalny zamieszcza:

- artykuły o objętości do 30 stron tekstu,
  - teksty źródłowe o objętości do 20 stron,
  - recenzje o objętości do 10 stron tekstu,
  - omówienia książek i czasopism o objętości do 6 stron tekstu,
  - sprawozdania z konferencji, sesji naukowych i wyjazdów zagranicznych o objętości do 4 stron tekstu,
  - sprawozdania roczne dyrektora Archiwum Państwowego w Przemyślu.
2. Teksty powinny być składane w formie wydruków komputerowych (z dyskietką) lub elektronicznej (zapis tekstu w programie Word, czcionka Times New Roman) wraz z dokładnym adresem dla korespondencji i numerem telefonu.
  3. Strona znormalizowanego tekstu powinna zawierać 30 wierszy z około 60 znakami w danym wierszu (ok. 1800 znaków na stronie).
  4. W tekstach stosowane są ogólnie przyjęte skróty (np., itd., m.in., tj., jw., lp., br., tys., śp., sygn., nr, km, wg, zł, cm, gr, mln) i skrótowce pisane wielkimi literami np.: PKP, PKWN GOPR, LOT, AK, PAN.
  5. Przypisy powinny być umieszczone u dołu każdej strony.
  6. Odnośniki do przypisów w tekście zasadniczym powinny być umieszczane **przed kropką kończącą zdanie**, np. *W pracy jest też mowa o rządzie polskim w Londynie¹*. Przypis **wewnątrz zdania** również powinien być umieszczony **przed przecinkiem**, np. *Brak jest omówienia tego zagadnienia w pracy J. Kowalskiego¹*, charakteryzującej...
  7. W przypisach dotyczących artykułów z prac zbiorowych należy stosować zapis: (w:).
  8. W przypisach tytuły czasopism piszemy w cudzysłowie.
  9. Prawidłowo pisane daty: 15.07.1945
15 VII 1945
  10. Do pracy Autor winien dołączyć streszczenie o objętości 1 strony.
  11. Materiałów nie zamówionych Redakcja nie zwraca.

